

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

М.М. Ухаль

Латинська мова

Підручник

Ужгород
2017

УДК 811.124(075.8)

У 89

Ухаль М.М. Латинська мова: підручник / М.М. Ухаль. –
Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2017. – 320 с.
ISBN 978-617-7333-44-8

Підручник містить основні питання курсу латинської мови. В ньому систематизовано викладено основи фонетики, морфології, синтаксису з відповідними вправами і текстами для читання та перекладу. Граматичний матеріал забезпечено ілюстраціями. Для самоперевірки вивченого матеріалу подано практикум перекладу основних граматичних форм і конструкцій, тести та ключ для більшості вправ. В кінці підручника вміщено чотири словники, зокрема: крилатих висловів, латинсько-український, латинсько-український власних імен і географічних назв, українсько-латинський.

Адресований студентам гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів, коледжів, гімназій та ліцеїв.

Рецензенти:

Полюжин М.М., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики ДВНЗ «УжНУ».

Швед Е.В., кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри класичної та румунської філології ДВНЗ «УжНУ».

*Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «УжНУ»
(протокол №11 від 12 жовтня 2016 р.)*

*Рекомендовано до друку
редакційно-видавничою радою ДВНЗ «УжНУ»
(протокол №4 від 27 вересня 2016 р.)*

ISBN 978-617-7333-44-8

© М.М. Ухаль, 2017

© ДВНЗ «УжНУ», 2017

ЗМІСТ

Екскурс в історію латинської мови	7
Основні віхи історії давнього Риму	11
Заняття 1. ФОНЕТИКА. Латинський алфавіт (Alphabetum Latinum).....	13
Вимова голосних. Диграфи, дифтонги	15
Вимова приголосних. Сполучення приголосних	16
Поділ на склади. Довгота і короткість складів. Правила наголошування	18
Трансляція кирилиці літерами латинського алфавіту	19
Питання для самоконтролю	20
Вправи для читання	20
Давньогрецька мова	22
Грецький алфавіт. Приголосні. Голосні. Придих	23
Латинська транскрипція літер грецького алфавіту	25
Заняття 2 - 3. МОРФОЛОГІЯ. Частини мови	26
Граматична будова латинської мови	26
Дієслово (Verbum). Граматичні категорії дієслова	27
Словникова форма дієслів	27
Три основи дієслова. Поділ на дієвідміни	28
Питання для самоконтролю	30
Вправи (Exercitationes)	30
Заняття 4. Наказовий спосіб (Imperativus)	31
Заняття 5 - 6. Часи системи інфекта	33
Теперішній час активного і пасивного станів (Praesens indicativi activi et passivi)	33
Допоміжне дієслово sum, fui, -, esse (бути)	35
Питання для самоконтролю. Вправи (Exercitationes)	36
Минулий час недоконаного виду дійсного способу активного і пасивного станів (Imperfectum indicativi activi et passivi)	38
Майбутній час недоконаного виду активного та пасивного стану (Futurum I indicativi activi et passivi)	39
Система інфекта (Висновки)	40
Питання для самоконтролю. Вправи	41
Структура простого речення	43
Активна і пасивна конструкція речення	44
Заняття 7. Іменник (Nomen substantivum): категорії, відміни і відмінки	45
Словникова форма іменників	46
Питання для самоконтролю. Вправи	47
Перша відміна іменників (Declinatio prima)	48
Заняття 8. Друга відміна іменників (Declinatio secunda)	49
Питання для самоконтролю. Вправи	51
Прикметник (Nomen adiectivum)	52

Прикметники I-II відміни	52
Вправа	53
Заняття 9. Займенник (Pronomen)	54
Особові і зворотний займенник	54
Присвійні займенники	55
Вказівні займенники	55
Питальні і відносні займенники	56
Заперечні займенники	56
Означальні і неозначені займенники	56
Питання для самоконтролю. Вправи	57
Як звали давніх римлян?	59
Заняття 10. Прийменник (Praepositio). Прийменники з двома відмінками	61
Питання для самоконтролю. Вправи	62
Сполучник (Coniunctio)	63
Заняття 11. Третя відміна іменників (Declinatio tertia)	65
Питання для самоконтролю. Вправи	67
Заняття 12. Прикметники III відміни (Declinatio tertia)	69
Відмінювання прикметників III відміни	70
Узгодження прикметників III відміни з іменниками	71
Ступені порівняння прикметників	72
Вживання відмінків при ступенях порівняння	75
Питання для самоконтролю. Вправи	75
Заняття 13. Прислівник (Adverbium)	77
Ступені порівняння прислівників	78
Питання для самоконтролю. Вправи	79
Заняття 14. Четверта відміна іменників (Declinatio quarta)	81
П'ята відміна іменників (Declinatio quinta)	81
Зведена таблиця відмінкових закінчень п'яти відмін іменників	82
Питання для самоконтролю. Вправи	83
Заняття 15. Числівник (Numerale). Римські цифри	85
Кількісні й порядкові числівники	85
Творення числівників	87
Відмінювання кількісних і порядкових числівників	88
Розділові і прислівникові числівники	89
Римські монети і міри	90
Римський календар	93
Літочислення	93
Назви місяців і днів тижня	94
Визначення днів місяця	95
Питання для самоконтролю. Вправи	96
Заняття 16. Частка (Particula). Заперечення (Negatio). Вигук (Interiectio)	98
Заняття 17. Часи системи перфекта	101

Визначення основи перфекта	101
Утворення часових форм активного стану від основи перфекта	101
Перфект (Perfectum)	101
Плюсквамперфект (Plusquamperfectum)	102
Футурум другий (Futurum II)	102
Питання для самоконтролю. Вправи	102
Зведена таблиця особових закінчень	104
Заняття 18 - 19. Утворення і вживання іменних форм дієслова.	
Супін (Supinum)	106
Дієприкметник минулого часу пасивного стану (Participium perfecti passivi)	108
Дієприкметник майбутнього часу активного стану (Participium futuri activi)	108
Зведена таблиця утворення і відмінювання латинських дієприкметників	109
Інфінітиви	110
Дієприкметникові конструкції (звороти)	110
Орудний незалежний або самостійний (Ablativus absolutus)	111
Переклад речень із орудним незалежним або самостійним	112
Питання для самоконтролю. Вправи	113
Заняття 20. Герундій (Gerundium)	117
Герундив (Gerundivum)	117
Питання для самоконтролю. Вправи	119
Заняття 21. Утворення часових форм перфекта пасивного стану	121
Минулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (Perfectum indicativi passivi)	121
Давноминулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (Plusquamperfectum indicativi passivi)	121
Майбутній час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (Futurum II indicativi passivi)	121
Питання для самоконтролю. Вправи	122
Заняття 22. Відкладні дієслова (Verba deponentia)	124
Напіввідкладні дієслова (Verba semideponentia)	126
Вправи	127
Заняття 23 - 24. Неправильні дієслова (Verba anomalia)	128
Недостатні дієслова (Verba defectiva)	135
Безособові дієслова (Verba impersonalia)	137
Вправи	139
Заняття 25. Умовний спосіб (Modus coniunctivus)	142
Порівняльна таблиця (парадигма) відмінювання дієслів в індикативі та кон'юнктиві. Форми основ інфекта (Activum)	144
Форми основ перфекта та супіна	146
Питання для самоконтролю. Вправи	147
Заняття 26. Словотвір	149
Заняття 27. С И Н Т А К С И С.	153
Головні члени речення	153

Другорядні члени речення	154
Заняття 28. Вживання часів та функції кон'юнктива в незалежних реченнях	157
Заняття 29 -30. Вживання часів та способів у складнопідрядних реченнях	160
Непряме питання	
Сполучники підрядних речень з кон'юнктивом	162
Підрядні речення із сполучниками <i>ut, ne</i>	163
Підрядні речення із сполучником <i>cum</i>	165
Умовні речення	166
Уподібнення способу (<i>Attractio modi</i>)	167
Вправи	167
Заняття 31. Інфінітивні звороти	169
Знахідний відмінок з інфінітивом (<i>Accusativus cum infinitivo</i>)	169
Називний відмінок з інфінітивом (<i>Nominativus cum infinitivo</i>)	172
Питання для самоконтролю. Вправи.....	173
Тести до теми: Інфінітивні звороти	174
Заняття 32 - 33. Функціональне значення відмінків	175
Вправи	186
Короткі відомості про латинське віршування (метрику)	188
Найуживаніші види латинської поезії	190
Про ноти	192
Тести	193
Ключ	196
Практикум з перекладу деяких основних граматичних форм і конструкцій	210
Крилаті латинські вислови	212
Вислови з медичної практики	231
Клятва Гіппократа	232
Додатки	
Дотепні висловлювання видатних діячів античності	234
Поезія вагантів	236
<i>Gaudeamus</i>	241
Тексти для читання та перекладу	242
Латинсько-український словник	246
Українсько-латинський словник	303
Словник власних імен та географічних назв	310

ЕКСКУРС В ІСТОРІЮ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ

Історія розвитку латинської мови починається з VIII ст. до н.е. Це той самий період історії, коли в Стародавній Греції жили і творили свої безсмертні шедеври давньогрецькі поети Гомер і Гесіод. Мова давніх римлян називається латинською тому, що на ній розмовляло плем'я латинів, яке населяло на початку першого тисячоліття до н.е. рівнину Latium у центрі Апеннінського півострова, на місці майбутнього Риму.

Найбільшим населеним пунктом латинів було місто Roma (Рим), що виникло внаслідок об'єднання невеликих поселень на 7 пагорбах лівого берега р.Тібр. За легендою місто заснували в 754 або 753 р. до н. е. брати-близнята Ромул і Рем, сини бога війни Марса і весталки Реї Сильвії, яких виховала сім'я царського пастуха. Від назви міста виникли слова: *римський* і *романський*.

Поряд із латинською мовою на території сучасної Італії в ті давні часи існували інші племена зі своїми мовами. Найвідоміші з цих мов були етруска, кельтська та грецька. Етруски, що на північному заході межували з латинами, мали на той час розвинуту економіку, культуру, писемність. В VI ст. до н.е. етруські царі керували Римом. В 509 р. до н.е. в Римі виникло повстання, внаслідок якого було вигнано останнього (сьомого) етруського царя Тарквінія Гордого і встановлено республіканський лад.

Про взаємовідносини етрусків з латинцями збереглося мало свідчень. Але і їх достатньо, щоб переконатись про величезний вплив етрусків на культурний розвиток Риму. Цей вплив розповсюдився на сферу державного устрою, на релігійні обряди, культуру землеробства, архітектуру, техніку, торгівлю, писемність та ін. Тому і латинська мова збагатилась значною кількістю етруських слів, наприклад: *persona* (маска, обличчя), *lanista* (власник школи гладіаторів), *histrio* (актор), *catena* (ланцюг, пута), *clipeus* (щит), *mantis(s)a* (дохід, додаткові витрати) та ін.

У ході постійних завойовницьких війн і колонізації під владою Риму опинились усі племена Італії, а латинська мова стала офіційною мовою на усій території Апеннінського півострова.

Після завоювання в III ст. до н. е. грецьких колоній, а в 146 р. до н.е. і материкової Греції – країни з високою матеріальною і духовною культурою, розпочався період взаємного впливу і збагачення культур і мов – грецької та латинської. У цей період грецька мова стає другою мовою римлян і основним джерелом збагачення латинської лексики в усіх сферах життя. Латинський алфавіт доповнюється грецькими літерами *у* (іпсилон або ігрек) та *з* (зет).

Латинська мова протягом віків зазнавала різних змін. Виходячи із змін, історію розвитку літературної латинської мови можна умовно поділити на три або чотири періоди.

А р х а і ч н и й або докласичний період найдавнішими пам'ятками якого є надмогильні написи, фрагменти “царських законів” (VI-V ст. до н. е.) та *Законів дванадцяти таблиць* (451- 451 рр. до н.е.).

Літературні твори на латинській мові появились у III ст. до н.е. Першим із них був переклад на латинську мову “*Одісеї*” Гомера, здійснений у 240 р. до н.е. Лівієм Андроніком – полоненим греком із південноіталійського міста Тарента, згодом

вільновідпущеним. Із латинських авторів цього періоду найбільш відомі два комедіографи: Тит Макцій Плавт (бл.254 - бл.184), від якого збереглось 20 комедій, та Публій Теренцій Афр (між 195-185 – 159), дійшли до нас усі 6 його комедій. Серед поетів найбільш відомі Невій (274 - 201) та Енній (239 - 169), творець латинської поетичної техніки.

К л а с и ч н и й період (I ст. до н.е. – поч.I ст. н.е.) – це період надзвичайного розквіту римської літератури, мистецтва і науки. В науці його ділять на “золотий” та “срібний”. Головними представниками “золотого” періоду розвитку латинської літературної мови були в прозі: Гай Юлій Цезар (100 - 44), Марк Туллій Цицерон (106 - 43), Гай Саллюстій Крисп (86 - 35), Тит Лівій (59 до н.е. – 17 н.е.); у поезії: Тит Лукрецій Кар (бл. 98 - 55), Гай Валерій Катулл (бл. 87-84 – 54), Публій Вергілій Марон (70 -19), Квінт Горацій Флакк (65 - 8), Секст Проперцій (бл. 50 – 15), Публій Овідій Назон (43 до н.е. - 18 н.е.). У цей період Рим вийшов на рівень грецької культури і навіть впливав на неї.

Період “срібний” або п і с л я к л а с и ч н и й (I – II ст. н.е.) – це період ранньої імперії, створеної Октавіаном Августом . Рим став наймогутнішою рабовласницькою державою Середземномор’я, до складу якої увійшли обширні території Європи , Північної Африки, Малої Азії. Латинська мова стає в імперії державною.

Найбільш відомі автори цього періоду: філософ і поет-драматург Луцій Анней Сенека (бл. 4 до н.е. – 65 н.е.), байкар Федр (бл. 15 р. до н.е. - бл.70 р. н.е.), поети - сатирики Петровій на прізвисько Арбітр (р.н. невід. – 66 н.е.), Марк Валерій Марціал (бл. 42 - 102 н.е.), Децим Юній Ювенал (бл. 60 - після 127), історик Гай Корнелій Тацит (бл. 55 - 120), філософ і письменник Апулей (бл. 124 - 180), учений-енциклопедист і лікар Авл Корнелій Цельс, учений-енциклопедист Пліній Старший (бл.23 – 79 н.е.) та ін.

Епоха ранньої імперії була дуже плідною для розвитку наукової літератури, зокрема медичної, біологічної, юридичної, лінгвістичної.

Суттєвої різниці у латинській мові „золотого” і „срібного” періоду майже немає. Мова авторів „срібної латині” відрізняється від мови їх попередників тільки своєрідністю синтаксичних засобів, ширшим використанням елементів розмовної мови. У навчальних закладах традиційно вивчається латинська мова класичного періоду.

Періодом „ п і з н я л а т и н ь ” називають латинську мову III-VI ст. н.е.

Цей період співпадає з епохою пізньої імперії, з поділом Римської імперії на Західну і Східну (395 р.), розповсюдженням християнства, а також розпадом у 476 р. Західної Римської імперії. З цієї епохи до нас дійшли праці римських юристів, істориків та християнських авторів. Серед яких фрагменти творів Павла, Папініана, Ульпіана, Модестіна, кодекси Грегоріана, Федосія, звід законів римського права („*Corpus iuris civilis*”), текст Біблії, яку переклав з грецької мови в V ст. св. Ієронім. У мові авторів цього періоду уже порушуються норми класичної латині, виникають нові морфологічні та синтаксичні явища, посилюється розрив між літературною і розмовною мовою (*sermo vulgaris*).

Після розпаду Західної Римської імперії, латинська мова була державною мовою Франкської держави (кінець V ст. – 843 р.), в яку входила значна частина території імперії. Карл Великий (742 - 814) – франкський король, а згодом імператор ініціював реформи щодо уніфікації вимови писемної латині з метою наближення її до класичних канонів. За

його вказівкою переписувались і розмножувались латинські та грецькі рукописи, завдяки чому до нас дійшла більшість творів античних авторів. У 843 році розпалась Франкська держава на самостійні держави Західної Європи – Італію, Францію і Східнофранкське королівство. До цього періоду можна віднести появу романських мов (від слова Roma – Рим). До яких відносяться сучасні європейські мови: португальська, іспанська, французька, італійська, румунська, молдавська та ретороманська (збереглась в північно-східній Італія та невеликій частині Швейцарії). На романських мовах (іспанській та португальській) розмовляє майже все населення Центральної Америки та Південної Америки, тому її також називають Латинською. Що стосується германської групи мов (англійської, німецької, голландської, датської, шведської, норвезької та ін.), то за підрахунками вчених, в цих мовах більше половини слів також латинського походження.

В епоху Середньовіччя (VI - XV ст.) майже всі наукові праці, за винятком грецьких і арабських, написані латинською мовою. Навчання в школах і університетах велось також на латині. Існував поділ людей на *litterati* та *ilitterati* або *idiotae*. Перші з них – освічені, які володіли латинською мовою, а другі – неписьменні, що знали тільки рідну мову.

В епоху Відродження аж до XVIII ст. латинська мова була міжнародною мовою культурного і наукового спілкування. На ній писали свої праці гуманісти, філософи, природознавці, фізики, математики, лікарі: Е. Роттердамський, Я. Коменський, Т. Мор, М. Копернік, Г. Галілей, Дж. Бруно, Т. Кампанелла, Р. Декарт, Ф. Бекон, Дж. Локк, Б. Спіноза, І. Ньютон, А. Везалій, К. Лінней, М. Ломоносов та ін. У цей період європейські мови збагачуються великою кількістю латинської лексики, що відносилась до інтелектуального життя суспільства, до культури, освіти, дипломатії, права і всіх галузей науки.

Поширеною була латинська мова і на українських землях. Про це свідчать документи ще з часів існування Галицько-Волинського князівства. З XVI ст. на західноукраїнських землях появляються братські школи, колегії з латинською мовою викладання. В 1632 році засновано Києво-Могилянську академію, в якій студенти протягом 10-12 років вивчали грецьку, латинську, слов'яно-руську, польську мови, риторику, піїтику, філософію, арифметику, геометрію, астрономію, музику і богослов'я. Більшість із цих предметів викладались латинською мовою.

Латинською мовою писали свої твори українські вчені, письменники і церковні діячі: Ю. Дрогобич, П. Могила, Ф. Прокопович, М. Довгалевський, Г. Сковорода, М. Лучкай та ін.

Давно немає народу, для якого латинська мова була б рідною. Сьогодні живу латинську мову можна почути тільки у радіопередачах із Ватикану або під час богослужінь у римо-католицьких церквах. І все ж таки її щоденно вживає кожен із нас. Латинські слова так глибоко вкорінились у нашу побутову мову, що ми уже не сприймаємо їх як іншомовні: мур (*murus*), фортеця (*fortis*), пенсія (*pensio*), скриня (*scrinium*), сокира (*securis*), роса (*ros*), село, оселя (*sella*), сума (*summa*), глиба (*gleba*), форма (*forma*) пляшка (*flasca*), оковита (*aqua vita*) та ін.

Латинська мова супроводжує нас усюди, чим би ми не займались. Якщо ми студенти, то не можемо обійтись без слів: університет, ректор, декан, дисертація, доцент, професор, доктор, аспірант, студент, факультет, лекція, конспект, семінар, колоквиум, сесія, екзамен, аудиторія, стипендія, канікули. Якщо займаємось політикою,

правознавством, то змушені користуватись словами: агітація, акція, партія, диктатура, революція, реформа, кандидат, депутат, президент, міністер, комісія, дисидент, кодекс, конституція, корупція, адвокат, прокурор, арбітр, юрист, юстиція. У бізнесі не обійтись без слів: ініціатива, партнер, реклама, дефіцит, фірма, комерція, конкурент, кооперація, меркантильний, ярмарка. Завдяки латині появились нові слова та поняття в техніці, кібернетиці, що стали інтернаціональною лексикою: мотор, трактор, велосипед, трансформатор, редуктор, термінал, радіо, телевізор, трансляція, факс, комп'ютер (від лат. *computare* – підраховувати, знаходити, думати разом) та ін.

Перелік запозичених із латинської мови слів та дериватів можна довго продовжувати. Але й цього досить, щоб переконатись, який величезний вплив має латинська мова на культурний і науковий розвиток людства. На завершення можна сміливо сказати, що лексика латинської, як і давньогрецької мови, з її продуктивним синтетизмом (словоскладанням) була і буде невичерпним живим джерелом утворення міжнародної суспільно-політичної, науково-технічної і особливо біологічної, фармацевтичної та медичної термінології. А щоб орієнтуватись у цій величезній різногалузевій термінології, необхідно вивчати латинську граматику, лексику та методику граматичного аналізу і перекладу.

Латинська мова необхідна всім, хто вивчає романо-германські мови. Ключ до розуміння багатьох граматичних, синтаксичних явищ у цих мовах, лежить у латинській мові, бо вона зіграла значну роль у формуванні граматичної та лексичної структури сучасних європейських мов.

Оскільки латинська мова має багато спільного з українською (система відмінювання і дієвідмінювання, наявність трьох родів, синтетичний зв'язок та вільний порядок слів у реченні), то вона суттєво допомагає при вивченні граматики останньої та орфографії іншомовних слів. Якщо, наприклад, є сумнів, як правильно написати слова вінегрет, імміграція, еміграція, то достатньо згадати латинські слова *vinum* (вино), *immigrare* (*im* - в + *migrare* - переселятися) та *emigrare* (*e* - із, з + *migrare*).

Але цим не обмежується значення латинської мови. Її вивчення сприяє ознайомленню з реаліями античного суспільства, з його історією, культурою, літературою, юриспруденцією, філософією, релігією, тобто з тим фундаментом, на якому стоїть сучасна європейська культура. І тому популярними є вислови: *Lingua Latina est prima disciplina inter pares* (Латинська мова є перша дисципліна серед рівних). *Nulla est doctrina sine lingua Latina* (Немає науки без латинської мови). *In via est in medicina via sine lingua Latina* (Немає шляху в медицині без латинської мови).

ОСНОВНІ ВІХИ ІСТОРІЇ ДАВНЬОГО РИМУ

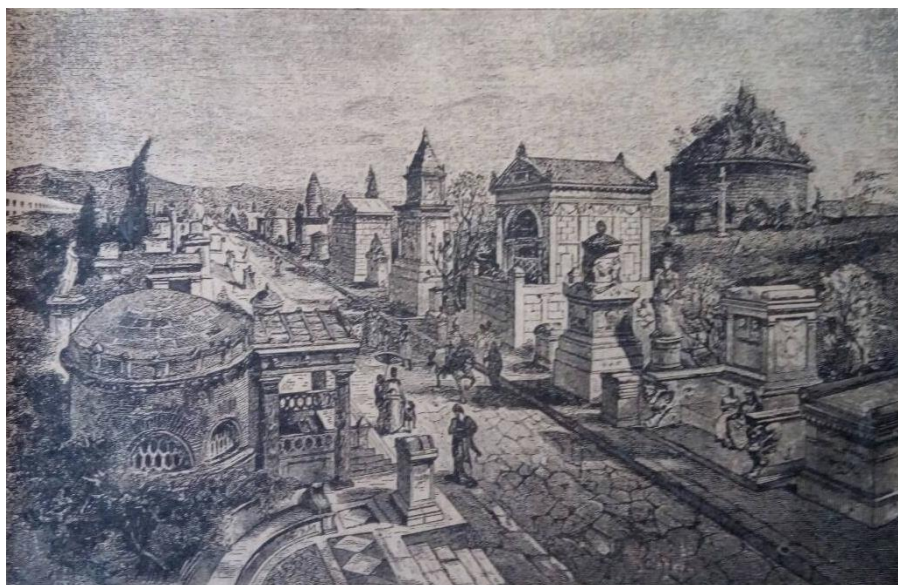
- 753 р. до н.е. – Заснування міста Рим
- 753 – 509 рр. до н.е. – Правління царів: Ромул, Нума Помпілій, Тулл Гостилій, Анк Марцій, Тарквіній Приск, Сервій Туллій, Тарквіній Гордий

509 –30 рр.до н.е. – Епоха Республіки

- V – III вв. до н.е. – Латинізація італійських міст і племен (підпорядкування їх Риму)
- 510 – 509 рр. до н.е. – Заснування Республіки
- 451 – 450 рр. до н.е. – „Закони XII таблиць”
- 264 – 261 рр. – Перша Пунічна війна
- 218 – 201 рр. до н.е. – Друга Пунічна війна
- 216 р. до н.е. – Битва при Каннах (розгром римської армії військом Ганнібала)
- 183 р. до н.е. – Смерть Сципіона Африканського і Ганнібала
- 149 – 140 р. до н.е. – Третя Пунічна війна. Зруйнування Карфагена
- 133 – 121 рр. до н.е. – Аграрні реформи братів Гракхів
- 106 – 43 рр. до н.е. – Життя і діяльність Марка Туллія Цицерона – римського оратора, політичного діяча, письменника
- 100 – 44 рр. до н.е. – Життя і діяльність Гая Юлія Цезаря-римського полководця, політичного діяча, письменника
- 90 – 88 рр. до н. е. – Громадянська війна
- 73 – 71 рр. до н.е. – Повстання рабів під проводом Спартака
- 63 р. до н.е.–14 р. н.е. – Життя і діяльність Гая Цезаря Октавіана Августа
- 60 р. до н. е. – Перший тріумвірат
- 49 – 45 рр. до н.е. – Громадянська війна між Цезарем і його противниками
- 46 – 44 рр.до н.е. – Диктатура Гая Юлія Цезаря

30 до н. е. – 476 рр. н.е. Епоха Імперії

- 30 р. до н.е.– 14 р.н.е. – Правління Октавіана Августа
- 14 – 117 рр. н.е. – Правління імператорів Тиберія, Калігули, Клавдія, Нерона, Веспасіана, Тита, Доміціана, Нерви, Траяна
- 79 р. н.е. – Сильне виверження вулкана Везувій, у результаті чого були зруйновані давньоримські міста Помпея, Геркуланум, Стабія
- 117 – 138 рр. – Правління імператора Адріана
- 161 – 180 рр. – Правління імператора Марка Аврелія
- 165 р. – Початок епідемії чуми в Римській імперії
- 193 – 235 рр. – Правління імператорів династії Северів
- 235 – 284 рр. – Епоха “солдатських” імператорів
- 284 – 305 рр. – Правління імператора Діоклетіана
- 306 – 337рр. – Правління імператора Константина, засновника Константинополя
- 325 р. – Нікейський собор, на якому християнство було визнано державною релігією Римської імперії
- 395 р. – Розпад Римської імперії на Західну і Східну
- 410 р. – Взяття Рима Аларихом, вождем вестготів
- 455 р. – Розгром Рима вандалами
- 476 р. – Падіння Західної Римської імперії. Східну стали називати Візантійською імперією

Аппієва дорога (Via Appia)

Заняття 1 (Lectio prima)

Ф О Н Е Т И К А

ЛАТИНСЬКИЙ АЛФАВІТ (Alphabetum Latinum)

Латинський алфавіт відомий кожному, хто вивчав або вивчає одну з класичних європейських мов. Творцями алфавіту традиційно вважають фінікійців, у яких запозичили його давні греки, а від греків (ймовірно через етрусків) і латиняни.

Фінікійські букви виникли в результаті схематичного зображення відомих істот і предметів, чії назви починалися з відповідних звуків. Наприклад, бик фінікійською мовою вимовлявся „алеф”, будинок „beth”, верблюд „gimel”. Рисунок бичої голови з великими рогами ліг в основу графічного зображення букви „a” і дістав грецьку назву „alpha – альфа”. Рисунок даху будинку з однією стіною – це буква „b” (гр.beta – бета) , а схематичне зображення горбатого верблюда – це буква „r” (гр.gamma – гамма) і т.д.

Латинські племена, використавши грецький алфавіт, настільки удосконалили його, що штучні спроби внести в нього якісь зміни ні до чого не привели. Цей алфавіт до завоювання римлянами Греції в 146 р. до н.е. налічував 21 літеру. Але потреба транслітерації широко запозичуваних грецьких слів вимагала внести в нього дві літери грецького алфавіту: у та z. Вони вживалися лише в словах грецького походження, щоб передати звуки, невласливі латинській мові.

Наступне доповнення латинського алфавіту відбулося у 8-9 ст., коли поширюється розмежування *j* та *u* як варіантів наявних літер *i* та *v*. Остаточне розмежування літери *v* та *u* відбулось протягом наступних декількох століть, а розмежування літери *i* та *j* не завершене ще й сьогодні. У більшості латинських словників та підручників латинської мови (за винятком медичної літератури) в європейських країнах літера *j* не вживається.

Не було в класичному латинському алфавіті і букви *w* (дубль ve). Вона почала поширюватись з 16 ст. для передачі звука *v* у географічних назвах і власних іменах та прізвищах.

У даному підручнику букви *j* та *w* не вживаються, поскільки уривки текстів, афоризми та інші приклади взяті лише із періоду античної латини, коли цих букв ще не було. Отже, у класичну епоху латинський алфавіт складався з 24 літер. Латинь цієї епохи традиційно вивчається в зарубіжних і вітчизняних навчальних закладах і донині.

Вивчаючи вимову букв латинського алфавіту, слід мати на увазі, що латинська мова не є рідною мовою ні для кого з наших сучасників, і тому

артикуляція і вимова звуків, фонетичні особливості класичної латини не можуть бути достеменно встановлені. Правила читання літер латинського алфавіту порівняно з античними часами зазнали певних змін. Це зумовлено тим, що в середні віки латина вживалася паралельно з новими західно-європейськими мовами, адаптуючись до їх фонетичних особливостей. Справжню античну вимову можна лише приблизно реконструювати на основі деяких побічних даних, а саме: вимова романських мов, які в багатьох випадках зберегли риси давньої латинської вимови; транскрипція латинських слів грецькими буквами і грецьких латинськими; описи артикуляції звуків латинської мови, зроблені стародавніми римськими філологами, та деякі інші.

Читання релігійних текстів та молитв, яке вечорами передається з Ватикану, не може служити зразком класичної вимови, бо в ньому помітний вплив сучасної італійської мови, наприклад, вживання звука [ч].

Буква	Назва	Вимова	Приклад	Українська транслітерація	Переклад
A a	a	[a]	ars	[арс]	наука, вміння
B b	бе	[б]	bos	[бос]	бик, віл
C c	це	[к], [ц]	cor, cena	[кор], [цэна]	серце; обід
D d	де	[д]	domus	[дóмус]	дім, житло
E e	е	[е]	ego	[éго]	я
F f	еф	[ф]	filia	[філіа]	дочка
G g	ге	[г]	gutta	[гúтта]	крапля
H h	га	[г]	homo	[гóмо]	людина
I i	і	[і], [й]	ira, ius	[іра], [юс]	гнів; право
K k	ка	[к]	kalium	[ка́ліум]	калій
L l	ель	[ль]	lector	[лэ́ктор]	лектор, читач
M m	ем	[м]	mare	[ма́ре]	море
N n	ен	[н]	niger	[ні́гер]	чорний
O o	о	[о]	ordo	[óрдо]	порядок, стан
P p	пе	[п]	porta	[пóрта]	ворота, вхід
Q q	ку	[к]	quercus	[квэ́ркус]	дуб
R r	ер	[р]	rus	[рус]	село, поле
S s	ес	[с], [з]	sol, rosa	[соль], [рóза]	сонце, троянда
T t	те	[т]	tres	[трес]	три
U u	у	[у]	urbs	[урбс]	місто
V v	ве	[в]	vita	[віта]	життя
X x	ікс	[кс], [кз]	rex, exacte	[рекс], [екза́кте]	цар; точно
Y y	іпсилон	[і]	lyra	[ліра]	ліра
Z z	зет(а)	[з], [ц]	zona, zincum	[зóна], [ці́нкум]	пояс; цинк

На сьогодні латинським алфавітом користується більшість народів світу: майже вся Європа (за винятком Росії, України, Білорусії, Болгарії, Греції, Грузії, Вірменії, Македонії, Сербії, Чорногорії), вся Америка, Австралія, майже вся Африка, Туреччина, Індонезія, Філіппіни та ін.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ КИРИЛИЦІ ЛІТЕРАМИ ЛАТИНСЬКОГО АЛФАВІТУ

Букви українського алфавіту (кирилиці), яких немає в латинському алфавіті, передаються так:

ж –	zh (ž)	Жданов	Zhdanov
є –	je	Єгоров	Jehorov
ї –	ji	Їрасек	Jirasec
х –	ch	Харків	Charkiv
ц –	tz (z)	Цандер	Tzander
ч –	cz (č)	Чернігів	Czernihiv
ш –	sh (sch, š)	Шелест	Shelest
щ –	shcz (šč)	Щедрін	Shczedrin
ю –	ju	Юдін	Judin
я –	ja	Ялта	Jalta

ВИМОВА ГОЛОСНИХ

Як відомо, звуки поділяються на голосні і приголосні. У латинській мові є шість голосних: **a, e, i, o, u, y**, які вимовляються як відповідні звуки в українській мові:

amor [áмор] – кохання; **emere** [éмере] – купувати; **opera** [óпера] – праця; **unus** [úнус] – один; **lyra** [лі́ра] – ліра.

Літера **i** вимовляється як українське [i] або [й]:

як [i]:

у більшості випадків:

ignis [íгніс] – вогонь

lis [ліс] – сварка, суперечка

ceteri [цéтері] – інші, останні

як [й]:

а) перед голосним на початку слова або складу:

ius [юс] – право, влада;

adiutor [адйúтор] – помічник;

б) між голосними: **maior** [ма́йор] – більший, старший

ВИМОВА СПОЛУЧЕНЬ ГОЛОСНИХ

У латинській мові є два типи сполучення двох голосних – дифтонги і диграфи. Дифтонги – це дві голосні, що становлять один склад.

ДИФТОНГИ

Дифтонги **au** та **eu** вимовляється як [au, eu], де [u] є нескладовим і вимовляється як українське [в]: **aurum** [áўрум] – золото, **australis** [аўстрáліс] – південний; **eulogia** [еўлoгіа] – дарунок; **euripus** [еўріпуc] – протока. Але частіше голосні е + u не складають дифтонг, і тоді кожен голосний утворює свій склад: de-us, re-us, me-us. Дифтонг **ei** зустрічається рідко, вимовляється як [ей]: **hei** [гей] – гей!

ДИГРАФИ

Диграфи – це дві голосні, що вимовляються як один звук. Диграф **ae** вимовляється як українське [е]: **aera** [éра] – ера. Диграф **oe** в українській мові за відсутності відповідного звуку вимовляється як [е], в німецькій як [ö], французькій як [eu,ø:], в англійській як [э:]: **moecha** [мéха] – звабниця, розпусниця.

В учбовій практиці при традиційній вимові збереглася пізня монографічна вимова **ae** і **oe** як [е]; при класичній – дифтонгічна.

Якщо **ae**, **oe** не утворюють диграфи, тобто кожен голосний вимовляється окремо, то над літерою **e** ставляться дві крапки (трема) або горизонтальна риска (знак довготи): **aēr**, **aēr** [áер] – повітря; **poēma** = **poēma** [поéма] – поема, вірш. Окрема вимова двох голосних збереглась у подібних випадках у всіх сучасних романо-германських та слов'янських мовах.

ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ

Приголосних у латинській мові 18. Більшість із них вимовляються як в українській мові. Пояснення потребують лише окремі з них.

Літера **c** в класичному періоді у всіх положеннях читалася як [к]. З IV ст. н.е. в залежності від того, які звуки йдуть за нею, спостерігається двояке читання цієї літери:

як [к]	як [ц]
1. Перед голосними a, o, u : caput [ка́пут] - голова cor [ко́р] – серце cura [ку́ра] – турбота 2. Перед приголосними та в кінці слова: clam [кля́м] – таємно lac [ля́к] – молоко	1. Перед голосними e, i, y : cena [це́на] – обід cibus [ці́бус] – їда cymbalum [ці́мба́люм] – цимбали 2. Перед диграфами ae, oe : caecus [це́кус] - сліпий coetus [це́тус] – збори, громада

Літера **k** вживається тільки в словах нелатинського походження, найчастіше грецького, а також у прізвищах, які в рідній мові мають **k**, наприклад: *гр.* **kephale** [кефáлє] – голова, **krater** [кράтер] – чаша, **Kavun** [кавун] – Кавун, **Kadar** [ка́дар] – Кадар.

Літера **l** вимовляється м'яко, як у німецькій, французькій або італійській мовах: **labor** [ля́бор] – робота, праця; **lepus** [ле́пус] – заєць; **lucerna** [люце́рна] – світло, світильник.

Літера **s** вимовляється як українське [с] або [з]:

як [с]:	як [з]:
1. у більшості випадків: sol [со́ль] – сонце hostis [го́стіс] – іноземець, ворог civis [ці́віс] – громадянин fossa [фо́сса] – рів, яма, канал potens [по́тенс] – міцний	1. між голосними: lusus [лю́зус] – гра, жарт 2. між голосною і літерами m, n, r : organismus [органі́змус] – організм ensor [це́нзор] – цензор universus [уніве́рзус] – цілий, весь

Якщо приголосні **m, n** належать до префікса, то наступне **s** вимовляється як українське [с]: **consilium** [консі́ліум] – нарада, зустріч; **circumsonare** [цірку́мсона́ре] – звучати навколо, лунати; **insanus** [інса́нус] – божевільний, несамовитий.

Літера **x** може вимовлятися як українське [кс] або [кз]:

як [кс]:	як [кз]:
у більшості випадків: xiphos [ксі́фос] – меч radix [ра́дікс] – корінь	між голосними, другий з яких наголошений: exacte [екза́кте] – точно, докладно exemplar [екзе́мпляр] – зразок, примірник

Літера **z** може вимовлятися як українське [з] або [ц]:

як [з]	як [ц]
у більшості випадків: zona [зо́на] – пояс, зона oryza [орі́за] – рис	у словах негрецького походження: zincum [ці́нкум] – цинк (<i>нім.</i>) influenza [інфлюе́нца] – грип (<i>італ.</i>)

ВИМОВА БУКВОСПОЛУЧЕНЬ

У словах грецького походження зустрічаються сполучення приголосних з придиховим **h – ch, ph, rh, th**. Ці буквосполучення вимовляються так:
ch – як українське [х]: **charta** [ха́рта] – папір; **schola** [схо́ля] – школа
ph – як українське [ф]: **philosophia** [фільосо́фія] – філософія
rh – як українське [р]: **rhetorica** [рето́ріка] – риторика
th – як українське [т]: **thema** [те́ма] – тема, предмет

Сполучення літер **ngu** перед голосними вимовляється як [нгв], а перед приголосними як [нгу]: **lingua** [лінґва] – мова, **sanguis** [санґвіс] – кров, але **longus** [льонґус] – довгий, **singularis** [сінгуляріс] – одина.

Буквосполучення **su** перед голосними вимовляється двоєю:

як [св]:	як [су]:
якщо утворює з наступним голосним окремий склад:	якщо не утворює з наступним голосним окремий склад:
suavis [сва́віс] – приємний	suis [су́йс] – свині

Буквосполучення **ti** в класичний період у всіх позиціях вимовлялось як [ті] без пом'якшення. Починаючи з III ст. н. е., перед голосним та диграфом **ae** почало вимовлятися у більшості випадків як [ці]:

gratia [гра́ція] – краса, ласка; **ratio** [ра́ціо] – рахунок, смисл, думка;

divitiae [діві́ціє] – багатство.

Проте вимова [ті] перед голосним ще зберігається у таких випадках:

1) якщо перед **ti** стоять приголосні **s, t, x**: **bestia** [бе́стіа] – звір; **Bruttium** [бру́ттіум] – місто в Італії; **mixtio** [мі́кстіо] – змішування;

2) у словах грецького походження: **Boeotia** [бео́тіа] – область у Греції;

3) у вищому ступені порівняння прикметників (середнього роду) і прислівників: **sapientius** [сапіе́нтіус] – мудріше (сер. рід); **citius** [ці́тіус] – швидше, **altius** [а́льтіус] – вище; **fortius** [фо́ртіус] – сильніше;

4) у родовому відмінку множини іменників: **montium** [мо́нтіум] – гір (родовий відмінок від **mons** – гора); **mentium** [ме́нтіум] – думок (родовий відмінок від **mens** – думка);

Буквосполучення **di, ti, ni** вимовляються твердо.

ПРАВИЛА НАГОЛОШУВАННЯ

Наголос може бути силовим (динамічним) або музикальним (тонічним). Питання про характер латинського наголосу в класичну епоху залишається спірним. Більш обґрунтованою є думка, що під впливом грецької мови він був музикальним, тобто підвищувався тон голосу на наголошеному складі. І лише з IV ст. н. е. поступово наголос став силовим, яким він і сьогодні зберігається в сучасних романських та інших європейських мовах.

У латинській мові наголошується другий або третій склад від кінця слова. Наголошення залежить, на відміну від української мови, від довготи або короткості голосного в передостанньому складі слова. Якщо цей склад довгий, то він наголошується, якщо короткий, то наголос переходить на третій склад від кінця слова (незалежно від його довготи чи короткості). Далі наголос не переноситься.

Другий склад від кінця слова є довгий:

1) Якщо у складі є дифтонг: **lagoena** [ляге́на] – пляшка;

2) Якщо голосний другого від кінця складу стоїть перед двома або

трьома приголосними: **argumentum** [аргумéнтум], **cylindrus** [цілі́ндрус] – циліндр;

3) Перед літерами **x, z**: **complexus** [комплéксус] – комплекс, **oryza** [орíза] – рис;

4) За природою (такі склади у текстах і словниках позначаються знаком довготи): **amicus** [амі́кус] – друг, **collega** [коллéга] – колега.

В інших випадках другий склад від кінця слова є коротким, а тому наголос переноситься на третій склад від кінця слова.

Третій склад від кінця слова наголошується, якщо голосний другого складу слова стоїть:

1) перед іншим голосним або **h** (тобто за положенням): **cinereus** [цінéреус] – сірий, **filia** [фі́ліа] – дочка; **extraho**[éкстраго] – витягаю;

2) перед буквосполученням приголосних **bl, br, cl, cr dl, dr, pl, pr, tl, tr**, а також **ch, ph, rh, th**, що становлять один звук: **atriplex** [áтріплекс] – лобода, **termometrum** [термо́метрум] – термометр; **arachis** [áрахіс] – арахіс, **philosophus** [фільóсофус] – філософ;

3) якщо в другому складі від кінця слова є суфікси з короткими голосними – **ic, id, il ol, ul** : **rusticus** [ру́стікус] – сільський, **viridis** [ві́рідіс] – зелений, **gracilis** [гра́ціліс] – стрункий, **viola** [віо́ля] – фіалка, **populus** [по́пулус] – народ;

4) якщо за природою цей склад був завжди коротким: **femina**[фéміна] – жінка, **musculus** [му́скулус] – м'яз.

П р и м і т к а 1. Якщо голосний другого складу від кінця слова стоїть перед одним приголосним, то він може бути як довгим, так і коротким за природою. У таких випадках слід звернутися до словника, де довгота або короткість голосного цього складу позначається надрядковими знаками:

довгий склад (¯), короткий склад (ˇ), наприклад: **secūris** – сокира, **vipēra** – гадюка, **gallīna** – курка, **domīnus** – господар.

П р и м і т к а 2. У латинізованих грецьких словах є багато термінів із закінченням – **ia**, в яких **i** може бути довгим або коротким. Якщо **i** походить від грецького дифтонга **ei**, то воно довге: **therapīa** – थेραπειά, **paediatrīa** – παιδιατρεία. Якщо **i** виражає грецьку **i** (йоту), то воно коротке: **anatōmia**, **dysentēria**. У словах, запозичених з інших мов, зберігається свій наголос: **casao**, **kefir**.

П р и м і т к а 3. У словах з частками **que, ne, ve** наголошується склад перед часткою, наприклад: **omnia** – omniáque, **ille** – illéne, **alia** – aliáve.

П р и м і т к а 4. Про важливість правильного наголошення слів свідчить те, що від наголосу нерідко залежить значення слова, наприклад: **pendēre** – важити, **pendēre** - висіти (пор. укр.: záпал і запáл; при́клад і приклáд).

Слід відмітити, що в даному підручнику, де діє правило, знаки довготи і короткості відсутні. Нагадаємо, що в академічних виданнях на латинській мові ці знаки не вживаються. Ми ж будемо ставити їх тільки тоді, коли це буде важливо для правильної вимови слова або визначення його значення і граматичної форми.

Питання для самоконтролю

1. Що таке диграф і дифтонг? Навести приклади.
2. Якими буквами передається на письмі звук [i]?
3. Як вимовляються приголосні **c** і **s**?
4. Як вимовляються буквосполучення **qu**, **ngu**, **su** ?
5. Як читається буквосполучення **ti** перед голосним?
6. Які букви і буквосполучення зустрічаються тільки в грецьких словах?
7. Які склади можуть наголошуватись у багатоскладовому слові?
8. Яким є склад з дифтонгом (довгим чи коротким)?
9. Яким є склад перед приголосними **z**, **x**; перед сполученням декількох приголосних; перед сполученням **b**, **c**, **d**, **g**, **p**, **t** з буквами **r**, **l** ?
10. Назвіть довгі і короткі суфікси.
11. У яких випадках наголошується третій склад від кінця слова?
12. Якими нарядковими знаками позначається довгий і короткий склад?

Вправи для читання

Вправа 1. *Auditor* – слухач, слідчий; *augustus* – священний, шановний; *aula* – двір, *nauta* – моряк, *neuter* – середній (нейтральний), *neomenia* – новий (молодий) місяць, *Aonius* – аонійський (беотійський), *aeger* – хворий, *aeneus* – мідний, *Aēgias* – кіпрський цар, *aēr* – повітря, *aega* – полова, окреме число, ера; *beatus* – щасливий, *deinde* - потім, нарешті; *deintus* – зсередини, *diota* – глечик (для вина), *diurnus* – денний, *diabolus* – диявол, дух зла і брехні; *diocesis* – округ, епархія, церковна парафія; *pietas* – доброта, відданість, справедливість; *coactio* – примушування, примус; *puella* – дівчина, *luitio* – оплата, *deorsum* – вниз, *roēta* – поема, *roena* – кара, *roētria* – поетеса, *coēptio* – закупівля, скупка; *coērcere* – стримувати, запобігати.

Вправа 2. *Ientare* – снідати, *ieiunatio* – піст; *iocus* – жарт, гра; *dies* – день, доба; *iuventus* – молодість, юність; *Iulius* – Юлій; *iudicium* – суд, позов, вирок; *adiutorium* – допомога, підтримка; *ianua* – двері, вхід; *abies* – ялина.

Вправа 3. *Carcer* – в'язниця, *cerebrum* – мозок, *cito* – швидко, *cicur* – ручний, *cusnus* – лебідь, *circus* – цирк, *circa* – довкола, *caecus* – сліпий, *clamor* – крик, *coetus* – збори, *contractus* – угода, *coērcere* – карати, стримувати; *cras* – завтра, *culpa* – провина, *lac* – молоко, *occisor* – убивця.

Вправа 4. *Hymnus* – гімн, *charta* – папір, *chelis* – черепаха, *delphinus* – дельфін, *triumphus* – тріумф, *elephantus* – слон, *theatrum* – театр, *mathematica* – математика, *rhetorica* – риторика, *arrha* – завдаток, *rhythmus* – ритм.

Вправа 5. *Lingua* – мова, язик; *unguis* – ніготь, *sanguis* – кров, *equus* – кінь, *quingenta* – п'ятдесят, *quaestus* – маєток, *persuasio* – думка, переконання; *suēre* – шити, *suus* – свій, *visualis* – зоровий, візуальний; *suavis* – солодкий.

Вправа 6. *Запам'ятайте латинський алфавіт. Сентенції римського мімографа Публілія Сіра подані в алфавітному порядку:*

A	micum perdere est damnorum maximum.
B	ona opinio tutior pecunia est .
C	omes facundus in via pro vehiculo est.
D	ies diem docet.
E	tiam capillus unus habet umbram suam.
F	amam curant multi, pauci conscientiam.
G	ravissimum est imperium consuetudinis.
H	abet suum venenum blanda oratio.
I	nvitat culpam qui peccatum praeterit.
Ad K	alendas Graecas.
L	evis est fortuna, cito reposit, quod dedit.
M	iserrimum est arbitrio alterius vivere.
N	egandi causa avaro nunquam deficit.
O	ccasio receptus difficiles habet.
P	robo bona fama maxima est hereditas.
Q	uod vix contingit, veram voluptatem parit.
R	ei nulli prodest mora nisi iracundiae.
S	ero est in periculis consilium querere.
T	imidus vocat se cautum, parcum sordidus.
U	bi omnis vita metus est, mors est optima.
V	etere ferendo iniuriam invites novam.
X	} Ці літери запозичені з грецької мови у II ст. до н.е.
Y	
Z	

Примітка. Переклад сентенцій знайдете в кінці підручника.

Зразок лапідарного (вирізьбленого на камені) письма

Напис на храмі Ісиди в Помпеї

**N·POPIDIUS·N·F·CELSINVS
 AEDEM·ISIDIS·TERRAE·MOTV·CONLAPSAM
 A·FVNDAMENTO·P·SRESTITVIT·HVNC·DECVRIONES·OB·
 LIBERALITATEM
 CUM·ESSET·ANNORUM·SEXS·ORDINI·SVO·GRATIS·
 ADLEGERVNT**

Текст: N(umerius) Popidius N(umerii) F(ilius) Celsinusaedem Isidis terrae motu conlapsam a fundamento p(ecunia) s(ua). Hunc decuriones, ob liberalitatem, cum esset annorum sexs(=sex), ordini suo gratis adlegerunt.

Переклад: Нумерій Попідій, Нумерія син, Кельвін відбудував від (самої) основи на власні кошти храм Ісиди, зруйнований землетрусом. За (цю) щедрість декуріони прийняли його, хоч йому було тільки шість років, у свій склад безплатно.

ДАВНЬОГРЕЦЬКА МОВА

Грецьку мову античної доби називають давньогрецькою мовою. Антична Греція подарувала світові науку як систему упорядкованих знань, про що свідчать назви різних галузей наук: математика, фізика, астрономія, географія, геологія, ботаніка, зоологія, медицина, психологія, педагогіка, теологія, філософія, філологія та ін.

Лексика давньогрецької мови поряд з латинською була і нині є найбагатшим джерелом міжнародної наукової термінології. Щоденно ми вживаємо давньогрецькі слова, не замислюючись над їх походженням або первісним значенням. Навіть такі, здавалось би, сучасні слова, як анекдот, пірат, стадіон, автомат, кібернетика, косметика, машина вживались стародавніми греками. Перелік запозичених із давньогрецької мови слів сучасними європейськими мовами можна довго продовжувати. Не зайвим буде нагадати і те, що 18 літер сучасного українського алфавіту запозичені з давньогрецького алфавіту.

Для порівняння латинського алфавіту з його історичним прототипом доцільно ознайомитись з грецьким алфавітом, який також пройшов через ряд етапів свого розвитку. Творцями цього алфавіту традиційно вважають фінікійців. Греки його запозичили в IX ст. до н.е., доповнивши графемами Φ φ, Χ χ, Ψ ψ, Ω ω, Ξ ξ. Якщо у фінікійців кожен знак письма передавав сполучення приголосного звука з будь-яким голосним, то греки першими розмежували мову на приголосні та голосні звуки, позначивши кожен звук окремими літерами. На основі цього алфавіту в IX ст. н.е. була створена кирилиця.

Парфенон

ГРЕЦЬКИЙ АЛФАВІТ

Буква	Назва	Вимова	Латинська транслітерація
Α α	альфа	[a] коротке або довге	a
Β β	бета	[б]	b
Γ γ	гамма	[г]	g
Δ δ	дельта	[д]	d
Ε ε	епсильон	[e] коротке	e
Ζ ζ	дзета	[дз]	z
Η η	ета	[e] довге	e
Θ θ	тета	[т], нім. [th]	th
Ι ι	іота	[i] коротке або довге	i
Κ κ	каппа	[к]	c, k
Λ λ	лямбда	[ль]	l
Μ μ	мі	[м]	m
Ν ν	ні	[н]	n
Ξ ξ	ксі	[кс]	x
Ο ο	о мікрон	[o] коротке	o
Π π	пі	[п]	p
Ρ ρ	ро	[р]	r
Σ σ ς	сигма	[с]	s
Τ τ	тау	[т]	t
Υ υ	і псильон	[i], нім. [ú]	y
Φ φ	фі	[ф]	ph
Χ χ	хі	[х]	ch
Ψ ψ	псі	[пс]	ps
Ω ω	о мега	[o] довге	o

Приголосні

Приголосна літера **Г γ** (гамма) читається як українська **г** або латинська **g**: γλυκύς [glycys] – солодкий. Але перед γ, κ, χ, ξ читається як українська **н** і передається в латинській мові теж через **n**: ἀγγενής [angenes] – неблагородний, ἀγκάλη [ancāle] – лікоть, λάρυγξ [larynx] – гортань.

Сигма **Σ σ ς** читається завжди як українське **с**. З великої літери пишеться тільки у власних назвах, на початку та в середині слів пишеться σ, у кінці – ς: σεισμός [seismos] – землетрус.

Інші приголосні читаються так, як наведено вище у грецькому алфавіті.

Голосні

Голосних звуків у давньогрецькому алфавіті сім: α, ε, η, ι, ο, υ, ω. Голосні ω, η завжди довгі, а голосні ε, ο – завжди короткі. Інші голосні (α, ι, υ) можуть бути за природою довгими і короткими. Голосні діляться на тверді: α, ε, η, ο, ω та м'які: ι, υ.

Голосна **ι** (йота) завжди виражає голосний звук, читається як [i]: ἰατρός [iatrós], але якщо входить в склад дифтонга, то читається як [й]: παῖς [пайс] – дитина, αἰτία [áitia] – причина.

Дифтонги та їх вимова

Сполучення твердої голосної з м'якою утворює дифтонг або диграф.

Дифтонги і диграфи утворюють один склад, вони довгі за природою і завжди наголошуються.

Грецькі дифтонги

Грецький дифтонг	Вимова	Латинізується	Приклади		Переклад
			Грецькою	Латинською	
αι	ай	ae	δίαιτα	diaeta	дієта
αυ	ау	au	τραῖμα	trauma	травма
ει	ей	i	χειρουργός	chirurgus	хірург
ευ, ηυ	еу	eu	πνεῦμα	pneuma	дух
ου	у	u	οὖς	us	вуха
οι	ой	oe	ποινή	poena	кара

Якщо кожна літера дифтонга читається окремо, то над другою буквою ставиться двокрапка (˘), напр.: οἶστος [oístos] – стріла.

ПРИДИХ

Усі слова давньогрецької мови, які починаються з голосного звука, отримують на письмі знак придишу. Є два види придишу: щільний (густий, важкий) і легкий (тонкий). Щільний придих позначається значком ˆ над голосною, який вказує на те, що голосний вимовляється так, ніби перед ним стоїть латинська літера [h], або українська [г]: ὥρα [hora] – час. Легкий придих (значок ˘) на вимову голосної не впливає: ὁδός [odos] – дорога, шлях.

Греки і латиняни класичної епохи писали великими літерами (маюскулами) без розділових знаків та інтервалів між словами. Малі літери (мінускули) у римлян виникли з великих наприкінці Республіки (I ст. до н.е.).

З великої літери писались і зараз пишуться власні імена, назви народів, місяців, географічні назви, прикметники та прислівники, що походять від власних назв, а також починаються нові речення та рядки у віршах: Antonius – Антоній, Roma – Рим, Romanus – римський, Galli – галли, November – листопад, Mercurius – Меркурій, Graece scribere – по-грецьки (по-грецькому) писати. В медичній, фармацевтичній, ботанічній, зоологічній термінології діють окремі правила щодо написання з великої літери номенклатурних термінів.

ЛАТИНСЬКА ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ БУКВ ГРЕЦЬКОГО АЛФАВІТУ

Грецькі літери	Латинське написання	Приклади		Переклад
		Грецькою	Латинською	
υ	y	ὑδωρ	hydor	вода
θ	th	θεός	theos	бог
ξ	x	λάρυγξ	larynx	гортань
φ	ph	ὀφθαλμός	ophthalmos	око
χ	ch	χεῖρ	cheir	рука
ψ	ps	ὄψις	opsis	зір
Дифтонги				
αι	ae	ἀναισθησία	anaesthesia	анестезія
αυ	au	αὐτός	autos	сам
ει	ī	θεραπεία	therapia	лікування
ευ	eu	πνεύμα	pneuma	дихання
οι	oe	ὀϊστός	oestos	стріла
ου	u	οὐρά	ura	хвіст

МОРФОЛОГІЯ

ЧАСТИНИ МОВИ

У латинській мові 10 частин мови. Вони поділяються на змінні та незмінні. До тих частин мови, що змінюють свою форму, належать:

1. **Дієслово – Verbum** (dare – давати, docere – учити, scire – знати).
2. **Іменник – Nomen substantivum** (arena – пісок, hortus – сад, mare – море).
3. **Прикметник – Nomen adiectivum** (durus – твердий, brevis – короткий, felix – щасливий).
4. **Займенник – Pronomen** (ego – я, meus – мій, nemo – ніхто).
5. **Числівник – Numerale** (unus – один, centum – сто, mille – тисяча).

Незмінні частини мови:

1. **Прислівник – Adverbium** (bene – добре, diu – довго, raro – рідко).
2. **Прийменник – Praepositio** (ad – до, per – через, sine – без).
3. **Сполучник – Coniunctio** (et – і, sed – але, si – коли).
4. **Вигук – Interiectio** (heu! – ой!, vae! – горе!).
5. **Частка – Particula** (non – не, num – невже).

ГРАМАТИЧНА БУДОВА ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ

Латинська мова за своєю будовою належить до синтетичних мов. Це означає, що граматичні відношення у ній виражаються переважно у межах самого слова за допомогою суфіксів, закінчень (флексій), чергування звуків і суплетивних форм. Отже, при вивченні морфології латинської мови слід твердо запам'ятовувати основи слів, що відмінюються або дієвідмінюються, а також формотворчі елементи – суфікси і закінчення. До синтетичних мов належать давньогрецька, старослов'янська, російська, українська, польська, чеська, німецька та деякі інші.

ДІЄСЛОВО (Verbum)

Verbum est pars orationis, quae agere, pati, vel esse significat*.

Дієслово – це частина мови, яка означає дію (рух), стан або буття (існування).

* *Визначення взято із латиномовних підручників середньовіччя.*

Дієслово має найбільше граматичних категорій і є найскладнішою для вивчення частиною мови. У реченнях дієслово виконує функцію присудка. Дієслова діляться на дві основні групи: особові, котрі співвідносять дію з певною особою, та неособові або іменні, що не володіють ознакою особи (неозначена форма дієслова, віддієслівні іменники та дієприкметники).

ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ДІЄСЛОВА

Латинське дієслово має такі характерні граматичні категорії:

1. **Особа (persona)** – перша (я, ми), друга (ти, ви), третя (він, вона, воно, вони).
2. **Число (numerus)** – одина, множина.
3. **Спосіб (modus)** – дійсний, наказовий, умовний.
4. **Стан (genus)** – активний, пасивний.
5. **Час (tempus)** – теперішній, три минулі, два майбутні.
6. **Дієвідміна (coniugatio)** – дієслова поділяються на чотири дієвідмини.

Про утворення та значення цих граматичних категорій буде йти мова у наступних розділах.

СЛОВНИКОВА ФОРМА ДІЄСЛІВ

Переважає більшість дієслів записується в словниках у чотирьох основних формах. Від цих чотирьох форм визначаються усі дієслівні основи.

Перший запис дієслова – це перша особа однини теперішнього часу дійсного способу активного стану із закінченням **-o**: video – я бачу.

Другий запис – це перша особа однини минулого часу доконаного виду із закінченням **-i**: vidi – я побачив.

Третій запис – це віддієслівний іменник середнього роду (супін) із закінченням **-um**. Він вживається після дієслів руху і вказує на мету: visum – щоб побачити (для побачення).

Четвертий запис – це неозначена форма дієслова (інфінітив) теперішнього часу активного стану дійсного способу із закінчення **-re**: vidēre – бачити.

Словники не завжди вказують усі дієслівні форми у повному виді. Три останні форми часто скорочуються, напр.: дієслово audio, audivi, auditum, audire (слухати) наводиться так: audio, ivi, itum, ire (або: audio, 4).

Скорочення здійснюється так, щоб за першою словниковою формою можна було визначити ту частину слова, котра входить у всі форми. Доповнюючи основу слова (у наведеному прикладі *aud-*) її наступними елементами (*ivi, itum, ire*), ми отримуємо повні словникові форми даного дієслова.

Якщо основи дієслова не мають такої базової подібності, то всі дієслівні форми наводяться у словнику без скорочень, наприклад: *facio, feci, factum, facere* – робити. Якщо дієслово не має якоїсь форми, то ставиться прочерк: *vado, -, -, ěre* (йти).

П р и м і т к а. У різних словниках і підручниках зустрічається інший порядок запису дієслів, а саме: перший запис – це інфінітив, другий – перша особа однини теперішнього часу, третій – перфект, четвертий – супін. Або так: перший запис – це перша особа однини теперішнього часу, другий – інфінітив, третій – перфект, четвертий – супін.

ТРИ ОСНОВИ ДІЄСЛОВА

Як згадувалось вище, у латинській мові є шість часових форм. Для їх утворення служать три основи дієслова: 1) основа інфекта; 2) основа перфекта; 3) основа супіна.

Розглянемо визначення основ на прикладі дієслова *deleo, delevi, deletum, delēre* (знищувати, забувати).

1. **Основа інфекта** (недоконаного виду, від латинського *infectus* – недоконаний). Основу інфекта отримуємо шляхом відкидання від інфінітива теперішнього часу *-re* або *-ěre* (в III дієвідміні). Основою інфекта дієслова *dele-re* буде *dele-*.

Від основи інфекта утворюються усі часи системи інфекта і неособові іменні форми активного і пасивного стану (презенс, імперфект, футурум I, імператив, інфінітиви теперішнього часу, герундій і герундив).

2. **Основа перфекта** (доконаного виду, від лат. *perfectus* – доконаний). Основу перфекта знаходять, відкинувши від другої форми дієслова закінчення – *i*. Основою перфекта дієслова *delev-i* буде *delev-*.

Від перфектної основи утворюються всі часи системи перфекта активного стану (перфект, плюсквамперфект, футурум II).

3. **Основа супіна** (віддієслівного іменника). Її одержують, відкинувши від третьої (супінної) форми закінчення – *um*. Основою супіна *delet-um* буде *delet-*.

Від основи супіна утворюється дієприкметник минулого часу доконаного виду пасивного стану, який служить для утворення часів системи перфекта пасивного стану.

Зведена таблиця основних форм та основ

Основні форми	I основна форма	II основна форма	III основна форма	IV основна форма
	deleo я знищую	delevi я знищив	deletum для знищення	delere знищувати
Основи	інфекта	перфекта	супіна	
	dele-	delev-	delet-	

ДІЄВІДМІНИ

Дієслова в латинській мові відмінюються по-різному. Для упорядкування морфологічних типів змінювання дієслів, їх ділять на чотири групи. Ці групи називаються дієвідмінами. Дієвідміни розпізнаються за закінченням основи інфекта, яку отримують від неозначеної форми дієслова шляхом відкидання закінчення *-re* (в окремої групи дієслів *-ri*).

Якщо перед *-re* стоїть **-a**, то це **перша** дієвідміна, якщо **-ē**, то **друга**, якщо **-ĕ**, то **третя** і якщо **-i**, то **четверта**. Або інший спосіб визначення: дієслова першої дієвідміни в інфінітиві закінчується на *-are*, другої *-ēre*, третьої *-ĕre*, четвертої *-ire*.

Інфінітиви за типами дієвідмін

Дієвідміна	Інфінітив	Закінчення	Основа
I	putare	-are	puta-
II	tacēre	-ēre	tace-
III	facēre	-ĕre	fac-
	statuēre	-ĕre	statu-
IV	punire	-ire	puni-

Як видно з таблиці, основа першої, другої і четвертої дієвідміни закінчується голосною, а третьої – голосною і приголосною.

П р и м і т к а. Дієслова третьої дієвідміни перед *-re* мають коротке *-ĕ*, яке називають тематичним або з'єднувальним. При дієвідмінюванні ця голосна переходить в **-i**, а перед *-nt* в **-u**, наприклад: regĕre (керувати) – rego, reg-**i**-s, reg-**i**-t, reg-**i**-mus, reg-**i**-tis, reg-**u**-nt.

Ці з'єднувальні голосні вживаються для уникнення збігу декількох приголосних, що затруднює вимову і сприйняття. Наприклад, у третій особі множини до основи дієслова vendĕre (**vend-**), додається закінчення *-nt*. Без з'єднувальної голосної це виглядатиме так: *vendnt*. Попробуйте його вимовити. Про правила вживання з'єднувальних голосних при дієвідмінюваннях говоритиметься у наступних темах.

Питання для самоконтролю

1. Які закінчення мають дієслова в неозначеній формі?
2. Як визначається основа дієслова?
3. Як визначається дієвідміна дієслів?
4. Що таке основні форми дієслова? Як записуються дієслова у словнику?
5. Як відрізнити дієслова II дієвідмини від дієслів III дієвідмини?

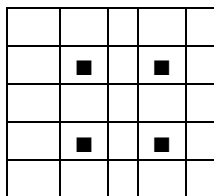
Вправи (Exercitationes)

Вправа 1. *Визначте дієвідміну за неозначеною формою дієслова: venire (приходити), vidēre (бачити), monstrare (показувати), dare (давати), emēre (купувати), sentire (відчувати), tradēre (перекладати), sedēre (сидіти).*

Вправа 2. *Утворіть від першої основної форми дієслова інфінітив: lego 3 (читати, збирати), doceo 2 (вчити), noto 1 (відмічати), cado 3 (падати), finio 4 (кінчати), vivo 3 (жити), porto 1 (носити), fleo 2 (плакати), venio 4 (приходить).*

Вправа 3. *Назвіть дієслова в усіх основних формах: deleo 2 (знищувати), voco 1 (звати), audio 4 (слухати), noto 1 (відмічати), punio 4 (карати), fleo 2 (плакати), muto 1 (змінювати).*

Вправа 4. *Для роз'язання даного кросворду необхідно використати основи таких дієслів: amittēre (втрачати), emittēre (висилати), fervēre (кипіти), firmare (зміцнювати), rescire (розвідувати). Кросворд повинен читатись по горизонталі та вертикалі. Дієслово rescire використайте двічі.*

Запам'ятайте формули привітання і прощання.

Ave! Avete! – Будь здоровий! Добридень! Прощай!

Бувайте здорові! Прощайте!

Salve! Salvēte! – Привіт! Будь здоров! Будьте здорові! (при зустрічі).

Vale! Valēte! – Будь здоров! Будьте здорові! Прощай! Прощайте!

Salutem! – Привіт! (шле).

Ad multos annos! – Многая літа! (На довгі роки!).

Vive valeque! – Живи і будь здоров! (Будь здоровий і прощай!).

Omnes salvos volo! – Бажаю всім здоров'я!

Vivat! Vivant! – Хай живе! Хай живуть!

Cum Deo! – З Богом!

Laudetur Iesus Christus! Слава Ісусу Христу!

Feliciter vade! – Щасливої дороги!

Заняття 4 (Lectio quarta)

Наказовий спосіб (Imperativus)

Наказовий спосіб виражає не тільки наказ, але й вимогу, заклик, умовляння, прохання. У латинській мові для теперішнього часу є дві форми наказового способу в активному стані і дві у пасивному. Для майбутнього часу є чотири форми активного і три пасивного стану:

Форма наказового способу	Стан	О с о б а			
		Однина		Множина	
		2 особа	3 особа	2 особа	3 особа
1. Наказовий спосіб теп. часу (Imperativus praesentis activi)	активний	ama	–	amate	–
2. Наказовий спосіб теп. часу (Imperativus praesentis passivi)	пасивний	amare	–	amamini	–
1. Наказовий спосіб майбутнього часу (Imperativus futuri activi)	активний	amato	amato	amatote	amanto
2. Наказовий спосіб майбутнього часу (Imperativus futuri passivi)	пасивний	amator	amator	–	amantor

Наказовий спосіб теперішнього часу має дві форми: другу особу однини і множини. Друга особа однини утворюється шляхом відкидання від інфінітива закінчення **-re**. Лише такі чотири дієслова третьої дієвідміни мають чисту основу: *dicere* (говорити) – *dic!*, *ducere* (вести) – *duc!*, *facere* (робити) – *fac!*, *ferre* (нести) – *fer!* У множині наказовий спосіб утворюється заміною закінчення **-re** на **-te**. У словах третьої дієвідміни, основа яких закінчується приголосною або **-u**, перед **-te** додається з'єднувальна голосна **-i**:

Інфінітив	Дієвідміна	Наказовий спосіб II особа однини	Наказовий спосіб II особа множини
<i>accusare</i>	I	<i>accusa!</i> – звинувачуй!	<i>accusate!</i> – звинувачуйте!
<i>monēre</i>	II	<i>mone!</i> – переконуй!	<i>monete!</i> – переконуйте!
<i>scribēre</i>	III	<i>scribe!</i> – пиши!	<i>scribite!</i> – пишіть!
<i>struēre</i>		<i>strue!</i> – будуй!	<i>struite!</i> – будуйте!
<i>audire</i>	IV	<i>audi!</i> – слухай!	<i>audite!</i> – слухайте!

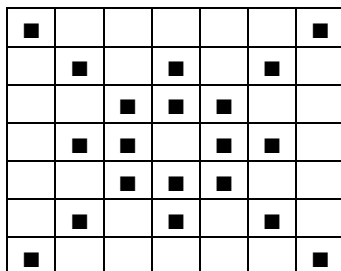
Наказовий спосіб майбутнього часу передбачає виконання наказів у залежності від часу та обставин, а не негайно. Він вживається найчастіше в законах та інших імперативних актах, що стосуються всіх.

Наказовий спосіб відкладних дієслів утворюється додаванням до основи інфекта закінчення **-re (ris)** для 2-ої особи однини і закінчення **-mīni** для 2-ої особи множини, напр.: loquor (говорити) – loqu -ĕ -re(ris) – говори!, loqu-i-mīni – говоріть!

Заперечення при імперативі виражається за допомогою форм наказового способу дієслова polle (не бажати) – **noli** (для однини), **nolite** (для множини) та інфінітива потрібного дієслова: noli carĕre ! – не бери! nolite carĕre – не беріть!

П р и м і т к а: Запереченням при імперативі є також частка **ne**: Tu ne sede malis! Ти не відступай перед бідами!

Вправа. Розв'яжіть кросворд, використавши по г о р и з о н т а л і: наказовий спосіб дієслів *preme*ре (давати), *minuere* (зменшувати), *ire* (йти), *dare* (давати); префікси *in* (в); займенники: *is* (той), *te* (тебе); по в е р т и к а л і: наказовий спосіб для 2 особи однини дієслів: *sistere* (розташовувати); *damnare* (засуджувати); займенники *tu* (ти), *me* (мене); префікс *re-*; сполучник *si* (якщо).

Заняття 5-6 (Lectiones quinta et sexta)

ЧАСИ СИСТЕМИ ІНФЕКТА

Теперішній час дійсного способу активного і пасивного станів (Praesens indicativi activi et passivi)

У систему інфекта входять усі часові форми, які утворюються від основи інфекта: теперішній (praesens), минулий (imperfectum), майбутній перший (futurum primum). Теперішній час утворюється шляхом додавання до основи особових закінчень активного або пасивного станів, а минулий і майбутній за допомогою відповідних суфіксів та особових закінчень. Перехідні дієслова, тобто такі, що вимагають знахідний відмінок без прийменника, мають активний і пасивний стани, а неперехідні лише активний стан.

Важливо пам'ятати, що в латинській мові особові займенники в якості підмета здебільшого не вживаються. Особа визначається за особовим закінченням дієслова: *puto* – я думаю, *putas* – ти думаєш і т. д. А тому в зразках дієвідмінювання особи відмічатимуться цифрами.

Особові закінчення групи часів інфекта обох станів такі:

Число (Numerus)	Особа (Persona)	Активний стан (Activum)	Пасивний стан (Passivum)
Однина (Singularis)	1. (ego)	- o (m)	- or (r)
	2. (tu)	- s	- ris
	3. (is/ea/id)	- t	- tur
Множина (Pluralis)	1. (nos)	- mus	- mur
	2. (vos)	- tis	- mini
	3. (ei/ae/ea)	- nt	- ntur

П р и м і т к а. В латинській мові окремих особових займенників для третьої особи однини і множини немає. Замість них вживається ряд вказівних займенників: *is, ea, id; hic, haec, hoc; iste, ista, istud; ille, illa, illud.*

ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС
(Praesens)

Правила приєднання особових закінчень до основ інфекта при дієвідмінюванні такі: 1. У дієсловах другої дієвідміни закінчення приєднуються безпосередньо до основи.

2. У дієсловах першої дієвідміни в 1-й особі однини кінцева голосна основи -а зливається з особовим закінченням в одну літеру -о.

3. У дієсловах четвертої дієвідміни в третій особі множини між основою і закінченням вставляється з'єднувальна голосна -u-. Це правило стосується і невеликої групи дієслів третьої дієвідміни на -іо (див. нижче примітку).

4. У дієсловах третьої дієвідміни в усіх особах (окрім 1-ої особи однини) вставляються такі з'єднувальні голосні:

а) -i- перед закінченнями, що починаються з літер -s, -t, -m;

б) -u- перед -n;

в) -e- перед -r (у пасивному стані 2-ої особи однини).

З'єднувальні голосні є короткими звуками (ненаголошеними).

ЗРАЗОК

відмінювання дієслів усіх дієвідмін у теперішньому часі:

notare – відмічати, **docēre** – учити, **legēre** – читати, **scire** – знати

Активний стан

Persona	I дієвідміна	II дієвідміна	III дієвідміна	IV дієвідміна
<i>Sing.</i> 1.	not-о (я відмічаю)	doce-о (я вчу)	leg-о (я читаю)	sci-о (я знаю)
2.	nota-s	doce-s	leg i-s	sci-s
3.	nota-t	doce-t	leg i-t	sci-t
<i>Plur.</i> 1.	nota-mus	doce-mus	leg i-mus	sci-mus
2.	nota-tis	doce-tis	leg i-tis	sci-tis
3.	nota-nt	doce-nt	leg u-nt	sci u-nt

Пасивний стан

Persona	I дієвідміна	II дієвідміна	III дієвідміна	IV дієвідміна
<i>Sing.</i> 1.	not- or (мене відмічають)	doce- or (мене вчать)	leg - or (мене читають)	sci- or (мене знають)
2.	nota- ris	doce- ris	leg e- ris	sci- ris
3.	nota- tur	doce- tur	leg i- tur	sci- tur
<i>Plur.</i> 1.	nota- mur	doce- mur	leg i- mur	sci- mur
2.	nota- mini	doce- mini	leg i- mini	sci- mini
3.	nota- ntur	doce- ntur	leg u- ntur	sci u- ntur

ЗАУВАЖЕННЯ ДО ДІСВІДМІН

До III-ої дієвідміни належить невелика група звичайних і відкладних дієслів на -іо, в яких основа інфекта не збігається з основою інфінітива. Це дієслова змішаної (III-IV) дієвідміни. При дієвідмінюванні до їх основи, яка закінчується на приголосну, додається коротка голосна **-і**, через це вони подібні до IV-ої дієвідміни і відмінюються за її зразком. Запам'ятайте більшість з них:

capio, ęre (беру)	iacio, ęre (кидаю)
cupio, ęre (дуже хочу)	pario, ęre (добуваю)
discutio, ęre (розбивати)	quatio, ęre (трясти)
facio, ęre (роблю)	rapio, ęre (краду)
fodio, ęre (копаю)	sapio, ęre (розумію)
fugio, ęre (тікаю)	specio, ęre (спостерігаю)

Вищесказане стосується і похідних дієслів цієї групи, утворених за допомогою префіксів (aspicio, inspicio, prospicio, allicio, aggredior, congredior, egredior, ingredior).

Зразок відмінювання:

Persona	III a	
	активний стан	пасивний стан
<i>Sing.</i> 1.	rapio- o (я краду)	rapio- or (мене крадуть)
2.	rapio- s	rapio- ris
3.	rapio- t	rapio- tur
<i>Plur.</i> 1.	rapio- mus	rapio- mur
2.	rapio- tis	rapio- mini
3.	rapio u- nt	rapio u- ntur
Infinit.	rapere - красти	
Imperat.	2 ос. одн. rape –кради! 2 ос. мн. rap-i-te – крадіть!	

Дієслово sum, fui, –, esse

Серед невеликої групи неправильних дієслів допоміжне дієслово **esse** (бути) є найбільш уживаним. Його „неправильність” полягає в тому, що у системі інфекта відбувається чергування основ: **es-** і **s-**. При дієвідмінюванні у теперішньому часі у 1-й і 3-й особах множини з'являється з'єднувальна голосна **-u-**, а в кон'юнктиві теперішнього часу в усіх особах однини і множини – з'єднувальна голосна **-i-**. Між голосними **s** основи в інфекті переходить в **r** (ротацізм). Основи інфекта і перфекта також різні.

У реченнях це дієслово вживається самостійно у ролі присудка або як дієслівна зв'язка в іменному складеному присудку.

Praesens indicativi sum, esse

Persona	Singularis	Pluralis
1.	s-u-m я є	s-u-mus ми є
2.	es ти є	es-tis ви є
3.	es-t він є він,	s-u-nt вони є

Дієслово *esse* утворює з префіксами ряд складних дієслів. При дієвідмінюванні таких дієслів зберігаються ті ж форми, що наведені в даній таблиці: *adesse* (бути присутнім): *adsum, ades, adest, adsumus, adestis, adsunt*. Аналогічно відмінюються також такі дієслова: *abesse, deesse, interesse, obesse, graesse* та деякі інші.

Питання для самоконтролю

1. Як утворюється наказовий спосіб теперішнього часу?
2. Як утворюється заперечна форма наказового способу?
3. Які часові форми входять у систему інфекта (недоконаного виду)?
4. Як утворюється теперішній час дієслів I, II, IV дієвідмін?
5. Які з'єднувальні голосні вживаються при відмінюванні дієслів III-ої дієвідміни з основою на приголосну?
6. Назвіть особові закінчення при відмінюванні дієслів у системі інфекта активного і пасивного станів.

Вправи (Exercitationes)

Вправа 1. *Визначте особу і число дієслів: amatis, debeo, cogitat, habēmus, monstras, sentit, timet, valent, dicis, veniunt, facio, tacētis, narramus.*

Вправа 2. *Утворіть наказовий спосіб теперішнього часу однини і множини у стверджувальній і заперечній формі від дієслів: tangēre, conservare, augēre, venire, regēre, tacēre, secare, scire, statuēre.*

Вправа 3. *Вставте пропущені закінчення дієслів: 1. Patriam amare debe... (Ми повинні Батьківщину любити). 2. Rosa spinas habe... (Троянда має шипи). Tu me ama..., et ego te am ... (Ти мене кохаєш, а я тебе кохаю). 3. Recte leg... et scrib... (Ви правильно читаєте і пишете). 4. Cur male scrib...? (Чому погано пишеш?). 5. Agricolae terram col... (Селяни обробляють землю).*

Вправа 4. *Розв'яжіть кросворд:*

П о г о р и з о н т а л і :

Інфінітив дієслова *reddo*, 3 – повертати.

Наказовий спосіб для 2-ої особи однини дієслова *amare*, 1 – кохати.

Наказовий спосіб для 2-ої особи однини дієслова *facēre*, 3 – робити.

Третя особа множини теперішнього часу дієслова *evocare*, 1 – звати.

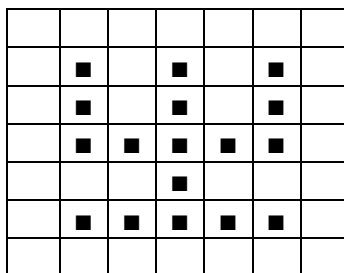
П о в е р т и к а л і :

Інфінітив дієслова *regno*, 1 – царювати.

Наказовий спосіб для 2-ої особи однини дієслова *dicēre*, 3 – говорити.

Перша особи однини теперішнього часу дієслова *emēre*, 3 – купувати.

Третя особа однини теперішнього часу дієслова *ediscēre*, 3 – вивчати.

Dialogus

1. Latine loqueris ?

2. Nondum latine loquor.

1. Linqua latina difficilis est?

2. Minime! Linqua latina difficilis non est.

1. Recte dicis, sed Roma non uno die aedificata est.

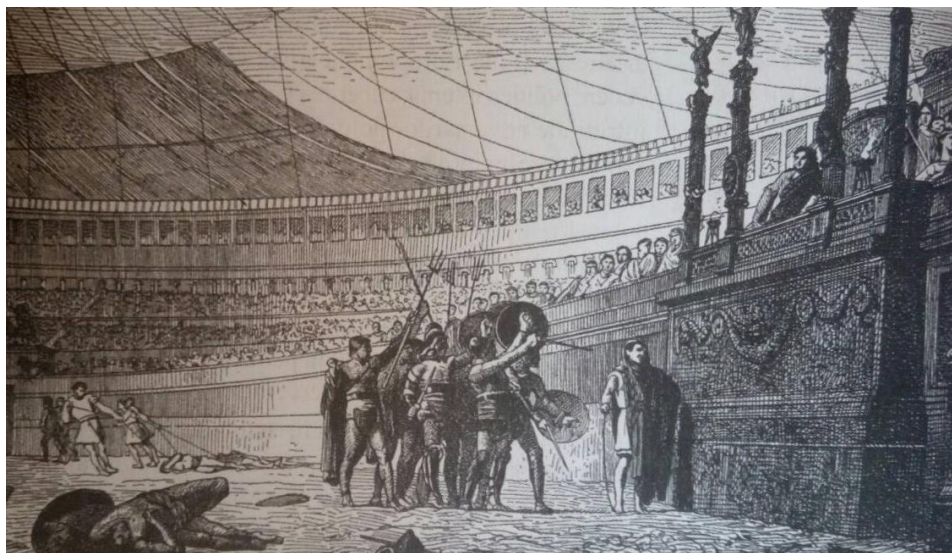
1. Говориш латиною?

2. Поки що не розмовляю.

1. Латинська мова важка?

2. Зовсім ні! Латинська мова не важка.

1. Правильно кажеш, адже і Рим за один день не був збудований.

Гладіатори (gladiatores) на арені цирку

МИНУЛИЙ ЧАС НЕДОКОНАНОГО ВИДУ ДІЙСНОГО СПОСОБУ
АКТИВНОГО І ПАСИВНОГО СТАНІВ
(Imperfectum indicativi activi et passivi)

Імперфект – це минулий час, що означає тривалу недоконану дію. Наприклад: *legebam* – я читав, *audiebamus* – ми слухали. Утворюється від основи теперішнього часу за допомогою суфіксів **-ba-** (I-II дієвідміни), **-eba-** (III-IV), а також особових закінчень активного або пасивного стану.

I-II дієвідміни

Основа інфекта + **-ba-** + особові закінчення дієслова

III-IV дієвідміни

Основа інфекта + **-eba-** + особові закінчення дієслова

Зразок відмінювання

Активний стан

Persona	I дієвідміна	II дієвідміна	III дієвідміна	I дієвідміна
<i>Sing.</i> 1.	nota -ba- m (я відмічав)	doce -ba- m (я вчив)	leg -eba- m (я читав)	sci -eba- m (я знав)
2.	nota -ba- s	doce -ba- s	leg -eba- s	sci -eba- s
3.	nota -ba- t	doce -ba- t	leg -eba- t	sci -eba- t
<i>Plur.</i> 1.	nota -ba- mus	doce -ba- mus	leg -eba- mus	sci -eba- mus
2.	nota -ba- tis	doce -ba- tis	leg -eba- tis	sci -eba- tis
3.	nota -ba- nt	doce -ba- nt	leg -eba- nt	sci -eba- nt

Пасивний стан

Persona	I дієвідміна	II дієвідміна	III дієвідміна	IV дієвідміна
<i>Sing.</i> 1.	nota -ba- r (мене відмічали)	doce -ba- r (мене вчили)	leg -eba- r (мене читали)	sci -eba- r (мене знали)
2.	nota -ba- ris	doce -ba- ris	leg -eba- ris	sci -eba- ris
3.	nota -ba- tur	doce -ba- tur	leg -eba- tur	sci -eba- tur
<i>Plur.</i> 1.	nota -ba- mur	doce -ba- mur	leg -eba- mur	sci -eba- mur
2.	nota -ba- mini	doce -ba- mini	leg -eba- mini	sci -eba- mini
3.	nota -ba- nt	doce -ba- nt	leg -eba- nt	sci -eba- nt

Зверніть увагу на закінчення першої особи однини активного і пасивного станів. Замість **-o** та **-or** вжиті альтернативні закінчення **-m** і **-r**, оскільки суфікс закінчується на голосну. І взагалі, в латинській мові рідко зустрічаються неконтрастне буквосполучення **-ao**.

Імперфект дієслова **esse** утворюється за допомогою суфікса **-a-**, який додається до основи **es-**. При цьому приголосна **-s-** між двома голосними змінюється на **-r-**. (Така зміна називається ротацізмом – за назвою грецької букви ρ [po]).

es -a- m > er -a- m			
<i>Singularis</i>	1. eram	я був	<i>Pluralis</i> 1. eramus ми були
	2. eras	ти був	2. eratis ви були
	3. erat	він був	3. erant вони були

МАЙБУТНІЙ ЧАС НЕДОКОНАНОГО ВИДУ АКТИВНОГО
ТА ПАСИВНОГО СТАНУ
(Futurum I indicativi activi et passivi)

Латинська мова має два види майбутнього часу: майбутній час перший (Futurum I) і майбутній другий (Futurum II). Суттєва різниця одного від другого проявляється в складному реченні або в тексті, коли потрібно передати послідовність подій у майбутньому.

Майбутній перший дійсного способу активного і пасивного станів утворюється від інфектної основи за допомогою суфікса -b- (I-II дієвідміни) або суфікса -e- (III-IV дієвідміни) та особових закінчень відповідного стану. Схематично це виглядає так:

I - II дієвідміни

основа інфекта + **-b-** + особові закінчення дієслова

П р и м і т к а 1. Крім 1-ої особи однини, між суфіксом і закінченням з'являються з'єднувальні голосні:

Активний стан

Однина	Множина
1. -b-o	1. -b-i-mus
2. -b-i-s	2. -b-i-tis
3. -b-i-t	3. -b-u-nt

Пасивний стан

Однина	Множина
1. -b-or	1. -b-i-mur
2. -b-ě-ris	2. -b-i-mini
3. -b-i-tur	3. -b-u-ntur

III - IV дієвідміни

основа інфекта + **-e-** + особові закінчення дієслова

П р и м і т к а 2. У 1-ій особі однини в III-IV дієвідмінах замість -e- вживається суфікс -a.

Активний стан

Persona	I дієвідміна	II дієвідміна	III дієвідміна	IV дієвідміна
<i>Sing.</i> 1.	nota- b -o	doce- b -o	leg- a -m	sci- a -m
2.	nota- b -i-s	doce- b -i-s	leg- e -s	sci- e -s
3.	nota- b -i-t	doce- b -i-t	leg- e -t	sci- e -t
<i>Plur.</i> 1.	nota- b -i-mus	doce- b -i-tis	leg- e -mus	sci- e -mus
2.	nota- b -i-tis	doce- b -i-tis	leg- e -tis	sci- e -tis
3.	nota- b -u-nt	doce- b -u-nt	leg- e -nt	sci- e -nt

Пасивний стан

Persona	I дієвідміна	II дієвідміна	III дієвідміна	IV дієвідміна
<i>Sing.</i> 1.	nota- b -or	doce- b -or	leg- a -r	sci- a -r
2.	nota- b -e-ris	doce- b -e-ris	leg- e -ris	sci- e -ris
3.	nota- b -i-tur	doce- b -i-tur	leg- e -tur	sci- e -tur
<i>Plur.</i> 1.	nota- b -i-mur	doce- b -i-mur	leg- e -mur	sci- e -mur
2.	nota- b -i-mini	doce- b -i-mini	leg- e -mini	sci- e -mini
3.	nota- b -u-ntur	doce- b -u-ntur	leg- e -ntur	sci- e -ntur

Допоміжне дієслово *sum, esse* у майбутньому часі відмінюється так:

	Однина	Множина
1.	er-o я буду	er-i-mus
2.	er-i-s	er-i-tis
3.	er-i-t	er-u-nt

СИСТЕМА ІНФЕКТА

(Висновки)

Ознайомившись із трьома часами системи інфекта, можна зробити такий висновок:

а) усі часи утворюються від однієї основи – інфекта (недоконаного виду);

б) усі часи мають однакові особові закінчення;

в) у теперішньому і майбутньому часах між суфіксами і особовими закінченнями є з'єднувальні голосні;

г) минулий і майбутній часи мають суфікси (-ba-, -eba-, -b-, -e-);

д) у минулому часі немає з'єднувальних голосних.

е) неозначена форма дієслів (інфінітив) теперішнього часу активного стану усіх дієвідмін закінчується на **-re** (ama-re, mone-re, scrib-ēre, puni-re), а пасивного стану теперішнього часу дієслів I, II, IV дієвідмін на **-ri** (ama-ri, mone-ri, puni-ri), а III дієвідміни на **-i** (scrib-i, capi).

Питання для самоконтролю

1. Як утворюється імперфект активного і пасивного станів?
2. Як утворюється майбутній час (перший) активного і пасивного станів?
3. У чому різниця між активною і пасивною формою дієслова?
4. У яких випадках вживаються з'єднувальні голосні?
5. Які закінчення мають інфінітиви теперішнього часу активного і пасивного станів?

Вправи

Вправа 1. *Визначте час, особу, число, спосіб дієслова timēre – боятися: timebas, timebo, timebunt, time, timeo, timebant, timete, timemus, timent.*

Вправа 2. *Перекладіть граматичні форми таких дієслів: (debēre – бути повинним, emēre – купувати, vetare – забороняти, punire – карати): debes, debentur, debeo, debepam, debepamur, deberis, debetis, debemini; emo, emeris, emebas, emitur, emes, ementur, emebantur, emit, emimus, emunt; vetat, vetamur, vetabantis, vetabis, vetatis, vetas, vetabamini, veto, vetabimus; puniebat, puniebamur, punio, punieris, puniar, punitis, puniris, puniebantur.*

Вправа 3. *Перекладіть: Sedeo et scribo. Lege! Stamus et tacemus. Nolite tacere, orare debitis. Sedent et cantant. Noli narrare! Sedemus et exspectamus.*

Вправа 4. *Визначте особу, число, спосіб, час, стан дієслів і перекладіть:*

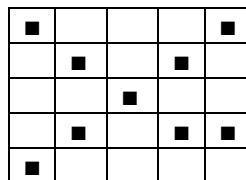
	особа	число	спосіб	час	стан	переклад
laudat	3	однина	дійсний	теперішній	активний	він хвалить
veto						
caves						
estis						
laudabor						
monemini						
vendebat						
erant						
scribam						
audientur						
legebamus						
es						

Вправа 5. Відмітьте літеру (як показано в першому рядку), де правильний переклад різних часових форм дієслова *scribere* - писати:

A	scribent	O	про нас пишуть
B	scribebam		ти пишеш
C	scribo		пишіть
D	scribebat		про вас пишуть
E	scribet		ви пишете
F	scribit		я писав
G	scribar		я пишу
H	scribītis		вони напишуть
I	scribēris		про них напишуть
K	scribēris		про них писали
L	scribebaris		про тебе напишуть
M	scribentur		про тебе писали
N	scribebantur		про тебе пишуть
O	scribuntur		про мене напишуть
P	scribis		він пише
Q	scribimīni		він писав
R	scribīte		він напише
S	scribīmur		про них пишуть

Вправа 6. Напишіть речення в імперфекті та футурумі активного стану і перекладіть їх: 1. *Agricolam aestimamus*. 2. *Equos vendimus*. 3. *Semper verum dicit*. 4. *Libenter cum amicis sermonem habemus*. 5. *Semper pericula cavemus*. 6. *Semper strenui estis*.

Вправа 7. Для розв'язання даного кросворду використайте закінчення інфінітивів дієслів активного і пасивного станів **-re**, **-ri**; суфікси імперфекта **-ba-**, **-eba-**; закінчення наказового способу майбутнього часу однини **-to**, множини **-nto**, особове закінчення дієслів пасивного стану – **mini** та заперечення **ne**.

Dialogus

1. *Salve, Felix! Ut vales?*
2. *Valeo! Quid vis?*
1. *Fratres tuo videre volo.*
2. *Nescio ubi sunt. Soror autem domi adest. Pater et mater quoque adsunt, sed fratres absunt.*

1. Здрастуй, Фелікс! Як твоє здоров'я?
2. Я здоровий. Що хочеш?
1. Хочу бачити твоїх братів.
2. Не знаю, де вони. Але сестра вдома. Батько і мати також вдома, але брати відсутні.

СТРУКТУРА ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Розділ граматики, що вивчає правила і закономірності поєднання та розміщення у реченнях мовних одиниць (слів, словосполучень – членів речення), називається синтаксисом. Речення є основною одиницею синтаксису.

У латинській мові, як і в українській, порядок слів у реченнях вільний, тобто окремі члени речення можуть займати будь-яке місце. Але все ж є деякі тенденції щодо побудови речення:

1. При прямому порядку слів група підмета знаходиться на початку речення, а група присудка – в кінці речення. При зворотному порядку слів на перше місце ставиться слово, на який падає логічний наголос. (*Inter vepres rosae nascuntur. І серед терня ростуть троянди*).

2. Прямий або непрямий додаток стоїть перед присудком, при декількох додатках непрямий додаток стоїть перед прямим додатком (*Agricola puellis flores dat. Землероб дівчатам квіти дає*).

3. Узгоджене означення (виражене прикметником або займенником) і неузгоджене означення (виражене родовим відмінком іменника) стоїть здебільше після означуваного слова (*Homo doctum in se divitias habet. Вчена людина має в собі багатства*).

4. Підмет, виражений особовим займенником, опускається. Він визначається за особовим закінченням дієслова-присудка (*Bene laboramus. Ми добре працюємо*).

5. Іменна частина присудка завжди стоїть у називному відмінку. В українській мові – в називному або орудному (*Nemo artifex nascitur. Ніхто не народжується художником*).

6. У заперечних реченнях вживається тільки одне заперечне слово, бо при двох заперечних словах висловлювання стверджується (порів. з укр.: *він цього не може не знати*).

Переклад речення слід розпочинати з пошуку присудка, потім підмета, а після цього приєднувати до них інші члени речення.

АКТИВНА І ПАСИВНА КОНСТРУКЦІЯ РЕЧЕННЯ

Якщо присудок у реченні виражений перехідним дієсловом, то речення може мати активну і пасивну конструкцію. У латинській мові речення в пасивному стані вживаються значно частіше ніж в інших європейських мовах, оскільки дієслова в цих мовах не мають розвинутої морфологічної системи пасивного стану (окремих особових закінчень). Форми пасивного стану в латинській мові легко утворюються завдяки розвинутій системі особових закінчень, які приєднуються до основи інфінітива теперішнього часу. При вживанні активної конструкції дія здійснюється підметом і спрямовується на прямий додаток, а присудок стоїть в активному стані: *Milites patriam defendunt* (Воїни захищають батьківщину – активна конструкція). При вживанні пасивної конструкції дія виконується непрямим додатком і спрямована на підмет, а присудок стоїть у пасивній формі: *Patria a militibus defenduntur* (Батьківщина захищається воїнами – пасивна конструкція).

Правила перетворення активної конструкції в пасивну такі:

1. Прямий додаток активної конструкції (*patriam*) стає формальним підметом пасивної конструкції, бо насправді він не виконує дію.

2. Підмет активної конструкції (*milites*) перетворюється в непрямий додаток пасивної конструкції в аблативі. Якщо цей додаток вказує на живу особу, то перед ним ставиться прийменник **a (ab)**. Таку конструкцію називають аблативом автора (*ablativus auctoris*). А якщо додаток є неживим предметом, то він вживається без прийменника і називається аблативом знаряддя (*ablativus instrumenti*).

Будинок Ветті в Помпеї

Заняття 7. (Lectio septima)

ІМЕННИК (Nomen substantivum)

Nomen est pars orationis, quae rem sine aliqua temporis differentia significat*

Іменник – це частина мови, яка означає предмет без будь-якого розрізнення в часі

* Визначення взято із підручників латинської мови середньовіччя.

У латинській мові, як і в українській, іменник після дієслова має найбільше граматичних категорій, а саме: **рід, число, відмінок, відміну.**

Родів є три: чоловічий –masculinum, жіночий –femininum, середній – neutrum (буквально: ні той, ні інший).

Розрізняється ще спільний рід. До нього належать іменники, що можуть бути чоловічого або жіночого роду (genus commune): civis (громадянин, -ка, comes (супутник, -ця), heres (спадкоємець, -миця), bos (віл, корова) canis (собака) та інші.

Рід іменників визначається за закінченням називного відмінка однини або за значенням. Про це йтиметься при вивченні відмін іменників.

Слід мати на увазі, що рід іменників у латинській та інших мовах, в тому числі і слов'янських, часто не збігається

Чисел два: однина – numerus singularis, множина – numerus pluralis. (Деякі іменники можуть вживатись тільки в однині або в множині).

Відмінків шість:

Casus – Відмінок	Питання	Синтаксична функція в реченні
1. Nominativus (Nom.= N.)	quis?– хто? quid – що?	підмет, іменна частина присудка – предикат
2. Genetivus (Gen.=G.)	cuius? – кого? чого?	неузгоджене означення до іменника
3. Dativus (Dat.=D.)	cui? – кому? чому?	додаток непряий
4. Accusativus (Acc.)	quem?–кого? quid? – що?	додаток прямий, об'єкт, на який направлена дія
5. Ablativus (Abl.)	quo? – ким? quare? – чим? unde? – звідки? qua?– де? kudi? quando?– коли?	обставина місця, часу, способу дії, причини
6. Vocativus (Voc.=V.)		звертання, клична форма

Nominativus і Vocativus називаються прямими відмінками, інші – непрямыми (Ці назви запозичені в грецьких граматиків і означають палицю, що стоїть вертикально або вигинається в різні боки).

Відміна. Латинські іменники поділяються на п'ять відмін. Належність іменника до відміни визначається за закінченням родового відмінка однини, а не називного, як в українській мові. Це пояснюється тим, що іменники різних відмін у називному відмінку можуть мати однакові закінчення. (Наприклад, іменники на **-us** трапляються у другій, третій і четвертій відмінах, а родовий відмінок має різні закінчення).

Закінчення називного і родового відмінків однини латинських іменників

Відміна	Закінчення називного відмінка	Закінчення родового відмінка	Рід
I	-a	-ae	f
II	-us, -er, -um	-i	m, n
III	різні	-is	m, f, n
IV	-us, -u	-us	m, n
V	-es	-ei	f

Або:

Відміна	I	II	III	IV	V
Закінчення Gen.	-ae	-i	-is	-us	-ei

Залежність відміни від роду можна показати так:

жін. рід I + V = VI
 чол. і сер. рід II + IV = VI
 чол., жін., сер. р. III + – = III

СЛОВНИКОВА ФОРМА ІМЕННИКІВ

У словниках іменник подається у двох відмінках – називному (повністю), родовому (тільки закінчення) із зазначенням роду: *m* (masculinum) – чоловічий рід, *f* (femininum) – жіночий рід, *n* (neutrum) – середній рід. Називний відмінок вказує на правильну назву іменника в однині і частково на рід, а родовий відмінок – на відміну іменника, наприклад: *medicus, i m* – лікар; *aqua, ae f* – вода; *mare, is n* – море.

Родовий відмінок не тільки визначає відміну, але і основу іменника, яка необхідна для відмінювання та утворення складних слів і термінів. Щоб знайти основу іменника, треба відкинути закінчення родового відмінка однини:

bellum, bell-i n – війна (основа – *bell-*)
fraus, fraud-is f – обман (основа – *fraud-*)
status, stat-us m – стан (основа – *stat-*)
res, r-ei f – річ, справа (основа – *r-*)

П р и м і т к а. Якщо іменник односкладовий або змінює частину основи, то він подається в родовому відмінку повністю або із зміненою частиною основи: *ars, artis f* – мистецтво, наука; *pater, patris m* – батько; *veritas, atis f* – правда, дійсність.

NB! Запам'ятовуйте іменники у словниковій формі!

Питання для самоконтролю

1. Які граматичні категорії мають іменники?
2. Скільки відмінків у латинській мові? Назвіть їх.
3. Скільки відмін іменників і як вони визначаються?
4. Як записуються іменники у словниках?
5. Як визначити основу іменника?

Вправи

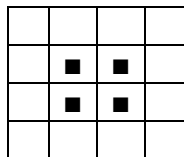
Вправа 1. *Визначте відміну таких іменників за словниковою формою: rector, oris m – керівник; dominium, i n – володіння; concordia, ae f – згода; dies, ei f – день; spiritus, us m – спирт; votum, i n – молитва; finis, is m – межа; pecunia, ae f – гроші; gradus, us m – крок, ступінь; fides, ei f – віра, вірність.*

Вправа 2. *Копію з іменників за закінченням родового відмінка однини у кожному рядку зайві? Відмічайте цифрами і звірьте результати:*

- a) 1- aquae, 2- agri, 3- artis, 4- aetas, 5- casus –
- b) 6- fidei, 7- solis, 8- verbi, 9- urnae, 10- liber –
- c) 11- patria, 12- cibi, 13- legis, 14- visus, 15- rei –
- d) 16- gradus, 17- copiae, 18- doli, 19- fames, 20- civis – = 44

Вправа 3. *Визначте основу таких іменників: fatum, i n – доля; слово; pugna, ae f – бій, бійка; diploma, atis n – документ; exitus, us m – вихід; pax, pacis f – мир; socius, i m – товариш; avis, is f – птах.*

Вправа 4. *Виберіть із наведених висловів чотири іменники першої відміни і запишіть їх в клітинки кросворда: Acta diurna. Щоденні події (Хроніка). Aqua vitae. Вода життя (Горілка). Vita brevis, ars longa. Життя коротке, а мистецтво вічне. Alta silentia. Глибоке мовчання. Publica vena. Пересічна обдарованість.*

ПЕРША ВІДМІНА ІМЕННИКІВ
(Declinatio prima)

Nom. sing. **a**

Gen. sing. **ae**

До першої відміни належать іменники переважно жіночого і деякі чоловічого та спільного роду, які в називному відмінку однини (Nom.sing.) закінчуються на **-a**, в родовому однини (Gen.sing.) на **-ae**: *ira, -ae f* – гнів, *doctrina, ae f* – вчення, знання; *gratia, ae f* – подяка, милість.

Слова чоловічого роду цієї відміни означають: а) назви професій і рід діяльності: *scriba, ae* – писар, секретар; *athleta, ae* – атлет; *pirata, ae* – розбійник, пірат; б) чоловічі імена: *Catilina, ae* – Катиліна; *Sulla, ae* – Сулла; назви окремих народностей: *Persa, ae* – перс, *Celta, ae* – кельт; назви рік: *Garumna, ae* – Гарумна (тепер. р. Гаронна); *Sequana, ae* – Секвана (тепер. р. Сена).

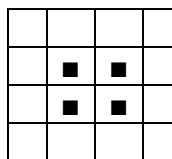
Деякі іменники першої відміни вживаються тільки в множині: *divitiae, arum f* – багатство; *epulae, arum f* – бенкет; *indutiae, arum f* – перемир'я.

Зразок відмінювання іменників першої відміни
(*cura, ae f* – турбота, *nauta, ae m* – моряк)

<i>Casus</i>	<i>Singularis</i>		<i>Pluralis</i>	
Nom.	<i>cur-a</i>	<i>naut-a</i>	<i>cur-ae</i>	<i>naut-ae</i>
Gen.	<i>cur-ae</i>	<i>naut-ae</i>	<i>cur-arum</i>	<i>naut-arum</i>
Dat.	<i>cur-ae</i>	<i>naut-ae</i>	<i>cur-is</i>	<i>naut-is</i>
Acc.	<i>cur-am</i>	<i>naut-am</i>	<i>cur-as</i>	<i>naut-as</i>
Abl.	<i>cur-a</i>	<i>naut-a</i>	<i>cur-is</i>	<i>naut-is</i>
Voc.=Nom.				

При відмінюванні інших слів першої відміни необхідно визначити основу (вона однакова в усіх відмінках) і приєднати до неї відмінкові закінчення. Це правило стосується усіх відмін іменників.

Вправа 4 . *Виберіть із наведених висловів чотири іменники першої відміни і запишіть їх в клітинки кросворда: Acta diurna. Щоденні події (Хроніка). Aqua vitae. Вода життя (Горілка). Vita brevis, ars longa. Життя коротке, а мистецтво вічне. Alta silentia. Глибоке мовчання. Publica vena. Пересічна обдарованість.*

Заняття 8. (Lectio octava)

ДРУГА ВІДМІНА ІМЕННИКІВ (Declinatio secunda)

Nom. sing. **us,er,um**

Gen. sing. **i**

До другої відміни належать в основному іменники чоловічого і середнього роду, а також незначна кількість іменників жіночого роду. Всі іменники другої відміни у родовому відмінку однини (Gen. sing.) мають закінчення **-i**. У називному відмінку однини слова чоловічого роду закінчуються на **-us, -er** (одне слово на **-ir**: *vir* – чоловік), середнього роду на **-um** (декілька на **-us**: *virus*, і *n* – отрута; *pelāgus*, і *n* – море; *vulgus*, і *n* – натовп).

Іменники жіночого роду на **-us**, що належать до другої відміни, означають:

а) назви дерев: *malus*, і *f* – яблуня; *cerāsus*, і *f* – вишня; *pirus*, і *f* – груша; *cedrus*, і *f* – кедр; *ultus*, і *f* – в'яз, берест;

б) назви країн, міст, островів: *Aegyptus*, і *f* – Єгипет; *Chersonesus*, і *f* – Херсонес; *Cyprus*, і *f* – Кіпр; *Rhodus*, і *f* – Родос;

в) загальні назви: *humus*, і *f* – ґрунт, земля; *atōmus*, і *f* – атом; *periōdus*, і *f* – період; *alvus*, і *f* – живіт, шлунок; *methōdus*, і *f* – метод; *diamēter*, і *f* – діаметер; *vannus*, і *f* – віялка.

Відмінкові закінчення іменників другої відміни

<i>Singularis</i>		<i>Pluralis</i>	
<i>m</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>n</i>
Nom. -us, -er	-um	-i	-a
Gen. -i	-i	-orum	-orum
Dat. -o	-o	-is	-is
Acc. -um	-um	-os	-a
Abl. -o	-o	-is	-is
Voc. -e = Nom.	=Nom.	=Nom.	=Nom.

Зразок відмінювання іменників на **-us, -er, -um**
(*lupus*, і *m* – вовк ; *vesper*, і *m* – вечір; *liber*, і *m* – книга;
donum, і *n* – дарунок)

<i>Singularis</i>				
	<i>m, f -us</i>	<i>m -er</i>		<i>n -um</i>
Nom.	<i>lup-us</i>	<i>vesp-er</i>	<i>lib -er</i>	<i>don-um</i>
Gen.	<i>lup-i</i>	<i>vesper-i</i>	<i>libr-i</i>	<i>don-i</i>
Dat.	<i>lup-o</i>	<i>vesper-o</i>	<i>libr-o</i>	<i>don-o</i>
Acc.	<i>lup-um</i>	<i>vesper-um</i>	<i>libr-um</i>	<i>don-um</i>
Abl.	<i>lup-o</i>	<i>vesper-o</i>	<i>libr-o</i>	<i>don-o</i>
Voc.	<i>lup-e</i>	= Nom.	= Nom.	= Nom.
<i>Pluralis</i>				
Nom.	<i>lup-i</i>	<i>vesper-i</i>	<i>libr-i</i>	<i>don-a</i>
Gen.	<i>lup-orum</i>	<i>vesper-orum</i>	<i>libr-orum</i>	<i>don-orum</i>
Dat.	<i>lup-is</i>	<i>vesper-is</i>	<i>libr-is</i>	<i>don-is</i>
Acc.	<i>lup-os</i>	<i>vesper-os</i>	<i>libr-os</i>	<i>don-os</i>
Abl.	<i>lup-is</i>	<i>vesper-is</i>	<i>libr-is</i>	<i>don-is</i>
Voc.	= Nom.	= Nom.	= Nom.	=Nom.

Зауваження до таблиці:

1. Характерною особливістю другої відміни є єдиний випадок у латинській мові, коли клична форма (*Voc.sing.*) не збігається з називним відмінком однини (*Nom.sing.*). Йдеться про іменники чоловічого роду на **-us**, які у кличній формі мають закінчення **-e**.

2. Іменники чоловічого роду на **-er** у непрямих відмінках втрачають голосний **-e**, бо його немає в основі, напр.: *magister* (основа – *magistr-*), *paediatr* (основа – *paediatr-*). Це правило не стосується таких іменників: *gener* (зять), *puer* (хлопець), *socer* (тесть), *vesper* (вечір). Порівняймо в українській мові: день – дня, вітер – вітру, палець – пальця, але: учитель – учителя, берег – берега, прогрес – прогресу.

3. Іменники середнього роду на **-um** мають однакове закінчення у *Nom.* та *Acc. sing.*, а у *Nom.* та *Acc. plur.* закінчуються на **-a**, що й відрізняє їх від чоловічого роду. Ця закономірність стосовно іменників середнього роду зберігається в усіх відмінах.

Питання для самоконтролю

1. Які іменники належать до першої відміни?
2. Яка голосна характерна для іменників першої відміни?
3. Які іменники належать до другої відміни?
4. Які відмінкові закінчення другої відміни повторюються?
5. В чому особливість відмінювання іменників середнього роду?

Вправи

Вправа 1. *Провідмінійте за зразком відповідної відміни іменники:*
fossa, а *f* – рів, яма з водою; cibus, і *m* – їжа, харч; bellum, і *n* – війна, боротьба.

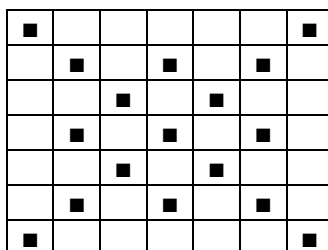
Вправа 2. *Перекладіть відмінкові форми іменників* роена, ае *f* – покарання; globus, і *m* – куля: роenam, роenas, роenis, роenarum, роенае; globi, globos, globo, globorum, globum, globis, globe.

Вправа 3. *Визначіть відмінок іменників I-II відмін і відмітьте його в таблиці за вказаним зразком:*

	Singularis				Pluralis					
	Nom.	Gen.	Dat.	Acc.	Abl.	Nom.	Gen.	Dat.	Acc.	Abl.
1. pueri		+				+				
2. curas										
3. subsidio										
4. urnam										
5. legatos										
6. cibos										
7. verbis										
8. stella										
9. verbum										
10. vicorum										

Вправа 4. *Для розв'язання кросворду використайте:* а) іменники з крилатих висловів: Sic itur ad astra. Такий шлях до слави. Modus vivendi. Спосіб життя. Domus propria, domus optima. Власний дім – найкращий дім. Umbra nudata tempora. Облисіла голова; б) відмінкові закінчення іменників I-II відмін (деякі двічі).

П р и м і т к а. Усі відмінкові закінчення подані у Зведеній таблиці іменників I-V відмін.

ПРИКМЕТНИК (Nomen adiectivum)

Прикметники, як і іменники, мають категорії роду, числа, відмінка та відміни. Латинські прикметники у залежності від родових закінчень називного відмінка однини поділяються на дві групи: а) прикметники I-II відмін; б) прикметники III відміни.

Прикметники I-II відміни (I групи)

Родові закінчення прикметники першої і другої відмін та іменників цих відмін однакові:

<i>чоловічий рід (m)</i>	<i>жіночий рід (f)</i>	<i>середній рід (n)</i>
-us, -er	-a	-um
albus – білий	alba – біла	album – біле
tener – ніжний	tenēra – ніжна	tenērum – ніжне

У словниках прикметники подаються послідовно у називному відмінку однини (*Nom. sig.*) – чоловічий рід цілим словом і закінчення жіночого та середнього родів: albus, a, um – білий; tener, ēra, ērum – ніжний

Основу прикметників цієї групи визначають за формою називного відмінка однини жіночого роду (*Nom. sing.*), наприклад: longus, longa, longum (основа – long-); liber, libēra, libērum (основа – liber-).

Прикметники чоловічого та середнього родів відмінюються за зразком іменників II відміни відповідних родів, а прикметники жіночого роду – за зразком іменників I відміни.

Зразок відмінювання прикметників I-II відмін durus, dura, durum – твердий, а, е

	<i>Singularis</i>			<i>Pluralis</i>		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	dur-us	dur-a	dur-um	dur-i	dur-ae	dur-a
Gen.	dur-i	dur-ae	dur-i	dur-orum	dur-arum	dur-orum
Dat.	dur-o	dur-ae	dur-o	dur-is	dur-is	dur-is
Acc.	dur-um	dur-am	dur-um	dur-os	dur-as	dur-os
Abl.	dur-o	dur-a	dur-o	dur-is	dur-is	dur-is
Voc.	dur-e	dur-a	dur-um	dur-i	dur-ae	dur-a

Зверніть увагу на те, що прикметники в латині, на відміну від української мови, зберігають ознаки роду і в множині.

Прикметники узгоджуються з іменниками у роді, числі та відмінку, повторюючи їх відмінкові закінчення. У реченнях вони стоять після означувальних іменників і виступають у ролі узгоджених або неузгоджених

означень. Узгоджуючись між собою, прикметник та іменник можуть відноситись до різних відмін, наприклад: *agricōla peritus* – досвідчений землероб. У даному випадку іменник *agricōla* буде відмінюватись за першою відміною, а прикметник *peritus* – за другою відміною:

	<i>Singularis</i>	<i>Pluralis</i>
Nom.	agricōl-a perit-us	agricōl-ae perit-i
Gen.	agricōl-ae perit-i	agricōl-arum perit-orum
Dat.	agricōlae perit-o	agricōl-is perit-is
Acc.	agricōl-am perit-um	agricōl-as perit-os
Abl.	agricōl-a perit-o	agricōl-is perit-is

Про прикметники другої групи йтиметься після вивчення іменників третьої відміни.

Вправа. *Узгодьте прикметник bonus, a, um в роді, числі та відмінку з наведеними нижче іменниками:*

deos	magistrum
dominam	nautae.....
fana	puelarum.....
libris.....	populorum

Dialogus

Quid agis hodie?

1. Quid agis hodie? Tempestate hac serena iucundum sit domo exire.
2. Ludis et athleticis nimis delectaris, studia autem neglegis. Incepisti linguam latinam discere, nondum tamen classici auctoris opus ullum legisti.
1. Quid ex me quaeris? Primum linguam latinam classicam intellegere non possum, deinde auctores classici taediosi sunt, tum aërem purum desidero.
2. Bonitate aëris puri excepta, aliquantulum erras: scripta simplicia linguae classicae iam intellegere posses, si velles... Ergo, si vis, cras incipiemus. Ita consuetudinem iunge - mus cum actoribus novis et veteribus.
1. Placet, si taediosus vitamus. Etiam nostra aetate non desunt in omnibus linguis auctores, qui intellegi non possum.
2. Nihil timueris! Multi sunt auctores latini omnium generum.
1. Tibi confido. Sed primum eamus ambulatum!

Що робиш сьогодні?

1. Що ти робиш сьогодні? Такий погожий день, добре було б вийти з дому.
2. Ти багато розважаєшся іграми та спортом, але запускаєш навчання. Ти почав вивчати латинську мову, але ще не прочитав жодного твору класичного автора.
1. Що ти від мене вимагаєш? По-перше, я не в змозі зрозуміти латинську класику, латинські класики дуже нудні, крім цього мені не вистачає чистого повітря.
2. Про чисте повітря зрозуміло, але ти трохи помиляєшся: прості класичні твори можна зрозуміти, якщо схочеш... Отже, якщо зможеш, то завтра розпочнемо. І ми подружимося із новими і античними авторами.
1. Згоден, але без скучних. То правда, що і зараз вистачає на усіх мовах авторів, яких не можна зрозуміти.
2. Не бійся нічого! Є багато різних латинських авторів.
1. Довіряю тобі. Але спочатку підемо гуляти!

ЗАЙМЕННИК (Pronomen)

В латинській мові, як і в українській, займенники діляться на особові, вказівні, присвійні, відносні, заперечні та інші.

Особові і зворотний займенник (Pronomina personalia et pronomen reflexivum)

Особових займенників лише чотири: **ego** – я; **tu** – ти; **nos** – ми; **vos** – ви. Займенників третьої особи однини і множини в латинській мові немає, їх замінюють вказівні займенники (далі буде).

Зворотний займенник **sui** (себе) не має називного відмінка і множини. Він вживається тільки стосовно третьої особи однини і множини.

Casus	Singularis		Pluralis	
	1-ша особа	2-га особа	1-ша особа	2-га особа
Nom.	ego я	tu ти	nos	vos
Gen.	mei мене	tui тебе	nostri=nostrum	vestri=vestrum
Dat.	mihі мені	tibi тобі	nobis	vobis
Acc.	me мене	te тебе	nos	vos
Abl.	me мною	te тобою	nobis	vobis

Casus	Singularis + pluralis	
	3-тя особа (зворотний)	
Nom.	-	-
Gen.	sui	себе
Dat.	sibi	собі
Acc.	se = sese	себе
Abl.	se	собою

Особові займенники в латинській мові при дієсловах вживаються тільки тоді, коли на них падає логічний наголос: Ego de aliis loquor, tu de cepis respondes. Я говорю про одне, а ти у відповідь про цибулю.

Особові і зворотний займенник відрізняються від інших займенників тим, що не мають ознаки граматичного роду.

Зворотний займенник і особові займенники часто зустрічаються в текстах у сполученні з прийменником **cum** в орудно-місцевому відмінку (Ablativus), утворюючи одне слово: secum – із собою, tecum – зі мною, tecum – з тобою, nobiscum з нами, vobiscum – з вами. Наприклад: Nec tecum possum vivere, nec sine te. Не можу жити – ні з тобою, ні без тебе. Vade tecum. Простуй за мною. Omnia mea tecum porto. Все своє ношу з собою.

Легко запам'ятати:

– А **ego te** чекала,
Чому **tu non** прийшов?
– Бо mater non пускала,
Et fortis imber йшов.

– А **я тебе** чекала,
Чому **ти** не прийшов?
– Бо мати не пускала,
І сильний дощ ішов.

ПРИСВІЙНІ ЗАЙМЕННИКИ (Pronomina possessiva)

Від форм родового відмінка однини особових і зворотного займенника утворюються присвійні займенники.

Присвійні займенники узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку і відмінюються в чоловічому та середньому роді за другою відміною, а в жіночому – за першою, тобто як прикметники першої групи.

Це такі: meus, mea, meum – мій, моя, мое
 tuus, tua, tuum – твій, твоя, твоє
 noster, nostra, nostrum – наш, наша, наше
 vester, vestra, vestrum – ваш, ваша, ваше
 suus, sua, suum – свій, свою, своє

Займенник suus, a, um вказує на третю особу однини чи множини у значенні – *його, її, їх*.

Присвійні займенники латинської мови, на відміну від української та інших слов'янських мов, завжди відповідають особі підмета або присудка:

lego librum meum – я читаю свою книгу (букв. *мою*);
 legis librum tuum – ти читаєш свою книгу (букв. *твою*);
 legit librum suum – він читає свою (букв. *його*) і т. д.

ВКАЗІВНІ ЗАЙМЕННИКИ (Pronomina demonstrativa)

Вони такі: hic, haec, hoc – цей, ця, це
 iste, ista, istud – той, та, те
 ille, illa, illud – той, та, те
 is, ea, id – той, та, те (він, вона, воно)

Займенник is, ea, id „найслабший” серед вказівних займенників; він знаходиться посередині між особовими і вказівними займенниками: video eum – я його бачу. Він відмінюється як прикметник I-II відміни за винятком Gen. і Dat. sing., де має займенникові закінчення, властиві майже усім займенникам латинської мови.

Causus	Singularis			Pluralis		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	is	ea	id	ei (ii)	eae	ea
Gen.	e i u s			eōrum	eārum	eōrum
Dat.	e i			e i s (iis)		
Acc.	eum	eam	id	eos	eas	ea
Abl.	eo	ea	eo	e i s (iis)		

Щоб не помилитись при перекладі займенника is, ea, id, необхідно з'ясувати, яку роль він виконує в реченні – підмета чи означення при іменникові: Is dicit. **Він** говорить.

Is amicus dicit. **Цей** друг говорить.

ПИТАЛЬНІ І ВІДНОСНІ ЗАЙМЕННИКИ (Pronomina interrogativa et relativa)

Питальні і відносні займенники відрізняються тільки своєю функцією в тексті. За допомогою питальних займенників можна поставити пряме запитання, а відносні займенники зв'язують підрядне речення з головним. До питальних займенників належать : quis? – хто? quid? – що? і qui? quae? quod? – який? яка? яке? котрий? котра? котре?

До відносних займенників належать: qui, quae, quod – який, яка, яке.

Відносні і питальні займенники відмінюються однаково:

<i>Casus</i>	<i>Singularis</i>			<i>Pluralis</i>		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	qui	quae	quod	qui	quae	quae
Gen.	c u i u s			quorum	quarum	quorum
Dat.	c u i			q u i b u s		
Acc.	quem	quam	quod	quos	quas	quos
Abl.	quo	qua	quo	q u i b u s		

ЗАПЕРЕЧНІ ЗАЙМЕННИКИ (Pronomina negativa)

До заперечних займенників належать: nemo (виникло із ne + homo/hemo) – ніхто, nihil (із ne + hilum) – ніщо. Ці займенники відмінюються лише в однині з частковим використанням займенникового прикметника nullus, а, um – ніякий, ніяка, ніяке:

Singularis

Nom.	nemo	nihil (nil)
Gen.	nemīnis (nullūs)	nullius rei
Dat.	nemīni (nulli)	nulli rei
Acc.	nemīnem	nihil (nil, nihīlum)
Abl.	nemīne (nullo)	nulla re (nihīlo)

ОЗНАЧАЛЬНІ І НЕОЗНАЧЕНІ ЗАЙМЕННИКИ (Pronomina determinativa et indefinita)

До означальних належать займенники: idem, eādem, idem – той самий, та сама, те саме; ipse, ipsa, ipsum – сам, сама, саме. Займенник idem утворився шляхом сполучення займенника is з невідмінюваною часткою -dem. Займенник ipse утворився із is і частки -pse, яка відмінюється.

Неозначені займенники утворюються додаванням до відносних або питальних займенників (quis, quid; qui, que, quod) незмінних часток: ali-, -dam, -quam, -que, -libet, -quam, -vis, -cunque. Якщо неозначений займенник виконує функцію іменника, то в середньому роді його форма quid, якщо прикметника, то quod:

Іменникові	Прикметникові
quis, quid – хто, що	qui, quae, quod – який, -а, -е
aliquis, aliquid – хто-небудь, що-небудь	aliqui, aliqua, aliquo – який-небудь
quidam, quaedam, quiddam – хтось, щось	quidam, quaedam, quoddam – якийсь
quisque, quaeque, quidque – кожний	quisque, quaeque, quodque – кожний
quivis, quaevis, quidvis – будь-хто, будь-що	quivis, quaevis, quidvis – будь-який
quispiam, quidpiam – хто-небудь, що-небудь	quispiam, quaequam, quodpiam – який-небудь
quilibet, quaelibet, quidlibet – будь-хто, будь-що	quilibet, quaelibet, quodlibet – будь-який, який завгодно
quicumque, quaecumque, quodcumque – хто б не	quicumque, quaecumque, quodcumque – який би не

Неозначені займенники утворюються також шляхом подвоєння:
quisquid, quidquid – хто б ні, щоб ні.

У неозначених займенниках відмінюється тільки займенник, а частки залишаються незмінними: N. aliquis, G. alicuius, D. alicui, Acc. aliquem, Abl. aliquo. Тільки у займенника *unusquisque* відмінюються обидві складові частини: Nom. unusquisque, Gen. uniuscuiusque, Dat. unicuique.

Питання для самоконтролю

1. Яка словникова форма прикметників першої групи?
2. Як визначається основа прикметника?
3. Як відмінюються прикметники першої групи?
4. Як узгоджується прикметник з іменником?
5. На які розряди (класи) діляться займенники?
6. Які особливості вживання особових, зворотного і присвійних займенників?
7. Яке місце в реченні по відношенню до іменника займає прикметник і займенник?

Вправи

Вправа 1. *Запам'ятайте латинські вислови із займенниками:* 1. Alter ego. Друге я (про вірного друга). 2. Et tu, Brute, contra me! І ти, Бруте, проти мене! 3. Nec tecum possum vivere, nec sine te. Ні з тобою не можу жити, ні без тебе. 4. Vade tecum. Простуй за мною (назва путівників) 5. Imperare sibi – maximum imperium est. Володіти собою – ось найвища влада. 6. Id est. Тобто. 7. Omnia mea tecum porto. Все своє ношу з собою. 8. Cognosce te ipsum. Пізнай самого себе. 9. Qui nimium probat, nihil probat. Хто доводить дуже багато, той нічого не доводить.

Вправа 2. *Доповніть:*

Omnia mea mecum porto.
 Omnia portas.
 Omnia portat.
 Omnia portamus.
 Omnia portatis.
 Omnia portant.

Вправа 3. *Утворіть словосполучення, узгодивши прикметники або присвійні займенники з іменниками, перекладіть українською мовою: is, ea, id (terra, ae f); iustus, a, um (decretum, i n); magnus, a, um (vulgus, i n); dexter, tra, trum (manus, us f); famosus, a, um (persona, ae f); strictus, a, um (ius, iuris n), noster, tra, trum (arbiter, tri m).*

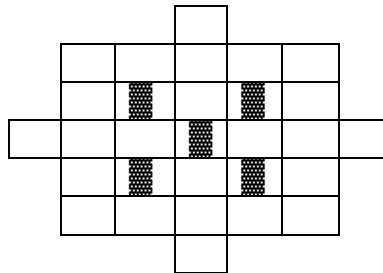
Вправа 4. *Провідмініяйте:*

lingua nova – сучасна мова; arbitrium meum – моє рішення; colloquium amoenum – приємна бесіда; noster vicinus bonus – наш добрий сусід; populus antiquus – стародавній народ; meus liber bonus – моя добра книжка.

Вправа 5. *Знайдіть помилку в узгодженні прикметника з іменником: cura magna, alma mater, bellum antiqua, nauta bonus, periculum magnum, terra incognita, liber novus, populus liber, filius altus, fabula longa.*

Вправа 6. *Запишіть речення у множині: 1. Sano me et meum amicum (Я лікую себе й свого друга). 2. Agricola bonus agrum colit (Чесний селянин обробляє землю). 3. Ego domum non venio (Я не приїжджаю додому).*

Вправа 7. *Розв'яжіть кросворд, для чого перекладіть латинською мовою займенникові прикметники: ніяка, нам (нами), лише один (один єдиний), інший; займенник цей, прислівник там, а також іменники крило та живіт (ile).*

Як звали давніх римлян?

За часів правління царів римляни мали одне або два імені: Rem, Ancus Marcius, Numa Pompilius. У класичну епоху ім'я складалося з трьох або чотирьох частин. Наприклад, Publius Cornelius Scipio Africanus.

Першою частиною було власне (особисте) ім'я – praenomen, другою – родове ім'я – nomen, третьою частиною було прізвище – cognomen і доповнення до нього – agnomen.

Praenomen

Особисте ім'я (praenomen – перед-ім'я) стояло перед родовим іменем, наприклад: Aulus Gellius, Sallustius Crispus, Valerius Martialis.

Особисті імена закінчувались на *-ius* або *-us*, їх було близько двадцяти, і писались вони скорочено: A. (Aulus) – Авл, Ap. (Apuleius) – Апулей, Caec. (Caecilius) – Цецилій, Cl. (Claudius) – Клавдій, D. (Decius) – Децій, G. (Gaius) – Гай, L. (Livius) – Лівій, Man. (Manilius) – Манілій, N. (Numerius) – Нумерій, P. (Publius) – Публій, Q. (Quintus) – Квінт, Rut. (Rutilius) – Рутілій, Ser. (Servius) – Сервій, Sl. (Sallustius) – Саллюстій, V. (Vibius) – Вібій, T. (Titus) – Тит, Vulc. (Vulcatius = Volcacius) – Вулькатій.

Старшого сина часто називали так, як батька.

Nomen

Родове ім'я передавалось із покоління в покоління. Походження і етимологія особистих і родових імен через їх давність невідомі. Римляни дуже поважали родові ім'я і боялись його заплямити. Кількість родових імен була обмежена. За суфіксами можна було розпізнати, якому народу належить даний рід. Подібно до того, як ми розпізнаємо сьогодні вірменські, грузинські та деякі інші прізвища.

Етруські імена, наприклад, закінчувались на **-arna**, **-erna**, **-enna**; сабінські – на **-enus**; умбрські – на **-as**, **-anas**, **-enas**, **-inas**.

Cognomen

Третьою (а інколи й четвертою) частиною імені було прізвище, але не в усіх. Прізвища виникали з різних причин і приводів, найчастіше із-за певних характерних ознак ознаки або за особливі заслуги, наприклад: Scaevola (лівша), Macer (худий), Rufus (рудий), Vibulus (любитель випити).

З часом прізвища втрачали суто індивідуальний характер і зберігались в якості відмітної риси всієї родини.

Ще одне прізвище (agnomen) давалось тоді, коли хтось особливо відзначився в певній справі або діяннях. Наприклад, відомий політичний діяч і полководець (III ст. до н.е.) за військові заслуги мав прізвище „африканський” і називався **Publius Cornelius Scipio Africanus**.

У повне ім'я нерідко включалися особисті імена (praenomen) батька і навіть діда. І тоді ім'я виглядало так: L(ucius) Munatius, L(ucii) f(ilius) L(ucii) n(epos) Plancus – Люцій Мунацій Планк, син Люція, внук Люція.

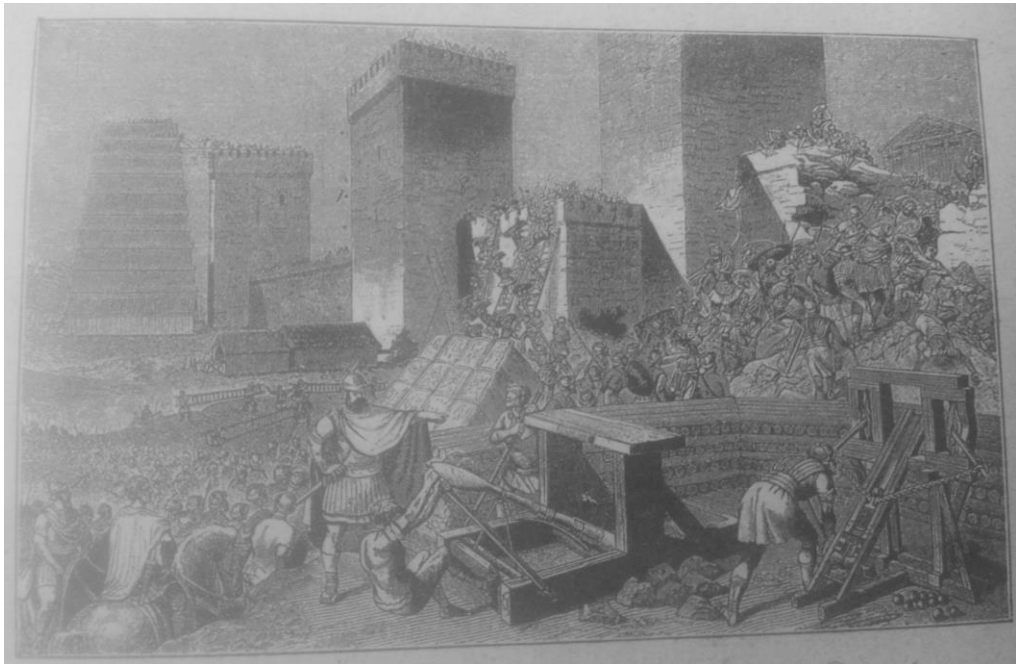
Якщо людина переходила із одного роду в інший, у результаті усиновлення, то отримував повний набір нових імен. Разом з цим вона зберігала в якості другого прізвища своє попереднє родові ім'я із

закінченням **-anus** або **-inus**. Так, усиновлений Юлієм Цезарем майбутній імператор Август, син його сестри, який був із роду Октавіїв, отримав ім'я ***Gaius Iulius Caesar Octavianus***.

Відпущений на волю раб носив особисте і родове ім'я колишнього хазяїна, а в якості прізвиська зберігалось те ім'я, яке він мав, будучи рабом.

Жінки за римською традицією в класичну епоху мали тільки ім'я свого роду (nomen), особистих імен у них не було. Так, усі жінки роду Юліїв іменувались Юліями. Якщо у сім'ї було декілька дочок, то до їх родового імені додавали слова Maior (старша), Secunda – друга, Tertia – третя, а наймолодшій – Minor: Iulia Maior, Iulia Secunda, Iulia Tertia, Iulia Minor.

Запам'ятайте! – Quod nomen tibi est? (=Qui vocaris?) Як тебе звати? – Nomen mihi est Paulo. Моє ім'я Павло. Paulo vocor. Мене звати (Я називаюсь) Павло.

Облога

ПРИЙМЕННИК (Praepositio)

Нагадаємо, що прийменники служать для зв'язку слів у реченні, вони показують залежність іменника, займенника, числівника від дієслова або інших слів. У сучасних європейських мовах прийменники вживаються з різними відмінками. У латинській мові переважна більшість прийменників вживаються із знахідним (Accusativus) або орудно-місцевим відмінком (Ablativus). При вивченні мови прийменники розподіляють на групи в залежності від того, якого відмінка вони вимагають.

3 Accusativus вживаються:

ad	до, для, біля	ad ripam – до берега; ad exemplum – для прикладу
adversus	проти, навпроти	adversus montem – навпроти гори
ante	перед, до	ante oculos – перед очима; ante cenam – до обіду
apud	біля, перед, при	apud me – біля мене; apud populum – перед народом
circa, circum	навколо, навколо, біля, про	circa (circum) axem – навколо осі; circa mensam – біля стола; circa hoc – про це
cis, citra	по цей бік, на цьому боці	citra (cis) montes – по цей бік гір
contra	проти, напроти	contra naturam – проти природи; contra urbem – напроти міста
extra	поза, за	extra urbem – за містом
infra	нижче, під	infra genua – нижче колін; infra solem – під сонцем
inter	серед, між	inter homines – серед людей; inter se – між собою
iuxta	біля, поруч	iuxta scholam – біля школи
ob	перед, через, тому	ob metum – через страх; ob oculos – перед очима; ob eam rem – тому, з цієї причини
per	через (щось), протягом, шляхом	per urbem – через місто; per annum – протягом року; per vim – силоміць
post	після, через	post natum – після народження; post diem – через день
praeter	мимо, крім	praeter oppidum – мимо міста; praeter ea – крім цього
prope	біля, близько	prope urbem – біля міста
propter	коло, внаслідок	propter viam – коло дороги; propter virtutem – внаслідок добродетельності
secundum	згідно з, вздовж	secundum legem – згідно із законом; secundum flumen – вздовж річки
supra	вище, понад	supra hominem – вище людини; supra vires – понад силу
trans	через	trans fluvium – через річку
ultra	по той бік, далі	ultra flumen – по той бік річки; non plus ultra – далі нікуди

З **Ablativus** вживаються

a (ab)	від, з	ab urbe – від міста; a pueris – з дитинства
coram	перед, у присутності	coram senatu – перед сенатом
cum	з, разом з	cum aqua – з водою
de	про, з (чогось)	de vita – про життя; de saxo – з каменю
e (ex)	з, із	ex libris – із книг
pro	перед, для, за	pro montibus – перед горами; pro forma – для форми; pro patria – за батьківщину
sine	без	sine cura – без турботи
tenus	до, по	pectoribus tenuis – (аж) до грудей

Прийменники з двома відмінками

Прийменники **in** (в, на) та **sub** (під) вживаються як **Accusativus**, так з **Ablativus** в залежності від питання:

Accusativus

куди?

in oppidum – у місто

sub aquam – під воду

Ablativus

де?

in oppido – у місті

sub aqua – під водою

П р и м і т к а 1. У латинській мові порядок слів вільний, а тому прийменники (односкладові) можуть стояти перед словами, якими вони керують, або після них: iusta de causa (через поважну причину), magno cum periculo (з великою небезпекою), hostibus in mediis (в оточенні ворогів).

П р и м і т к а 2. Окремі прийменники можуть приєднуватися до деяких слів, змінюючи їх значення: ducere (водити) – abducere (відводити), adducere (приводити), educere (виводити), inducere (вводити), obducere (обводити). Прийменник **in**, приєднуючись до якого-небудь слова, надає йому негативного значення, наприклад: aequalis (рівний) – inaequalis (нерівний); mobilis (рухомий) – immobilis (нерухомий).

П р и м і т к а 3. Іменники **causa** і **gratia** в родовому відмінку вживаються як прийменники (заради, для). Будучи прийменниками, вони вимагають родового відмінка і ставляться після іменника: pecuniae causa – заради грошей, honoris causa – заради пошани; exempli gratia (verbi) – для прикладу, наприклад.

Питання для самоконтролю

1. З якими відмінками вживаються латинські прийменники?
2. Які прийменники вживаються з двома відмінками?
3. Які іменники в родовому відмінку виконують функції прийменників?
4. Чи можуть прийменники приєднуватися до окремих слів і змінювати їх значення?

Вправи

Вправа 1. *Визначте значення імен, джерелом яких є латинь:*

1. Беата	5. Віталій	9. Максим	13. Павло
2. Бенедикт	6. Герман	10. Маргарита	14. Регіна
3. Валентина	7. Клавдій	11. Марина	15. Роман
4. Вікторія	8. Константин	12. Модест	16. Фелікс

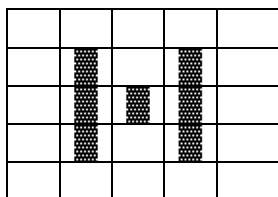
Вправа 2. *Перекладіть словосполучення українською мовою:*

Ante bellum, contra spem, primus inter pares, per aspera ad astra, ex libris, prae se, ab ovo, sine ira, in oppido, in oppidum, sub montem, post factum.

Вправа 3. *Утворіть словосполучення прийменників із словами, що в дужках: ab (initium), de (tu), cum (ego), sine (libri), apud (amicus), ad (fluvius), per (vos), in (schola, 2), ante (porta), contra (tyrannus), gratia (amicitia), circum (hortus), causa (bonum), ultra (villa), extra (muri) .*

Вправа 4. *Перекладіть вирази латинською мовою: „від яйця аж до яблука” (ovum, і n яйце; malum, і n яблуко, usque аж до); „без гніву і пристрасті” (ira, ае f гнів; studium, і n пристрасть); „після жартів до серйозного” (ludus, і t жарт; serius, а, um серйозний).*

Вправа 5. *Розв’яжіть кросворд, для чого використайте латинський переклад таких прийменників: поза (за, крім), над (вище, понад), на боці (під владою), поблизу (біля), а також заперечну частку не та сполучник і.*

СПОЛУЧНИК (Coniunctio)

Сполучники поєднують між собою слова й речення, виражаючи різні відношення між ними. В залежності вони поділяються на сполучники сурядності і підрядності. За допомогою сурядних сполучників з’єднуються рівнозначні (незалежні, самостійні) речення. Сполучники підрядності виражають залежність підрядного речення від головного.

Сурядні сполучники можна поділити на єднальні, розділові, протиставні, причинні, наслідкові.

1. Єднальні: **et, atque, ac, -que** – і; **nec** – і не; **etiam** - також, навіть; **neque** – і не; **quoque** – також . Сполучник **-que** пишеться разом зі словом, до якого відноситься: terra marique – на суші і на морі.

2. Розділові: **aut, seu, sive, -ve, vel** – або. Сполучник **-ve** ставиться після слова і пишеться з ним разом: unus pluresve – один або більше.

3. Протиставні: **sed, verum** – але; **vero, autem** – а, все ж; **tamen** – однак; **at** – але, навпаки; **atqui** – а між тим.

4. Причинні: **nam, enim, namque, etēnim** – або, адже ж, тому що, бо.

5. Наслідкові: **itāque, igītur, ergo** – отже, таким чином, тому.

Підрядні сполучники:

1. Означальні: **ubi** – де; **quo** – куди; **unde** – звідки.

2. У підрядних додаткових реченнях (з кон'юнктивом) вживаються: сполучники: **ut** – щоб, що; **ne, quin** – щоб не, що не.

3. У підрядних питальних реченнях (з кон'юнктивом) вживаються: **ubi** – де; **quo** – куди; **unde** – звідки.

4. У підрядних реченнях мети (з кон'юнктивом) вживаються: **ut** – щоб; **ne, neve** – щоб не; **quin** – щоб.

5. У підрядних реченнях причини, наслідку, умови вживаються: **quod, cum** – тому що, **quando, quandoquidem** – тому що, бо; **ut** – так що; **ut non** – так що не; **quin** – що не; **si** – якщо, якби; **nisi, sin, si non** – якщо не.

Подвійні (парні) сполучники:

В латинській мові єднальні (copulativae) та розділові (disiunctivae) сполучники досить часто подвоюються, щоб ясніше показати зв'язок між словами і реченнями або різницю між ними.

До подвійних єднальних належать такі: **et – et (et - que); cum – tum; qua – qua; (перекладається: і - і; як – так і); non solum (modo) – sed (verum) etiam** (не тільки – але і).

До заперечних належать: **neque (nec-nec); neque – nec (ні-ні).**

До стверджувальних і заперечних відносяться: **et – neque** (з одного боку – з другого боку ні); **neque – et** (з одного боку ні – з другого боку).

До розділових відносяться: **aut – aut; vel – vel; sive – sive** (або – або).

In taberna condimentaria

Mater familias it obsonatum. Apud lanium carnem emit bubulam (vitulinam, ovillam, suillam). A pistore panem petit. E pistrina exit. In macello olera varia obsonat.

In tabernam condimentariam intrat.

1. Salve, domina! Quid petis?

2. Opus est, sale, pipere, lagona olea una, aceti litro uno, sacchari kilogrammate uno.

Da quoque farinam, oryzam.

1. Tibi dabo capsam in qua haec omnia collocare possis.

2. Gratias. Da quoque farinam, oryzam.

В бакалійній крамниці

Мати сім'ї йде купувати харчі. У м'ясника купує гов'яже м'ясо (телятину, баранину, свинину). У пекаря бере хліб. І виходить із пекарні. На продовольчому ринку купує різні овочі. Заходить у крамницю прянощів.

1. Здрастуй, хазяйко! Що бажаєш?

2. Хочу солі, перцю, один бутиль олії, літер оцту, кілограм цукру, гороху.

Дай також муки і рису.

1. Дам тобі ящик, в якому ти зможеш все розмістити.

2. Дякую. Дай також борошна, рису.

ТРЕТЯ ВІДМІНА ІМЕННИКІВ

(Declinatio tertia)

Nom. sing.

Різні закінчення

Gen. sing.

IS

До третьої відміни належить найбільша кількість іменників латинської мови чоловічого, жіночого і середнього роду. У називному відмінку іменники цієї відміни мають близько двадцяти різних закінчень, чим відрізняються від від усіх інших відмін. У родовому відмінку однини (Gen. sing.) усі вони закінчуються на **-is**.

У словнику іменники III відміни записуються за загальним правилом, тобто у називному і родовому відмінках однини. Якщо основа називного і родового відмінків не збігається, то у родовому відмінку вказується також останній склад основи: regio, regio, onis *f* – область; homo, ĩnis *m* – людина.

Щоб знайти основу іменника, необхідно відкинути у формі родового відмінка однини закінчення **-is**:

Словникова форма	Nom. sing.	Gen. sing.	Основа
civitas, atis <i>f</i> – держава	civitas	civitatis	civitat-
flumen, ĩnis <i>n</i> – ріка	flumen	flumĩnis	flumĩn-

Отже, щоб правильно відмінювати іменники, слід спочатку визначити за словниковою формою родового відмінка основу іменника і до неї додавати відмінкові закінчення.

Залежно від основи та роду III відміна поділяється на три типи відмінювання: приголосний, голосний, мішаний.

За **приголосним** типом відмінюються іменники усіх родів з основою на одну приголосну, які у родовому відмінку мають більше складів, ніж у називному (нерівноскладові): ca-put, ca-rĩ-tis – голова; mos, mo-ris – звичай.

За **голосним** типом відмінюються іменники середнього роду, які у називному відмінку закінчуються на **-al**, **-ar**, **-e**: animal, is *n* – тварина, exemplar, -is *n* – зразок; mare, -is *n* – море.

За **мішаним** типом відмінюються рівноскладові іменники, які у називному відмінку однини закінчуються на **-es**, **-is** та нерівноскладові іменники з основою на дві приголосні: sedes, is *f* – житло, civis, is *m, f* – громадянин, громадянка; fons, fontis *m* – джерело, ars, artis *f* – мистецтво, cor, cordis *n* – серце.

Відмінкові закінчення іменників III відміни

<i>Singularis</i>		<i>Pluralis</i>	
<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>
Nom.	різні закінчення	-es	-a (-ia)
Gen.	-is	-um (-ium)	
Dat.	-i	-ĭbus	
Acc.	-em = Nom.	-es	-a (-ia)
Abl.	-e (-i)	-ĭbus	

У дужках подані закінчення голосного типу, які відрізняються від приголосного і мішаного, а також деякі винятки серед іменників чоловічого і жіночого роду. За відмінковими закінченнями можна вивести загальні правила III відміни:

1. Чоловічий і жіночий рід відмінюється однаково.

2. Середній рід відрізняється від чоловічого і жіночого в Acc., Abl. sing., а також у Nom., Gen., Acc. plur.

3. Мішаний тип відрізняється від приголосного тільки у Gen. plur. закінченням *-ium*.

Ці розбіжності можна проілюструвати так:

	<i>Singularis</i>					<i>Pluralis</i>				
	Nom.	Gen.	Dat.	Acc.	Abl.	Nom.	Gen.	Dat.	Acc.	Abl.
Пригол. тип	–	–	–	-em	-e	-es,-a	-um	–	-es,-a	
Мішаний тип	–	–	–	-em	-e	-es	-ium	–	-es	
Голосний тип	–	–	–	=N.	-i	-ia	-ium	–	-ia	

П р и м і т к а. Відсутність розбіжностей відмічені рисою, закінчення *-a* у Nom., Acc. plur. мають тільки іменники середнього роду.

Зразок відмінювання іменників приголосного типу

labor, *ōris m* – праця; lex, *legis f* – закон; nomen, *īnis n* – ім'я

<i>Casus</i>	<i>Singularis</i>			<i>Pluralis</i>		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	labor	lex	nomen	labor-es	leg-es	nomīn-a
Gen.	labor-is	leg-is	nomīn-is	labor-um	leg-um	nomīn-um
Dat.	labor-i	leg-i	nomīn-i	labor-ībus	leg-ībus	nomīn-ībus
Acc.	labor-em	leg-em	nomen	labor-es	leg-es	nomīn-a
Abl.	labor-e	leg-e	nomīn-e	labor-ībus	leg-ībus	nomīn-ībus

Відмінювання іменників мішаного типу

Мішаний тип відрізняється від приголосного тільки закінченням родового відмінка множини **-ium**, наприклад:

Pluralis

Приголосний тип
Nom. leges – закони
Gen. leg-**um**

Мішаний тип
cives – громадяни
civ-**ium**

П р и м і т к а. За мішаним типом відмінюються тільки два іменники середнього роду: **os, ossis n** – кістка; **cor, cordis n** – серце.

Зразок відмінювання іменників голосного типу

vectigal, alis *n* – податок, exemplar, is *n* - зразок, navale, is *n* – гавань

<i>Casus</i>	<i>Singularis</i>			<i>Pluralis</i>		
Nom.	vectigal	exemplar	navale	vectigal-ia	exemplar-ia	naval-ia
Gen.	vectigal-is	exemplar-is	naval-is	vectigal-ium	exemplar-ium	naval-ium
Dat.	vectigal-i	exemplar-i	naval-i	vectigal-ibus	exemplar-ibus	naval-ibus
Acc.	vectigal	exemplar	navale	vectigal-ia	exemplar-ia	naval-ia
Abl.	vectigal-i	exemplar-i	naval-i	vectigal-ibus	exemplar-ibus	naval-ibus

Особливості іменників III відміни

Деякі іменники III відміни зазнають таких змін в основі, що їх доцільно розглянути окремо, зокрема, це стосується таких слів: *vis f* – сила; *bos, bovis m*, – віл, корова; *Iuppiter, Iovis m* – Юпітер. Ці зміни можна простежити у нижчеподаній парадигмі:

<i>Casus</i>	<i>Singularis</i>	<i>Pluralis</i>	<i>Singularis</i>	<i>Pluralis</i>	<i>Singularis</i>
Nom.	<i>vis</i>	<i>vires</i>	<i>bos</i>	<i>boves</i>	<i>Iuppiter</i>
Gen.	–	<i>virium</i>	<i>bovis</i>	<i>boum</i>	<i>Iovis</i>
Dat.	–	<i>viribus</i>	<i>bovi</i>	<i>bubus</i>	<i>Iovi</i>
Acc.	<i>vim</i>	<i>vires</i>	<i>bovem</i>	<i>boves</i>	<i>Iovem</i>
Abl.	<i>vi</i>	<i>viribus</i>	<i>bove</i>	<i>bubus</i>	<i>Iove</i>

П р и м і т к а . Деякі іменники чоловічого і жіночого роду із флексією **-is**, а також назви місяців в Abl. sing. мають закінчення **-i** (*ignis, is m* – вогонь; *familiaris, is m, f* – друг; *September, bris m* – вересень; *October, bris m* – жовтеть і т. п.): Abl. *igni; Septembri*.

Питання для самоконтролю

1. Які іменники належать до III відміни?
2. Як визначити практичну основу іменника?
3. Які іменники вважаються нерівноскладовими?
4. Які іменники відмінюються за приголосним, голосним і мішаним типом?
5. У якому відмінку не співпадає закінчення приголосного і мішаного типу?
6. У яких відмінках не співпадають закінчення приголосного і голосного типу?

Вправи

Вправа 1. *Знайдіть у назвах частин тіла п'ять іменників III відміни:*
 caput, capitis – голова; colum, i – шия; pectus, pectoris – груди; digitus, i – палець; venter, ventris – живіт; tergum, i – спина; crus, cruris – гомілка; manus, us – рука; pes, pedis – нога.

Вправа 2. *Розподіліть іменники III відміни в три колонки за типами відмінювання:* hostis, is *m* ворог; rex, regis *m* цар; homo, ĩnis *m* людина; miles, itis *m* воїн; uxor, ōris *f* жінка; pax, pacis *f* мир; arbor, ōris *f* дерево; cubĭle, is *n* ложе, постіль; ius, iuris *n* право; ignis, is *m* вогонь; pons, pontis *m* міст; panis, is *m* хліб; animal, alis *n* тварина; rete, is *n* сітка; pars, partis *f* частина.

Приголосний тип	Голосний тип	Мішаний тип

Вправа 3. *Заповніть пропуски відповідними відмінковими закінченнями:*

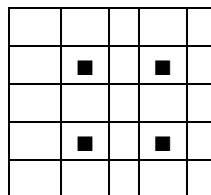
1. *Necessitas leg... frangit.* Необхідність ламає закон. 2. *Vetus amor non sentit rubigĭn...* Стара любов не знає іржі. 3. *Honores mutant mor...* Почесті змінюють звичаї. 4. *Gustus leg... non subiacet.* Смак не підкоряється законам. 5. *Amici fur... tempor...* Друзі – злодії часу. 6. *Nomĭn... ex (Abl.) oper... eius cognoscĕre.* Людину пізнають за її працею.

Вправа 4. *Поставте іменник imperator, oris m у відповідний відмінок іменника domĭnus, i m (за зразком) :*

dominum	imperatorem
domini	
domino	
dominis	
dominorum	
dominos	

Вправа 5. *Використавши чотири іменники III відміни , які є у нижченаведених фразеологізмах, а також іменники serĭa – чан, посудина; serĭa – рабиня, розв'яжете даний кросворд:*

1. *Salus popŭli suprema lex est.* Благо народу – найвищий закон. 2. *Sedes Tartareae* – підземне царство. 3. *Dator laetitiae = Bacchus* – Вакх, бог вина і виноробства. 4. *Laterem lavare (Nom. later).* Марно трудитися (дослівно – Мити цеглу).

Заняття 12 (Lectio duodecima)

Прикметники III відміни (Declinatio tertia)

Латинські прикметники в називному відмінку однини мають такі родові закінчення: **-us, -er, -a, -um, -is, -e, -r, -s, -x**. В залежності від цих закінчень прикметники відмінюються за першою, другою, або третьою відміною. Як уже згадувалось у занятті 8, прикметники із закінченням **-a** відмінюються за зразком першої відміни, а прикметники із закінченнями **-us, -er, -um** за зразком другої відміни іменників.

Прикметники III відміни відмінюються за зразком **голосної** групи іменників третьої відміни, тому що історично їх основа закінчувалася на **-i**.

За кількістю родових закінчень прикметники III відміни поділяються на три групи:

1. Прикметники з одним родовим закінченням, спільним для всіх трьох родів: **-s, -x, -l, або -r**. Такі прикметники подаються у словнику в називному і родовому відмінках (як іменники), але без позначення роду. Родовий відмінок необхідний для визначення основи, яка використовується при відмінюванні, наприклад: **recens, ntis** – свіжий (основа *recent-*); **teres, ĕtis** – круглий (основа *terĕt-*); **par, paris** – рівний (основа *par-*); **simplex, ĭcis** – простий (основа *simplĭc-*), **vigil, ilis** – пильний (основа *vigil-*).

2. Прикметники із двома родовими закінченнями, спільними для чоловічого і жіночого роду (**-is**) та окремим для середнього роду (**-e**):

brevis, e – короткий, а, е. Таких прикметників найбільше серед III відміни. Основа цих прикметників визначається відкиданням закінчення **-is**.

3. Прикметники із трьома закінченнями, окремими для кожного роду:

чоловічий рід	жіночий рід	середній рід
(<i>m</i>)	(<i>f</i>)	(<i>n</i>)
-er	-is	-e
saluber	salubris	salubre
здоровий	здорова	здорове

Словникова форма їх така: *puter, tris, tre* – гнилий.

Основу прикметників з трьома і двома родовими закінченнями дістаємо шляхом відкидання закінчення родового відмінка однини (Gen.sing.) **-is**: *putr-*is (основа *putr-*).

Родові закінчення латинських прикметників

Прикметники I - II відміни			Прикметники III відміни		
<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	1) прикметники одного закінчення:		
-us, -er	-a	-um	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
			-s, -x, -l, -r		
			2) прикметники двох закінчень:		
			<i>m, f</i>	<i>n</i>	
			-is	-e	
			3) прикметники трьох закінчень:		
			<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
			-er	-is	-e

Відмінювання прикметників III відміни

Прикметники III відміни незалежно від кількості родових закінчень відмінюються, як іменники III відміни, але з такими особливостями:

а) чоловічий і жіночий рід – за зразком рівноскладових іменників чоловічого і жіночого роду (за винятком *ablativus sing.*, де замість *-e* вживається *-i*);

б) прикметники середнього роду – за зразком іменників **голосної** групи, тобто таких, що у *nominativus sing.* мають закінчення *-al, -ar, -e*.

Таблиця відмінкових закінчень прикметників III відміни

<i>Casus</i>	<i>Singularis</i>		<i>Pluralis</i>	
	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>
Nom. = Voc.	різні		-es	-ia
Gen.	-is		-ium	
Dat.	-i		-ibus	
Acc.	-em	= Nom.	-es	-ia
Abl.	-i		-ibus	

Зразок відмінювання прикметників III відміни

а) з трьома закінченнями *celer, ĕris, ĕre* – швидкий, а, е

<i>Casus</i>	<i>Singularis</i>			<i>Pluralis</i>		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom., Voc.	<i>celer</i>	<i>celeris</i>	<i>celere</i>	<i>celeres</i>	<i>celeres</i>	<i>celeria</i>
Gen.	<i>celeris</i>	<i>celeris</i>	<i>celeris</i>	<i>celerium</i>	<i>celerium</i>	<i>celerium</i>
Dat.	<i>celeri</i>	<i>celeri</i>	<i>celeri</i>	<i>celeribus</i>	<i>celeribus</i>	<i>celeribus</i>
Acc.	<i>celerem</i>	<i>celerem</i>	<i>celere</i>	<i>celeres</i>	<i>celeres</i>	<i>celeria</i>
Abl.	<i>celeri</i>	<i>celeri</i>	<i>celeri</i>	<i>celeribus</i>	<i>celeribus</i>	<i>celeribus</i>

б) з двома закінченнями
fortis, e – хоробрий, а, е

Causus	Singularis		Pluralis	
	m, f,	n	m, f,	n
Nom., Voc.	fort-is	fort-e	fort-es	fort-ia
Gen.	fort-is	fort-is	fort-ium	fort-ium
Dat.	fort-i	fort-i	fort-ibus	fort-ibus
Acc.	fort-em	fort-e	fort-es	fort-ia
Abl.	fort-i	fort-i	fort-ibus	fort-ibus

в) з одним закінченням
ferox, ferocis – відважний, а, е

Causus	Singularis		Pluralis	
	m, f	n	m, f	n
Nom., Voc.	ferox		feroces	ferocia
Gen.	ferocis		ferocium	
Dat.	feroci		ferocibus	
Acc.	ferocem	ferox	feroces	ferocia
Abl.	feroci		ferocibus	

П р и м і т к а. Прикметники *vetus, ĕris* (старий), *dives, itis* (багатий), *pauper, ĕris* (бідний), *princeps, cipis* (знатний), *particeps, ipis* (причетний) відмінюються повністю за зразком приголосної групи іменників III відміни, тобто в Abl. sing. мають закінчення *-e*, а в Gen. plur. *-um*.

Узгодження прикметників III відміни з іменниками

Прикметники в латинській мові ставляться після іменників, узгоджуючись з ними в роді, числі та відмінку. При узгодженні слід мати на увазі, що прикметник та іменник можуть належати до різних відмін, і тоді при відмінюванні їх закінчення не співпадатимуть, бо кожне із слів буде відмінюватись за зразком своєї відміни, наприклад:

persona, ae f (I відм.) – особа; *felix, icis* (III відм.) – щасливий, а, е

Causus	Singularis	Pluralis
Nom.	persona felix	person-ae felic-es
Gen.	person-ae felic-is	person-arum felic-ium
Dat.	person-ae felic-i	person-is felic-ibus
Acc.	person-am felic-em	person-as felic-es
Abl.	persona felic-i	person-is felic-ibus

П р и м і т к а 1. Узгоджуючи прикметник з іменником, треба мати на увазі, що рід іменника в українській мові та латинській може не співпадати, а тому потрібно правильно вибирати родові закінчення прикметника. Наприклад, іменник **книга** в українській мові жіночого роду, а в латинській – чоловічого, отже, словосполучення **нова книга** латинською мовою буде: **liber novus**.

П р и м і т к а 2. Якщо іменник має узгоджене і неузгоджене означення, то відмінюється тільки іменник та узгоджене означення (як і в українській мові), наприклад: Nom. *liber scriptoris novus* (нова книга письменника), Gen. *libri scriptoris novi*, Dat. *libro scriptoris novo*, Acc. *librum scriptoris novum*, Abl. *libro scriptoris novo*.

Ступені порівняння прикметників (Gradus comparationis adiectivorum)

Латинська мова має три ступені порівняння прикметників: звичайний (positivus), вищий (comparativus) і найвищий (superlativus). Звичайний ступінь є вихідною формою, від якого за допомогою суфіксів, допоміжних слів або зміною основ утворюються синтетичні й аналітичні форми вищого та найвищого ступенів порівняння.

Вищий ступінь порівняння утворюється шляхом додавання до основи прикметника для чоловічого і жіночого роду суфікса **-ior**, а для середнього роду **-ius**.

Найвищий ступінь порівняння більшості прикметників утворюється за допомогою суфікса **-issim-** і родових закінчень: **-us**, **-a**, **-um**.

Звичайний (Positivus)	Основа	Вищий (Comparativus)		Найвищий (Superlativus)		
		<i>m, f.</i>	<i>n</i>	<i>m,</i>	<i>f.</i>	<i>n</i>
altus, a, um (високий)	alt-	alt-ior	-ius (вищий)	alt-issimus, -a,	-um	(найвищий)
brevis, e	brev-	brev-ior	-ius	brev-issimus, -a,	-um	
sapiens	sapient-	sapient-ior	-ius	sapient-issimus, -a,	-um	
felix	felic-	felic-ior	-ius	felic-issimus, -a,	-um	

Особливості утворення ступенів порівняння прикметників

Винятків із вищенаведених правил утворення ступенів порівняння є декілька, вони стосуються тільки невеликих груп прикметників, а саме:

- прикметників, що закінчуються на **-er**;
- шести прикметників, що закінчуються на **-ilis**;
- п'яти прикметників із різними основами;
- прикметників з основою на голосний;
- прикметників на **-dīcus**, **-fīcus**, **-vōlus**.

Прикметники на **-er** утворюють найвищий ступінь за допомогою суфікса **-rim**, який приєднується до форми називного відмінка чоловічого роду, та родових закінчень **-us**, **-a**, **-um**:

Positivus	Comparativus	Superlativus
	<i>m, f, n</i>	<i>m, f, n</i>
asper - суворий liber - вільний celer - швидкий	asper -ior, ius liber -ior, ius celer -ior, ius	asper- rim-us, a, um liber- rim-us, a, um celer- rim-us, a, um

Шість прикметників третьої відміни із закінченням **-ilis, -e** (*difficilis, e* – важкий, *facilis, e* – легкий, *gracilis, e* – стрункий, *humilis, e* – низький, *similis, e* – подібний, *dissimilis, e* – неподібний) утворюють вищий ступінь порівняння за загальним правилом, а найвищий – додаванням до основи звичайного ступеня суфікса **-lim-** і родових закінчень **-us, -a, -um**:

Positivus	Comparativus	Superlativus
	<i>m, f, n</i>	<i>m, f, n</i>
facilis similis gracilis	facil-ior, -ius simil-ior, -ius gracil-ior, -ius	facil- lim-us, a, um simil- lim-us, a, um gracil- lim-us, a, um

П'ять прикметників (*bonus* – хороший, *magnus* – великий, *malus* – поганий, *multus* – численний, *parvus* – малий) утворюють ступені порівняння від **різних** основ. (Порівняйте ці самі прикметники в українській мові: хороший, кращий, найкращий; в англійській: good, better, best; в німецькій: gut, besser, am besten; у французькій: bon, meilleur, le meilleur):

Positivus	Comparativus	Superlativus
	<i>m, f, n</i>	<i>m, f, n</i>
bonus malus magnus parvus multus	melior, melius peior, peius maior, maius minor, minus – plus	optimus, a, um pessimus, a, um maximus, a, um minus, a, um plurimus, a, um (множ.– plurimi, ae, a)

П р и м і т к а. Прикметник **multus** у вищому ступені має лише середній рід, у множині – усі три роди: plures, es, a (Gen.plur. – plurium).

Прикметники із закінченням **-eus, -ius, -uus** утворюють вищий ступінь за допомогою прислівника **magis** (більше), а найвищий – **maxime** (найбільше) і форми звичайного ступеня. Наприклад:

Positivus	Comparativus	Superlativus
idoneus (зручний)	magis idoneus, a, um	maxime idoneus, a, um
varius (різний)	magis varius, a, um	maxime varius, a, um
arduus (крутий)	magis arduus, a, um	maxime arduus, a, um

П р и м і т к а. Прикметники на **-quus** утворюють ступені порівняння за загальним правилом, бо перше **u** вимовляється як приголосна [v]: antiquus (давній) – antiquior, ius – antiquissimus, a, um.

Складні прикметники на **-dīcus**, **-fīcus**, **-vōlus** утворюють вищий і найвищий ступені порівняння за допомогою суфікса **-ent**, що вставляється між основою і закінченням:

Positivus	Comparativus	Superlativus
	<i>m, f, n</i>	<i>m, f, n</i>
maledicus – лихослівний	maledi- ent -ior, ius	maledic- ent -issimus, a, um
magnificus – величний	magnific- ent -ior, ius	magnific- ent -issimus, a, um
benevōlus – доброзичливий	benevol- ent -ior, ius	benevol- ent -issimus, a, um

NB! Прикметники вищого ступеня відмінюються за зразком іменників III відміни приголосного типу: homo **altior**, *m* – вища людина:

Casus	Singularis	Pluralis
Nom.	homo altior	homīnes altiores
Gen.	homīnis altioris	homīnum altiorum
Dat.	homīni altiori	hominībus altiorībus
Acc.	homīnem altiozem	homīnes altiores
Abl.	homīne altiore	hominībus altiorībus

У найвищому ступені прикметники відмінюються за зразком іменників I-II відміни, незалежно від суфіксів і закінчень (-issimus, -līmus чи -rīmus): puer **altissimus** – найвищий хлопець:

Casus	Singularis	Pluralis
Nom.	puer altissimus	puēri altissīmi
Gen.	puēri altissīmi	puerorum altissimorum
Dat.	puēro altissīmo	puēris altissīmis
Acc.	puērum altissimum	puēros altissīmos
Abl.	puēro altissīmo	puēris altissīmis

Вживання відмінків при ступенях порівняння

У латинській мові при **вищому** ступені порівняння використовуються дві синтаксичні конструкції: а) із сполучником **quam** (ніж, як); б) без сполучника. Якщо вживається сполучник, то об'єкт чи суб'єкт порівняння ставляться в називному відмінку (Nominativus), як і в українській мові. Якщо сполучник опускається, то предмет чи особа ставляться в аблативі (Ablativus comparationis – аблатив порівняння). В українській мові – у родовому відмінку. Наприклад: *Nihil est carius quam patria libera* (Nom. sing.). Ніщо не є дорожчим, ніж вільна батьківщина. *Nihil est annis velocius* (Abl. plur.). Нічого немає швидшого від років.

У **найвищому** ступені порівняння, якщо треба виділити один предмет із групи подібних, вживається родовий відмінок, який називається Genetivus partitivus (родовий роздільний). На рідну мову перекладається родовим відмінком множини з прийменниками *з(із), з-поміж, серед*:

Omniū artium medicina nobilissima est. З усіх наук (мистецтв) – медицина найблагородніша. *Vergilius clarissimus omniū poetarum Romanorum est.* Вергілій є найславетнішим серед усіх римських поетів.

Питання для самоконтролю

1. Які прикметники відносяться до III відміни?
2. На які три групи діляться прикметники III відміни?
3. Яка словникова форма прикметників III відміни?
4. Як визначається основа прикметників?
5. Як відмінюються прикметники III відміни?
6. Як узгоджуються прикметники з іменниками?
7. Як утворюються ступені порівняння більшості прикметників?
8. Які прикметники утворюють ступені порівняння від різних основ?

Вправи

Вправа 1. *Визначте групу і основу таких прикметників:*

<i>celer, ěris, ěre</i>	швидкий	<i>utilis, e</i>	корисний
<i>recens, ntis</i>	свіжий	<i>albus, a, um</i>	білий
<i>teres, terětis</i>	круглий	<i>ruber, bra, brum</i>	червоний
<i>vulgaris, e</i>	звичайний	<i>silvester, stris</i>	лісовий
<i>simplex, icis</i>	простий	<i>sapiens, entis</i>	розумний

Вправа 2. *Утворіть форми жіночого та середнього роду від наведених прикметників:*

<i>esculentus</i>	їстівний	<i>aureus</i>	золотистий
<i>pubescens</i>	пухнастий	<i>virĭdis</i>	зелений
<i>humilis</i>	низький	<i>borealis</i>	північний
<i>medius</i>	середній	<i>altus</i>	високий
<i>dulcis</i>	солодкий	<i>australis</i>	південний

Вправа 3. *Узгодьте прикметники, наведені в дужках, з іменниками:*
 persona (famosus, a, um) – безчесна особа
 vir (prudens, ntis) – розумний чоловік
 poena (levis, e) – легке покарання
 testis (mutus, a, um) – німий свідок
 fons (saluber, bris, bre) – цілюще джерело

Вправа 4. *Провідмініайте в однині та множині такі словосполучення:*
 vester frigidus – холодний вечір; poeta clarus – відомий поет;
 lex specialis – спеціальний закон; ratio singularis – особливий зміст.

Вправа 5. *Слова, що в дужках, поставте у відповідний відмінок і перекладіть речення:*

Dominus villam(ingens) amicis(nobilis) demonstrat. In culina villae(ingens) coquus laborat. Cottidie cibos(omnis) familiae parat. Servi(omnis) multum laborare debent. Nonnumquam vita servorum (infelix) dura est. Dominus autem cum muliere vitam (felix) agit.

Dialogus

<p>Tarpeia rupes prope est Capitolium montem</p> <p>1. Huc accedite. Hinc prospectus late patet.</p> <p>2. Non credebam urbem tam latam esse. Quod flumen hoc est?</p> <p>1. Tiberis urbem in partes duas dividit et usque ad portum Ostiensem fluit.</p> <p>2. Et prope nos, hi horti cum lacu medio?</p> <p>1. Sunt horti Caesariani. Lacus ad naumachias exhibendas a Caesare Augusto effossus est. Trans Tiberim collis hic proximus est mons Capitolinus, cum templo Iovis Optimi Maximi ad sinistram et Rupe Tarpeia ad dexteram.</p> <p>2. Haec moles quae in ripa dextera Tiberi apparet, nonne Hadrini Mausoleum est?</p> <p>1. Ita, et ad dexteram Vaticanus mons cum Petriana Basilica.</p> <p>2. Ubi est forum?</p> <p>1. Id non videmus, nam Capitolino monte occultatur, sed a summo Capitolino monte longe lateque aspicitur.</p>	<p>Тарпейська скала, а поблизу гора Капітолій</p> <p>1. Сюди підходьте. Звідси простягається широкий проспект.</p> <p>2. Я не вважав, що місто настільки просторе. Що це за ріка?</p> <p>1. Тибр розділяє місто на дві частини і тече аж до Остійського порту.</p> <p>2. А близько від нас той сад з озером посередині?</p> <p>1. Є сади Цезаря. І штучне озеро з панорамою морського бою імператора Августа. По ту сторону Тибра (зліва) знаходиться Капітолійський пагорб із храмом Юпітера, а справа – Тарпейська скеля.</p> <p>2. А на тій скелі, що видніється на правому березі Тибра, знаходиться музей Адріана?</p> <p>1. Так точно, справа від Ватикану є гора з базилікою Сан-Петро.</p> <p>2. А де форум?</p> <p>1. Ми не бачимо, бо Капітолійський пагорб його застеляє. Але з вершини пагорбу він проглядається вздовж і поперек.</p>
--	--

ПРИСЛІВНИК (Adverbium)

Прислівник у латинській мові, як і в українській, є повнозначною незмінною частиною мови, що виражає ознаку дії, стану, якості, а також вказує на різні обставини, за яких відбувається дія. У реченнях прислівник здебільше відноситься до присудка (дієслова), про що свідчить його латинська назва.

За своїм походженням прислівники поділяються на дві групи: а) самостійні (первинні): *ana* – порівно; *tox* – зараз; *ferē* – майже; *iam* – уже; *heri* – вчора; *saepe* – часто; *semper* – завжди; *nunc* – тепер; *post* – після; *vix* – ледве і т. п.; б) похідні (вторинні), що утворилися від інших частин мови: *bene* – добре; *cito* – швидко; *male* – погано; *feliciter* – щасливо; *pulchre* – красиво.

Утворення прислівників

Похідні прислівники в латинській мові можуть мати такі закінчення: *-e*, *-o*, *-um*, *-em*, *-im*, *-(i)ter*. Більшість прислівників прикметникового походження.

1. Від прикметників I-II відмін прислівники утворюються додаванням до основи прикметників закінчення *-e* (переважна більшість) або закінчення *-o* (деяких прикметників):

<i>Прикметник</i>		<i>Основа</i>	<i>Прислівник</i>	
<i>altus</i>	високий	<i>alt-</i>	<i>alt-e</i>	високо
<i>longus</i>	довгий	<i>long-</i>	<i>long-e</i>	довго
<i>liber</i>	вільний	<i>liber-</i>	<i>liber-e</i>	вільно
<i>tener</i>	ніжний	<i>tener-</i>	<i>tener-e</i>	ніжно
<i>citus</i>	швидкий	<i>cit -</i>	<i>cit-o</i>	швидко
<i>rarus</i>	рідкісний	<i>rar-</i>	<i>rar-o</i>	рідко
<i>serus</i>	пізній	<i>ser -</i>	<i>ser-o</i>	пізно
<i>creber</i>	частий	<i>crebr-</i>	<i>crebr-o</i>	часто

2. Від прикметників III відміни прислівники утворюються шляхом додавання до основи прикметника закінчення *-iter*, а якщо основа прикметника закінчується на *-nt*, то додаванням закінчення *-er*:

<i>Прикметник</i>		<i>Основа</i>	<i>Прислівник</i>	
<i>fortis</i>	міцний	<i>fort-</i>	<i>fort-iter</i>	міцно
<i>celer</i>	швидкий	<i>celer-</i>	<i>celer-iter</i>	швидко
<i>recens</i>	свіжий	<i>recent-</i>	<i>recent-er</i>	свіжо
<i>prudens</i>	розсудливий	<i>prudent-</i>	<i>prudent-er</i>	розсудливо

Значна кількість прислівників утворилась шляхом складання твірних основ слів різних частин мови, наприклад: *antea* (ant-ea) раніше, *hodie* (hoc-die) сьогодні, *imprimis* (in-primis) переважно, *magno opere* (magno-opere) надто, *obviam* (ob-viam) назустріч, *pridie* (priore-die) напередодні, *scilicet* (scire-licet) розуміється, звичайно, *quotannis* (quot-annis) щорічно, *quolibet* (quo-libet) всюди.

У якості прислівника можуть вживатися деякі прикметники середнього роду у формі називного та знахідного відмінка однини із закінченням - **um**:

<i>ceterum</i> зрештою	<i>nimium</i> надто	<i>primum</i> спочатку
<i>insanum</i> безумно	<i>parum</i> мало	<i>tantum</i> стільки
<i>multum</i> багато	<i>paulum</i> небагато	

Деякі прислівники походять від іменників, від дієслівних іменників (супінів) та дієприкметників теперішнього часу активного стану.

Ступені порівняння прислівників

Прислівники, утворені від якісних прикметників, мають вищий і найвищий ступені порівняння. Звичайний ступінь – це словникова форма прислівника.

Вищий ступінь (*Comparativus*) прислівників являє собою вищий ступінь прикметників середнього роду (до основи додається закінчення **-ius**).

Найвищий ступінь (*Superlativus*) прислівників утворюється від основи найвищого ступеня прикметника шляхом заміни закінчення **-us** на **-e**. Або інше правило: шляхом додавання до основи прислівника закінчень **-issime**, **-rime**, **-lime**. Приклади:

Прикметник	Прислівник	Comparativus	Superlativus
molestus важкий	molest-e важко	molest-ius важче	molest-issim-e найважче
fortis сміливий	fort-iter сміливо	fort-ius сміливіше	fort-issim-e найсміливіше
facilis щасливий	facil-e щасливо	facil-ius щасливіше	facil-lim-e найщасливіше
pulcher гарний	pulchr-e гарно	pulchr-ius гарніше	pulcher-rim-e найгарніше

Суплетивні ступені порівняння прислівників

Прислівники	Comparativus	Superlativus
bene – добре	melius – краще	optime – найкраще
male – погано	peius – гірше	pestime – найгірше
magno opere – дуже	magis – більше	maxime – найбільше
multum – багато	plus – більше	plurimum – найбільше
parum – мало	minus – менше	minime – найменше

П р и м і т к а. Суплетивними називаються ступені порівняння, які утворюються від різних основ.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть суфікси вищого ступеня порівняння прикметників.
2. Як відмінюються прикметники вищого ступеня?
3. Як утворюється найвищий ступінь порівняння прикметників?
4. Як відмінюються прикметники найвищого ступеня?
5. Які прикметники і прислівники утворюють ступені порівняння з різними основами?
6. Як утворюються прислівники від прикметників I-II і III відмін?

Вправи

Вправа 1. Заповніть таблицю за наведеним зразком:

Positivus	Comparativus	Superlativus
altus, a, um високий	altior, altius	altissimus, a, um
celer, ris, e швидкий		
gravis, e тяжкий		
miser, ěra, ěrum нещасний		
prudens розумний		
facilis легкий		
liber, ěra, ěrum вільний		
magnus великий		
cito швидко		
late широко		
diu довго		
male погано		

Вправа 2. Перекладіть латинською мовою (*Convertite in Latinum*):

1. Досвід – найкращий вчитель.
2. Цицерон був найзнаменитішим оратором.
3. Зимові ночі довші, ніж дні.
4. Немає тварини вірнішої, ніж собака.
5. Немає нічого дорожчого за вільну батьківщину.
6. Факти вагоміші від слів.
7. Срібло дешевше золота, золото дорожче срібла.

Вправа 3. Перекладіть українською мовою:

1. Tunica propior pallio est.
2. Peccata contra naturam sunt gravissima.
3. Nihil est dulcius veritatis luce.
4. Aetas dulcissima adulescentia est.
5. Ut quisque est doctissimus, ita est modestissimus.
6. Mos antiquior est lege.
7. Prior tempore potentior iure.
8. Turpitude peius est, quam dolor.

Вправа 4. Підберіть до поданих прикметників їх найвищий ступінь порівняння, а отримане у відповіді слово перекладіть.

1 bonus (добрий)	B minimus
2 malus (поганий)	E plurimi
3 magnus (великий)	O maximus
4 parvus (малий)	P optimus
5 multi (численні)	R pessimus

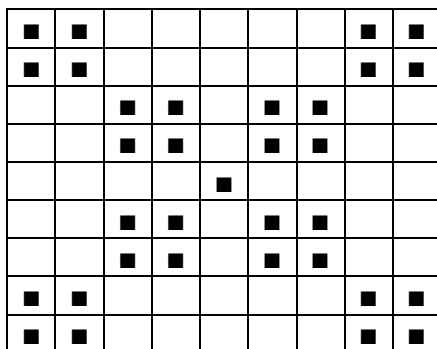
Відповідь:

1	2	3	4	5

Вправа 5. Для розв'язання даного кросворда слід використати 12 двоскладових прислівників (6 по горизонталі і 6 по вертикалі). Шість прислівників знайдете в крилатих висловах, а шість інших подано окремо:

I. 1. Cito sociorum olla male fervet. Горщик друзів швидко починає погано кипіти. 2. Cras, cras et semper cras et sic dilabitur aetas. Завтра, завтра і завжди завтра, і так проходить життя. 3. Nunc illae lacrimae. Ось звідки ці сльози. 4. Lex retro non agit. Закон не має зворотної сили. 5. Primo avulso non deficit alter. Коли піде один, на його місце з'явиться інший. 6. Recte faciendo neminem time (timeas). Коли чесно поступаєш, то страху не знаєш.

II. Adhuc – досі, донині; fere – майже, приблизно; foris – зовні, поза; forte – випадково, сміливо, сильно; laete – весело, радісно; probe – добре, правильно.

П р и м і т к а. Кросворд повинен читатись по горизонталі і вертикалі, де більше, ніж дві букви.

Заняття 14 (Lectio quarta decima)

Четверта відміна іменників (Declinatio quarta)

Nom. sing.
US, U

Gen. sing.
US

До четвертої відміни належать в основному іменники чоловічого та незначна кількість іменників жіночого й середнього роду. Іменники чоловічого і жіночого роду у називному відмінку однини закінчуються на **-us**, а середнього роду на **-u**. У родовому відмінку однини усі вони закінчуються на **-us**:

<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
casus, us <i>m</i> – випадок	manus, us <i>f</i> – рука	cornu, us <i>n</i> – ріг
status, us <i>m</i> – стан	nurus, us <i>f</i> – невістка	gelu, us <i>n</i> – мороз
vultus, us <i>m</i> – обличчя	domus, us <i>f</i> – дім	genu, us <i>n</i> – коліно

Парадигми (зразки) відмінювання

usus, us *m* – користування; manus, us *f* – рука; veru, us *n* – спис

<i>Casus</i>	<i>Singularis</i>			<i>Pluralis</i>		
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	us-us	man-us	ver-u	us-us	man-us	veru-a
Gen.	us-us	man-us	ver-us	usu-um	man-uum	ver-uum
Dat.	us-ui	man-ui	ver-u	us-ibus	man-ibus	ver-ibus
Acc.	us-um	man-um	ver-u	us-us	man-us	veru-a
Abl.	us-u	man-u	ver-u	us-ibus	man-ibus	ver-ibus

П р и м і т к а. Іменник **domus, us f** може вживатися у значенні прислівників місця без прийменників, наприклад: куди? додому – domum (Acc.); де? вдома – domi; звідки? з дому – domo (Abl.).

П'ята відміна іменників

Nom. sing.
ES

Gen. sing.
EI

До V відміни належать невелика група іменників жіночого роду з основою на **-e**, які у називному відмінку однини закінчуються на **-es**, а у родовому відмінку однини на **-ei**: fides, ei *f* – віра; facies, ei *f* – поверхня, обличчя; dies, ei *f* – день; series, ei *f* – ряд; spes, ei *f* – надія; res, ei *f* – справа, річ, обставина, майно; acies, ei *f* – погляд, блиск, зір, увага, думка; species, ei *f* – вид, збір, суміш та деякі інші з медичної і біологічної термінології.

Із іменників п'ятої відміни лише деякі відмінюються в однині і множині, а саме: dies, ei *f*, res, ei *f*, species, ei *f*. Інші у множині не вживаються або мають тільки Nom. і Acc. plur.

Парадигми відмінювання

<i>Casus</i>	<i>Singularis</i>			<i>Pluralis</i>		
Nom.	di-es	r-es	speci-es	di-es	r-es	speci-es
Gen.	di-ēi	r-ei	speci-ēi	di-ērum	r-erum	speci-ērum
Dat.	di-ēi	r-ei	speci-ēi	di-ēbus	r-ebus	speci-ēbus
Acc.	di-em	r-em	spēci-em	di-es	r-es	spēci-es
Abl.	di-e	r-e	spēci-e	di-ēbus	r-ebus	speci-ēbus

П р и м і т к а 1. Іменник **dies** належить до чоловічого роду: dies festus – святковий день, dies calidus – теплий день, але у значенні „строк, термін” в однині – жіночого роду: die certa – у встановлений день.

П р и м і т к а 2. Іменник **res** з прикметниками I відміни утворює єдині поняття:

res publica	республіка, держава	res adverse	невдача, нещастя
res rustica	сільське господарство	res secundae	удача, щастя
res mobiles	рухомість	res novae	державний переворот
res mancipi	манципні речі	res gestae	подвиги, історія
res divini	святі речі	rerum scriptor	історик

Від цього слова утворились в європейських мовах такі іменники та прикметники: реалізм, реаліст, реалізація, реальний, реалістичний.

Зведена таблиця відмінкових закінчень п'яти відмін іменників

Відміна	I	II		III		IV		V
Рід	<i>f</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>f</i>
<i>S i n g u l a r i s</i>								
Nom.	-a	-us, -er,	-um	різні		-us,	-u	-es
Gen.	-ae	-i		-is		-us		-ei
Dat.	-ae	-o		-i		-ui,	-u	-ei
Acc.	-am	-um		-em, =Nom.		-um,	-u	-em
Abl.	-a	-o		-e (-i)		-u		-e
Voc.	-a	-e, -er,	-um	=Nom.		=Nom.		=Nom.
<i>P l u r a l i s</i>								
Nom., Voc.	-ae	-i,	-a	-is, -a (-ia)		-us, -ua		-es
Gen.	-ārum	-ōrum		-um (-ium)		-uum		-ērum
Dat.	-is	-is		-ībus		-ībus		-ēbus
Acc.	-as	-os,	-a	-es, -a(-ia)		-us, -ua		-es
Abl.	-is	-is		-ībus		-ībus		-ēbus

П р и м і т к а. У дужках наводяться закінчення голосного та мішаного типу відмінювання. Форма Vocativus відрізняється від форми Nominativus тільки в іменників II відміни чоловічого роду на -us.

Питання для самоконтролю

1. Яке закінчення мають у називному відмінку однини іменники IV відміни чоловічого і жіночого роду?
2. У чому особливість відмінювання іменників IV відміни середнього роду в однині?
3. Яку особливість у відмінюванні мають іменники п'ятої відміни?
4. У яких відмінах є іменники із закінченням -us?
5. У яких відмінах немає іменників середнього роду?
6. У яких відмінах є іменники чоловічого роду на -er?
7. У якому відмінку закінчення іменників усіх відмін є різними?

Вправи

Вправа 1. Знайдіть у пісні вагантів п'ять іменників V відміни і запам'ятайте їх:

Veris acies
(Подих весни)
Cedit, hiems tua durities,
Frigus abit, rigor et glacies;
Veris adest elēgans acies
Clarus nitet sine nude dies,
Nocte micant Pleiadum facies.

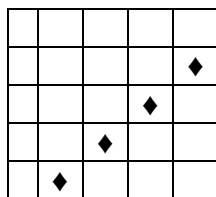
Вправа 2. Випишіть із наведених кривлатих висловів іменники IV і V відмін:

1. Lapsus memoriae (Помилка пам'яті).
2. Manu sinistra (Лівою рукою).
3. E fructu arbor cognoscitur (З плоду пізнається дерево).
4. Dies levat luctum (День зменшує горе).
4. Est rerum omnium magister usus (Досвід – учитель усього).
5. Amicus optima vitae possessio (Друг – найкращий скарб у житті).
6. Domus propria – domus optima (Власний дім – найкращий дім).
7. Sine ira et studio (Без гіву і пристрасті).
8. Otium post negotium (Відпочинок після роботи).
9. Lupus non mordet lupum (Вовк вовка не кусає).

Вправа 2. Визначте відміну іменників, поданих у родовому відмінку множини: vitarum, orationum, magistratuum, periculorum, mentium, dierum, exercituum, genērum, virgīnum, tempōrum, , vectigalium, graduum, puerorum, orbium, nomīnum, feminarum, cladium, nautarum, cornuum.

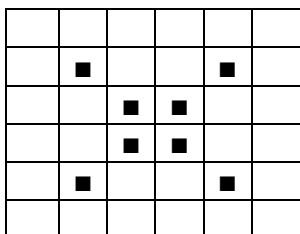
Вправа 3. Провідмініайте словосполучення, звернувши увагу на різні відміни іменника та прикметника: res publica, status praesens, oratio clara.

Вправа 4. Щоб розв'язати цей кросворд, використайте із афоризму: Amicus cognoscitur amore, more, ore, re (Друг пізнається через любов, вдачу, мову, вчинки.) три іменники III відміни (двічі), іменник V відміни(двічі), а також іменник rus (село) та особовий займенник tu (двічі: в Nom.i Acc. singularis.). Кросворд повинен читатись по горизонталі та вертикалі:

Вправа 5. Для роз'язання цього кросворда, використайте п'ять іменників із наступних фразеологізмів:

1. Os habent, et non loquentur (Мають вуста, але не говорять). 2. Status in statu (Держава в державі). 3. Sensus communis (Здоровий глузд). 4. Sordes urbis et faex (лайл. Покидьки суспільства і бруд). 5. Series causarum (Ряд причин), іменник *er* (їжак), а також займенники *-id, is, tu*; прийменники *- ad, in*; інфінитивне закінчення *-re*:

Dialogus

In deversorio

1. Salve, caupo! Potesne nos accipere?
2. Salve, domine! Vos omnes libenter accipiam. Locus non deest!
1. Opus est cubiculo cumlecto uno et cubiculo altero cum lectis duobus.
2. Ecce! Cubiculum decimum quartum in tabulato primo et cubiculum vicesimum sextum in tabulato altero.
1. Aule! Affer impedimenta et monstra cubicula!
2. Ecce cubiculum! Per fenestram portum videre potes. Quam caeruleum es mare! Quot naves aspicio! Cubiculum mihi placet. Quanti constat?
1. Hoc cubiculum duo asses constat; alterum tres.

В постоялому дворі

1. Здрастуй, трактирнику! Чи можеш нас поселити?
2. Привіт, пане! Я із задоволенням поселю вас усіх. Місце вистачає.
1. Треба одне місце окремо і одну кімнату на два ліжка.
2. Так ось! Кімната 14 на першому поверсі і кімната 26 на другому поверсі.
1. Авле! Віднеси багаж і покажи кімнати!
2. Ось це кімната! Через вікно можеш побачити порт. Яке синє море! А скільки бачу суден! Кімната мені подобається. Скільки коштує?
1. Ця кімната коштує два аси, а друга три.

ЧИСЛІВНИК (Numerale)

Римські цифри

Для економного написання цифр римляни використовували 7 букв латинського алфавіту:

I – 1	C – 100
V – 5	D – 500
X – 10	M – 1000
L – 50	

Для позначення інших чисел застосовувались комбінації цих букв. Нулів не було. Комбінуючи ці букви (знаки), можна записати будь-яке число. Якщо менша цифра стоїть після більшої або рівної, то вона додається, а якщо менша стоїть перед більшою, то її віднімають. Шляхом зменшення записуються всі четвірки та дев'ятки, інші числа – шляхом збільшення: 4 = IV, 40 = XL, 400 = CD; 9 = IX, 90 = XC, 900 = CM; 110 = CX, CDLXXVI – 476, DCCLIII – 753, MCDLIII – 1453, MMXI – 2011.

Риска над цифрою збільшує її в тисячу разів: \bar{V} = 5000, обрамлення цифри зверху і з боків збільшує її в сто тисяч разів: \overline{IXI} = 100000. Таким чином, одне і те саме число можна записати різними варіантами, наприклад: 2000 = MM = \bar{II} = ΠM .

Знак IO (500) є половиною знака CIO (1000). При вживанні чисел більше 1000 слід пам'ятати, що приєднання до IO знака O справа збільшує число в 10 разів: IOO = 5000, IOOO = 50000, а приєднання знака C до IO зліва збільшує число лише вдвічі, напр.: CIO = (2 x 500) = 1000, DCOO = 50000, CCCIOOO = 100000 і т.д.

Знання римських цифр може пригодиться у різних випадках. Наприклад, для розуміння стародавніх латиномовних текстів, дат на багаточисельних будівлях, пам'ятниках, пам'ятних знаках, на монетах, медалях, в епітафіях на кладовищах, а також нумерацій розділів і сторінок у сучасних наукових виданнях та в деяких інших випадках.

Кількісні й порядкові числівники (Numeralia cardinalia et ordinalia)

У латинській мові кількість розрядів (груп) числівників вдвічі більше, ніж в українській. Крім кількісних і порядкових числівників є розділові та прислівникові. Тринадцять кількісних числівників (від 1 до 10, а також 20, 100 і 1000) є основними. Всі інші утворюються від них шляхом віднімання, або додавання з деякими фонетичними змінами.

К і л ь к і с н і числівники означають число або кількість предметів при лічбі і відповідають на питання с к і л ь к и ?

П о р я д к о в і числівники означають порядок предметів при лічбі і відповідають на питання к о т р и й ?

Арабські цифри	Римські цифри	Кількісні числівники	Порядкові числівники
1	I	unus, una, unum один, одна, одне	primus, prima, primum перший, перша, перше
2	II	duo, duae, duo	secundus, a, um
3	III	tres, tres, tria	tertius, a, um
4	IV або (IIII)	quattuor	quartus, a, um
5	V	quinque	quintus, a, um
6	VI	sex	sextus, a, um
7	VII	septem	septimus, a, um
8	VIII	octo	octavus, a, um
9	IX (VIIII)	novem	nonus, a, um
10	X	decem	decimus, a, um
11	XI	undecim	undecimus, a, um
12	XII	duodecim	duodecimus, a, um
13	XIII	tredecim	tertius decimus, a, um
14	XIV (XIIII)	quattuordecim	quartus decimus, a, um
15	XV	quindecim	quintus decimus, a, um
16	XVI	sedecim	sextus decimus, a, um
17	XVII	septendecim (septendecim)	septimus decimus, a, um
18	XVIII	duodeviginti	duodevicesimus, a, um
19	XIX (XVIIII)	undeviginti	undevicesimus, a, um
20	XX	viginti	vecesimus, a, um
21	XXI	viginti unus (unus et viginti)	vicesimus primus, a, um (unus et vicesimus, a, um)
22	XXII	viginti duo (duo et viginti)	vicesimus alter, a, um (alter et vicesimus, a, um)
28	XXVIII	duodetriginta	duodetricesimus, a, um
29	XXIX (XXVIIII)	undetriginta	undetricesimus, a, um
30	XXX	triginta	tricesimus, a, um
40	XL (XXXX)	quadraginta	quadragesimus, a, um
50	L	quingenta	quingagesimus, a, um
60	LX	sexaginta	sexagesimus, a, um
70	LXX	septuaginta	septuagesimus, a, um
80	LXXX	octoginta	octogesimus, a, um
90	XC (LXXXX)	nonaginta	nonagesimus, a, um
98	XCVIII	nonaginta octo (octo et nonaginta)	nonagesimus octavus, a, um
99	XCIX (IC)	nonaginta novem	nonagesimus nonus, a, um
100	C	centum	centesimus, a, um
101	CI	centum unus	centesimus unus, a, um
200	CC	ducenti, ae, a	ducentesimus, a, um

300	CCC	trecenti, ae, a	trecentesĭmus, a, um
400	CD (CCCC)	quadrĭngenti, ae, a	quadrĭngentesĭmus, a, um
500	D (ID)	quingenti, ae, a	quingentesĭmus, a, um
600	DC	sexcenti (sescenti), ae, a	sexcentesĭmus, a, um
700	DCC	septĭngenti, ae, a	septĭngentesĭmus, a, um
800	DCCC	octĭngenti, ae, a	octĭngentesĭmus, a, um
900	CM (DCCCC)	nongenti, ae, a	nongentesĭmus, a, um
1000	M (I, CI)	mille	millesĭmus, a, um
2000	MM (II, II M)	duo milia	bis millesĭmus, a, um
3000	MMM (III)	tria milia	ter millesĭmus, a, um
4000	IV (MMMM)	quattuor milia	quarter millesĭmus, a, um
5000	V (IDDD)	quinque milia	quĭnquies millesĭmus, a, um
10000	X (CCID)	decem milia	decies millesĭmus, a, um
21000	XXI (CCIDCCIDCCID)	unum et viginti milia	semel et vicies millesĭmus
50000	L (IDDD)	quĭnquaginta milia	quĭnquages millesĭmus
100000	C (CCCID)	centum milia	centies millesĭmus, a, um
500000	D (IDDD)	quĭngenta milia	quĭngenties millesĭmus
1000000	IXI (CCCCID)	decies centena milia	decies centies millesĭmus, a, um

П р и м і т к а. Для дуже великих чисел М використовувалась як індекс, що вказував на кількість тисяч: CLXVIIIMDXXIV = 167524.

Творення числівників

Кількісні числівники від 1 до 10, а також 20 (viginti), 100 (centum) і 1000 (mille) є основними (простими). Інші числівники є складними та складеними. Корені основних числівників є спільними для індоєвропейських мов.

Складними вважаються числівники, утворені від двох числівникових основ, напр.: 13 – duo+decim, 80 – octo+ginta, 500 – quin+genti.

Складеними вважаються числівники, що становлять сполучення двох, трьох і більше складних і простих числівників: 2100 – duo milia centum

К і л ь к і с н і числівники утворюються так:

1. Від 11 до 17 – додаванням до основного числівника (одиниць) елемента **-decim** (із decem) та деякими фонетичними змінами: 11 - undĕcim (unus+decem), 17 – septendecim (septem+decem).

2. Числа з останньою цифрою **8** або **9** утворюється – шляхом віднімання з наступного десятка **2** або **1**:

18 – duo-de-viginti (два із двадцяти) 48 – duodequinginta

19 – un-de-viginti (один із двадцяти) 49 – undequinginta

Але від сотень цифри 2 або 1 не віднімаються: 98 – nonaginta octo, 99 – nonaginta novem.

3. Десятки (крім 20-viginti) мають закінчення – **ginta**: 30 - triginta, 40 - quadraginta, 90 - nonaginta, сотні – 200, 300, 600 – **centi**: 200 – ducenti, 300 – trecenti, 600 – sescenti; інші – **genti**: 400 – quadrĭngenti, 900 - nongenti.

4. Двозначні числа від 21 до 99 передаються двояко:

а) спочатку ставляться десятки, а потім одиниці (1-7) без сполучника: 21 – viginti unus, viginti duo, 35 – triginta quinque, 97 – nonaginta septem;

б) або на першому місці одиниці, а за ними сполучник *et* (і) та десятки:
21 – *unus et viginti*, 22 – *duo et viginti*, 97 – *septem et nonaginta*.

5. У багатозначних числах ставиться спочатку найбільший числівник, потім менші за розрядом без сполучника: 235 – *ducenti triginta quinque*, 2917 – *duo milia nongenti septendecim*. Якщо числівник складається із тисячі та сотень, то сполучник *et* вживається: 1200 – *mille et ducenti*.

П о р я д к о в і числівники від 3 до 12 утворюються від відповідних кількісних числівників за допомогою родових закінчень *-us*, *-a*, *-um*, напр: *tertius*, *a*, *um* (третій, *-я*, *-є*); *duodecimus*, *a*, *um* (дванадцятий, *-а*, *-є*).

Числівники від 13 до 17 складаються з двох основних порядкових числівника і пишуться окремо без сполучника: *tertius*, *a*, *um* (третій) *decimus*, *a*, *um* (десятий) – тринадцятий, *a*, *e*.

Порядкові числівники, починаючи з 18, утворюються додаванням до відповідного кількісного числівника суфікса **-esim** - і родових закінчень: *duodevicesimus*, *a*, *um* (вісімнадцятий, *a*, *e*); *annus millesimus nongentesimus nonagesimus sextus* (1996 рік).

Відмінювання кількісних і порядкових числівників

Із кількісних числівників відмінюються такі:

- а) *unus*, *una*, *unum* – в однині; *duo*, *duae*, *duo i tres*, *tria* – у множині;
- б) сотні від 200 до 900 включно;
- в) тисячі від 2000 і більше.

<i>Casus</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m + f</i>	<i>n</i>
Nom.	<i>unus</i>	<i>una</i>	<i>unum</i>	<i>duo</i>	<i>duae</i>	<i>duo</i>	<i>tres</i>	<i>tria</i>
	один	одна	одне	два	дві		три	
Gen.		<i>unius</i>		<i>duorum</i>	<i>duarum</i>	<i>duorum</i>		<i>trium</i>
Dat.		<i>uni</i>		<i>duobus</i>	<i>duabus</i>	<i>duobus</i>		<i>tribus</i>
Acc.	<i>unum</i>	<i>unam</i>	<i>unum</i>	<i>duos</i>	<i>duas</i>	<i>duo</i>	<i>tres</i>	<i>tria</i>
Abl.	<i>uno</i>	<i>una</i>	<i>uno</i>	<i>duobus</i>	<i>duabus</i>	<i>duobus</i>		<i>tribus</i>

Числівник **unus** відмінюється тільки в однині (жіночий рід – за I відміною, чоловічий і середній – за II відміною). Числівники *duo i tres* відмінюються тільки у множині. **Tres** та **milia** (тисячі) відмінюються як іменники III відміни голосної групи у множині.

<i>Casus</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>
Nom.	<i>ducenti</i>	<i>ducentae</i>	<i>ducenta</i>	<i>nongenti</i>	<i>nongentae</i>	<i>nongenta</i>
Gen.	<i>ducentorum</i>	<i>ducentarum</i>	<i>ducentorum</i>	<i>nongentorum</i>	<i>nongentarum</i>	<i>nongentorum</i>
Dat.	<i>ducentis</i>	<i>ducentis</i>	<i>ducentis</i>	<i>nongentis</i>	<i>nongentis</i>	<i>nongentis</i>
Acc.	<i>ducentos</i>	<i>ducentas</i>	<i>ducenta</i>	<i>nongentos</i>	<i>nongentas</i>	<i>nongenta</i>
Abl.	<i>ducentis</i>	<i>ducentis</i>	<i>ducentis</i>	<i>nongentis</i>	<i>nongentis</i>	<i>nongentis</i>

Сотні відмінюються тільки у множині (чоловічий і середній рід – за другою відміною, а жіночий – за першою).

Розділові і прислівникові числівники

(Numeralia distributiva et adverbia)

Розділові числівники відповідають на питання **по скільки?**Прислівникові числівники відповідають на питання **скільки разів?**

Арабські цифри	Римські цифри	Розділові числівники	Прислівникові числівники
1	I	singuli, ae, a по одному	semel раз
2	II	bini, ae, a по два	bis двічі
3	III	terni, ae, a по три	ter тричі
4	IV	quaterni і так далі	quater чотири рази
5	V	quini, ae, a	quinquies і т. д.
6	VI	seni, ae, a	sexies
7	VII	septeni, ae, a	septies
8	VIII	octoni, ae, a	octies
9	IX	noveni, ae, a	novies
10	X	deni, ae, a	decies
11	XI	undeni, ae, a	undecies
12	XII	duodeni, ae, a	duodecies
13	XIII	terni ae, a deni, ae, a	ter decies
14	XIV	quaterni, ae, a deni, ae, a	quater decies
15	XV	quini, ae, a deni, ae, a	quinquies decies
16	XVI	seni, ae, a deni, ae, a	sexties decies
17	XVII	septeni, ae, a deni, ae, a	septies decies
18	XVIII	duodeviceni, ae, a	duodevicies
19	XIX	undaviceni, ae, a	undevicies
20	XX	viceni, ae, a	vicies
21	XXI	singuli, ae, a et viceni, ae, a	semel et vicies = vicies semel
28	XXVIII	duodetriceni, ae, a	duodetricies
29	XXIX	undeviceni, ae, a	undetricies
30	XXX	triceni, ae, a	tricies
40	XL	quadrageni, ae, a	quadrages
50	L	quinguageni, ae, a	quinguages
60	LX	sexageni, ae, a	sexages
70	LXX	septuageni, ae, a	septuages
80	LXXX	octogeni, ae, a	octogies
90	XC	nonageni, ae, a	nonages
98	XCVIII	nonageni octoni	nonages octies
100	C	centeni, ae, a	centies
200	CC	ducenteni, ae, a	ducenties
300	CCC	treceni, ae, a	trecienties
400	CD	quadringeni, ae, a	quadringenties
500	D	quingeni, ae, a	quingenties

600	DC	sesceni, ae, a	sescenties
700	DCC	septingeni, ae, a	septingenties
800	DCCC	octingeni, ae, a	octingenties
900	CM	nongeni, ae, a	nongenties
1000	M	singula milia	milies
2000	MM	bina milia	bis milies

Як видно з таблиці, розділові числівники утворюються за допомогою суфікса *-n-*, а прислівникові (від п'яти) – за допомогою суфікса *-ies-* (*-iens-*).

Розділові числівники мають родові закінчення множини I і II відміни, узгоджуються з іменниками у роді, числі, відмінку та відмінюються як іменники або прикметники цих відмін.

Прислівникові числівники не відмінюються, наприклад: *Te tres vidi.* Я бачу тебе три рази.

Розділові прислівникові числівники вживаються при множенні:

$4 \times 4 = 16$ (*quarter quaterna sedecim sunt*)

$5 \times 6 = 25$ (*quinquies sena triginta sunt*)

При додаванні вживаються кількісні числівники:

$2 + 3 = 5$ (*duo et tres quinque sunt*)

$23 + 32 = 55$ (*viginti tres et triginta duo sunt quinquaginta quinque*)

Запам'ятайте часто вживані скорочення:

a. Chr. n. = ante Christum natum – до народження Христа

p. Chr. n. = post Christum natum – після народження Христа

a. u. c. = ab urbe condita – до заснування міста (Риму)

A.V. (U.)C. = anno urbis conditae – в рік заснування міста

Римські монети і міри

Римська монетна система пройшла багатоступеневий шлях розвитку. Однозначних свідчень про цей шлях немає. В період натурального господарства мірою вартості і навіть платіжним засобом була худоба (*pecus*). Від цього і виникла назва *pecunia* (гроші, майно). Згодом роль платіжного засобу перейшла на куски цінних металів, які за своєю природою більш придатні для виконання функцій загального еквівалента. Метал можна ділити, має незначний об'єм і вагу при великій вартості.

Перші мідні монети появились у Римі близько 335 р. до н. е. На зворотному боці монети (реверсі) чеканилась носова частина судна, а на лицьовому боці (аверсі) – різні відбитки: *as* (Janus), *semis* = $\frac{1}{2}$ *as* (Iuppiter), *triens* = $\frac{1}{3}$ *as* (Minerva), *quadrans* = $\frac{1}{4}$ *as* (Hercules), *sextans* = $\frac{1}{6}$ *as* (Mercurius), *uncia* = $\frac{1}{12}$ *as* (Roma).

Мідні монети

Мідні монети	монети	Примітка
335 – 269 до н.е.	з 269 до н. е.	
1 as (фунт міді) = 327, 45 г	1 as = 54,575 г	З появою срібних монет вага аса постійно зменшувалась. На початку I ст. до н.е. вона складала 1/2 унції (13, 65 г).
1 semis = 1/2 as	1 uncia = 1/2 as	
1 triens = 1/3 as	1 dupondius = 2 asses	
1 quadrans = 1/4 as	1 tressis = 3 asses	
1 sectans = 1/6 as	1 decussis = 10 asses	
1 uncia = 1/12 as		

Перші срібні монети появились близько 269 р. до н.е. Срібною монетою був *denarius* (= 10, згодом 16 асів). Основною монетою при грошових розрахунках був *sestertius* (= *semis [est] tertius* – 2,5 аса, 1/4 денарія), який називали також *nummus* (монетою). Для позначення ціни вживались такі аббревіатури: HSX (H – heres, S – semis, X – decem) – 10 сестерціїв, HSM – 1000, HSMM – 2000, HSX – 10 000, HSC – 100 000 сестерціїв.

В період республіки чеканка золотих монет відбувалась рідко. І тільки в I ст. до н.е. їх стали чеканити у більшій кількості і вперше з портретами живих осіб. В період Римської імперії (27 р. до н.е. – 476 р. н.е.) чеканились золоті, срібні, латунні і мідні монети.

Срібні та золоті монети

Срібні монети	Золоті монети
1 denarius = 10 (16) asses	1 aureus = 25 denarii = 100 sestertii
1 quinarius = 5 asses	1 solidus = 25 denarii (з III ст. н. е.)
1 sestertius = 2,5 asses	
1 quadrigatus = 1,5 denarius	
1 victoriatius = 3/4 denarius	

Завдяки Цицерону нам стало відомо, що в I ст. до н. е. 1 модій (≈ 6,6 кг) пшениці коштував 4 сестерції (≈ 218 г срібла). На жаль, інших доказів про реальну вартість тогочасних грошей немає.

Монети Давнього Риму

Міри об'єму рідин і сипучих речовин

Рідини		
1 amphora	= 8 congii	= 26 л
1 urna	= 4 congii	= 13 л
1 congius	= 6 sextarii	= 3,25 л
1 sextarius	= 1/6 congius	= 0,54 л
1 hemina	= 1/2 sextarius	= 0,27 л
1 quartarius	= 1/4 sextarius	= 0,14 л
1 sextans	= 1/6 sextarius	= 0,09 л
1 cyathus	= 1/12 sextarius	= 0,05 л
Сипучі речовини		
1 culleus	= 20 amphorse	= 525 л
1 medimnus	= 6 modii	= 52,5 л
1 modius	= 16 sextarii	= 8,75 л

Міри довжини

1 digitus (ширина пальця)		= 18,5 мм
1 pes (римський фут, стопа)		≈ 30 см
1 cubitus (лікоть)		= 44,4 см
1 gradus (крок)	= 1,5 pedes	= 75 см
1 passus (подвійний крок)	= 5 pedes	= 1,5 м
1 pertica	= 2 passus	= 3 м
1 stadium (грец.)	= 125 passus	= 190 м
mille passum (римська миля)		≈ 1,5 км

Міри поверхні

1 pes quadratus		≈ 0,09 м ²
1 scrupulum (scripulum) = 100 p. q.		= 8,75 м ²
1 actus quadratus		= 1260 м ²
1 iugerum	= 2 a.q.	≈ 2520 м ² (0,25 га)
1 saltus	= 800 iug.	≈ 2 млн м ²

Міри ваги

1 as або libra	= 327,45 г
1 quadrans	= 1/4 as = 81,86 г
1 sextans	= 1/6 as = 54,58 г
1 uncia	= 1/12 as = 27,3 г
1 scripulum	= 1/24 as = 1,137 г

Римський календар

Римський календар* первісно орієнтувався на місячний рік. Він мав лише 10 місяців і розпочинався 1 березня. У часи царювання етруска Нуми Помпілія (VII – VI ст. до н.е.) було проведено реформу римського календаря, щоб ототожнити його з етруським та грецьким. До римського календаря додано 2 місяці: Ianuarius (в честь староіталійського бога починань, входу Януса) та Februarius (в честь етруського бога підземного царства Фебрууса). У 153 р. до н. е. початок року перенесено на січень. Тривалість календарного року рівнялась місячному року: Martius (31), Aprilis (29), Maius (31), Iunius (29), Quintilis (31), Sextilis (29), September (29), October (31), November (29), December (29), Ianuarius (29), Februarius (28). Разом: 355 днів. Але така кількість днів не збігалась із сонячним роком, і тому постійно зміщались пори року. Щоб виправити таку розбіжність, було запроваджено чотирирічний цикл розрахунку. Кожен другий рік циклу, після свята Терміналії (23 лютого), доповнювався додатковим місяцем (mensis intercalarius), тривалістю по черзі 27 та 28 днів, враховуючи і останні 5 днів лютого. За таким підрахунком у чотирирічному циклі було $(355 + 377 + 355 + 378)$ 1465 днів, що на 4 дні перевищувало таку ж кількість сонячних років.

Цей недолік римського календаря у 46 р. до н.е. усунув Юлій Цезар з допомогою єгипетських і грецьких астрономів та математиків. За його реформою встановлювався новий (сонячний) чотирирічний цикл, згідно з яким три роки мали по 365 днів, а 4 рік – 366 $(365 + 365 + 365 + 366 = 1461$ день). Цей календар дістав назву юліанський. Він опережав справжній сонячний рік на 11 хвилин 14 секунд і поступово зміщав пори року. В 1582 році, коли похибка складала вже 10 днів, папа римський Григорій XIII провів нову реформу календаря. Жовтень був скорочений на 10 днів (5 жовтня стало 15 жовтня), що повернуло весняне рівнодення на 21 березня. А щоб запобігти в майбутньому переміщення весняного рівнодення, кожні 400 років скорочувались на 3 дні. Для цього реформою передбачено вважати високосними тільки ті роки століть, перші дві цифри сотень яких діляться без остачі на 4 (1600, 2000, а не 1700, 1800, 1900). Цей календар дістав назву григоріанський (або новий стиль), він опережає справжній тропічний рік на 26 секунд. Даним календарем користується сьогодні більшість країн світу.

Літочислення

У Стародавньому Римі літочислення велось за списками консулів, які по два обирались на один рік. В епоху імперії відлік років вівся з часу заснування міста Roma (ab Urbe condita = a.u.c.) – 753 р. до н. е. Після розпаду Римської імперії та з розповсюдженням християнства, церква приурочила початок літочислення до народження Христа.

*Примітка. Календар походить від лат. calendarium - боргова книга, опис майна.

Назви місяців і днів тижня

Латинські назви місяців походять від імен богів, назв релігійних обрядів та від числівників: *mensis* (скорочено *m.* – місяць):

- m. Ianuarius* – січень (від імені бога всякого початку, входу і виходу Януса);
- m. Februarius* лютий – місяць очищення та спокутних жертв;
- m. Martius* березень – від імені бога війни Марса;
- m. Aprilis* квітень – етимологія неясна, можливо, походить від імені грецької богині краси і кохання *Aphroditea*, або від індоєвропейського корення *apo* (лат. *ab*, гр. *ἀπό*), що означає другий (після березня);
- m. Maius* травень – від імені богині весни Майї, або від бога Маюса (*maius* = *magnus* – великий);
- m. Iunius* червень – в честь богині Юнони, охоронниці жінок;
- m. Quintilis* (п'ятий) липень – з 44 р. до н. е. *Iulius*, перейменовано в честь Юлія Цезаря;
- m. Sextilis* (шостий) серпень – з 8 р. н. е. *Augustus*, перейменовано в честь імператора Августа;
- m. September* (сьомий) – вересень;
- m. October* (восьмий) – жовтень;
- m. November* (дев'ятий) – листопад;
- m. December* (десятий) – грудень.

Кількість днів у місяцях збереглась до сьогоднішнього дня*.

Дні тижня

Семиденний (планетний) тиждень запроваджено в Римській імперії з кінця I ст. н. е., запозичивши його зі Сходу, і дано назву семи дням. Раніше, в епоху республіки, тиждень нараховував 8 днів. У 274 р. імператор Авреліан оголосив неділю (день бога Сонця) єдиним і загальним для всієї імперії святковим днем. З юліанського календаря було вилучено календи, нони, іди.

Дні називали в честь планет, більшість яких мали назву богів:

- dies Lunae* – день Місяця, понеділок
- dies Martis* – день Марса, вівторок
- dies Mercurii* – день Меркурія, середа
- dies Iovis* – день Юпітера, четвер
- dies Venēris* – день Венери, п'ятниця
- dies Saturni* – день Сатурна, субота
- dies Solis* – день Сонця, неділя.

* П р и м і т к а. У 8 р. н. е. місяць *Sextilis* дістав назву *Augustus* та збільшився на 1 день за рахунок лютого, щоб нічим не відрізнитись від попереднього місяця, перейменованого в честь Юлія Цезаря. Згодом збільшено на 1 день і січень (*Ianuarius*). Ось так лютий залишився з 28, а високосний з 29 днями.

Визначення днів місяця

Місяць римського календаря мав три головні дні, від яких визначалися інші дні місяця. Ці дні мали такі назви:

Kalendae – *календи*, перший день кожного місяця

Nonae – *нони*, 5 або 7 день місяця

Idus – *іди*, 13 або 15 день місяця

У даній таблиці вказано розподіл днів *нон* та *ід* по місяцях:

День місяця	Календи	Нони	Іди
1 -ий	щомісяця		
5 -ий		Aprilis, Iunius, Augustus, September, November, December, Ianuarius, Februarius	
7-й		Martius, Maius, Iulius, October	
13 -ий			Aprilis, Iunius, Augustus, September, November, December, Ianuarius, Februarius
15 -й			Martius, Maius, Iulius, October

При визначенні днів місяця слід мати на увазі наступне:

1. Якщо подія збігалася з одним із головних днів, то її позначали в аблативі без прийменника:

Kalendis Ianuariis – на січневій *календи*, тобто 1 січня

Idibus Martiis – на березневій *іди*, тобто 15 березня

Nonis Decembribus – на грудневій *нони*, тобто 5 грудня.

2. Дні, що передували *календам*, *нонам*, *ідам*, позначались прислівником *pridie* (напередодні), після якого у знахідному відмінку множини вказувалась назва одного з головних днів:

pridie Kalendas Ianuarias – напередодні січневих *календ*, тобто 31 грудня

pridie Nonas Martias – напередодні березневих *нон*, тобто 6 березня

pridie Idus Apriles – напередодні квітневих *ід*, тобто 12 квітня.

3. Для визначення інших днів місяця після слів *ante diem* вказувалась цифра (порядковий числівник), скільки днів залишилось до найближчого головного дня. При цьому в підрахунках:

а) до *нон* та *ід* додавався 1 день. Якщо, наприклад, необхідно визначити таку дату: *ante diem quintum Nonas Maias* (= a.d. V. Non. Maias – за 5 днів до травневих *нон*), то розрахунок буде таким: $(7+1) - 5 = 3$, тобто 3 травня;

б) при *календах* додавались 2 дні до останнього дня місяця, наприклад: *ante diem sextum Kalendas Ianuarias* (= a.d.VI. Kal. Ian.– за 6 днів до січневих *календ*) – $(31+2) - 6 = 27$, тобто 27 грудня.

П р и м і т к а. Додавання днів пояснюється тим, що при визначенні дати зараховувався відповідний головний день, а також день, який визначався. При підрахунках, пов'язаних із *календами*, додавались 2 дні, бо вони належать до наступного місяця.

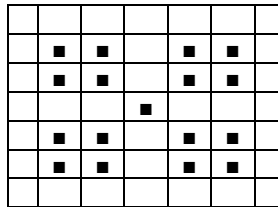
Питання для самоконтролю.

1. Які літери латинського алфавіту використовуються для римських цифр?
2. Як утворюються кількісні числівники від 11 до 17?
3. На які розряди діляться числівники?
4. Як утворюються кількісні числівники 18, 19, 28, 29, 38, 39?
5. Як утворюються кількісні числівники від 200 до 900?
6. Які кількісні числівники відмінюються?
7. Як відмінюються порядкові числівники?

Вправи

Вправа 1. *Використавши числівники 1, 3, 6, 7, 600 у різних розрядах, sextans (одна шоста), а також окремі слова із наведених крилатих висловів, розв'яжете даний кросворд:*

1. Sit venia verbo. З дозволу сказати.
2. Sic transit gloria mundi. Так минає мирська слава.
3. Tam fui, quam vos estis. Я був таким, як ви нині.

Вправа 2. *Перекладіть, два крилаті вислови запам'ятайте:*

1. Tres faciunt collegium.
2. Quattuor sunt tempora anni: ver, aestas, autumnus, hiems.
3. Septem reges Romani erant: primus Romulus, septimus Tarquinius Superbus erat.
4. Sex Virgines Vestales ignem in Veste templo custodiebant.
5. Unum castigabis, centum emendabis.

Вправа 3. *Перекладіть і замініть числівники римськими цифрами:*

1. Mille ducenti triginta sex incolae.
2. Bis millesimus trecentessimus quadragesimus quintus incola oppidi nostri.
3. Annus millesimus nongentesimus nonagesimus secundus.
4. Roma condita est anno ante aeram nostram septingentesimo quinquagesimo tertio.
5. Milites aggerem longum pedes trecentos triginta exstruxerunt.

Вправа 4. *Перекладіть:*

1. Bis bina sunt IV.
2. Ter septena sunt XXI.
3. Quot sunt quarter octona? – Totidem, quot octies quaterna.
4. Quot sunt quinquies novena?
5. Quotiens terna sunt MMM?
6. Quot sunt decies (tricies) centena milia sestertium?

Вправа 5. *Перекладіть, перевівши при цьому подвійні кроки в милі і кілометри:*

1. Coriae iter centum triginta duorum milium passum confecerunt.
2. Collis fere duo milia passuum aberat.
3. Spatio octo milium passuum a fluvio oppidum erat.

Вправа 6. *Перекладіть:*

De annis, mensibus et diebus

Romulo regnante, annus decem menses habebat et primus anni mensis Martius erat, qui a deo Marte nomen suum traxit. Secundus mensis erat Aprilis, a Venere dea, quae apud Graecos Aphroditae nomen habebat, appellatus. Tertius – Maius, a Maia dea, sive Maiesta, antiquissima Italorum dea, et quartus mensis Iunius a Iunone, Iovis uxore, nomen habebat.

Quintus mensis primo Quintilis appellabatur et sextus – Sextilis, sed postea Romani Quintilem in Iulii Caesaris honorem Iulium nominaverunt, menses autem Sextilem – Augustum, in Octaviani Augusti honorem.

Septimus mensis September appellabatur, octavus – October, nonus November, decimus – December.

Вправа 7. *Усі числівники у латинському реченні зменшіть удвічі:*

De damno furis

Cuiuslibet rei furtum et quantalibet pretii extimatione taxatum ab ingenuo decies, a servo sexies ei, qui perdidit, sarciatur, et uterque reus C flagellorum verberibus coërceatur.

Про покарання злодіїв

Крадіжка будь-якої речі і вартості має буде відшкодована потерпілому: вільним десятикратно, рабом шестикратно, і будь-який звинувачений нехай буде покараним стома ударами бичем.

Запам'ятайте! Quot annos natus es? Скільки тобі років?

Unum et viginti annos natus sum. Мені 21 рік.

D i a l o g u s

Quota hora est?

1. Quota hora est?
2. Dimidia hora est.
1. Non intelego! Cuius horae dimidia est?
2. Nestio! Tantum scio demidiam esse; acus minor horologio meo deest.

Qundo Lutetiam reliquisti?

1. Heri sexta hora et dimidia.
In hanc urbem adveni decima hora et quinta decima minuta.
2. Nobis est otium. Visne mecum prandere?
Ecce popina!
1. Optime! Valde esurio, popinam adeamus.

Котра година?

1. Котра година?
2. Зараз половина ... години.
1. Не розумію! Половина котрої години?
2. Не знаю. Знаю тільки те, що зараз половина, бо на моєму годиннику немає маленької стрілки.
Коли ти виїхав із Парижа?
1. Вчора, о шостій тридцять.
У це місто я приїхав о 10 годині 15 хвилин.
2. Маємо вільний час. Бажаєш пообідатизі мною? Ось закусочна!
1. Відмінно! Я голодний, підемо в закусочну..

Заняття 16 (Lectio sexta decima)

Частка (Particula)

Частками називають неповнозначні незмінні слова, які надають реченням, словосполученням, словам додаткових смислових, емоційно-експресивних або модальних відтінків, а також служать засобами словотворення. Частки не мають лексичного значення, а тому не можуть бути членами речення. В латинській мові значно менше часток ніж в сучасних мовах. Основні з них: *num, immo, etiam, non, nonne, haud, utrum, -re, -ne*. Деякі частки співвідносні з іншими частинами мови, здебільшого із прислівниками, сполучниками, займенниками. І при їх розмежуванні в реченнях виникають труднощі. До таких слів належать: *iam, neque (ne), pesne, vel, si, nisi, tum, anne* та ін.

Заперечення (Negatio)

Заперечення у латинській мові висловлюються за допомогою часток **non, haud, ne** – не, ні(ані). Заперечення **non** є найбільш уживаним, воно заперечує цілий вислів або його частину: *Non est culpa vini, sed culpa bibentis*. Винувате не вино, а той, хто п'є. *Non sentire quid sit satis*. Не знати почуття міри.

Коли **non** заперечує ціле речення, то воно стоїть (ставиться) перед присудком. *Vonis hominibus amici non deerunt*. Добрі люди не залишаються без друзів (матимуть). А якщо у реченні присудок є складеним, то це заперечення ставиться перед зв'язкою, а не перед дієслівною або іменною частиною: *Cicero non fuit poeta* (а не *non poeta fuit*). Цицерон не був поетом.

Примітка 1. При вживанні заперечення **non** із заперечним займенником або прислівником слід звернути увагу на порядок розміщення слів, бо від цього залежить смисл і переклад цих заперечень:

<i>nemo non</i>	всякий		<i>non nemo</i>	хтось
<i>nihil non</i>	все		<i>non nihil</i>	дещо
<i>nullus non</i>	всі, всякі		<i>non nulli</i>	деякі
<i>numquam non</i>	завжди		<i>nonnumquam</i>	інколи
<i>nusquam non</i>	всюди		<i>nonusquam</i>	подекуди

Haud ставиться перед прикметниками та прислівниками і заперечує здебільшого лише окреме поняття не дуже категорично: *Haud semper errat fama*. Не завжди плітка помиляється. *Nomo haud impurus* – людина нечиста.

Ne вживається в заборонах, часто у сполученні з часткою *quidem*: *Mendaci homini ne vera quidem dicenti credimus*. Брехуну ми не віримо навіть

тоді, коли він говорить правду. Ne quid nimis! Нічого понад міру! Ne depugnes in alieno negotio. Не встрявай у чужі справи.

П р и м і т к а 2. Якщо у вислові є два заперечення, то, заперечуючи одне одного, висловлювання стверджується: nihil non fecit – він все зробив; non possum non – я можу (порівн. з укр. мовою: я не міг цього не знати, *тобто* я це знав).

Наше ні – ні або не і не передаються через neque – neque (nesc – nesc, neque – nesc): Marcius mendacium neque dicebat neque pati poterat. Марцій не брехав і не терпів брехні.

У реченнях наказового способу для заперечення вживається дієслово **nolle** (не бажати, не сміти, не хотіти) у наказовій формі (noli для другої особи однини або nolite для другої особи множини): Noli me tangere! Не торкайся мене! Nolite mittere margaritas ante porcos! Не кидайте перли перед свинями!

Вправа. Прочитайте речення в колонці А і знайдіть у колонці В їх відповідний переклад:

- А
1. Haud difficile creditu est.
 2. Haud mihi vita opus est hac.
 3. Haud credo, sed certo scio.
 4. Haud curo.
 5. Tu ne quaesiveris.
 6. In luna vita non est.
 7. Non est triticum sine paleis.
 8. Non efficit doctos librorum copia.
 9. Non sibi male vult.
 10. Nec vola nec vestigium apparet.
 11. Ne differas in crastinum.
 12. Ne credas undam placidam non esse profundam.
 13. Neminem metuit innocens.

- В
- a) Не відкладай на завтра.
 - b) Я не терплю ніякого піклування.
 - c) Такого життя мені не треба.
 - d) Неважко повірити.
 - e) Він собі не бажає зла.
 - f) Невинуватий нікого не боїться.
 - g) Ти не запитуй.
 - h) На місяці немає життя.
 - i) Нема пшениці без полови.
 - k) Кількість книжок не робить людей вченими.
 - l) Не видно ні долоні, ні сліду.
 - m) Не думаю, а достеменно знаю.
 - n) Не вір, що спокійна вода не глибока.

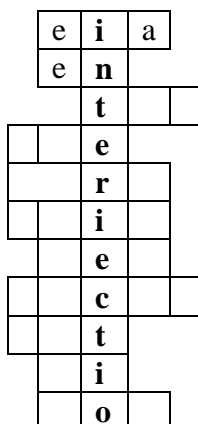
Вигук (Interiectio)

Вигуки – це незмінювані слова, якими виражають сильні почуття, емоції, волевиявлення людини (горе, радість, страх, біль, оклик і т. п.). Вони не піддаються морфологічному аналізу, не можуть бути членами речення, але можуть утворювати окремі речення. До вигуків відносяться також слова, які втратили граматичні та лексичні властивості повнозначних частин мови (macte! – браво! cedo! – давай! age! – гей! В латинській мові вигуки можуть вживатися при іменниках, займенниках у різних відмінках. Римські граматики в пізній латині розрізняли близько 15 груп вигуків. До вигуків належать і різні наслідування звуків. Вигуки бувають прості та складні (словосполучення):

прости:
 o! oh! o! ой! ox!
 ha! a! ой!
 heia! (eia!) ось так! нумо!
 (e) hem! ах! ой! ага!
 heu! ай! ox!
 hui! ах! ой!
 eheu! ox! леле! на жаль!
 va! (vaha!) ой! ей!
 vae! біда! лихо! ой леле!
 pro! ах! o! гай-гай!
 en, esse ось! дивись!
 eu! (euge!) чудово!

складні:
 Neu me miserum! О я нещасний!
 Pro di immortales! О безсмертні боги!
 O mihi nuntii beati! О щасливі для мене
 вісники!
 O tempora, o mores! О часи, о звичаї!
 Esse homo! Ось (це) людина!
 Me Herc(u)le!(mehercle! hercle!)
 Присягаюсь (клянусь) Геркулесом!
 (Йй-богу! Йй-право!)

Вправа. Заповніть решту клітинок кросворда підходящими вигуками (pol, tax, tat, vae, pro, macte, ei, heu, heia).

Dialogus

Quanta turba !
 1. Mea Claudia, visne mecum ambulare?
 2. Ita, volo nos in balnea ire.
 1. Recte dicis, puto balnea otiosa hodie esse.
 2. Quid heri egisti?
 1. In theatrum ivi. Populus lumbos pressit!

Яке велике збіговище!
 1. Моя Кладіє, чи не хочеш зі мною прогулятися?
 2. Так, хочу сходити з тобою в лазню.
 1. Добре пропонуєш, думаю, що лазня сьогодні вільна.
 2. Що ти вчора робила?
 1. В театр ходила. Народ (там) пресував свої крижі.

Заняття 17 (Lectio septima decima)

Часи системи перфекта

Три часові форми дійсного способу активного і пасивного станів: **perfectum, plusquamperfectum і futurum II** складають систему перфекта, що передає завершену дію. Часові форми **активного** стану утворюються від основи перфекта синтетичним шляхом, тобто додаванням до основи перфекта суфіксів і закінчень. Пасивний стан цих форм утворюється аналітичним шляхом за допомогою дієприкметника минулого часу пасивного стану і дієслова *esse*. Усі дієслова в часах системи перфекта відмінюються о д н а к о в о.

Визначення основи перфекта

У словниковій формі дієслова перфект займає друге місце. Щоб визначити основу перфекта, слід від другого запису дієслова у словнику відкинути закінчення **-i**.

У більшості дієслів I і IV дієвідмін основа закінчується на **v**:

	I дієвідміна		IV дієвідміна
amav-i	я покохав	audiv-i	я почув
cremav-i	я спалив	definiv-i	я обмежив
dictav-i	я наказав	finiv-i	я закінчив

У багатьох дієсловах II дієвідміни основа закінчується на **u**:

docui	я вчив
habui	я мав
tenui	я заволодів

У дієсловах III дієвідміни основи дієслів можуть закінчуватись на різні приголосні та голосну **u**:

bib-i	я пив	em-i	я купив	rup-i	я зламав
cecid-i	я загинув	freg-i	я розбив	mis-i	я послав
fec-i	я виконав	repul-i	я штовхнув	colu-i	я обробив

Утворення часових форм активного стану від основи перфекта

Перфект (Perfectum)

Перфект утворюється шляхом безпосереднього приєднання до перфектної основи особових закінчень, однакових для всіх дієвідмін:

<i>Persona</i>	<i>Singularis</i>	<i>Pluralis</i>
1.	-i	-īmus
2.	-isti	-istis
3.	-it	-ērunt

Латинський перфект має два значення: а) минулого часу доконаного виду (*audivi* – я почув, *feci* – я зробив, *adbibi* – я випив); б) теперішнього стану, виконаної в минулому дії (*credidi* – я повірив, *povi* – я пізнав).

Плюсквамперфект (Plusquamperfectum)

Плюсквамперфект (давноминулий час) утворюється додаванням до перфектної основи суфікса **-era-**, утвореного від дієслова *esse*, та особових закінчень активного стану:

<i>Persona</i>	<i>Singularis</i>	<i>Pluralis</i>
1.	-ĕra-m	-erā-mus
2.	-ĕra-s	-erā-tis
3.	-ĕra-t	-ĕra-nt

Давноминулий час вказує на дію, яка відбулась р а н і ш е іншої минулої дії, і вживається переважно в підрядних реченнях. При перекладі українською мовою латинських речень у цій часовій формі можна додавати прислівники: спочатку, раніше, давно. Наприклад: *Themistocles restituit muros, quos Persae delevĕrant*. Фемістокл відновив стіни, які (раніше) зруйнували перси.

Футурум другий

(Futurum II (secundum, exactum))

Майбутній час (другий) активного стану утворюється приєднанням до основи перфекта суфікса **-eri-** та особових закінчень активного стану. У першій особі однини вживається суфікс **-er-**, щоб уникнути збігу двох голосних:

<i>Persona</i>	<i>Singularis</i>	<i>Pluralis</i>
1.	-ĕr-o	-ĕri-mus
2.	-ĕri-s	-ĕri-tis
3.	-ĕri-t	-ĕri-nt

Майбутній час (другий) означає дію, що відбувається р а н і ш е іншої майбутньої дії, вираженої майбутнім першим (Futurum I). Наприклад: *Ut sementem fecĕris (Fut. II), ita metes (Fut. I) – Як посієш, так пожнеш.*

Зразок

відмінювання дієслів у часах системи перфекта активного стану дійсного способу
servo, servavi, servatum, servare – зберігати
rego, rexi, rectum, regĕre – правити, керувати

<i>Persona</i>	Perfectum	Plusquamperfectum	Futurum II
<i>Sing.</i> 1.	servav- i rex-i я зберіг	servav- ĕra-m rex-era-m я зберіг (раніше)	servav- ĕr-o rex-er-o я збережу
2.	servav- isti rexist-i	servav- ĕra-s rex-era-s	servav- ĕri-s rex-eri-s
3.	servav- it rex-it	servav- ĕra-t rex-era-t	servav- ĕri-t rex-eri-t
<i>Plur.</i> 1.	servav- imus rex-imus	servav- era-mus- rex-era-mus	servav- erī-mus rex-eri-mus
2.	servav- istis rex-istis	servav- era-tis rex-era-tis	servav- erī-tis rex-eri-tis
3.	servav- erunt rex-erunt	servav- ĕra-nt rex-era-nt	servav- erī-nt rex-eri-nt

Відмінювання допоміжного дієслова *sum, fui, –, esse* (бути)
в часах системи перфекта

<i>Persona</i>	<i>Perfectum</i>	<i>Plusquamperfectum</i>	<i>Futurum II</i>
<i>Sing</i> 1.	fui	fueraм	fuero
2.	fuisti	fueraс	fuерis
3.	fuit	fueraт	fuерit
<i>Plur</i> 1.	fuiмus	fueraмus	fuermuis
2.	fuistis	fueraтis	fuерitis
3.	fuerunt	fuerant	fuerint

Питання для самоконтролю

1. Як знайти основу перфекта?
2. Яку дію виражає перфект дійсного способу активного стану?
3. Яку дію виражає плюсквамперфект активного стану?
4. Яку дію виражає футурум другий активного стану?
5. В чому різниця в утворенні плюсквамперфекта і футурума другого активного стану?

Вправи

Вправа 1. *Дієслова, що стоять у часах системи перфекта, розмістіть у таблиці:* 1. Ut sementem feceris, ita metes. Як посієш, так і пожнеш. 2. Militavi non sine gloria. Я воював не без слави. 3. Naec habui dicere. Це я й хотів сказати. 4. Gallina scripsit. Куриця нацарапала. 5. Dimidium facti, qui, bene coepit, habet. Хто добре розпочав – половину зробив. 6. Quae fuerant vitia, mores sunt. Що колись було вадами, тепер стало звичками. 7. Tempora si fuerint nubila, solus eris. Якщо настануть важкі часи, ти будеш один. 8. Caesar Rhenum transire decreverat. Цезар наважився перейти р. Рейн.

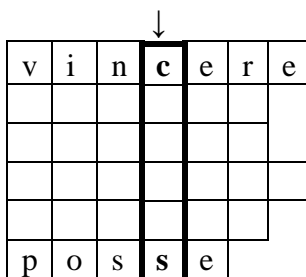
<i>Perfectum</i>	<i>Plusquamperfectum</i>	<i>Futurum II</i>
militavi		

Вправа 2. *Заповніть пропуски дієсловами, що в дужках, в перфекті активного стану. Речення перекладіть:* 1. Cives arma (capere) et urbem (delere). 2. Dux dis gratias (agere) et praedam militibus (dividere). 3. Caesar et Hannibal clarissimi duces (esse). 4. Homini natura rationem (addere). 5. Ancus annos quattuor et viginti (regnare).

Вправа 3. *Заповніть клітинки кросворда суфіксами, за допомогою яких утворюються часові форми часів системи інфекта та перфекта:*

				г			
				а			
				б			
				і			
				е			
				г			
ш	а	л	е	н	і	т	и

Вправа 4. Знайдіть у крилатих висловах дієслова в перфекті, їх інфінітиви запишіть у клітинки кросворда, а отримане по вертикалі слово перекладіть: 1. Veni, vidi, vici. Прийшов, побачив, перемиг. 2. Iuravi lingua, mentem iniuratum gero. Я присягав язиком, розум мій не присягав. 3. Amici, diem perdidit. Друзі, я втратив день. 4. Dixi et animam levavi. Я сказав і зняв тягар з душі. 5. Feci, quod potui, faciant meliora potentes. Я зробив (все), що міг, нехай інші зроблять краще.

Зведена таблиця особових закінчень

Особові закінчення вказують на особу, число та стан дієслова. Вони однакові для всіх часів і способів, за винятком перфекта та імператива.

Особові закінчення			
Число та особа	Стан		Перфект акт. стану
	активний	пасивний	
Одн. 1.	-o/m	-or/r	-i -isti -it
	-s	-ris	
	-t	-tur	
Множ. 1.	-mus	-mur	-imus -istis -erunt
	-tis	-mini	
	-nt	-ntur	
Одн. 2. Множ. 2.	Імператив (тепер. час) -a (1 дієвідм), -e (2-3), -i (4)	Імператив (теп. час) -re	
	-te (майбутній час)	-mini (майбутній час)	
Одн. 2-3 Множ. 2. 3.	-to	-tor (-mino)	
	-tote	—	
	-nto	-ntor	

Dialogus (Colloquium)

1. Quid heri fecisti?

2. Heri in bibliotheca legi.

1. Quid legisti?

2. De Cicerone legi.

1. Ego de Cicerone non audivi. Quis fuit Cicero?

2. Cicero praeclarus orator, philosophus, scriptor et consul apud Romanos fuit.

Multas orationes in foro recitavit. Romani pro moritis Ciceronem patrem patriae nominaverunt.

1. Gratias tibi ago.

1. Що ти вчора робив?

2. Вчора читав у бібліотеці.

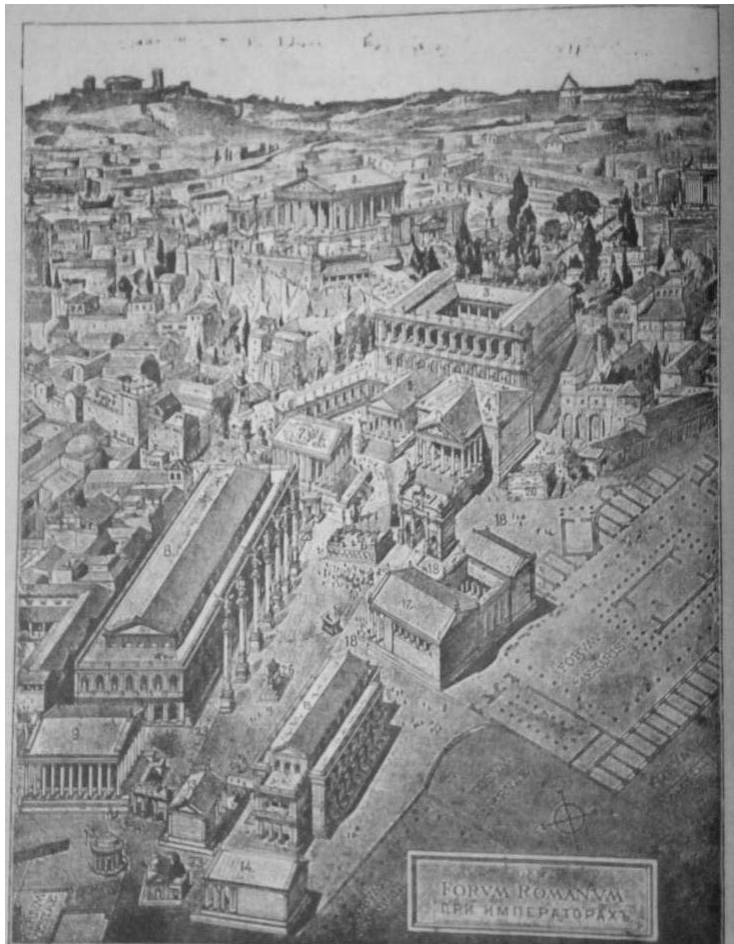
1. Що ти читав?

2. Про Цицерона читав.

1. Я про Цицерона нічого не чув. Хто такий Цицерон?

2. Цицерон знаменитий римський оратор, філософ, письменник і консул. Він виголошував на форумі багато промов Римляни. заслужено називали його "отцем батьківщини".

1. Дякую тобі.

Римський форум при імператорах (реставрація)

Заняття 18 – 19 (Lectio duodevicesima et undevicesima)

Утворення і вживання іменних форм дієслова

СУПІН (Supinum)

Супін* входить у основні форми дієслова, бо від його основи утворюються інші дієслівні форми – дієприкметники минулого і майбутнього часу (participium perfecti passivi, participium futuri activi), а також за допомогою суфіксів – іменники I, II, III, IV відмін.

Супін – це віддієслівний іменник, що вживається лише у двох відмінках: в accusativus singularis із закінченням - **um** (supinum I) і в ablativus singularis із закінченням - **u** (supinum II).

Супін I вживається здебільшого після дієслів руху і означає мету: salutatum venire – приходити з вітанням; veni visum – я прийшов, щоб дивитися (я прийшов дивитися).

Супін II (на - u) вживається після деяких прикметників та прислівників: iucundus; facilis; difficilis; optimus; horribilis; turpis; honestus; mirabilis; dulce; terribile; credibile. Він уточнює, у якій мірі, у якому відношенні предмет є важким, легким, приємним і т.д. Найбільш уживаними є такі супіни II: auditu, cognitu, dictu, factu, inventu, intellectu, memoratu, visu. Наприклад: facile est factu – це легко зробити; hoc horribile dictu – це страшно сказати; turpe auditu – неприємно слухати; difficile narratu – важко переповісти; difficile (est) intellectu – важко зрозуміти; mirabile visu – дивно дивитися. Вживається також після зворотів: fas est – можна, nefas est – не можна, opus est – потрібно (nefas est dictu – не можна сказати, opus est salutatu – потрібно вітати).

Крім супіна, до іменних форм латинського дієслова належать недієвідмінювані віддієслівні форми іменників і прикметників, тобто ті, що не мають категорію особи: супін, дієприкметники, герундій, герундив.

Супін I може мати при собі додаток, що й особові форми даного дієслова: Legati venerunt ad Caesarem auxilium petatum (Посли прибули просити допомоги).

* Слово **supinum** – це середній рід прикметника supinus, а, um – лежачий горілиць. Як граматичний термін не перекладається, бо такої форми немає в інших мовах.

ДІЄПРИКМЕТНИКИ

(Participia)

Дієприкметник – це похідна форма дієслова, яка має ознаки дієслова і прикметника. В реченнях він виконує синтаксичні функції, властиві цим частинам мови, і вживається у якості: а) означення; б) скорочених обставинних речень; в) іменної частини складеного присудка; г) особової форми дієслова.

Дієслівні ознаки виявляються в тому, що він має різні форми для визначення часу і стану. Як прикметник має рід, число, відмінок і відповідає на питання *який? яка?яке?*

У латинській мові є три форми дієприкметників: дієприкметник теперішнього часу активного стану, дієприкметник минулого часу пасивного стану, дієприкметник майбутнього часу активного стану.

1. **Дієприкметник теперішнього часу активного стану** (Participium praesentis activi, скорочено Р.Р.А. або Р.р.а.) утворюється додаванням до основи інфекта дієслів I-II відміни суфікса **-ns**, а дієслів III-IV дієвідміни суфікса **-ens**: *bella-ns, -ntis* – воюючий, той, хто воює; *dormi-ens, -entis* – сплячий, той, хто спить. За морфологічними ознаками вони належать до прикметників III відміни з одним закінченням (для всіх родів) і відмінюються за зразком голосного типу:

Дієвід-міна	Інфінітив	Дієприкметник теперішнього часу активного стану
I	<i>cura-re</i> – лікувати	<i>cura-ns</i> лікуючий (який лікує)
II	<i>docē-re</i> – навчати	<i>docē-ns</i> навчаючий (який навчає)
III	<i>leg-ēre</i> – читати	<i>leg-ens</i> читаючий (який читає)
IV	<i>puni-re</i> – карати	<i>puni-ens</i> караючий (який карає)

П р и м і т к а. Суфікс (формант) **-ns** у називному відмінку виник із **-nt**, що пояснюється сигматичним способом творення називного відмінка: *curans* < *curanss* < *curants* (t перед s асимілювалось і випало).

Зразок відмінювання

<i>Casus</i>	<i>Singularis</i>	<i>Pluralis</i>
Nom.	<i>curans (m,f,n)</i>	<i>curant-es (m,f), curant-ia (n)</i>
Gen.	<i>curant-is</i>	<i>curant-ium</i>
Dat.	<i>curant-i</i>	<i>curant-ibus</i>
Acc.	<i>curant-em (m,f), curans (n)</i>	<i>curant-es (m,f), curant-ia (n)</i>
Abl.	<i>curant-i</i>	<i>curant-ibus</i>

У реченнях дієприкметники цього типу можуть виступати у ролі означення або обставини. Атрибутивний (означальний) дієприкметник перекладається відповідним українським дієприкметником або підрядним означальним реченням, наприклад: studiosus **laborans** – працюючий студент, або: студент, який працює. Vox **clamantis** in deserto. Крик волаючого в пустелі.

Предикативний (присудковий) дієприкметник перекладається дієприслівником або дієприслівниковим зворотом, що вказує на обставину виконання дії: Fabula **ridens** saepe verum dicit. Байка, жартуючи, часто говорить правду. Opto , ut **moriens** populum Romanum libeꝛum relinquam. Я бажаю, коли помираю (помираючи), залишити римський народ вільним.

Примітка. Від латинського дієприкметника (P.p.a.) в українській та інших європейських мовах є багато іменників на -ант, -ент, -нція: лаборант, аспірант, фабрикант, студент, доцент, опонент, конкурент, пацієнт, аудієнція, конференція, преференція та ін.

2. **Дієприкметник минулого часу пасивного стану** (Participium perfecti passivi, скорочено P.P.P. або P.p.p.) утворюється від основи супіна – третьої основної форми дієслова за допомогою родових закінчень: **-us** (m), **-a** (f), **-um** (n). За значенням співпадає з аналогічним дієприкметником української мови (порівн.: написаний, а, е). За словниковою формою подібний до прикметників I-II відміни і відмінюється за зразком іменників або прикметників I-II відмін. З іменниками узгоджується у роді, числі та відмінку. У реченнях виконує функцію означення, обставини або іменної частини присудка.

Зразок утворення P.p.p.

Основні форми дієслова	Основа супіна	Дієприкметник минулого часу пасивного стану (P.P.P.)
seco, secui, sectum , secare – різати	sect-	sect-us, a, um – розрізаний, а, е
doceo, docui, doctum , docere – читати	doct-	doct-us, a, um – навчений, а, е
lego, legi, lectum , legere – читати	lect-	lect-us, a, um – прочитаний, а, е
finio, finivi, finitum , finire – кінчати	finit-	finit-us, a, um – закінчений, а, е

Дієприкметник минулого часу пасивного стану означає дію, що передує дії дієслова - присудка: vidi librum missum – я побачив надіслану книгу.

3. **Дієприкметник майбутнього часу активного стану** (Participium futuri activi, скорочено P.F.A. або P.f.a.) утворюється також від основи супіна за допомогою суфікса **-ur-** та родових закінчень **-us, -a, -um**. Означає бажання, намір, готовність виконати якусь дію. В українській мові таких дієприкметників немає. Відмінюється як прикметники I та II відмін і узгоджується з іменником у роді, числі та відмінку.

Зразок утворення P.f.a.

Супін	Основа супіна	Дієприкметник майбутнього часу активного стану (P.f.a.)
sectum doctum	sect- doct-	sect -urus, a, um – той, та, те, що має намір різати doct- urus, a, um – той, та, те, що має намір учити

Цей дієприкметник може бути у реченнях означенням і обставиною. Але найчастіше вживається як іменна частина присудка з допоміжним дієсловом *esse*, утворюючи описову дієвідміну активного стану (**coniugatio periphrastica activa**). В описовій дієвідміні можливі усі форми дієслова *esse*, за винятком наказового способу: *lecturus sum* – я маю намір читати; *lecturus eram* – я мав намір читати; *lecturus fui* – я мав намір прочитати; *lecturus ero* – я буду мати намір читати.

Зведена таблиця
утворення і відмінювання латинських дієприкметників

Дієприкметники (Participia)	Утворення	Відмінювання	
		<u>Singularis</u>	<u>Pluralis</u>
Дієприкметник теперішнього часу активного стану (P.p.a.)	fac- ens виконуючий, який виконує, виконуючи	Nom. facens Gen. facentis Dat. facenti Acc. facentem Abl. facente	facentes facentium facentibus facentes facentibus
Дієприкметник минулого часу пасивного стану (P.p.p.)	fact- us, a, um виконаний	Nom. factus, a, um Gen. facti, ae, i Dat. facto, ae, o Acc. factum, am, um Abl. facto, a, o Voc. facte, a, um	facti, ae, a factorum, arum, orum factis, is, is factos, as, a factis, is, is facti, ae, a
Дієприкметник майбутнього часу активного стану (P.f.a.)	fact- ur-us, ur-a, ur- um який має намір виконати	Nom. facturus, a, um Gen. facturi, ae, i Dat. facturo, ae, o Acc. facturum, am, um Abl. facturo, a, o Voc. facture, a, um	facturi, ae, a facturum, arum, orum facturis, is, is facturos, as, a facturis, is, is = Nom.

Інфінітиви (Infinitivi)

Інфінітив (неозначена форма дієслова) за походженням є віддієслівним іменником, що називає дію безвідносно до особи, часу й способу. В реченнях інфінітив може виступати у функції різних його членів. У латинській мові інфінітив має форми для теперішнього, минулого і майбутнього часу, що дає можливість передавати різні часові відтінки в активному та пасивному стані.

Інфінітив **теперішнього** часу активного стану утворюється додаванням до основи інфекта закінчення **-re**, ця форма інфінітива подається у словниках. Інфінітив **теперішнього** часу пасивного стану утворюється приєднанням до основи інфекта закінчення **-ri** (I,II,IV) або **-i** для III дієвідміни (**laudari, moneri, legi, leniri**).

Інфінітив **минулого** часу активного стану утворюється додаванням до основи перфекта закінчення **-isse** (**laudavisse, monuisse, legisse, lenivisse**). Інфінітив **минулого** часу пасивного стану складається із дієприкметника минулого часу пасивного стану (P.p.p.) та дієслова **esse** (**laudatus (a, um) esse, monitus (a, um) esse, lectus (a, um) esse, lenitus (a, um) esse**).

Інфінітив **майбутнього** часу активного стану складається з дієприкметника майбутнього часу активного стану (P.f.a.) та дієслова **esse** або **fore** (**laudaturus (a, um) esse, moniturus (a, um) esse, lecturus (a, um) esse, leniturus (a, um) esse**). Такий інфінітив без контекста українською мовою не перекладається. Інфінітив **майбутнього** часу пасивного стану складається із суніна та **iri** (**laudatum iri, monitum iri, lecturum iri, lenitum iri**).

N.b! Основна роль усіх інфінітивів полягає в тому, щоб вказувати на час і стан присудка в інфінітивних зворотах.

П р и м і т к а: **iri** –це інфінітив *praes. pass.* дієслова *eo, ii, itum, ire* (йти), який передає задум майбутньої дії (іду, щоб ...).

Дієприкметникові конструкції або звороти

У реченнях дієприкметник теперішнього (P.p.a.) або минулого часу (P.p.p.) може вживатись узгоджено з підметом чи додатком або не узгоджуватись з ними. У першому випадку він називається *participium c o n i u n c t u m* (дієприкметник з'єднаний), у другому – *participium a b s o l u t u m* (дієприкметник самостійний). Узгоджені дієприкметники утворюють дві різні дієприкметникові конструкції: атрибутивну (означальну) та предикативну (обставинну). Неузгоджений дієприкметник (у аблативі) утворює конструкцію *ablatus absolutus*.

Жодна із цих трьох конструкцій не є підрядним реченням, але завжди може перекладатись українською підрядними реченнями, а інколи дієприкметником або дієприслівниковим зворотом.

Атрибутивна конструкція виконує у реченні функцію поширеного означення і замінює підрядне означальне речення зі сполучником *qui*.

І тому вона перекладається українською мовою повним означальним реченням або дієприкметником (що не завжди можливо). Приклади: *Virtus,*

quae venientibus malis obstat, fortitudo nominatur. Доброчесність, що чинить опір наступаючому лиху, називається хоробрістю. Galli victi discesserunt. Переможені галли відступили.

Предикативна конструкція виконує у реченні функцію поширеної обставини часу, причини, умови, способу дії і замінює підрядні речення із сполучниками: *quum, dum, postquam, si, quatenus* та ін. Перекладається підрядними обставинними реченнями. Якщо дієприкметник узгоджується з підметом, то його можна перекласти дієприслівником. Приклади: *Hannibal Carthagine expulsus Ephesum venit. Ганнібал, коли (тому що) був вигнаний із Карфагена, прибув в Ефес. Sese omnes principes flentes Caesari ad pedes proiecerunt. Всі старійшини, плачучи, кинулись до ніг Цезаря.*

Дієприкметник теперішнього часу (Р.р.а.) означає дію, одночасну з дією керуючого дієслова, а дієприкметник минулого часу (Р.р.р.) – дію, що опережає дію керуючого дієслова. Таким чином, обидва дієприкметники можуть відноситись до теперішнього, минулого і майбутнього часу: *Videmus liberos dormientes. Ми бачимо сплячих дітей (= Ми бачимо дітей, які сплять). Vidimus liberos dormientes. Ми бачили сплячих дітей (= Ми бачили дітей, які спали). Videbimus liberos dormientes. Ми побачимо сплячих дітей (= Ми побачимо дітей, які будуть спати).*

Орудний незалежний або самостійний (Ablativus absolutus)

Зворот **Ablativus absolutus** (скорочено Abl. abs.) складається з логічного підмета в аблативі, вираженого іменною частиною мови, та узгодженого з ним дієприкметника в якості логічного присудка. Ця граматична конструкція незалежна від жодного члена речення і тому отримала таку назву. Вона за змістом виконує в реченні функцію обставини (часу, причини, умови, способу дії, допусту). У звороті вживаються два види дієприкметників: дієприкметник теперішнього часу активного стану – *participium praesentis activi* (Р.р.а.) та дієприкметник минулого часу пасивного стану – *participium perfecti passivi* (Р.р.р.). Перший із них означає дію, одночасну з дією присудка, другий – дію, що відбулася раніше дії, вираженої присудком.

Зворот Abl. abs. урізноманітнює латинську мову і робить її лаконічною, бо скорочує підрядні обставинні речення. Скорочення відбувається так: а) сполучник підрядного речення опускається; б) підмет ставиться в орудний відмінок (аблатив); в) присудок (дієприкметник) узгоджуючись з підметом, теж ставиться в орудний відмінок. Таким чином виникає блок двох слів, узгоджених між собою у роді, числі та орудному відмінку, який замінює обставинні підрядні речення.

У латинській мові є три види конструкцій Abl. abs.: 1. Конструкція з логічним підметом (іменником, займенником, субстантивованим прикметником) та Р.р.а.: Нієме *adveniente natura obdormiscit. Коли приходить зима, природа засинає.* 2. Конструкція з логічним підметом та Р.р.р.: *Victoria reportata dux milites laudavit. Після одержаної перемоги, полководець похвалив*

воїнів (= Одержавши перемогу, ...) 3. Конструкція, що складається з двох іменників, іменника і прикметника, іменника і займенника в аблативі: *Hannibale duce Carthaginenses Alpes transierunt. Коли Ганнібал був полководцем, Карфагенці перейшли Альпи. Caesāre vivo Romani multas victorias paraverunt. За життя Цезаря римляни здобули багато перемог. Me invito abisti. Ти пішов проти мого бажання.*

Останній (третій) вид конструкції називається о р у д н и й с а м о с т і й н и й, н е п о в н и й (Ablativus absolutus mancus), бо в ній відсутній дієприкметник, який із дієслова *esse* (бути) не утворюється. Але при перекладі його слід вживати: *Nobis pueris motus terrae fuit. Коли ми були дітьми, стався землетрус.*

При вивченні даної граматичної конструкції доцільно мати перед очима парадигму закінчень орудного відмінка однини і множини (Ablativus sing. et plur.) іменників, прикметників, а також двох видів дієприкметників (P.p.a. та P.p.p.), тобто:

Відміни	I	II	III	IV	V
	(імен., прикм., P.p.p.)	(імен., прикм., P.p.p.)	(імен., прикм., P.p.a.)	(імен.)	(імен.)
<u>Відмінок</u>					
Ablativus sing.	-a	-o	-e -i -e/-i	-u	-e
Ablativus plur.	-is	-is	-ibus	-ibus	-ebus

Переклад речень із орудним незалежним або самостійним (ablativus absolutus)

Конструкцію з ablativus absolutus в залежності від контексту можна перекладати усьома способами, якими в українській мові виражаються обставини часу, причини, умови, способу дії, допусту. Таких способів три: а) із сполучниками коли, тому що, якщо, хоч; б) іменником з прийменником; в) дієприслівниковим зворотом. Наприклад: *Romani bello finito templum Iani cladebant: а) Коли війна була закінчена, ... б) По закінченню війни, ... в) Закінчивши війну, римляни зачиняли храм Януса.*

П р и м і т к а. В окремих випадках конструкцію з ablativus absolutus можна перекласти українською мовою майже дослівно: *Vere appropinquante aves advolant. З наближенням весни прилітають птахи.*

Найскладнішим процесом при перекладі речень із конструкцією abl. abs. є розпізнання самої конструкції. Навіть чітко знаючи закінчення слів у аблативі, можна помилитись, бо вони у більшості випадків співпадають з давальним відмінком як в однині, так і в множині. Щоб уникнути помилки, слід з'ясувати, якими членами речення не керує присудок, адже словами в незалежній конструкції він керувати не може.

При перекладі речень із конструкцією (зворотом) **abl. abs.** рекомендується дотримуватись такої послідовності:

а) насамперед слід перекласти головні члени речення (присудок і підмет), а потім ті члени речення, які залежать від головних або узгоджені з ними. Слова в аблативі, що залишаються після перекладу незалежними і неузгодженими із головними членами речення, і будуть конструкцією *abl. abs.*, яка стане підрядною частиною всього речення;

б) підрядну частину речення необхідно розпочати сполучником (найчастіше *коли*);

в) підметом підрядного речення має стати іменник (займенник, прикметник), наявний у конструкції;

г) замість дієприкметника конструкції вжити особову форму дієслова, яка стане присудком підрядного речення;

д) якщо у звороті є інші члени речення, то їх перекладають звичайним способом;

е) установити логічний зв'язок утвореного із конструкції *ablativus absolutus* підрядного з головним реченням, звернувши увагу на те, що конструкція з дієприкметником теперішнього часу активного стану (*P.p.a.*) вказує на одночасну дію з присудком головного речення, а конструкція з дієприкметником минулого часу пасивного стану (*P.p.p.*) – на попередню дію підрядного речення).

Приклад перекладу: *Caesar albente caelo omnes copias e castris eduxit.*

Робимо аналіз речення, дотримуючись вищенаведених рекомендацій. Знаходимо головні члени речення – це *eduxit* – *виводить* (присудок) і *Caesar* (підмет). Другорядні члени речення, що залежать від присудка і підмета перекладаються звичайно: *omnes copias e castris* – *всі війська із табору*. Залишились два слова в аблативі: *albente caelo*. Із словника дізнаємось, що *caelo* іменник. Стаavimo його у називний відмінок, тобто робимо підметом підрядного речення (згідно з пунктом в) і перекладемо – *небо*. Суфікс *-nt-* і закінчення *-e* свідчить, що слово *albente* дієприкметник теперішнього часу, утворений від дієслова *albere* – *біліти, світити*. Цей дієприкметник разом із іменником *caelo* створюють незалежну конструкцію. Він повинен стати присудком підрядного речення. Отже, переклад всього речення може бути таким: ***Коли небо посвітліло, Цезар вивів усі війська із табору.***

Оскільки в підрядному і головному реченні різні підмети, перекласти речення за допомогою дієприслівника не можна.

Питання для самоконтролю

1. Що таке дієприкметник і які його властивості?
2. Які часові форми має дієприкметник у латинській мові?
3. Які функції виконують дієприкметники в латинській мові?
4. У яких випадках вживається дієприкметник теперішнього часу (*P.p.a.*) і дієприкметник минулого часу (*P.p.p.*)?
5. Які інфінітиви є в латинській мові?
6. Як перекладається конструкція (зворот) з *ablativus absolutus* рідною мовою?

Вправи

Вправа 1. Утворіть дієприкметник теперішнього часу активного стану: (Р.р.а.) від дієслів: docere – вчити, studere – вчитися, audire – слухати, scribere – писати, legere – читати, zbirati, laborare – працювати, vivere – жити, punire – карати.

Вправа 2. Утворіть за наведеним зразком дієприкметники Р.р.а. та Р.р.р.:

Дієслова	Дієприкметники (Р.р.а.)	Дієприкметники (Р.р.р.)
puto, -avi, -atum, -are (обдумувати, гадати)	Nom. puta-ns Gen. puta-ntis	putat-us, -a, -um putat-i, -ae, -i
do, dedi, datum, -are (давати, дарувати)	Nom. Gen.	
deleo, -vi, -tum, -re (руйнувати, забувати)	Nom. Gen.	
moveo, movi, motum, -re (рухати, торкатися)	Nom. Gen.	
capio, cepi, captum, capere (брати, захоплювати)	Nom. Gen.	
lego, legi, lectum, -ere (читати, збирати)	Nom. Gen.	
venio, veni, ventum, -re (приходити, ставати)	Nom. Gen.	

Вправа 3. Знайдіть у наведених афоризмах дієприкметники теперішнього часу активного стану (Р.р.а.):

1. Amantes – amantes. Закохані – шалені. 2. Luna latrantem canem non timet. Місяць не боїться собачого гавкання. 3. Timeo Danaos et dona ferentes. Боюся данайців, навіть якщо вони дарунки приносять. 4. Volentem ducunt fata, nolentem trahunt. Бажаючого доля веде, небажаючого тягне. 5. Sero venientibus ossa. Хто пізно приходить – тому кості. 6. Beati possidentes. Щасливі ті, які щось мають (чимось володіють).

Вправа 4. Визначте відмінки і перекладіть дієприкметник (Р.р.а. та Р.р.р.) від дієслів: а) ambulo, -avi, -atum, -are – ходити, гуляти, протікати; б) lego, legi, lectum, -ere – читати, виголошувати, збирати:

а) ambulantis, ambulans, ambulante, ambulans, ambulans; б) lectus, lecti, lecto, lectorum, lectis.

Вправа 5. Знайдіть у нижченаведених реченнях дієприкметники теперішнього (Р.р.а.) та минулого часу (Р.р.р.) і запишіть номери речень у квадратики за типами дієприкметників:

1. Plato scribens mortuus est. 2. Hostes, proelio superati, ad Caesarem legatos miserunt. 3. Animus se non videns alia cernit. 4. Dedi tibi librum, a me iam lectum.

5. Progressus septem milia passum, imperator castra posuit. 6. Caesar milites suos cohortatus proelium commisit. 7. Multi homines in his oppidis habitantes igni necati sunt. 8. Te ducem sequentes certe aberrabimus. 9. Tibi nos in summo periculo tutato grati sumus. 10. Poëma loquens pictura est.

P.p.a. □+□+= 29

P.p.p. □+□+= 26

Вправа 6. *Перекладіть речення із конструкцією ablativus absolutus:*

1. Patre inscio liberi hos libros emerunt. 2. Matre invita hanc epistulam non scribam. 3. Medico auctore amicum aegrotum in regionem meridianam misimus. 4. Illis viris ducibus in montem altum tuto ascendentis. 5. Cicero consul orationes de coniuratione Catilinae delecta habuit.

Вправа 7. *Утворіть із двох речень одне із конструкцією ablativus absolutus:*

Зразок: Periculum crescit – Небезпека росте. Vires crescunt - сили зростають.

Periculo crescente vires crescunt – Коли росте небезпека, зростають і сили.

1. Ego abëram. Consilium finitum est. 2. Ver init. Aves advolant. 3. Puellae legent. Pueri pila ludent. 4. Caesar dux erat. Gallia expugnata est. 5. Praetor in foro ius dicebat. Multi cives aderant. 6. Causa morbi inventa est. Curatio faciliior est.

Вправа 8. *Знайдіть у реченнях 13 інфінітивів і запишіть їх у відповідні колонки таблиці:*

Infininitivus praesentis activi	Infininitivus praesentis passivi	Infininitivus perfecti activi	Infininitivus perfecti passivi	Infininitivus futuri activi	Infininitivus futuri passivi

1. Dicitur aegrotus esse. 2. Constat milites nostros pro libertate patriae fortiter pugnasse. 3. Romani videbantur regem passuri esse. 4. Arminius nuntiavit Germanos coniuratum iri. 5. Hannibal sperabat se Romam expugnaturum esse. 6. Sero Cartaginienses intellexerunt frustra se consilii Hannibalis non paruisse. 7. Me te amare scis. 8. Tarquinius milites arcem claudere iussit. 9. Cives in urbem venturi esse dicuntur. 10. Credo te hoc intellexisse. 11. Caesar Bellovacos in fidem conservatum iri dixit. 12. Docere omnes ambiunt, doceri pene nulli.

Dialogus

De comitiis

1. Mi Tite, eamus in Campum Martium, ubi Valerius comitia hodie gerit.

2. Certo! Festinemus antequam comitorum rogator sacrificat.

Rogator inquit: „Cives, ite in suffragium iuvantibus deis.

1. Mi Tite, quem cosulem iubebis?

2. Mihi placet Lucium consulem esse.

1. At contra credo istum Reipublicae bonum consulem non fore. Eheu, scio istum nec libertatem, nec ius servaturum esse.

Про народні збори

1. Мій Тите, давай підемо на Марсове поле, де Валерій проводить зараз вибори.

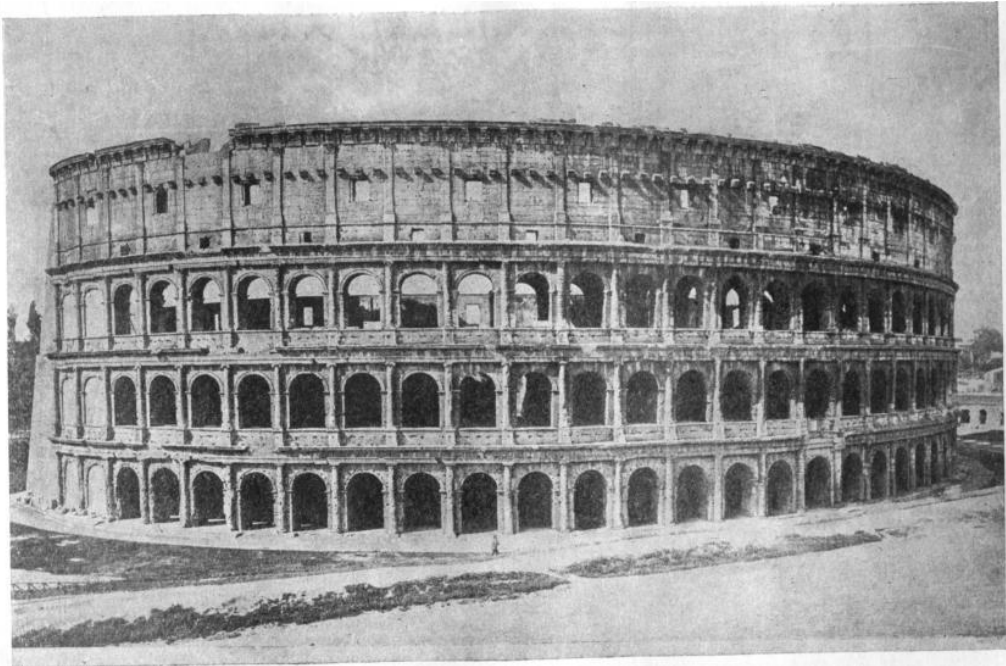
2. Безперечно! Поспішимо, поки головуючий на виборах не здійснив жертвоприношення.

Головуючий сказав: „Ідіть з божою допомогою голосувати».

1. Мій Тите, кого обереш консулом?

2. Мені здається, що консулом буде Люцій.

1. А мені здається, що ця людина не буде умілим консулом республіки. На жаль, я знаю, що він не забезпечить ні свободу, ні права.

Колізей (Colosseum)

Заняття 20 (Lectio vicesima)

Герундій і Герундив (Gerundium et Gerundivum*)

Відомо, що неозначена форма дієслова – інфінітив може субстантивуватися, тобто виконувати функції іменника (пор. в українській мові: кохати – кохання, читати – читання і т. д.). В латинській мові такий віддієслівний іменник, що означає процес дії, називається **gerundium**.

Утворюється **герундій** від основи інфінітива за допомогою суфікса **-nd-** для дієслів I-II дієвідміни і суфікса **-end-** для дієслів III-IV дієвідміни.

Відмінюється лише в однині за II відміною іменників. Називного відмінка не має. Логічним називним відмінком герундія умовно вважається інфінітив.

Перекладається герундій за допомогою інфінітива, віддієслівного іменника, а також дієприслівника:

Nom. utile est **legēre** – читати корисно (інфінітив)

Gen. ars **legendi** – мистецтво читання (віддієслівний іменник)

Dat. opera damus **legendo** – віддаємося читанню (віддієслівний іменник)

Acc. liber aptus est ad **legendum** – книга доцільна для читання (іменник)

Abl. **legendo** discimus – читаючи, вчимося (дієприслівник)

Герундив (Gerundivum) – це віддієслівний прикметник, близький до дієприкметника майбутнього часу пасивного стану із значенням необхідності, повинності.

Утворюється додаванням до основи дієслова (інфекта) суфіксів **-nd-** (I-II дієвідміни), **-end-** (III-IV дієвідміни) та родових закінчень **-us, -a, -um**.

Герундив = основа інфекта + **-nd-** (I-II дієвід.), **-end-** (III-IV дієвід.) + **-us, -a, -um**

Зразки утворення герундива

Дієвідміни	Інфінітив	Основа інфекта	Герундив
I	accusare	accusa-	accusandus, a, um – той (та, те), кого слід звинувачувати
II	docere	doce-	docendus, a, um – той (та, те), кого слід навчати
III	mittēre	mitt-	mittendus, a, um – той (та, те), кого слід посилати
IV	punire	puni-	puniendus, a, um – той (та, те), кого слід карати

Відмінюється герундив як прикметники I-II відміни.

У реченнях герундив виступає у ролі:

1. узгодженого означення при іменниках:

magister venerandus – шанований учитель

officium agendum – виконуваний обов'язок

Як видно із прикладів, у функції узгодженого означення герундив не виражає повинність або необхідність. В українській мові відповідає пасивному дієприкметнику недоконаного виду.

2. іменної частини складеного присудка з допоміжним дієсловом esse:

memoria exercenda est – пам'ять необхідно тренувати

quod erat demonstrandum – що й треба було довести

У функції іменної частини складеного присудка герундив утворює описову дієвідміну пасивного стану (**coniugatio periphrastica passiva**) із значенням необхідності. Наприклад: E duobus malis minus est eligendum. Із двох бід треба обирати меншу.

Якщо при герундиві є діюча особа (іменник або займенник), то вона виражається давальним відмінком, а перекладається – називним або орудним: Epistula **fratri (mih)** scribenda est. Брат (я) повинен написати лист= Братом (мною) повинен бути написаний лист. Dei **hominibus** colendi sunt. Люди повинні шанувати богів = Боги повинні шануватися людьми. Така конструкція з давальним відмінком називається **dativus auctoris** (давальный відмінок діючої особи).

У конструкції, де діюча особа не вказується, вживається середній рід герундива із третьою особою однини допоміжного дієслова esse (est, erat, erit): De gustibus non est disputandum. Про смаки не слід сперечатися. Nunc est bibendum. Тепер необхідно випити.

NB! Герундій і герундив подібні за формою. А тому важливо при перекладі тексту розрізняти їх. Герундій буває тільки у формі іменника середнього роду, не узгоджується з іншими частинами мови, не має називного відмінка і відмінюється за II відміною іменників тільки в однині. Він може мати тільки такі відмінкові закінчення: -i, -o, -um.

Герундив має родові закінчення (-us, -a, -um) і відмінюється в однині та множині за зразком прикметників I-II відміни. Крім цього він узгоджується з іменником у роді, числі та відмінку.

Герундій	Герундив
Ars gubernandi urbem	Ars urbis gubernandae
Мистецтво управління містом	Мистецтво управляти містом

В українській мові такої форми немає. Дещо нагадують герундив слова *достовірний, вірогідний* та деякі інші.

* Термін *gerundivum* походить від латинського дієслова gerere (з архаїчним суфіксом -und) – здійснювати, виконувати, породжувати.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає відмінність у вживанні супіна I і супіна II.
2. Як утворюється і які функції виконує в реченнях дієприкметник минулого часу пасивного стану (P.p.)?
3. Як утворюється і як перекладається дієприкметник майбутнього часу активного стану (P.f.a.)?
4. Як утворюється і як перекладається герундій?
5. Як утворюється і як перекладається герундив?
6. Що спільного між герундієм і герундивом?

Вправи

Вправа 1. У нижченаведених крилатих висловах є супін, герундій і герундив. Знайдіть їх: 1. Sic transit gloria mundi. Так минає людська (земна) слава. 2. Spectatum veniunt, veniunt spectentur ut ipsae. Приходять подивитись, приходять, щоб і на них подивились. 3. Nihil sine ratione faciendum est. Нічого не слід робити без обдумування.

Вправа 2. Знайдіть у цьому тексті п'ять крилатих висловів:
NULLA AETAS ADDISCENDUM SERAGUTTACAVAT LAPIDEM NON
VISED SAEP ECADENDO FAMACRESCITE UNDO CASTIGARERIDENDO
MORIS NIHIL AGENDO HOMINES MALEAGERE DISCUNT DEGUSTIBUS
NON EST DISPUTANDUM.

Вправа 3. Заповніть пропуски відмінковими закінченнями герундія і перекладіть речення:

1. Equus vehend... causa generatus est. 2. Quisque locum pugnand... cepit. 3. Non solum ad discend... propensi sumus, verum etiam ad docend... 4. Haec sententia vobis mutand... non est. 5. Hic locus ad requiescend... idoneus est. 6. Narrare, respondere, videre verba dic... et sent... sunt.

Вправа 4. Перекладіть:
C. I. Caesar, Commentarii de bello Gallico

Caesari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, signum tuba dandum, ab opere revocandi milites, qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, arcessendi, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitatis et incursus hostium impediēbat.

Dialogus

De amandi arte

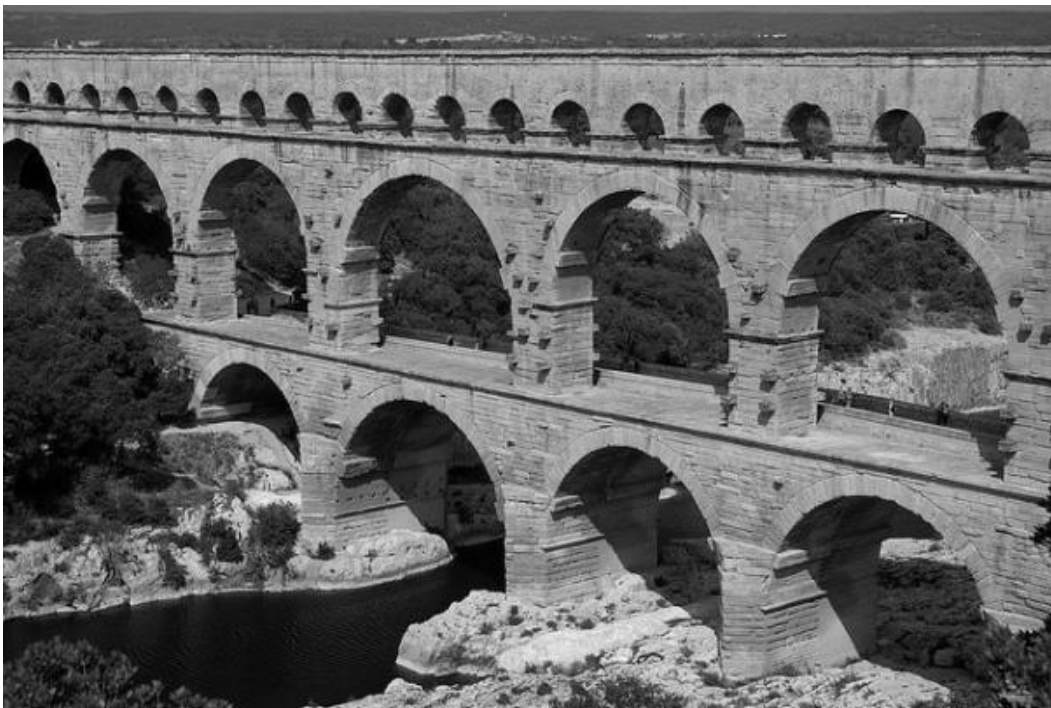
1. Nonne tu qui amorem quaeris, mi Marce?
2. Disce igitur quo puellae ire soleant.
1. Maxime forum theatraque lustrant, ea amori conveniunt!
2. Quis credere possit?
1. Scio hos locos votis tuis idoneos fore!

Dum libertate uti tibi licet.
Elige puellam, cui dicas: tu sola mihi placebis!

2. Tibi gratias ago, mi Tite, consilia tua utilissima mihi erunt.

Про мистецтво кохання

1. Хіба ти не потребуєш кохання, мій Марсе?
2. Просвіти мене, куди дівчата мають звичку ходити.
1. Найбільше вони відвідують форум і театр, бо вони (ці місця) сприяють коханню.
2. Хто міг би в це повірити?
1. Я знаю, що в цих місцях пристойно давати обітницю. Тобі дозволено там бувати. Вибери дівчину, якій скажеш, що тільки вона єдина тобі подобається!
2. Дякую тобі, мій друже, поради твої будуть для мене найкориснішими.

Акведук

Заняття 21 (Lectio vicesima prima)

Утворення часових форм перфекта пасивного стану

Часи системи перфекта пасивного стану (на відміну від попередніх синтетичних часових форм) утворюються аналітичним способом – за допомогою дієприкметника минулого часу пасивного стану (*Participium perfecti passivi*, P.p.p.) та допоміжного дієслова *esse* у відповідній часовій формі.

Минулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (*Perfectum indicativi passivi*)

Ця форма перфекта складається з дієприкметника минулого часу пасивного стану (P.p.p.) та допоміжного дієслова *esse* в теперішньому часі:

Perfectum ind. pass. = participium perf. pass.+ praes. ind. дієслова esse

В українській мові така форма утворюється так само: *Puer laudatus est*. Хлопець був похвалений (Хлопця похвалили). *Causae finitae sunt*. Справи були закінчені.

Давноминулий час дійсного способу пасивного стану (*Plusquamperfectum indicativi passivi*)

Форма пасивного стану давноминулого часу утворюється за зразком перфекта. Різниця лише в тому, що допоміжне дієслово *esse* вживається в імперфекті (однина: *eram, eras, erat*; множина: *eram, eratis, erant*):

Plusquamperfectum
indicativi passivi = participium perfectum passivi + imperfectum indicativi
дієслова esse

Puer laudatus erat. Хлопець (раніше) був похвалений. *Causae finitae erant*. Справи (раніше) були закінчені.

Майбутній час II дійсного способу пасивного стану (*Futurum II indicativi passivi*)

Майбутній час (другий) дійсного способу доконаного виду утворює форми пасивного стану за допомогою дієприкметника пасивного стану та допоміжного дієслова *esse* у *futurum I indicativi* (однина: *ero, eris, erit*, множина: *erimus, eritis, erunt*):

Puer laudatus erit. Хлопець (спочатку) буде похвалений. *Causae finitae erunt*. Справи (спочатку) будуть закінчені.

Схема утворення часів перфекта пасивного стану

Часи	Дієприкметник	Допоміжне дієслово sum, fui, -, esse
Perfectum	Дієприкметник пасивного стану (P.p.p.) смислового дієслова	Теперішній час: sum, es, est (одн.), sumus, estis, sunt (множ.)
Plusquamperfectum	– " –	Минулий час (Imperfectum): eram, eras, erat (одн.), eramus, eratis, erant (множ.)
Futurum II	– " –	Майбутній час: ero, eris, erit (одн.), erimus, eritis, erunt (множ.)

В усіх часах системи перфекта дієприкметник пасивного стану (P.p.p.) відмінюється за відмінками, родами і числами, а допоміжне дієслово за особами і числами.

Зразок відмінювання

(moneo, monui, monitum, monere – попереджати, нагадувати, вказувати)

Numerus, persona	Perfectum indicativi passivi	Plusquamperfectum indicativi passivi	Futurum II indicativi passivi
Sing. 1.	monitus, a, um sum <i>я був попереджений, мене попередили</i>	monitus, a, um eram <i>я був попереджений, мене попередили (раніше)</i>	monitus, a, um ero <i>я буду попереджений, мене попередять</i>
2.	monitus, a, um es	monitus, a, um eras	monitus, a, um eris
3.	monitus, a, um est	monitus, a, um erat	monitus, a, um erit
Plur. 1.	moniti, ae, a sumus	moniti, ae, a eramus	moniti, ae, a erimus
2.	moniti, ae, a estis	moniti, ae, a eratis	moniti, ae, a eritis
3.	moniti, ae, a sunt	moniti, ae, a erant	moniti, ae, a erunt

Питання для самоконтролю

1. Від якої основи утворюються часи системи перфекта пасивного стану?
2. Як утворюється пасивний дієприкметник минулого часу (P.p.p.)?
3. Як утворюється перфект пасивного стану?
4. Як утворюється плюсквамперфект пасивного стану?
5. Як утворюється футурум другий пасивного стану?
6. Чим відрізняються форми утворення часів системи перфекта пасивного стану?

Вправи

Вправа 1. Відмітьте у таблиці номери речень, у яких є перфект, плюсквамперфект і футурум II пасивного стану:

1. Calamitate doctus sum. Біда мене навчила.
2. Carpite florem, qui nisi carptus erit, turpiter ipse cadet. Зірвіть квітку, яка сама безславно впаде (зів'яне), якщо її не зірвуть.
3. Hannibal apud Zamam a Scipione superatus est, antea Romani a Hannibale superati erant. Ганнібал біля міста Зама був розбитий Сципіоном, раніше римляни зазнали поразки від Ганнібала.

Часи пасивного стану	Номери речень
Perfectum	
Plusquamperfectum	
Futurum II	

Вправа 2. З'єднайте підмети з підходящими присудками і перекладіть:

A	libri		imitata est	
B	verba		egressi estis	
C	aedes	A	lecti sunt	Книги прочитані
D	puella		laudatus es	
E	vos, puēri		dicta sunt	
F	tu, scriptor		aedificata est	

Вправа 3. Поставте дієслова, що в дужках, у потрібній формі перфекта і плюсквамперфекта пасивного стану:

Зразок: Archangēlus a deo (metēre) – Archangēlus a deo messus est (erat).

1. Troia a Graecis (delere). 2. Littērae a Poenicibus (invenire). 3. Heri ego ad cenam ab amico (invitare). 4. Navis Ulixis a Neptuno deo (frangēre). 5. Roma a Romulo et Remo (condēre). 6. Ab Hercule infante duo dracones (necare).

Вправа 4. Знайдіть речення в перфекті пасивного стану і запишіть їх номери в клітинках. Сума номерів речень має рівнятись цифрі 16.

1. Causa finita est. 2. Magna est fides amici. 3. Aper ad Hercule ad regem adductus est. 4. Spes auxilii medicorum magna non erat. 5. Calamitate doctus sum. 6. Exercitus Romanus ex equitatu, peditatu auxiliisque constabat. 7. Aedificia flamma deleta sunt. 8. Crebro victus erit, alium qui sternere quaerit.

=16

Марсове поле (Campus martius)

Заняття 22 (Lectio vicesima altera)

Відкладні дієслова (Verba deponentia)

Серед латинських дієслів є значна кількість (понад двісті) таких, що відрізняються своїми основними формами, які фіксуються у словниках, від переважної більшості звичайних дієслів. Їх називають відкладними та напіввідкладними (або депонентними і напівдепонентними*). Вони є в усіх чотирьох відмінах. Порівняльні приклади основних форм дієслів звичайних і відкладних:

Dico, dixi, dictum, dicere – говорити

Loquor, locutus sum, loqui – говорити

Stimulo, stimulavi, stimulatam, stimulare – заохочувати

Hortor, hortatus sum, hortari – заохочувати

Divido, divisi, divisum, dividere – розділяти

Partior, partitus sum, partiri – розділяти

Відкладні дієслова відрізняються від звичайних двома особливостями:

1. Їх словникова форма пасивна, а значання – активне.
2. Вони мають лише три основні форми: першу особу однини теперішнього часу пасивного стану (закінчується на **-or**); першу особу однини перфекта пасивного стану (аналітична форма, що складається із дієприкметника минулого часу пасивного стану та допоміжного дієслова **sum**); інфінітив теперішнього часу пасивного стану (закінчується на **-ri** – I, II, IV дієвідміни, на **-i** – III дієвідміна).

В українській мові до такої категорії дієслів можна віднести зворотні дієслова *старатися, сміятися, сподіватися, боятися, боротися* та ін.

Відсутність другої словникової форми (перфекта активного стану) пояснюється тим, що ця форма дієслова при відмінюванні відкладних дієслів не використовується. Замість супіна подається дієприкметник пасивного стану, утворений від основи супіна.

Відмінюються відкладні дієслова як звичайні, але у пасивному стані. Нижче подано зразок відмінювання відкладних дієслів першої і третьої дієвідміни, що складають більшість серед цього виду дієслів:

conor, conatus sum, conari – пробувати; **patior, passus sum, pati** – терпіти

* Латинські грамматики дали цій групі дієслів таку назву, тому що вони „відклали” активну форму, але активне значення зберегли. Назва походить від дієслова *deponere* – відкладати, відкидати.

Система інфекта дійсного способу

<i>Numerus, persona</i>	Praesens indicativi		Imperfectum indicativi		Futurum I indicativi	
	I	III	I	III	I	III
<i>Sing.</i>						
1.	conor	patior	conabar	patiebar	conabor	patiar
2.	conaris	patēris	conabarīs	patiebarīs	conaberis	patieris
3.	conatur	patitur	conabatur	patiebatur	conabitur	patietur
<i>Plur.</i>						
1.	conamur	patimur	conabamur	patiebamur	conabimur	patiemur
2.	conamini	patimini	canabamini	patiebamini	conabimini	patiemini
3.	conantur	patiuntur	conabantur	patiebantur	conabuntur	patientur

Система перфекта дійсного способу

<i>Numerus, persona</i>	Perfectum indicativi	Plusquamperfectum indicativi	Futurum II indicativi
<i>Sing.</i>			
1.	conatus, a, um sum	conatus, a, um eram	conatus, a, um ero
2.	– "– es	– "– eras	– "– eris
3.	– "– est	– "– erat	– "– erit
<i>Plur.</i>			
1.	conati, ae, a sumus	conati, ae, a eramus	conati, ae, a erimus
2.	– "– estis	– "– eratis	– "– eritis
3.	– "– sunt	– "– erant	– "– erunt

<i>Numerus, persona</i>	Perfectum indicativi	Plusquamperfectum indicativi	Futurum II indicativi
<i>Sing.</i>			
1.	passus, a, um sum	passus, a, um eram	passus, a, um ero
2.	– "– es	– "– eras	– "– eris
3.	– "– est	– "– erat	– "– erit
<i>Plur.</i>			
1.	passi, ae, a sumus	passi, ae, a eramus	passi, ae, a erimus
2.	– "– estis	– "– eratis	– "– eritis
3.	– "– sunt	– "– erant	– "– erunt

Дієвідмінювання відкладних дієслів, як видно з наведених прикладів, нічим не відрізняється від звичайних.

Наказовий спосіб відкладних дієслів утворюється шляхом додавання до основи інфінітива закінчень **-re** для 2-ої особи однини і **-mini** для 2-ої особи множини: *cona-re* (пробуй), *cona -mini* (пробуйте); *pat-ē-re* (терпи), *pat-ī-mini* (терпіть).

Відкладні дієслова мають ті ж самі особові і неособові дієслівні форми, що й звичайні дієслова. Якщо особові форми мають тільки пасивний стан, то

неособові (недієвідмінювані) мають декілька форм **активного** стану, а саме: інфінітив майбутнього часу активного стану (*infinitivus futuri activi*), дієприкметники теперішнього та майбутнього часу активного стану (*participium praesentis activi et participium futuri activi*), віддієслівний іменник (*gerundium*). Пасивний дієприкметник минулого часу (*participium perfecti passivi*) може вживатися в активному і пасивному значеннях.

Таблиця неособових форм відкладних дієслів

Неособові форми дієслів	Дієвідміни	
	I	III
Infinitivus praesentis passivi	conari	pati
– "– perfecti passivi	conatus, a, um esse	passus, a, um esse
– "– futuri activi	conaturus, a, um esse	passurus, a, um esse
Participium praesentis activi	conans, ntis	patiens, ntis
– "– perfecti passivi	conatus, a, um	passus, a, um
– "– futuri activi	conaturus, a, um	passurus, a, um
Gerundium	conandus, a, um	patiendus, a, um
Gerundivum	conandi	patiendi

Якщо в тексті зустрічається дієслово в пасивному стані, слід перевірити його в словнику, щоб переконатися, чи це звичайне дієслово в пасивному стані, чи відкладне. Від цього залежатиме правильний переклад.

Поскілки відкладні дієслова мають активне значення, то для перекладу латинською мовою речень у пасивному стані слід використовувати синоніми звичайних дієслів.

Напіввідкладні дієслова (Verba semideponentia)

Серед дієслів другої і третьої дієвідмін є незначна група таких, які одні форми утворюють у активному стані, а інші у пасивному. У більшості з них система інфекта активного стану, а перфекта – пасивного. Значення цих дієслів активне, і тому їх називають напіввідкладними. Найуживаніші серед них такі:

	II дієвідміна
audeo, ausus sum, audere	наважуватися, бажати
gaudeo, gavisus sum, gaudere	радіти, веселитися
soleo, solitus sum, solere	мати звичку
	III дієвідміна
fido, fisis sum, fidere	вірити, довіряти
confido, confisus sum, confidere	довіряти, покладатися
diffido, diffisus sum, diffidere	не вірити, не довіряти
revertor, reverti, reverti	повертатися (revertor, reversus sum, reverti)

Вправи

Вправа 1. Знайдіть за допомогою словника відкладні дієслова: querentur, conditur, vertetur, conatur, versabitur, patiebatur, queretur, augeatur, intermittendum, patentium, patientium, pateam, patiendam, auxiliantur, petebantur.

Вправа 2. Поставте відкладні дієслова у вказані форми дійсного способу:

Особа, час	utor	conor	aggredior	polliceor	experior
2. sing. praes.	utiris	conaris	aggrediris	polliceris	experiris
1. plur. imperf.					
2. plur. praes.					
3. plur. praes.					
2. plur. imperf.					
3. sing. praes.					
3. sing. imperf.					
1. sing. imperf.					

Вправа 3. Перекладіть латинською мовою такі слова-синоніми:

1. puto, arbitror: ми подумали, вони подумують, думай.
2. dico, loquor: говори, ви будете говорити, я сказав.
3. promitto, polliceor: він обіцяв, обіцяйте, ти обіцяєш.
4. redeo, revertor: верніться, вони повертаються, ми повернулись, вона повернеться.

Зразок: putavimus, arbitrati sumus; putabunt, arbitrabuntur; puta, arbitrare.

Вправа 4. Перекладіть українською мовою:

1. Precor vos, amici, ut nos adiuvetis.
2. Putamus eum vostueri posse.
3. Cunctaminine puerum hortari?
4. Polliceor me statuas diligenter contemplaturum esse.
5. Veriti sumus, ne nostri non recordaretur.
6. Hortare eum, ut miseros celeriter adiuvet.

Римські воїни

Заняття 23 – 24 (Lectiones vicesima tertia et vicesima quarta)

Неправильні дієслова (Verba anomala)

Головною особливістю неправильних дієслів є те, що вони утворюють форми від основ з різними коренями (суплетивізм /лат. *suppletivus* – той, що доповнює). До неправильних дієслів належать наступні та похідні від них:

sum, fui, -, esse	– бути
edo, edi, esum, edere	– їсти
eo, ii, itum, ire	– іти
fero, tuli, latum, ferre	– нести
fio, factus sum, fieri	– ставатися
volo, volui, -, velle	– хотіти
queo, quivi, quitum, quire	– могли

Розглянемо зразки їх дієвідмінювання. Дієслово **sum, fui, -, esse** вживається із самостійним значенням, а також без лексичного значення як дієслово-зв'язка складеного іменного присудка.

Спосіб, число, особа	Praesens	Imperf.	Futurum I	Perfectum	Plusquamp.	Fut.II
<u>Indicat.</u>						
<i>Sing.</i> 1.	sum	eram	ero	fui	fueram	fuero
2.	es	eras	eris	fuisti	fueras	fuерis
3.	est	erat	erit	fuit	fuerat	fuerit
<i>Plur.</i> 1.	sumus	eramus	erimus	fuimus	fueramus	fuerimus
2.	estis	eratis	eritis	fuistis	fueratis	fueritis
3.	sunt	erant	erunt	fuerunt	fuerant	fuerint
<u>Coniunct.</u>						
<i>Sing.</i> 1.	sim	essem		fuerim	fuissem	
2.	sis	esses		fueris	fuisset	
3.	sit	esset		fuerit	fuisset	
<i>Plur.</i> 1.	simus	essemus		fuerimus	fuissemus	
2.	sitis	essetis		fueritis	fuissetis	
3.	sint	essent		fuerint	fuissetis	
<u>Imperat.</u>	es! (2 sing.) este! (2 pl.)		esto! (2 sing.) esto! (3 sing.) estote! (2 pl.) sunto! (3 pl.)			
<u>Infinit.</u>	esse		futurum esse (fore)	fuisse		
<u>Particip.</u>			futurus, -a, -um			

Дієслова, складені з *sum*

Дієслово *sum, fui, –, esse* у поєднанні з префіксами утворює ряд дієслів з новим значенням:

absum, afui, abesse	бути відсутнім
adsum, adfui, adesse	бути присутнім
desum, defui, deesse	не вистачати
insum, infui, inesse	бути всередині
intersum, interfui, interesse	брати участь
obsum, obfui, obesse	шкодити
praesum, praefui, praeesse	очолювати
prosum, profui, proesse	допомагати
possum, potui, posse	могти
supersum, superfui, superesse	бути вище
subsum, subfui, subesse	бути під чимось

В цих дієсловах відмінюється лише дієслівна частина (див. нижче) .

В дієслові **possum**, що складається з прикметника *potis* (могутній) і дієслова *sum*, при дієвідмінюванні відбуваються незначні фонетичні зміни, а саме: в часах системи інфекта основа *pot-* перед *s* асимілюється (*pot- + s = poss-*).

Спосіб, число, особа	Praesens	Imperf.	Futurum I	Perfectum	Plusquamp.	Futurum II
<u>Indicat.</u>						
<i>Sing.</i> 1.	pos-sum	pot-eram	pot-ero	potu-i	potu-eram	potu-ero
2.	pot-es	pot-eras	pot-eris	potu-isti	potu-eras	potu-eris
3.	pot-est	pot-erat	pot-erit	potu-it	potu-eras	potu-erit
<i>Plur.</i> 1.	pos-sumus	pot-eramus	pot-erimus	potu-imus	potu-eramus	potu-erimus
2.	pot-estis	pot-eratis	pot-eritis	potu-istis	potu-eratis	potu-eritis
3.	pos-sunt	pot-erant	pot-erunt	potu-erunt	potu-erant	potu-erint
<u>Coniunct.</u>						
<i>Sing.</i> 1.	pos-sim	pos-sem		potu-erim	potu-issem	
2.	pos-sis	pos-ses		potu-eris	potu-isses	
3.	pos-sit	pos-set		potu-erit	potu-isset	
<i>Plur.</i> 1.	pos-simus	pos-semus		potu-erimus	potu-issemus	
2.	pos-sitis	pos-setis		potu-eritis	potu-issetis	
3.	pos-sint	pos-sent		potu-erint	potu-issent	
<u>Infinit.</u>	posse			potuisse		

Дієслово **eo, ii, itum, ire (ити)** має такі характерні особливості: а) в часах інфекта відбувається чергування голосної основи **e/i**: *e-* перед голосними, *i-* перед приголосними; б) у перфекті випадає **-v-** (не **ivi**, а **ii**).

Спосіб, число, особа	Praesens.	Imperf.	Futurum I	Perfectum	Plusquamp.	Futur. II
<u>Indicat.</u>						
<i>Sing.</i> 1.	eo	ibam	ibo	ii	ieram	iero
2.	is	ibas	ibis	isti (iisti)	ieras	ieris
3.	it	ibat	ibit	iit	ierat	ierit
<i>Plur.</i> 1.	imus	ibamus	ibimus	iimus	ieramus	ierimus
2.	itis	ibatis	ibitis	istis	ieratis	ieritis
3.	eunt	ibant	ibunt	ierunt	ierant	ierunt
<u>Coniunct.</u>						
<i>Sing.</i> 1.	eam	irem		ierim	issem	
2.	eas	ires		ieris	isses	
3.	eat	iret		ierit	isset	
<i>Plur.</i> 1.	eamus	iremus		ierimus	issemus	
2.	eatis	iretis		ieritis	issetis	
3.	eant	irent		ierint	issent	
<u>Imperat.</u>	i! (2 <i>sing.</i>) ite! (2 <i>plur.</i>)		ito!(2 <i>sing.</i>) itote !(2 <i>pl.</i>)			
<u>Infinit.</u>	ire		iturus, um esse	isse		
<u>Particip.</u>	iens, euntis		iturus			

Дієслова, складені з **eo**

Ео у поєднанні з префіксами утворює ряд дієслів руху:

abeo , abii, abītum, abire	відходити
adeo , adii, adītum, adire	приходити
exeo , exii, exītum, exire	виходити
coeo , coii, coītum, coire	сходитися разом
transeo , transii, transītum, transire	переходити
ineo , inii, inītum, inire	входити
redeo , redii, redītum, redire	повертатися
obeo , obii, obītum obire	іти напроти
pereo , perii, perītum perire	пропадати, гинути

За зразком **eo** дієвідмінюються: **queo** – можу, **nequeo** – не можу, які вживаються рідко і лише в деяких формах.

У дієслові **fero, tuli, latum, ferre** (нести) основи інфекта, перфекта і супіна суплетивні (утворені від різних коренів). В системі інфекта дане дієслово відмінюється за зразком третьої дієвідміни, але без з'єднувальних голосних (-e-, -i-) перед приголосними r, s, t.

Спосіб, число, особа	Praes.	Imperf.	Fut.I	Perf.	Plusquam.	Fut.II
<u>Indicat.</u>						
<i>Sing.</i> 1.	fero	ferebam	feram	tuli	tuleram	tulero
2.	fers	ferebas	feres	tulisti	tuleras	tuleris
3.	fert	ferebat	feret	tulit	tulerat	tulerit
<i>Plur.</i> 1.	ferimus	ferebamus	feremus	tulimus	tulramus	tulerimus
2.	fertis	ferebatis	feretis	tulistis	tuleratis	tuleritis
3.	ferunt	ferebant	ferent	tulerunt	tulerant	tulerint
<u>Coniunct.</u>						
<i>Sing.</i> 1.	feram	ferrem		turerim	tulisse	
2.	feras	ferres		tuleris	tulisses	
3.	ferat	ferret		tulerit	tulisset	
<i>Plur.</i> 1.	feramus	ferremus		tulerimus	tulissemus	
2.	feratis	ferretis		tuleritis	tulissetis	
3.	ferant	ferrent		tulerint	tulissent	
<u>Imperat.</u>	fer! (2 ос.одн.) ferte! (2 ос.мн.)					
<u>Infinit.</u>	ferre		laturum esse	tulisse		
<u>Particip.</u>	ferens (PPA)		laturus, -a, -um (PFA)	latus, -a, -um (PPP)		

Дієслова, складені з **fero**

Від дієслова *fero, tuli, latum, ferre* у сполученні з префіксами утворився ряд похідних слів, які проникли і закріпились у сучасних європейських мовах, у тому числі і в українській. Деякі з них перед приголосними кореня асимілювались: *ad (af, at, al), ab (au), dis (dif), con (col), ex (e, ef), in (il), ob (of)*:

af-fero, at-tuli, al-latum, af-ferre – приносити (афера, аферист)

au-fero, abs-tuli, ab-latum, au-ferre – відносити (аблятив)

con-fero, con-tuli, col-latum, con-ferre – зносити, збирати (конференція)

de-fero, de-tuli, de-latum, de-ferre – переносити вниз, спускати (деферент)

dif-fero, - , - , dif-ferre – відрізнятися (диференціал, диференціація, індиферентизм, індиферентний)

ef-fero, ex-tuli, e-latum, ef-ferre – виносити (елатив)

of-fero, ob-tuli, ob-latum, of-ferre – пропонувати, пред'являти (облатка)
 prae-fero, prae-tuli, prae-latum, prae-ferre – пропонувати, надавати перевагу
 (преференція, преферанс, прелат)

re-fero, re-tuli, re-latum, re-ferre – нести назад, повідомляти (референт, реферат,
 референдум, реляція, релятивізм)

trans-fero, trans-tuli, trans-latum, trans-ferre – переносити (транслятор,
 трансляція)

Дієслово **fio, factum sum, fiēri** (ставатися, виникати, діятися) відмінюється як дієслова четвертої дієвідміни, але з деякими особливостями. Його неправильність проявляється в тому, що в теперішньому часі дійсного способу відсутні форми 1-ої та 2-ої особи множини. У нього (як і в напіввідкладних дієсловах) дві основи: fi- (від інфініт. тепер. часу fieri) і fact- (від дієслова facere). Голосний основи *i* зберігає свою природню довготу і перед наступним голосним. Часи системи перфекта мають тільки пасивну форму.

Спосіб, число, особа	Praes.	Imperf.	Futur. I	Perfectum	Plusquamperf.	Futurum II
<u>Indicat.</u>						
<i>Sing.</i> 1.	fio	fiēbam	fiam	factus, -a, -um sum	factus, -a, -um eram	factus, -a, -um ero
2.	fis	fiēbas	fies	„ _ „ es	„ _ „ eras	„ _ „ eris
3.	fit	fiēbat	fiet	„ _ „ est	„ _ „ erat	„ _ „ erit
<i>Plur.</i> 1.	–	fiēbamus	fiemus	facti, -ae, -a sumus	facti, -ae, -a eramus	facti, -ae, -a erimus
2.	–	fiēbatis	fietis	„ _ „ estis	„ _ „ eratis	„ _ „ eritis
3.	fiunt	fiēbant	fient	„ _ „ sunt	„ _ „ erant	„ _ „ erunt
<u>Coniunct.</u>						
<i>Sing.</i> 1.	fiam	fierem		factus, -a, -um sim	factus, -a, -um essem	
2.	fias	fieret		„ _ „ sis	„ _ „ esses	
3.	fiat	fieret		„ _ „ sit	„ _ „ esset	
<i>Plur.</i> 1.	fiamus	fieremus		facti, -ae, -a simus	facti, -ae, -a essemus	
2.	fiatis	fieretis		„ _ „ sitis	„ _ „ essetis	
3.	fiant	fierent		„ _ „ sint	„ _ „ essent	
<u>Imperat.</u>	fi! (2 sing.) fite! (2 pl.)					
<u>Infinit.</u>	fiēri			factus, -a, -um esse		
<u>Particip. perf. pas.</u>	factus, -a, -um					

Дієслово **volo** та похідні від нього **nolo** і **malo** мають такі основні форми:
volo, volui, –, velle – хотіти, бажати

nolo, nolui, –, nolle – не хотіти

malo, malui, –, malle – більше хотіти, надавати перевагу

Volo виникло в результаті злиття *ne + volo*, а malo – *magis + volo*.

Від основи *vol-* утворені форми індикатива, а від основи *vel-* форми кон'юнктива та інфінітива.

При дієвідмінюванні деякі форми утворюються без тематичного голосного *-i-* (*vult, vultis*).

Praesens						
	<u>Indicativus</u>			<u>Coniunctivus</u>		
<i>Sing.</i> 1.	volō	nolō	mālō	velim	nolim	malim
	vis	non vis	mavis	velis	nolis	malis
	vult	non vult	mavult	velit	nolit	malit
<i>Plur.</i> 1.	volūmus	nolūmus	malūmus	velimus	nolimus	malimus
	vultis	non vultis	mavultis	velitis	nolitis	malitis
	volunt	nolunt	malunt	velint	nolint	malint
Imperfectum						
	<u>Indicativus</u>			<u>Coniunctivus</u>		
<i>Sing.</i> 1.	volebam	nolebam	malebam	vellem	nollem	mallem
	volebas	nolebas	malebas	velles	nolles	malles
	volebat	nolebat	malebat	vellet	nollet	mallet
<i>Plur.</i> 1.	volebamus	nolebamus	malebamus	vellemus	nollemus	mallemus
	volebatis	nolebatis	malebatis	velletis	nolletis	malletis
	volebant	nolebant	malebant	vellent	nollent	mallent
Futurum I						
	<u>Indicativus</u>			<u>Coniunctivus</u>		
<i>Sing.</i> 1.	volam	nolam	malam	немає		
	voles	noles	males			
	volet	nolet	malet			
<i>Plur.</i> 1.	volemus	nolemus	malemus			
	voletis	noletis	maletis			
	volent	nolent	malent			
Perfectum						
	<u>Indicativus</u>			<u>Coniunctivus</u>		
<i>Sing.</i> 1.	volui	nolui	malui	voluërim	noluëri	maluërim
	voluisti	noluisti	maluisti	voluëris	noluëris	maluëris
	voluit	noluit	maluit	voluërit	noluërit	maluërit
<i>Plur.</i> 1.	voluimus	noluimus	maluimus	voluërimus	noluërimus	maluërimus
	voluistis	noluistis	maluistis	voluëritis	noluëritis	maluëritis
	voluerunt	noluerunt	maluerunt	voluërint	noluërint	maluërint

Plusquamperfectum						
	<u>Indicativus</u>			<u>Coniunctivus</u>		
<i>Sing.</i> 1.	voluĕram	noluĕram	maluĕram	voluissem	noluissem	maluissem
2.	voluĕras	noluĕras	maluĕras	voluisses	noluissets	maluisses
3.	voluĕrat	noluĕrat	maluĕrat	voluisset	noluisset	maluisset
<i>Plur.</i> 1.	volueramus	nolueramus	malueramus	voluissemus	noluissemus	maluissemus
2.	volueratis	nolueratis	malueratis	voluissetis	noluissetis	maluissetis
3.	voluĕrant	noluĕrant	maluĕrant	voluissent	noluisent	maluissent
Futurum II						
	<u>Indicativus</u>			<u>Coniunctivus</u>		
<i>Sing.</i> 1.	voluĕro	noluĕro	maluĕro	hemaĕ		
2.	voluĕris	noluĕris	maluĕris			
3.	voluĕrit	noluĕrit	maluĕrit			
<i>Plur.</i> 1.	voluerimus	noluerimus	maluerimus			
2.	volueritis	nolueritis	malueritis			
3.	voluĕrint	noluĕrint	maluĕrint			
Imperativus						
	<u>Indicativus</u>			<u>Coniunctivus</u>		
<i>Sing.</i> 2.	Praesens			hemaĕ		
<i>Plur.</i> 2.	noli !					
	nolite !					
	Futurum I					
<i>Sing.</i> 2.3.	nolito !					
<i>Plur.</i> 2.	nolitote !					
Infinitivus						
	Praesens					
	velle	nolle	malle			
	Perfectum					
	voluisse	noluisse	maluisse			
Participium						
	Praesens					
	volens	nolens	malens			

Недостатні дієслова (Verba defectiva)

Недостатніми вважаються дієслова, які мають лише форми перфекта, а також ті, що мають тільки деякі форми в індикативі. Словникова форма цієї невеликої групи дієслів така:

aio,	–,	–,	–	стверджую, говорю
quaeso,	–,	–,	quaesere	прошу, будь ласка
inquam,	–,	–,	–	говорю
–,	memini,	–,	meminisse	пам'ятаю
–,	coepi,	–,	coepisse	починаю
–,	odi,	–,	odisse	ненавиджу

Недостатні дієслова відмінюються так:

<i>Numerus, persona</i>	Indicativus			Coniunctivus	
	Praesens	Imperfectum	Perfectum	Praesens	Imperfectum
<i>Sing.1.</i>	aio	aiebam	–	–	–
2.	ais	aiebas	–	aias	–
3.	ait	aiebat	ait	aiat	aieret
<i>Plur.1.</i>	–	aiebamus	–	–	–
2.	–	aiebatis	–	–	–
3.	aiunt	aiebant	aierunt	aiant	–
<u>Imperativus</u>					
<i>Sing.2.</i>	ai!				
<u>Infinitivus</u>					
	aiere				
<u>Participium praes.</u>					
	aiens				

Indicativus				
<i>Numerus, persona</i>	Praesens	Imperfectum	Futurum I	Perfectum
<i>Sing.1.</i>	inquam	–	–	–
2.	inquis	–	inquires	–
3.	inquit	inquirebat	inquiet	inquit
<i>Plur.1.</i>	inquimus	–	–	–
2.	inquitis	–	–	–
3.	inquiunt	–	–	–
<u>Imperativus</u>				
<i>Sing.2.</i>	inque			
<i>Plur.2.</i>	inquito			
<u>Participium praes.</u>				
	inquiens			

Indicativus		Coniunctivus				
<i>Numerus, persona</i>	Perfectum					
<i>Sing.</i> 1.	coepi	memīni	odi	coepērim	meminērim	odērim
2.	coepisti	meministi	odisti	coepēris	meminēris	odēris
3.	coepit	memīnit	odit	coepērit	meminērit	odērit
<i>Plur.</i> 1.	coepīmus	meminimus	odīmus	coeperimus	meminerimus	oderimus
2.	coepistis	meministis	odistis	coeperitis	memineritis	oderitis
3.	coepērunt	meminērunt	odērunt	coepērint	meminērint	odērint
Plusquamperfectum						
<i>Sing.</i> 1.	coepēram	meminēram	odēram	coepissem	meminissem	odissem
2.	coepēras	meminēras	odēras	coepisses	meminisses	odisses
3.	coepērat	meminērat	odērat	coepisset	meminisset	odisset
<i>Plur.</i> 1.	coeperamus	memineramus	oderamus	coepissemus	meminissemus	odissemus
2.	coeperatis	memineratis	oderatis	coepissetis	meminissetis	odissetis
3.	coepērant	meminērant	odērant	coepissent	meminissent	odissent
Futurum II						
<i>Sing.</i> 1.	coepēro	meminēro	odēro	немає		
2.	coepēris	meminēris	odēris			
3.	coepērit	meminērit	odērit			
<i>Plur.</i> 1.	coeperimus	meminerimus	oderimus			
2.	coeperitis	memineritis	oderitis			
3.	coepērint	meminerint	odērint			
Imperativus						
<i>Sing.</i> 2.	немає	<u>Praesens</u> memento!	немає			
<i>Plur.</i> 2.		<u>Futurum</u> mementote!				
Infinitivus						
		<u>Perfectum</u> coepisse	meminisse	odisse		
Participium						
		<u>Perfectum</u> coeptus	немає	немає		

Дієслово **quaeso** має лише дві застигли форми: *quaeso* (прошу), *quaesumus* (просимо).

Перфект дієслів **memini**, **odi**, **novi** перекладається теперішнім часом, плюсквамперфект – минулим (імперфектом), а футурум II – майбутнім загальним. Це пояснюється тим, що такий перфект означає сучасний стан, який виник у минулому і продовжує існувати дотепер: *memini* – я *запам'ятав*, але я *пам'ятаю* і зараз. Такий перфект має назву *perfectum praesens*, а дієслова – *praeteritopraesentia* (претеріто-презентними).

Безособові дієслова (Verba impersonalia)

Безособовими називаються дієслова, що означають дію або стан, не пов'язані з будь-яким суб'єктом. Вони вживаються в третій особі однини різних часів і способів, крім наказового. У реченнях виконують роль присудка. Підметів при них не буває.

Своїм лексичним значенням безособові дієслова виражають:

а) явища природи: *fulget, fulsit, fulgere* – блискає; *pluit, pluit, pluere* – дощить; *lucescit, luxit, lucescere* – світає;

б) фізичний і психічний стан людини, повинність, необхідність:

piget, piguit, pigere – прикро; *puget, pudit, pudere* – соромно; *miseret, -, miserere* – жаль, шкода; *libet, libuit, libere* – хочеться; *licet, licuit, licere* – можна, дозволяється; *oportet, oportuit, oportere* – треба, необхідно.

Наступні дієслова вживаються в особовій і безособовій формі, але з різним лексичним значенням:

в особовій формі:

consto, constivi, constaturus, constare – утримуватися

expedio, expedivi, expeditum, expedire – звільняти, готувати

fit, factus sum, fieri – виникати

iuvo, iuvi, iutum, iuvare – допомагати

pateo, patui, -, patere –

бути відкритим, доступним

в безособовій формі:

constat, constitit, constare – відомо

expedit, expedit, expedire – корисно

fit, factum est, fieri – буває

iuvat, iuvit, iuvare – приємно

patet, patuit, patere – очевидно, ясно

Переважає більшість неперехідних дієслів у пасивній формі в третій особі однини може вживатись у безособовому значенні.

Praesens ind.		Infinitivus	Perfectum	Supinum	Interpretatio
1 pers.	2 pers.				
<i>abeo</i>	<i>abis</i>	<i>abire</i>	<i>abii</i>	<i>abitus</i>	відходити
<i>absum</i>	<i>abes</i>	<i>abesse</i>	<i>afui</i>		бути відсутнім
<i>adeo</i>	<i>adis</i>	<i>adire</i>	<i>adii</i>	<i>aditus</i>	приходити
<i>adsum</i>	<i>ades</i>	<i>adesse</i>	<i>adfui (affui)</i>		перебувати
<i>affero</i>	<i>affers</i>	<i>afferre</i>	<i>attuli</i>	<i>allatum</i>	здавати
<i>aio</i>	<i>ais</i>				говорити
<i>audeo</i>	<i>audes</i>	<i>audere</i>	<i>ausus sum</i>		бажати
<i>aufero</i>	<i>aufers</i>	<i>aufferre</i>	<i>abtuli</i>	<i>ablatum</i>	відносити
<i>calefio</i>	<i>calēfis</i>	<i>calefieri</i>	<i>calefactus sum</i>		нагріватися
<i>coepi</i>	<i>coepisti</i>	<i>coepisse</i>		<i>coeptum</i>	починати(ся)
<i>confero</i>	<i>confers</i>	<i>conferre</i>	<i>contuli</i>	<i>collatum</i>	зносити
<i>confido</i>	<i>confidis</i>	<i>confidere</i>	<i>confisus sum</i>		сподіватися
<i>decet (3 pers.)</i>		<i>decere</i>	<i>decurt (3 pers.)</i>		личити
<i>defero</i>	<i>defers</i>	<i>deferre</i>	<i>detuli</i>	<i>delatum</i>	спускати
<i>diffido</i>	<i>diffidis</i>	<i>diffidere</i>	<i>diffisus sum</i>		не довіряти

edo	edis	edere	edi	essum	випускати
effĕro	es	esse	extuli	elatum	їсти
eo	effers	effere	ivi (ii)	itum	віносити
exeo	is	ire	exivi (exīi)	exĭtum	йти
fero	exis	exire	tuli	latum	виходити
fido	fers	ferre	fĭsus sum		нести
fio	fidis	fidĕre	fastus sum		вїрити
gaudeo	fis	fiĕri	gavisus sum		виникати
ineo	gaudes	gaudere	inivi (inīi)	initum	веселитися
infĕro	inis	inire	intŭli	illatum	входити
inquam	infers	inferre	inquit		вносити
insum	inquis		infui		я кажу
intereo	ines	inesse	interīi	interitum	перебувати
libet	interis	interire	libuĭt,		гинути
		libere	libĭtum est		хочеться
licet			licuĭt,		дозволено
			licitum est		
malo	mavis	malle	malui		дуже бажати
memĭni	meministi	meminisse			пам'ятати
nolo	non vis	nolle	nolui		не бажати
novi	novisti	novisse	novi		я дізнався
obeo	obis	obire	obīi	obĭtum	заходити
obsum	obes	obesse	obfui		шкодити
odi	odisti	odisse			ненавидіти
offĕro	offers	offerre	obtuli	oblatum	представляти
oportet		oportere	oportuit		треба
paenitet		paenitere	paenituit		шкодувати
piget		pigere	piguĭt,		соромно
			pigĭtum est		
possum	potes	posse	potui		могти
prosum	prodes	prodesse	profui		бути корисним
puDET		puDere	puDuit,		соромитися
			puDĭtum est		
subeo	subis	subire	subīi	subitum	підходити
subsum	subes	subesse	subfui		знаходитись
sum	es	esse	fui		бути, існувати
supersum	supĕres	superesse	superfui		уціліти
tepefio	tepefis	tepefiĕri	tepefactus sum		нагріватися
transeo	transis	transire	transīi	transitum	переходити
veneo	venis	venire	venīi	venĭtum	продаватись

Вправи

Вправа 1. Зачарований квадрат. Знайдіть відповіді на питання і заповніть ними клітинки:

1			1. Quod puer postea fit ?
2			2. Infinitivus verbi eo.
3			3. Qui regnat ?

Вправа 2. Утворіть відповідні форми дієслів *velle* або *nolle* за зразком:

cupis (ти дуже бажаєш)	vis
non cupiebant (вони не дуже бажали)	nolebant
cupiet	
cupitis	
non cupimus	
cupiebam	
cupiunt	
cupio	
non cupiunt	
cupiam	

Вправа 3. Доповніть речення підходящими формами дієслів *velle*, *nolle*, *malle*, а потім перекладіть їх:

1. Poëtae legi quam laudari ... 2. ... ne amici tui parentes meos cras visitare? 3. Te heri visitare ... , neque vero potui. 4. Quis certa pro incertis credere ... ? 5. Semper pacem quam bellum ... (1-ша ос. множ. майб. часу). 6. Cur mecum loqui ... ?

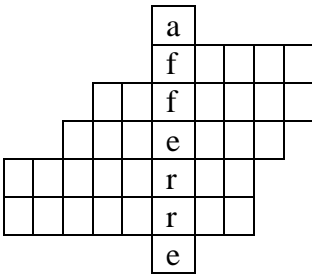
Вправа 4. Перекладіть речення:

1. Tardissime is, amice, celeris ibo. 2. Opto, ut domo exeas et amico libros lectos referas. 3. Tibi obiremus, si sciremus, quando domum rediturus esses. 4. Quod fortuna feret, feremus. 5. Non semper assecuti sumus, quae volueramus. 6. Fama crescit eundo. 7. Romani antiquicum dignitate mori quam cum infamia vivere malebant. 8. Si vis amari, ama! 9. Hoc volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas! 10. Rapere est accipere, quod non possis reddere. 11. Abiit, non obiit. 12. Fides, ut anima, unde abiit, eo nunquam redit.

Вправа 5. Перекладіть речення з дієсловами *ferre* і *fiēri*:

1. Leve fit, quod bene fertur, onus. 2. Non tacitum feres. 3. Feras, non culpes, quod mutari non potest. 4. Quod putas annum secum tulisse? 5. Quod factum est, infectum esse nequit. 6. Fit via vi. 7. Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris. 8. Ex comoedia saepe fit tragoedia. 9. Fraus lege fit, ubi quod fieri noluit, fieri autem non vetuit, id fit. 10. Amici vitia si feras, facias tua.

Вправа 6. Заповніть кросворд дієсловами afferre, auferre, conferre, differre, ferre, referre, утвореними за допомогою префіксів від дієслова ferre:

Вправа 7. Знайдіть у крилатих висловах відкладні, напіввідкладні, неправильні, недостатні та безособові дієслова. Сума речень за їх порядковими номерами подана нижче:

1. Odi profanum vulgus et arceo. Ненавиджу низьку юрбу і жену (її) геть.
2. Vincere cum possis, cede interdum sodali. Хоч ти можеш перемогти, однак іноді уступай приятелеві.
3. Memento mori. Пам'ятай про смерть.
4. Quod non licet, acrius urit. Що не дозволено, дужче тягне до себе.
5. Malo accepto stultus sapit. Дурний розумнішає після шкоди.
6. Nasci in felici signo. Народитися під щасливим знаком.
7. Sic itur ad astra. Так ідуть до зірок.
8. Leve fit, quod bene fertur, onus. Тягар, який уміло носять, стає легким.
9. Nisi mortui vivunt, hic muti loquuntur. Тут мертві живуть, тут німі розмовляють.
10. Mendacem memorem esse oportet. Брехун повинен мати добру пам'ять.
11. Edite, bibite, post mortem nulla voluptas! Їжте, пийте, після смерті немає жодної насолоди!
12. Cogitationis roenam nemo patitur. Ніхто не може бути покараний за свої думки.
13. Rem tene, verba sequentur. Влови суть, а слова найдуться.
14. Cito pede labitur aetas. Швидкою ходою плине життя.
15. Gaudeamus igitur, iuvenes dum sumus. Будемо веселитися, поки ми молоді.

Підказ: Відкладні і напіввідкладні $\square + \square + \square = 69$

Неправильні $\square + \square + \square = 33$

Недостатні $\square + \square = 4$

Безособові $\square + \square = 14$

Вправа 8. Поставте дієслова в дійсний спосіб і перекладіть:

oderim

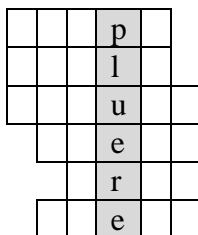
novisses

meminerimus

meminissemus

noveris

Вправа 9. Виберіть із нижченаведених дієслів шість неправильних та недостатніх і заповніть ними клітинки по горизонталі так, щоб по відміченій вертикалі утворилось єдине із наведених безособове дієслово: coepi, edere, fieri, inquam, ire, meminī, velle, ferre, pluere, posse.

Dialōgus

Ad theatrum imus

1. Quo adis?
2. Eo ad theatrum sed id non invenio.
1. Si hanc viam sequeris erras.
2. Si viam rectam sequor non erro?
1. Si mecum sequeris non erras.
2. Errare humanum est.
1. Homo felix! Romam venis et Capitolium videre potest.
2. Recte dicis, amice!

Їдемо в театр

1. Куди йдеш?
2. Їду в театр, але не можу його знайти.
1. Якщо підеш цією дорогою, то помилишся.
2. А якщо піду правильною дорогою, то не помилюсь?
1. Якщо підеш зі мною, то не помилишся.
2. Людині властиво помилятися.
1. Щасливчику! Ти прибув у Рим і можеш побачити Капітолій.
2. Правду кажеш, друже!

Дієслова, котрі необхідно добре розпізнавати

В латинській мові є ряд дієслів, що однаково звучать в окремих граматичних формах, але мають різні значення. Їх називають омоформами.

1. cado, cecīdi, casurus, cadere	падати, гинути
caedo, cecidi, caesum, caedere	різати, бити
occido, occidi, occasum, occidere	падати, вмирати
occido, occidi, occisum, occidere	повалити, убивати
2. dico, dixi, dictum, dicere	говорити, називати
dico, dicavi, dicatum, dicare	сповіщати, присвячувати
3. iaceo, iacui, iacitum, iacere	лежати, висіти
iacio, ieci, iactum, iacere	кидати, виражати
4. luceo, luxi, –, lucere	світити, бути очевидним
lugeo, luxi, luctum, lugere	оплакувати, тужити
5. pareo, parui, paritum, parere	являтися, допомагати
pario, pepēri, paritum, parere	родити, створювати
6. pendeo, pependi, –, pendere	звисати, залежати
pendo, pependi, pensum, pendere	важити, платити
7. possideo, possedi, possessum, possidere	володіти, мати
possido, possedi, possessum, possidere	оволодівати, захоплювати
8. sero, serui, sertum, serere	зв'язувати, починати
sero, sevi, satum, serere	сіяти, засновувати
9. veneo, venivi, –, venire	продаватися
venio, veni, ventum, venire	приходити, досягати
10. volo, volavi, volatum, volare	літати, мчатися
volo, volui, –, velle	хотіти, гадати

Минулий час недоконаного виду умовного способу активного і пасивного станів (*Imperfectum coniunctivi activi et passivi*) дієслів усіх дієвідмін утворюється приєднанням до форми інфінітива особових закінчень активного або пасивного стану.

Зразок відмінювання
дієслів у імперфекті умовного способу активного і пасивного стану

<i>Numerus</i>	<i>Activum</i>		<i>Passivum</i>		
<i>Singul.</i>	1.	libera- re -m я звільняв би	custodi- re -m я охороняв би	libera- re -r мене звільняли б	custodi- re -r мене охороняли б
	2.	libera- re -s	custodi- re -s	libera- re -ris	custodi- re -ris
	3.	libera- re -t	custodi- re -t	libera- re -tur	custodi- re -tur
<i>Plural.</i>	1.	libera- re -mus	custodi- re -mus	libera- re -mur	custodi- re -mur
	2.	libera- re -tis	custodi- re -tis	libera- re -mīni	custodi- re -mīni
	3.	libera- re -nt	custodi- re -nt	libera- re -ntur	custodi- re -ntur

* З теоретичної точки зору правильніше буде, що імперфект кон'юнктива утворюється додаванням до основи інфекта суфікса *-re-* (для I, II, IV дієвідміни) і *-ere-* (для III дієвідміни) та особових закінчень.

Зразок відмінювання допоміжного дієслова *sum, fui, -, esse*
у презенсі та імперфекті умовного способу

<i>Numerus</i>	<i>Praesens</i>	<i>Imperfectum</i>
<i>Singul.</i>	1.	essem – я був би, нехай я буду
	2.	esses
	3.	esset
<i>Plural.</i>	1.	essēmus
	2.	essētis
	3.	essent

Примітка. За цим зразком відмінюється дієслово *vollo, volui, -, velle: velim, velis* і т. д.

**Порівняльна таблиця (парадигма) відмінювання дієслів
в індикативі та кон'юнктиві**

**Форми основ інфекта
(Activum)**

	sanāre лікувати	monēre нагадувати	regēre керувати	capēre брати	audire слухати
Основа та дієвідміни	sānā- I	monē- II	reg- III a	cap(i)- III b	audi- IV
Indicativus Praesens a)	S. 1. sān ō 2. sānā s 3. sāna t Pl. 1. sānā mus 2. sānā tis 3. sāna nt	monē ō monē s mone t monē mus monē tis mone nt	reg ō reg i s reg i t reg i mus reg i tis reg u nt	capī ō capī s capī t capī mus capī tis capī u nt	audi ō audi s audi t audi mus audi tis audi u nt
Conjunctivus Praesens a')	S. 1. sān e m 2. sān e s 3. sān e t Pl. 1. sān e mus 2. sān e tis 3. sān e nt	mone a m mone ā s mone a t mone ā mus mone ā tis mone a nt	reg a m reg a s reg a t reg ā mus reg a tis reg a nt	capī a m capī a s capī a t capī a mus capī a tis capī a nt	audi a m audi a s audi a t audi a mus audi a tis audi a nt
Indicativus Imperfectum b)	S. 1. sānā ba m 2. sānā ba s 3. sānā ba t Pl. 1. sānā bā mus 2. sānā bā tis 3. sānā ba nt	monē ba m monē bā s monē ba t monē bā mus monē bā tis monē ba nt	reg ēba m reg ēba s reg ēba t reg ēba mus reg ēba tis reg ēba nt	capī ēba m capī ēba s capī ēba t capī ēbā mus capī ēba tis capī ēba nt	audi ēba m audi ēba s audi ēba t audi ēbā mus audi ēbā tis audi ēba nt
Conjunctivus Imperfectum b')	S. 1. sānā re m 2. sānā re s 3. sānā re t Pl. 1. sānā re mus 2. sānā re tis 3. sānā re nt	monē re m monē rē s monē re t monē rē mus monē rē tis monē re nt	reg ere m reg erē s reg ere t reg erē mus reg erē tis reg ere nt	cap ere m cap ere s cap ere t cap erē mus cap erē tis cap ere nt	audi re m audi rē s audi re t audi rē mus audi rē tis audi re nt
Indicativus Futurum I c)	S. 1. sānā b o 2. sānā b i s 3. sānā b i t Pl. 1. sānā b i mus 2. sānā b i tis 3. sānā b u nt	monē b o monē b i s monē b i t monē b i mus monē b i tis monē b u nt	reg a m reg ē s reg e t reg ē mus reg e tis reg e nt	capī a m capī e s capī e t capī e mus capī e tis capī e nt	audi a m audi ē s audi e t audi ē mus audi ē tis audi e nt
Conjunctivus Futurum I Не існує					

П р и м і т к а 1. Пасивний стан відрізняється від активного тільки особовими закінченнями.

П р и м і т к а 2. При перекладі тексту необхідно точно знати, до якої дієвідміни належить кожне дієслово. Бо в окремих часах дійсного та умовного способу форми дієслів співпадають, що може вплинути на переклад. В наведеній вище таблиці такі форми виділені жирним шрифтом.

Минулий час доконаного виду умовного способу активного та пасивного стану (Perfectum coniunctivi activi et passivi) усіх чотирьох дієвідмін утворюється:

а) активний стан – додаванням до основи перфекта суфікса **-eri-** та особових закінчень активного стану, напр:

Singularis 1. liberav-eri-m, custodiv-eri-m

б) пасивний стан складається з дієприкметника минулого часу пасивного стану (P.p.p.) та допоміжного дієслова **esse** у формах кон'юнктива теперішнього часу, напр.:

Singularis 1. liberatus, a, um sim; custoditus, a, um sim

Зразок відмінювання

дієслова в перфекті умовного способу активного і пасивного стану

<i>Numerus</i>	Activum	Passivum
<i>Singul.</i> 1.	liberav-eri-m	liberatus, a, um sim
2.	liberav-eri-s	liberatus, a, um sis
3.	liberav-eri-t	liberatus, a, um sit
<i>Plural.</i> 1.	liberav-eri-mus	liberati, ae, a simus
2.	liberav-eri-tis	liberati, ae, a sitis
3.	liberav-eri-int	liberati, ae, a sint

Давноминулий час доконаного виду умовного способу активного та пасивного стану (Plusquamperfectum coniunctivi activi et passivi) утворюється:

а) активного стану – додаванням до основи перфекта суфікса **-isse-** та особових закінчень активного стану:

Singularis 1. liberav-isse-m

б) пасивний стан – за допомогою дієприкметника минулого часу пасивного стану (P. p.p.) та дієслова **esse** в імперфекті кон'юнктива:

Singularis 1. liberatus, a, um essem

Зразок відмінювання

дієслова в плюсквамперфекті умовного способу активного і пасивного стану

<i>Numerus</i>	Activum	Passivum
<i>Singul.</i> 1.	liberav-isse-m	liberatus, a, um essem
2.	liberav-isse-s	liberatus, a, um esses
3.	liberav-isse-t	liberatus, a, um esset
<i>Plural.</i> 1.	liberav-isse-mus	liberati, ae, a essemus
2.	liberav-isse-tis	liberati, ae, a essetis
3.	liberav-isse-nt	liberati, ae, a essent

Форми основ перфекта та супіна

Activum

	I	II	III	IIIa	IV
Основи перфекта	sanav -	monu-	rex-	cep-	audiv-
Conjunctivus Perfectum	S. 1. s̄anāv eri m 2. s̄anāv eri s 3. s̄anāv eri t Pl.1. s̄anāv eri mus 2. s̄anāv eri tis 3. s̄anāv eri nt	monu eri m monu eri s monu er it monu eri mus monu eri tis monu er int	rex eri m rex eri s rex eri t rex eri mus rex eri tis rex eri nt	cep eri m cep eri s cep eri t cep eri mus cep eri tis cep eri nt	audiv eri m audiv eri s audiv eri t audiv eri mus audiv eri tis audiv eri nt
Conjunctivus Plusquamperfectum	S. 1. s̄anāv isse m 2. s̄anāv isse s 3. s̄anāv isse t Pl.1. s̄anāv isse mus 2. s̄anāv isse tis 3. s̄anāv isse nt	monu isse m monu isse s monu isse t monu isse mus monu isse tis monu isse nt	rex isse m rex isse s rex isse t rex isse mus rex isse tis rex isse nt	cep isse m cep isse s cep isse t cep isse mus cep isse tis cep isse nt	audiv isse m audiv isse s audiv isse t audiv isse mus audiv isse tis audiv isse nt

Passivum

	I	II	III	IIIa	IV
Основи супіна	sanat-	monit-	rect-	capt-	audit-
Conjunctivus Perfectum	S. 1. sanatus, a, um sim 2. sanatus, a, um sis 3. sanatus, a, um sit Pl.1. sanati, ae, a simus 2. sanati, ae, a sitis 3. sanati, ae, a sint	monitus, a, um sim monitus, a, um sis monitus, a, um sit moniti, ae, a simus moniti, ae, a sitis moniti, ae, a sint	rectus, a, um sim rectus, a, um sis rectus, a, um sit recti, ae, a simus recti, ae, a sitis recti, ae, a sint	captus, a, um sim captus, a, um sis captus, a, um sit capti, ae, a simus capti, ae, a sitis capti, ae, a sint	auditus, a, um sim auditus, a, um sis auditus, a, um sit auditi, ae, a simus auditi, ae, a sitis auditi, ae, a sint
Conjunctivus Plusquamperfectum	S. 1. sanatus, a, um essem 2.. sanatus, a, um esses 3. sanatus, a, um esset Pl. 1. sanati, ae, a essemus 2. sanati, ae, a essetis 1. sanati, ae, a essent	monitus, a, um essem monitus, a, um esses monitus, a, um esset moniti, ae, a essemus moniti, ae, a essetis moniti, ae, a essent	rectus, a, um essem rectus, a, um esses rectus, a, um esset recti, ae, a essemus recti, ae, a essetis recti, ae, a essent	captus, a, um essem captus, a, um esses captus, a, um esset capti, ae, a essemus capti, ae, a essetis capti, ae, a essent	auditus, a, um essem auditus, a, um esses auditus, a, um esset auditi, a, um essemus auditi, a, um essetis auditi, a, um essent

Зведена таблиця утворення часових форм кон'юнктива

Activum				Passivum				
Praesens		Imperfectum		Praesens		Imperfectum		
1 дієв.	2-3-4 дієв.	1-2-4 дієв.	3 дієв.	1 дієв.	2-3-4 дієв.	1-2-4 дієв.	3 дієв.	
S.	1. -e-m 2. -e-s 3. -e-t	-a-m -a-s -a-t	-re-m -re-s -re-t	-ere-m -ere-s -ere-t	-e-r -e-ris -e-tur	-a-r -a-ris -a-tur	-re-r -re-ris -re-tur	-ere-r -ere-ris -ere-tur
Pl.	1. -e-mus 2. -e-tis 3. -e-nt	-a-mus -a-tis -a-nt	-re-mus -re-tis -re-nt	-ere-mus -ere-tis -ere-nt	-e-mur -e-mini -e-ntur	-a-mur -a-mini -a-ntur	-re-mur -re-mini -re-ntur	-ere-mur -ere-mini -ere-ntur
Perfectum (основа перфекта)		Plusquamperfectum (основа перфекта)		Perfectum (основа супіна)		Plusquamperfectum (основа супіна)		
S.	1. -eri-m 2. -eri-s 3. -eri-t	-isse-m -isse-s -isse-t		Participium perfecti passivi	sim sis sit simus sitis sint	Participium perfecti passivi	essem esses esset essemus essetis essent	
Pl.	1. -eri-mus 2. -eri-tis 3. -eri-nt	-isse-mus -isse-tis -isse-nt						

Питання для самоконтролю:

1. Що виражає кон'юнктив у латинській мові?
2. Як утворюється теперішній час кон'юнктива активного і пасивного стану?
3. Як утворюється імперфект, перфект і плюсквамперфект кон'юнктива активного і пасивного стану?
4. Які дієслова утворюють теперішній час кон'юнктива за допомогою суфікса *-i-* ?

Вправи

Вправа 1. *Визначть форми дієслів та згрупуйте їх в колонках таблиці:*

Praesens indicativi activi	Praesens coniunctivi activi	Futurum I indicativi activi	Imperfectum indicativi activi	Imperfectum coniunctivi activi	Infinitivus
tegunt				dubitarem	

Tegunt, dubitarem, maneant, laudes, moneatis, manent, vestire, monetis, rapere, tacere, scias, praesesse, valeres, legebant, valebat, scio, tegent, capietis, scirem, monebis, leget, legeretis.

Вправа 2. *Перекладіть і поясніть вживання кон'юнктива:*

1. Interrogo te, cur saepe venias. 2. Cura, ut valeas. 3. Non dubitavi, quin me amares. 4. Ira impedit animum, ne verum cernere possit. 5. Nolo esse laudator, ne videar adulator. 6. Cum Graeci Troiam expugnassent, domos reverterunt. 7. O magna vis veritatis, quae facile se per se ipsa defendat. 8. Cum dives sis, non es beatus. 9. Si hoc scissem, dixissem. 10. Fremant omnes licet, dicam, quod sentio.

Вправа 3. *Знайдіть в наведених реченнях п'ять присудків у кон'юнктиві і заповніть ними клітинки кросворда по горизонталі:*

1. Amantes amentes. 2. Laudat venalis qui vult extrudere mercis. 3. Utinam saluti nostrae consulere possimus. 4. Si fata sinant. 5. Sis felix, sis in amore potens. 6. Verba ligant homines, taurorum cornua funes. 7. Videant consules, ne quid res publica detrimenti capiat.

с		р			
а		е			
s		n			
u		i			
s		s			

Форум Августа

Заняття 26 (Lectio vicesima sexta)

Словотвір

Словотвір або словотворення – це розділ науки про мову, що вивчає будову слів та їх творення. Кожне слово складається з морфем – найменших неподільних значущих частин слова. Корінь – це основна морфема слова, яка є носієм речового значення слова. Корінь не має постійного місця в слові. З нього може починатися слово, він може стояти після префікса, може поєднуватися з іншим коренем. Корінь разом із словотворчими морфемами входить до складу основи слова. Основа виділяється в слові шляхом відкидання у змінюваних словах закінчення. Наприклад: mitto (посилаю), основа – mitt- ; remitto (відсилаю), до складу основи входить і префікс – remitt-.

В латинській мові є два види словотвору: словоскладання та афіксація.

Словоскладання – це з'єднання двох або більше слів в одне. Цей вид словотвору в латинській мові порівняно мало розповсюджений. Афіксація – це утворення нових слів шляхом приєднання до основи окремого слова морфологічних елементів префіксів (на початку основи), суфіксів (в кінці основи). Для дієслів найважливішим засобом словотвору є префіксація, а для іменників та прикметників – суфіксація.

Словотвір за допомогою префіксів

Префікси	Значення префіксів	Приклади	Фонетичні зміни
a-, ab-, abs-	віддалення	avocare - відкликати abducere - відводити abstrahere - відтягувати	–
ad-(ac-, al-, ap-, ar-, as-, at-)	наближення, приєднання	adire - приходити accedere - підходити atingere - доторкатися	часто асимілює початковий звук основного слова
circum- con- (com-, co-)	довкола зближення, з'єднання	circumvenio - оточую concurrere - збігатися compellere - зганяти coercere - стримувати	– перед -b-, -p-, -m con- > com-, перед -l-, -r асимілюється
de-	віддалення, усунення	deducere - відводити deaurire - вичерпувати	–
dis- e-, ex-	розділення рух зсередини	discedere - розходитися educere - виводити exire - виходити	– –
in- (im-, il-, ir-)	рух всередину	inducere - вводити importare - привозити irruere - вриватися	перед -b-, -p-, -m in-> im-, перед -l-, -r асимілюється
ob- (oc-, of-, op-)	рух напроти	obducere - приводити occurrere - наткнутися	перед -c-, -f-, -p асимілюється

per-	доведення дії до кінця	perficēre - завершувати	—
prae-	дія наперед,	praedicēre - попереджати	—
pro-	рух вперед	producēre - представляти	—
sub- (suc-, suf-, sug-, sup-, sus-)	бути під чим-небудь, допомагати	subvenire- приходити на допомогу succedēre - входити під щось, проникати	асимілюється з першою приголосн. основного дієслова
super-	бути зверху,	superstare - стояти зверху	—
trans- (tra-)	рух через що-небудь (укр.пере-)	transire - переходити tranare - перепливати	—
Префікси, що не вживаються самостійно			
amb- (am-)	рух довкола	ambire - обходити	—
dis- (di-)	роз'єднання (укр. роз-)	amplecti - обіймати discendēre - розходитися diffundēre - розливати	перед дзвінким при-голосним -di-, перед -f –
in- (im-, il-, ir-)	заперечує	infectus - невиконаний immortalis - безсмертний irrealis - нереальний	асимілюється перед -b, -p, -m – im,
re- (red-)	рух назад, відновлення	restaurare - відновлювати	перед -l, -r – асимілюється
se- (sed-)	відділення	redire - повертатись separare - відділяти seducēre - виключати	перед голосним red-

Найбільш уживані суфікси іменників

Закінчення із суфіксами	Рід	Значення суфіксів	Приклади
-ia, -entia, -antia, -itia	f	властивість, якість, прикмета	audacia - сміливість scientia - знання, наука constantia - постійність iustitia - справедливість
-ina	f	мистецтво, заняття	disciplina - навчання, освіта
-tura, -sura	f	дія або її результат	scriptura - твір, censura - критика
-ula, -cula, -ola, -ella	f	зменшувальні іменники	opercula - невеликий твір, particūla - частинка, filiola - донечка, capella - кізонька
-ulus, -culus, -olus, -ellus, -illus	m	зменшувальні іменники	regūlus - царьок, fratercūlus - братик, filiūlus - синочок, libellus - книжечка, lapillus - камінець

Lectio vicesima sexta (XXVI)

- arius	m	діюча особа	aquarius - водонос
- ium	n	дія або стан	studium - вивчення, odium - ненависть
- men	n	засіб або носій	fumen - потік, річка
- mentum	n	діяльність	ornamentum - прикрашання
- torium, - arium	n	місце дії	laboratorium - лабораторія, aerarium - казна
- or, -tor, - sor	m	стан, діяльність, діюча особа	angor - сум, senator - сенатор, irrisor - насмішник
- sus, -tus	m	назва дії	cursus - біг, reditus - повернення
-sio, -tio	f	назва дії	laudatio - похвала, defensio - оборона
-tas, -tus	f	властивість або стан	pietas - благочестя, senectus - старість
-ies, -ities	f	якість, положення	pauperies - бідність, amarities - гіркість
- tudo	f	стан, властивість	valetudo - здоров'я, fortitudo - міцність

Найбільш уживані суфікси прикметників

Закінчення із суфіксами	Значення суфіксів	Приклади
-cundus, -idus	постійна якість	iracundus - гнівний timidus - боязливий
-ax -ilis, -bilis	здібність, нахил можливість, здібність	mendax - брехливий utilis - корисний, credibilis - імовірний
-eus, -nus, -inus	матеріал	aureus - золотий, ligneus - дерев'яний, quernus - дубовий, faginus - буковий
-ensis, -ester, -estis, -tīmus	характеристика за місцем знаходження	forensis - ринковий, campester - польовий, caelestis - небесний, maritīmus морський
-ius, -īcus, -alis, -aris, -īnus, - anus	властивість або приналежність	patrius - батьківський, rusticus - сільський, regalis - царський, popularis - народний, divinus - божий, montanus - гірський
-uus, -osus, -lentus, -atus, -ītus, -utus	ознака	vacuus - порожній, periculosus - небезпечний, fraudulentus - підступний, barbatus - бородатий, auritus - вухатий, cornutus - рогатий

Дієслівні суфікси

Суфікси із закінченнями	Значення суфіксів	Приклади
-scēre	початок дії	hebescēre - слабшати noscēre - знайомитися
-itare -sare -tare	повторюваність дії	agitare - рухати (часто) cursare - курсувати
-turire, -essēre	прагнення до дії	volutare – возитися, займатися senaturire - мати бажання поїсти capessēre - прагнути, жадібно хапати

Dialogus

Prosit

1. Ebibam igitur suum quisque calicem. A me exemplum capietis. Tibi hoc propino, Marce!
2. Accipio abs te libenter. Equidem non recuso et nunquam recusabo.
1. Tu deinde ceteris propina.
2. Tite praebibo tibi dimidiam pateram.
3. (Titus). Precor ut tibi bono sit. Sit tibi bonum atque commodum. Prosit tibi!
1. Sed cur cessat patera? Cur non obambulat? Deficit nos vinum? Ubi sunt oculi tui, puer? Vola, affer eiusdem generis sextarios duos!

На здоров'я (на благо)

1. Отже, я випив свій келих. Беріть з мене приклад. Я п'ю за твоє здоров'я, Марку!
2. Я охоче наслідую тебе. Я дійсно не відмовляюсь. І ніколи не відмовлюсь
1. Потім запропонуй іншим.
2. Тите, я вип'ю півкелиха за твоє здоров'я!
3. (Тит). Я молюся, щоб у тебе було все добре. За все хороше і корисне для тебе. Хай буде на благо!
1. А чому келих бездіє? Чому не курсує? Де твої очі, хлопче? Лети і принеси дві пляшки (літер) такого самого.

Вправа. *Перекладіть фрагмент із «Історії карпатських русинів», яку в 1842 р. написав Михайло Лучкай.*

De Carpatho

Catena montium ad Posonium exurgens, usque Transylvaniam extensa, semicirculum describit, et format limites inter antiquam Sarmatiam, tardius Poloniam dictam, et modernam Hungariam. Si altitudinem horum montium spectemus, inter Europeos secundam classem occupant, si multa mirabilia, et rara iis contenta; nulli in Europa cedunt. Profunda antiquitas Carpathi lumine historiae illustrari nequit, quandonam primo incolae latera horum montium incolere coepissent penitus ignoratur. Slavos fuisse primos incolas ex nomine montibus his indito patet.

СИНТАКСИС

Термін цей походить від грецького σύνταξις (syntaxis), що означає *складання, впорядкування*. Синтаксис вивчає способи поєднання й розміщення слів у мові. Основними синтаксичними одиницями є словосполучення і речення. Предметом синтаксису є граматична форма (будова, структура) речення, а не його зміст.

Речення складається із граматично оформлених слів і словосполучень, які становлять ціле висловлювання, що характеризується завершеною думкою.

Слова, з яких складається речення, називаються членами речення. Вони поділяються на головні і другорядні.

Головні члени речення

До головних членів речення належать підмет (subiectum) і присудок (praedicatum). До другорядних – додаток (obiectum), означення (attributum) і обставина (circumstantia). Головні члени речення складають граматичну основу речення, а другорядні поширюють граматичну основу.

Підмет (subiectum) в латинській мові, як і в українській, відповідає на питання називного відмінка хто? що? (quis? quid?). Він може виражатися іменником, займенником, іншими субстантивованими частинами мови, невідмінюваним словом і навіть цілим реченням. Наприклад:

Іменником: *Varietas delectat*. Різноманітність подобається.

Займенником: *Haec mea culpa est*. Це моя провина.

Прикметником: *Nic mortui vivunt et muti loquuntur*. Тут мертві живуть, а німі розмовляють.

Числівником: *Tres faciunt collegium*. Троє складають колегію.

Прислівником: *Cras est adverbium*. Завтра – це прислівник.

Прийменником: *Apud* construitur cum accusativo. Біля (коло, при) вживається із знахідним відмінком.

Інфінітивом: *Vivere militare est*. Жити – значить боротися.

Реченням: *Mens sana in corpore sano* magnum bonum est. Здоровий розум у здоровому тілі – це велике благо.

Примітка. Особовий займенник в ролі підмета при дієслівному присудкові в латинській мові вживається рідко, бо особові закінчення дієслівного присудка чітко вказують на особу (як і в українській мові в теперішньому часі: *lego* cotidie (я) читаю щодня; *legis* cotidie (ти) читаєш щодня). Але при логічному наголошенні особи він обов'язково вживається: *Ego* sum rex Romanus et supra grammaticos. Я римський імператор і я вищий від граматиків.

Немає підмета в безособових реченнях при дієсловах, що означають природні явища (*ningit* - сніжить; *pluit* - дощить; *vesperascit* - вечоріє) та моральні категорії (*licet* - можна, дозволено; *oportet* - треба, слід).

П р и с у д о к (praedicatum) – головний член речення, який виражає дію, стан або властивість суб'єкта. Розрізняють два основних типи присудків: простий дієслівний та складений. Простий присудок завжди є дієслівним (praedicatum verbale), бо він виражається одним в дійсному, умовному та наказовому способі активного або пасивного стану. Наприклад: *Consul hodie venit*. Консул приходить сьогодні. *Amicitia horas vincit*. Дружба перемагає час.

Складений присудок виражається сполученням одного дієслова в особовій формі з інфінітивом іншого дієслова. Складений іменний присудок (praedicatum nominale) утворюється з іменної частини мови (praedicativum) та дієслівної зв'язки (verbum copulativum). Іменною частиною такого присудка може бути будь-яка відмінювана частина мови (іменник, прикметник, займенник, числівник). *Libri boni amici sunt*. Книги – добрі друзі. *Epistula longa est*. Лист довгий. *Consules Romae erant duo*. В Римі були два консули.

Крім дієслова *esse* (бути) дієслівною зв'язкою бувають дієслова: *fieri* (робитися), *evadere* (спасатися), *existere* (виступати), *manere* (залишатися), а також інші дієслова в пасивному стані: *haberi*, *putari*, *dici*, *vocari*, *nominari*, *iudicari*, *creari*, *eligi*, *cognosci*, *reperiri*. Наприклад: *Roma aeterna dicitur*. Рим називають вічним містом. *Quis dux deligetur (creabitur, fiet)*? Хто буде обраний царем (Хто стане царем?)

Іменна частина складеного присудка в латинській мові завжди стоїть в тому ж відмінку, що й підмет, а не в орудному, як в українській: *Demosthenes orator evasit* (Демосфен став оратором).

Якщо підметом є вказівний або відносний займенник, а іменною частиною складеного присудка іменник, то займенник узгоджується з іменником у роді та числі. В українській мові в таких випадках вживається в однині займенник середнього роду – *це*:

Hic est meus equus (Це мій кінь).

Haec est mea vacca (Це моя корова).

Hi sunt mei libri (Це мої книги).

Таке узгодження називається з в о р о т н и м (congruentia inversa).

Другорядні члени речення

Другорядними вважаються такі члени речення, що поширюють головні члени – підмет і присудок. До них належать: додаток (obiectum), означення (attributum) і обставина (circumstantia).

Д о д а т о к означає предмет, на який спрямована дія, тобто він є об'єктом дії, стану або ознаки, уточнюючи смисл присудка. Відповідає на питання непрямих відмінків, крім називного і кличної форми. Додаток може бути виражений будь-якою частиною мови, що виступає в ролі іменника. Розрізняють два види додатків: п р я м и й і н е п р я м и й. Прямий додаток вживається тільки з перехідними дієсловами і стоїть у знахідному відмінку без прийменника: *Pater filium laudat*. Батько хвалить сина. Непрямий додаток може вживатися з перехідними і неперехідними дієсловами: *Sol lucet omnibus*. Сонце світить усім. *Caecus non iudicat de colore*. Сліпий не судить про кольори.

О з н а ч е н н я вказує на ознаку предмета, відноситься в реченні до іменника або субстантивованого слова і відповідає на питання який? котрий? чий? скількох? У ролі означення можуть виступати прикметники, іменники, займенники, числівники, прислівники, дієприкметники, інфінітиви, фразеологічні звороти.

Означення бувають у з г о д ж е н і та н е у з г о д ж е н і.

У з г о д ж е н і означення стоїть у тому відмінку, числі і роді, що й іменник, до якого відносяться. Вони здебільшого стоять після іменника: poeta *clara* (славний поет), rex *senex* (старий цар), spirītus *aethylicus* (етиловий спирт) Перед іменником стоять лише тоді, коли на них падає логічний наголос: *multi* homines (багато людей), *haec* terra (ця земля), *prima* luna (новий місяць).

П р и м і т к а 1. Якщо означення відноситься до іменників різних родів, то воно ставиться при одному з них, а при інших дорозумлюється або повторється: Nominis utilitati *agri omnes et maria* parent (або: Nominis utilitati *agri et maria omnia* parent, або: Nominis utilitati *agri omnes omniaque maria* parent).

Іменники також можуть виступати у ролі узгодженого означення, вони узгоджуються з іншим іменником у відмінку, а якщо можливо, то і в роді: urbs *Roma* (місто Рим), Ovidius *poeta* (поет Овідій), *victor* curtus (тріумфальна колісниця).

Різновидом означення є п р и к л а д к а (appositio). Прикладкою називається узгоджене у відмінку означення, виражене іменником або іменником із своїм означенням. Вона вказує на ознаку предмета, даючи йому іншу загальну або власну назву: Historia, *magistra vitae* (Історія, вчителька життя). Roma, *caput Italiae* (Рим, столиця Італії). Athenae, *multarum doctrinarum inventrices* (Афіни, колиска багатьох наук). Приклади стоять переважно після означуваного слова і виділяються комами.

П р и м і т к а 2. Узгоджені означення інколи перекладаються українською мовою неузгодженими означеннями: clades *Cannensis* (поразка під Каннами), *civilis* victoria (перемога в громадянській війні).

Н е у з г о д ж е н е означення не залежить від роду, числа і відмінка іменника, до якого воно відноситься. Відповідає на питання непрямих відмінків, а також на питання який? чий? Воно найчастіше виражається іменником у родовому відмінку або аблативі без прийменника та в інших відмінках з прийменником. Наприклад: Gen.: tribunus *plebis* (народний трибун); *senatus* consulta (акти римського сенату); vir *magni ingenii* (людина великого таланту); Abl.: vir *magna auctoritate* (дуже авторитетна людина).

Інші відмінки з прийменниками: oratio *pro Milone* (промова на захист Мілона);

libri *de officiis* (книги про обов'язки); mensa *ex marmore* (стіл із мармуру);

rugna *sine spe* (безнадійний бій); otium *cum dignitate* (заслужений відпочинок).

П р е д и к а т и в н и м означенням називається означення, яке узгоджене з підметом (або з додатком) і формально від нього залежить, але за

змістом відноситься до присудка (предиката). Тому воно і називаються предикативним. В якості таких означень у латинській мові найчастіше бувають:

1. Іменники, що вказують на вік, посаду, звання: *puer*, *iuvenis*, *senex*; *consul*, *praetor*, *legatus*, *victor*, *testis*. Наприклад: *Cicero senex rem publicam defendit* (Цицерон, будучи старим (на старості), захищав республіку). *Marius iterum consul Galliam expugnabat* (Марій в своє друге консульство завойовував Галлію).

2. Прикметники, діеприкметники, займенникові прикметники: *vivus*, *mortuus*, *libens*, *invitus*, *praesens*, *absens*, *laetus*, *tristis*, *salvus*, *prudens*, *rarus*, *solus*, *totus*, *princeps*, *prior*, *posterior*, *postremus*. Наприклад: *Galli laeti in castra pergunt* (Галли з радістю (радісними) повернулися в табір). *Hannibal princeps in praelium ibat, ultimus excedebat* (Ганнібал першим вступав у бій і останнім виходив з нього). *Belgae solis Germanis virtute cedebant* (Белги одним лише германцям поступалися сміливістю).

Обставина характеризує дію, вказуючи на місце, час, причину, мету, міру, умову або спосіб вияву ознаки: *In urbe habito* (Я живу в місті). *Heri domi fui* (Вчора я був вдома). *Luscinia totam fere noctem canit* (Соловейко співає майже всю ніч). *Litteras tuas magna voluptate legi* (Твої листи я прочитав з великим задоволенням). *Exercitus fame interiit* (Військо загинуло від голоду). *Dissimulandi causa in senatum venit* (Прибув у сенат з метою приховати правду).

Імператор Август

Вживання часів та функції кон'юнктива в незалежних реченнях

На ранній стадії розвитку латинської мови і в класичну епоху кон'юнктив вживався тільки в незалежних реченнях. Основною функцією його було вираження відношення дії до реального факту. І це відношення вживалось переважно у двох смислових значеннях: а) для вираження волі, бажання і вимоги; б) для вираження можливості, сумніву та припущення.

Смислові відтінки визначають час, особу і форму заперечення. Кожен із смислових відтінків кон'юнктива мав у латинській граматиці окрему назву.

1. **Coniunctivus hortativus** виражає *з а к л и к д о д і ї, с п о н у к а н н я*, зустрічається в такій ролі в 1 особі множини теперішнього часу. Запереченням виступає частка **ne**. Українською мовою ця форма кон'юнктива перекладається наказовим способом множини майбутнім часом: Praeterīta omittamus. Давайте не будемо говорити (промовчимо) про минуле. Amemus, puellae! Будемо кохати, дівчата!

Як видно з прикладів, заклики є добровільними і з участю їх ініціаторів.

2. **Coniunctivus imperativus** виражає *н а к а з* або *п о б а ж а н н я*.

Вживається в теперішньому часі в 2 і 3 особах однини та множини. Запереченням виступає частка **ne**. Форми 2 особи однини і множини перекладаються наказовим способом або умовним з наказовою інтонацією, а форми 3 особи за допомогою часток *хай, нехай* в теперішньому або майбутньому часі: Sis felix! Будь щасливий! Audiatis me! Послухайте мене!

Sit nox cum somno! Нехай буде ніч зі сном! Vivant! Хай живуть!

3. **Coniunctivus prohibitivus** виражає *з а б о р о н у*, за змістом близький до заперечної форми наказового способу. Вживається в 2 і 3 особах однини та множини в теперішньому і минулому часі доконаного виду. Запереченням виступає частка **ne**, інколи заперечні займенники: **nemo, nihil**. Заборона стосується теперішнього або майбутнього часу: Ne venias! Не приходь! Nihil scripseritis! Нічого не пишіть!

4. **Coniunctivus optativus** виражає *п о б а ж а н н я* або *н а д і ю*. Вживається в усіх часах і особах однини та множини. Запереченням служать частки **ne** або **non**. Слід мати на увазі, що praesens coniunctivi виражає побажання на майбутнє, imperfectum – на момент мовлення, perfectum та plusquamperfectum – у минулому часі. Praesens та perfectum вказують на можливе здійснення побажання, а imperfectum та plusquamperfectum – на нездійснення бажання. Форми побажального кон'юнктива часто вживаються зі словом *utīnam* (о, якби). Українською мовою перекладається умовним способом. Наприклад:

P r a e s e n s coniunctivi: **Utīnam** ad senectutem **perveniat**! О, якби ви дожили до старості!

I m p e r f e c t u m coniunctivi: **Utīnam** Clodius **viveret**! О, якби Клодіус жив!

Perfectum coniunctivi: **Utīnam haberitis!** О, якби ви мали!

Plusquamperfectum coniunctivi: **Utīnam scivisset!** О, якби він знав (раніше)!

Примітка. Крім **utīnam** можуть вживатися слова: **velim, nolim, malim** (якщо бажання може здійснитися); **vellem, nollem, malle** (якщо бажання не може здійснитися): **Utīnam maneas!** (Velim maneas!) – О, якби ти залишився! **Utīnam maneres!** Vellem maneres! О, якби ти не залишився!

5. **Coniunctivus concessivus** виражає поступку, припущення. Вживається в усіх особах однини і множини у теперішньому і минулому часі доконаного виду. Заперечення – частка **ne**. Praesens виражає поступку стосовно теперішнього часу, а Perfectum – дію, припустиму в минулому. Перекладається за допомогою слів: припустимо, хай, нехай, хоч. Наприклад: **Fiat iustitia, pereat mundus** (Praesens). Нехай здійсниться правосуддя, хоч би загинув світ. **Fueris doctus, fueris prudens, pius non fuisti** (Perfectum). Хоч ти був ученим, був мудрим, але добродійним ти не був.

6. **Coniunctivus potentialis** виражає можливість, нерішуче твердження, припущення. Вживається в усіх особах, запереченням служить частка **non**. Praesens та perfectum coniunctivi перекладаються теперішнім або майбутнім часом, а imperfectum – минулим: **Quis neget** (negavērit)? Хто міг би заперечити (тепер або потім)? **Quis putaret?** Хто міг би подумати (тоді)?

7. **Coniunctivus dubitativus (deliberativus)** виражає сумнів, вагання. Вживається переважно в питальних реченнях стосовно 1 особи однини і множини у двох часових формах. Praesens coniunctivi висловлює сумнів щодо теперішнього або майбутнього часу, imperfectum coniunctivi – щодо минулого. Заперечується часткою – **non**. Перекладається українською мовою давальним відмінком з інфінітивом: **Quid respondeam** (Praesens)? Що мені відповісти (тепер або пізніше)? **Quid responderem** (Imperfectum)? Що я мав (повинен був) відповісти?

Таблиця вживання кон'юнктива в незалежних реченнях

Види кон'юнктива	Значення	Час, особа	Вживання	Заперечення	Приклади
hortativus	заклик, спонукання	praesens	в 1 ос. мн.	ne	Ne audiamus! Не слухаймо!
imperativus (iussivus)	наказ, вимога	praesens	2 і 3 ос. одн. та множ.	ne	Audiat! Нехай слухає! Caveant consules! Нехай консули пильнують!

Lectio duodetricesīma (XXVIII)

prohibitivus	заборона	praesens або perfectum	2 ос. одн. та множ.	ne, neve	Noli me tangere! Не торкайся мене!
optativus	побажання	praesens imperfectum perfectum plusquam-perfectum	в усіх особах	ne	Ne dis irascamur. Не гніваймося на бога. Utīnat scribēret! О, якби він написав! Utīnam haberitis! О, якби ви мали! Utīnam me prius vidisses! О, якби ти мене побачив раніше!
concessivus	поступка, припущення	praesens perfectum	в усіх особах	ne, non	Ne sit hoc verum. Нехай це неправда. Fueris prudens. Припустимо, що ти був мудрим.
potentialis	можливість	praesens perfectum imperfectum	в усіх особах	non	Rogem. Я запитав би. Dixerit quispiam. Хто-небудь, можливо, скаже. Quis putaret? Хто міг би подумати?
dubitativus	сумнів, вагання	praesens imperfectum	1 ос. одн. і множ.	non	Quid timeam? Чого мені боятися? Quid timerem? Чого мені було боятися?

Храм Сатурна

Заняття 29 – 30 (Lectiones undetricesima et tricesima)

Вживання часів та способів у складнопідрядних реченнях

Згадаємо, що складнопідрядне речення складається із головного і одного або більше підрядних, котрі синтаксично і семантично залежать від головного. Підрядні речення можуть з'єднуватись із головним за допомогою сполучників підрядності, сполучних слів або інтонаційно. У підрядних реченнях вживається як дійсний спосіб, так і умовний (кон'юнктив). У деяких видах підрядних речень за правилами латинської граматики може вживатися тільки кон'юнктив, часова форма якого визначається правилами послідовності часів (*consecutio temporum*). Згідно з якими час кон'юнктива у підрядному реченні залежить від дієслова-присудка головного речення, а також від співвідношення дій головного та підрядного речень. Часи діляться на дві групи:

- а) *praesens, futurum I, futurum II, imperativus* – г о л о в н і;
- б) *imperfectum, perfectum, plusquamperfectum* – і с т о р и ч н і.

Правила послідовності часів дісного і умовного способів можна проілюструвати на таких таблицях:

Дійсний спосіб (*Indicativus*)

Часи головного речення	Часи підрядного речення	
	Одночасна дія	Минула дія
<i>Praesens indicativi</i>	<i>Praesens indicativi</i>	<i>Perfectum indicativi</i>
<i>Imperfectum, perfectum, plusquamperfectum indicativi</i>	<i>Imperfectum, perfectum, plusquamperfectum indicativi</i>	<i>Plusquamperfectum indicativi</i>
<i>Futurum I indicativi</i>	<i>Futurum I indicativi</i>	<i>Futurum II indicativi</i>

Як видно з цієї таблиці, часи дійсного способу в підрядних реченнях вживаються відповідно до основного значення цих часів, тобто минула дія, виражена плюсквамперфектом, відбувається раніше за минулу дію, виражену імперфектом або перфектом, а майбутня дія, виражена футурумом другим, відбудеться раніше за майбутню дію, вираженому футурумом першим.

Умовний спосіб (Coniunctivum)

Часи головного речення	Часи кон'юнктива в підрядному реченні		
	Одночасна дія	Минула дія	Майбутня дія
Головні часи: Praesens, Futurum I, Futurum II, Imperativus Rogo (rogabo, rogavero) te, Я питаю (буду пи- тати, запитаю) тебе,	Praesens coniunctivi quid agas що ти робиш	Perfectum coniunctivi quid egēris що зробив	Діеприкетник майб. часу акт. стану (форма на -urus, a, um) + esse теп. часу кон'юнктива quid acturus sis що будеш робити
Історичні часи: Imperfectum, Perfectum, Plusquamperfectum Rogabam (rogavi, rogaveram) te, Я спитав тебе,	Imperfectum coniunctivi quid agēres що ти робиш	Plusquamperfectum coniunctivi quid egisses що ти (з)робив	Форма на -urus, a, um + esse в імперфекті кон'юнктива quid acturus esses що будеш робити

Проаналізувавши таблицю умовного способу, наочно видно, що існують певні правила послідовності часів у підрядних реченнях:

Правило 1. Якщо в головному реченні вживається один із головних часів, то в підрядному реченні повинен бути:

- а) за одночасної дії – **praesens** coniunctivi: Rogo (rogabo, rogavero) te, quid agas (Praes. coniunct.). Я питаю (буду питати, запитаю), що ти робиш;
- б) для дії попередньої – **perfectum** coniunctivi: Rogo (...) te, quid egēris (Perf. coniunct.). Я питаю (...) тебе, що ти робив;
- в) для дії наступної – **описова форма** (futurum periphrasticum praesentis), що означає дію в майбутньому по відношенню до дії головного речення: Rogo (...) te, quid acturus sis. Я питаю, що будеш робити.

Правило 2. Якщо в головному реченні присудок виражений одним із історичних часів, то:

- а) за одночасної дії у підрядному реченні вживається **imperfectum** coniunctivi: Rogabam (rogavi, rogaveram) te, quid agēres (Imperf. coniunct.). Я питав (спитав) тебе, що ти робиш;

б) для дії попередньої – **plusquamperfectum** coniunctivi: Rogabam (...) te, quid egisses. Я питав (спитав) тебе, що ти робив;

в) для дії наступної – **описова форма** (-urus essem): Rogabam (...) te, quid acturus esses. Я питав (спитав) тебе, що ти будеш робити.

Правила послідовності часів у повному обсязі застосовуються у непрямому питанні та непрямій мові. У деяких типах підрядних речень ці правила діють частково.

Непряме питання

Різниця між прямим і непрямим питанням легко розпізнається на прикладах:

Пряме питання:

Quo curris? Куди біжиш?

Amasne bestias? Чи ти любиш звірів?

Непряме питання:

Dic, quo curras. Скажи, куди біжиш.

Nescio, amasne bestias. Я не знаю, чи ти любиш звірів.

Непряме питання (Quaestio obliqua) – це один із видів додаткового підрядного речення, що починається питальними займенниками, прислівниками або частками. Такий вид додаткового підрядного речення залежить від дієслів головного речення зі значенням *запитувати, знати, говорити, бачити, розуміти* та деяких безособових виразів. І як уже відмічалось вище, у непрямих питаннях присудок вживається в кон'юнктиві відповідно до *consecutio temporum*:

Iudex me interrogavit, latronesne vidissem.

Haud scio, an erres.

Dic mihi, quis amicus tuus sit.

Суддя спитав мене, чи я не бачив розбійників.

Я не знаю, чи ти не помиляєшся.

Скажи мені, хто твій друг.

При подібних питаннях вживаються частки **utrum** (або, чи), **-ne**(чи) – в першій частині, **an** (або, чи) – в другій частині: *Cosiderate, (utrum) facta(ne) an dicta pluris sint*. Зважте, чи справи, чи слова більш важливі.

Близькими до непрямого питання є додаткові підрядні речення з **quin** (що), який виник із питального займенника *qui?*(Abl.) + частка *ne*. Цей сполучник вживається тоді, коли у головному реченні є заперечні або питальні вирази, що вказують на відсутність сумніву: *non dubito* (я не сумніваюсь), *nemo dubitat* (ніхто не сумнівається), *dubium non est* (немає сумніву), *quis dubitat* (хто ж сумнівається). У підрядних реченнях такого типу вживаються всі часи кон'юнктива за правилами *consecutio temporum*:

Non dubito, quin verum dicas (dixeris, dicturus sis) і т. д. Я не сумніваюсь, що ти правду говориш (говорив, будеш говорити) і т. д.

Сполучники підрядних речень з кон'юнктивом

Перш ніж розглянути підрядні речення із присудком у кон'юнктиві, ознайомимось із сполучниками, що з'єднують різні види підрядних речень із головними.

Нагадаємо, що в підрядних реченнях може вживатися як дійсний (індикатив), так і умовний (кон'юнктив) спосіб. У деяких видах підрядних речень вживається тільки умовний спосіб, у деяких – обидва способи, але з різницею в значенні.

Сполучники, що вживаються в реченнях з умовним способом	Спосіб	Тип підрядних речення
ut – щоб, що, хоч, хоч би	умовний	мети, додаткове, наслідкове, допустове
ne – щоб не	умовний	мети, додаткове
quin – що, щоб	умовний	додаткове, мети, наслідку
quamvis, licet – хоч, хоч би, як би; нехай	умовний	допустові
tamquam, quasi, velut si, ac si – так якби, немовби, начебто, якби	умовний	умовно-порівняльні
quod, quia, quando, quoniam – тому що, оскільки, бо	умовний та дійсний	причинові
si – якщо, якби; nisi – якщо не, якби не	умовний та дійсний	умовні речення
sive-sivi (seu-seu) – або якщо, або	умовний та дійсний	умовні речення
etsi, etiamsi, tametsi – навіть якщо, хоч би	умовний та дійсний	допустові
quodsi – але коли, але якщо	умовний або дійсний	умовні
cum – коли, бо, тому що, хоч	умовний та дійсний	обставини часу, причини, допустові
dum, modo, quoad, donec, quamdiu – до, доки, поки ні, аби, тільки б, лише б	умовний та дійсний	обставини часу, умовні

Підрядні речення із сполучниками *ut, ne* (додаткові, мети, наслідкові, допустові)

Сполучник *ut* (щоб) і *ne* (щоб не) вживається в підрядних реченнях мети і додаткових. В підрядних реченнях мети *ut* і *ne* називаються *ut (ne) finale*, а у додаткових – *ut (ne) obiectivum*. Присудок у цих підрядних реченнях вживається тільки у кон'юнктиві, бо він не вказує реальність дії, а виражає лише волю або бажання.

Підрядні речення мети (*ut finale*) вживаються з дієсловами, що означають мету дії і відповідають на питання з якою метою? для чого?

Вживання часів у підрядних реченнях мети підпорядковане правилу *consecutio temporum*, а саме:

praesens coniunctivi – після головних часів (*Venio, ut te videam*. Я риходжу, щоб тебе бачити);

imperfectum coniunctivi – після історичних часів (*Veni, ut te viderem*. Я пришов, щоб тебе побачити).

У латинській мові в підрядних реченнях мети вживається особова форма дієслова, а не інфінітив. Українською мовою, якщо в головному і підрядному реченні спільний підмет, присудок можна перекладати інфінітивом, наприклад: *Edo, ut vivam*. Я їм, щоб жити.

Підрядні додаткові речення (*ut* і *ne* *obiectivum*) з'ясовують або уточнюють зміст головного речення. Їх ще називають з'ясувальними реченнями. Відповідають на питання *що? про що? чого?*

Речення цього типу залежать від дієслів головного речення, що виражають *бажання, вимогу, піклування, побоювання, перешкоду* і т. п.

У реченнях з **ut (ne)** *obiectivum* вживається кон'юнктив за такими правилами, як і в підрядних реченнях мети (див. вище). Перекладаються українською мовою підрядними додатковими реченнями або іншими способами, що можуть замінити підрядні речення, наприклад: *Omnes homines optant, ut pax sit*. Усі люди бажають, щоб був мир (Усі люди бажають миру). *Rogo te, ut venias*. Прошу тебе, щоб ти прийшов (Прошу тебе прийти). *Mando tibi, ut res nostras geras*. Я доручаю тобі, щоб ти вів наші справи (Я доручаю тобі вести наші справи).

Підрядні наслідкові речення (*ut consecutivum* – що наслідкове) відповідають на питання *як? яким чином?* Головне речення з підрядним з'єднується сполучником **ut** (що, так що, щоб) і **ut non** (що не, так що не). Наявність у головному реченні займенників *talīs, tantus, is, ille* або прислівників *ita, sic, tam, adeo* відрізняє цей тип складнопідрядного речення від інших (із сполучником *ut*).

У підрядних наслідкових реченнях присудок в основному вживається в *praesens* та *imperfectum coniunctivi*, але в окремих випадках можуть вживатись інші часи кон'юнктива за правилами *consecutio temporum*. Приклади: **Tantus** clamor factus est, **ut** populus concurreret. Такий піднявся крик, що народ збігся. **Ita** vivere oportet, **ut** homines tibi credant. Так треба жити, щоб люди тобі вірили. **Tot** nos fefellisti, **ut** tibi iam **non** credamus. Ти стільки нас обдурював, що ми тобі уже не віримо.

Підрядні допустові речення можуть поєднуватись з головним сполучниками **ut, licet, ne**, а також сполучниками *quamquam, etsi, etiamsi, tametsi, cum, quamvis*. Вживання часів залежить від сполучників. В підрядних реченнях із сполучниками **ut** (хоч, хоч би), **ne** (хоч не, якби не, **licet** (хай, нехай) вживаються **praesens coniunctivi** або **perfectum coniunctivi**: **Ut desint** (*praesens coniunct.*) vires, tamen est laudanda voluntas. Хоч бракує сил, проте слід похвалити бажання. **Licet** irrideat (*praes. coniunct.*), si qui vult. Хай насміхається, якщо хоче.

У підрядних реченнях із сполучниками **quamvis** і **cum** вживається кон'юнктив згідно з правилами *consecutio temporum*.

У підрядних реченнях із сполучником **quamquam** вживається індикатив.

У підрядних реченнях із сполучниками **etsi**, **etiamsi**, **tametsi** вживається індикатив, якщо дія є реальною, здійсненою, якщо ні – то часи кон'юнктива (див. умовні речення).

Підрядні речення із сполучником *cum* (часу, причини, допустові)

Сполучник *cum* багатозначний. В залежності від значення він має конкретні синтаксичні назви, вводить підрядні речення часу, причини і допустові. У підрядних реченнях часу зі сполучником *cum* вживається як індикатив, так і кон'юнктив. У причинових і допустових реченнях з даним сполучником вживається кон'юнктив.

Підрядні речення часу. З індикативом вживається *cum temporale* (*cum* часове), *cum iterativum* (повторювальне), *cum inversum* (переставне), *cum explicativum = declarativum* (пояснювальне). З кон'юнктивом вживається *cum historicum* (історичне або розповідне).

1. *Cum tempore* (коли, під час) вводить підрядне речення часу, уточнюючи час дії в головному реченні. У підрядному реченні присудок стоїть у теперішньому і майбутніх часах індикатива, наприклад: *Cum redieris, tibi omnia dicam*. Коли повернешся, я тобі все розповім. Минулі часи зустрічаються рідко.

2. *Cum iterativum* (кожен раз, завжди, коли) вказує на багаторазову, повторювальну дію: *Cum est (erat, erit) otium, libros lego (legebam, legam)*. Коли є (був, буде) вільний час, я читаю(читав, буду читати) книги.

В реченнях цього типу при одночасній дії час у головному і підрядному реченні співпадає. Якщо дія підрядного речення передує дії головного речення, то в підрядних реченнях вживаються часи системи перфекта (*perfectum, plusquamperfectum, futurum II*), а в головному реченні – відповідні часи системи інфекта (*praesens, imperfectum, futurum I*).

3. *Cum inversum* (коли раптом, аж ось) вживається тоді, коли підрядне речення виражає основну думку, а головне – другорядну. Часи вживаються так: в головному реченні присудок стоїть в *imperfectum* або *plusquamperfectum*, а в підрядному – *perfectum* або *praesens historicum*. У головному реченні можуть вживатись слова: *iam* (вже), *non* (ще не), *vix* (ледве), у підрядному – *repente subito interim* (раптом, несподівано). Приклад: *Iam ver appetebat (imperf.), cum Hannibal castra movit (perf.)*. Уже наблизилась весна, коли Ганнібал зняв табори (вирушив у похід).

4. *Cum explicativum* (коли, тим що) пояснює або уточнює дію головного речення. Час дії в головному і підрядному реченні співпадає.

Приклади: *Cum* tacent, clamant. Коли мовчать, кричать. *Cum* alios docemus, ipsi discimus. Коли навчаємо інших, самі вчимося (Навчаючи інших, самі вчимося).

5. *Cum historicum* (коли, в той час як, після того як) вживається при описах минулих подій тоді, коли між діями головного і підрядного речення є не тільки часова, але й логічна, причинова залежність. У підрядному реченні з *cum historicum* присудок стоїть в *imperfectum coniunctivi* при одночасній дії, якщо дія підрядного речення передувала дії головного речення, то присудок стоїть в *plusquamperfectum coniunctivi*: *Cum domum irem* (imperf. coniunct.), *sol occidit*. Коли я йшов додому, сонце заходило. *Cum Troia deleta esset* (plusquamperf. coniunct.), *Graeci discesserunt*. Після того як Троя була зруйнована, греки пішли (геть).

Підрядні речення причини. У підрядних реченнях цього типу присудок може стояти як в індикативі, так і в кон'юнктиві. Якщо вживається сполучник *cum causa* (cum причинний) присудок завжди стоїть в кон'юнктиві згідно з *consecutio temporum*. Причинний сполучник *cum* перекладається *тому що, оскільки, бо*: *Cum peritus sis, me adiuvere potes*. Тому що (оскільки) в тебе є досвід, ти можеш мені допомагати.

Підрядні допустові речення. Цей тип підрядних речень містить твердження, припущення, всупереч якому відбувається дія головного речення. Сполучник *cum concessivum* (cum допустове) перекладається як *хоч, нехай, незважаючи на, навіть якби*. Присудок у підрядних допустових реченнях із сполучником *cum* вживається в кон'юнктиві відповідно до правил *consecutio temporum*: *Avari, cum multa habeant, perpetuo egent*. Скупі, хоч і мають багато, постійно потребують.

Умовні речення

(сполучники *si, sin, nisi/ni, quodsi*)

Підрядне умовне речення виражає передумову, від якої залежить здійснення дії головного речення. Підрядне і головне речення утворюють нерозривний смисловий зв'язок, що називається умовним періодом. Умовні підрядні речення приєднуються сполучниками **si** (якщо, якщо б, коли б), **sin** (якщо ж, а якщо), **nisi** (якщо не, якщо б не, коли б не), **quodsi** (отже, якщо, таким чином, якщо). Сполучник *nisi* складається із умовного сполучника *si* і заперечної частки *ni* (арх. *ne*). Вживається для заперечення всієї умови. Коли заперечується лише окреме слово, то вживається *si non*. Сполучник *quodsi* складається із умовних сполучників *quod + si* і вводить підрядні умовні речення.

У латинському умовному періоді може вживатися індикатив та кон'юнктив. За значенням і формою умовні періоди діляться на три типи: **реальний** (*casus realis*), **нереальний** (*casus irrealis*), **потенціальний** (*casus potentialis*).

Р е а л ь н и й період виражає дію, котра на думку мовця, відповідає дійсності. Присудок у головному і підрядному реченні вживається в усіх часах індикатива, хоч в окремих випадках може вживатися і кон'юнктив. Сполучник **si** в підрядному реченні означає реальну умову для виконання дії в головному реченні: *Si ita est, bene est*. Якщо це так, то добре. *Si vis amari, ama*. Якщо хочеш бути любимим – люби.

Н е р е а л ь н и й період виражає дію, неможливу для здійснення або таку, що протирічить дійсності. В таких реченнях вживається *imperfectum coniunctivi* для теперішнього часу, а *plusquamperfectum coniunctivi* для минулого часу: *Lucius, nisi aegrotus esset, in forum venisset* (*imperf.coniunct.*). Якби Люцій не був хворий, він прийшов би на форум. *Si tacuisses, philosophus mansisses* (*plusqumperf. coniunct.*). Якби ти був замовчав, ти б залишився філософом.

П о т е н ц і а л ь н и й (можливий) період вказує на дію, що за певних умов може або могла б здійснитись. В головному і підрядному реченні вживається кон'юнктив. *Praesens coniunctivi* виражає дію недоконаного виду, а *perfectum coniunctivi* – доконаного: *Si aegroti simus, non ambulemus*. Якщо ми хворі, то не прогулюємось. *Si quis ita feceris, imprudentem eum dixeris*. Якби хтось так зробив, то ти б назвав його нерозумним (нерозсудливим).

Вживання кон'юнктива в умовних реченнях не підпорядковується правилам *consecutio temporum*.

Уподібнення способу (*Attractio modi*)

У підрядних означальних (відносних) і умовних реченнях присудок може вживатися в дійсному (індикативі) або умовному (кон'юнктиві) способі. Якщо присудок головного речення стоїть в індикативі, то й присудок підрядного речення буде в індикативі. Але якщо присудок головного речення стоїть в кон'юнктиві, то підрядне речення попадає в залежність від головного і в ньому замість індикатива може вживатися кон'юнктив. Цим самим встановлюється смисловий зв'язок двох речень. Таке явище називається уподібненням (*Attractio* або *assimilatio modi*): *Cum recte vivas, ne cures verba malorum*. Якщо чесно живеш, то не звертай увагу на слова дурних людей. *Foedus factum est his legibus, ut is populus alteri imperitaret, cuius cives in eo certamine vicissent*. Була укладена угода на таких умовах, що той народ буде керувати іншим, чий громадяни переможуть у цьому змаганні.

Вправи

Вправа 1. *Знайдіть дієслова в кон'юнктиві і розмість їх за спільними часовими формами в таблиці за поданим зразком: moveam, monerer, moneratus essem, monerim, monuisssem (від monere – нагадувати); iudices, scribes, vinceris, moreris, legeris, monitae sitis, depulissent, essetis, possitis, horaturae sint, terret,*

gauderet, dederas, petivissemus, hortaberis, didicisse, profuistis, patiemur, affuisses, captum sit, misero, morerentur, laceraris, currerent.

Praesens		Imperfectum		Perfectum		Plusquamperfectum	
activi	passivi	activi	passivi	activi	passivi	activi	passivi
mone-a-m							
		mone-re-r					
						moneratus essem	
				mon-eri-m			
						monu-isse-m	

Вправа 2. *Перекладіть і поясніть вживання кон'юнктива:*

Alexander Magnus dixit: „Utīnam Indi quoque me deum esse credant!”
 Utīnam illum diem videam, quo amicus meus poëta clarus celebretur! Marcus
 Tullius Cicëro scripsit: „Utīnam Tulliola mea vivëret!” Ad senectutem utīnam
 perveniatis! Utīnam omnes cives patriae consūlant!

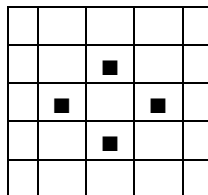
Вправа 3. *Доповніть речення за змістом і перекладіть їх:*

1. Te interrogo, quis in horto ... 2. Cur mihi non dixisti, in qua domo ...?
 3. Quando mihi dices, ubi nunc habit... 4. Mihi dicëre non potuit, quota
 hora ... 5. Ignoro, quando porta patefacta ... 6. Ignoro, cur avus non iam in
 urbe nostra habit...

Вправа 4 . *Перетворіть кожне друге речення у підрядне із сполучником ut та перекладіть:*

1. Moneo te: Provide! 2. Pater me oravit: Liberos tuto in oppidum ducō. 3.
 Servi legum sumus: Liberi esse possumus.

Вправа 5. *Щоб розв'язати даний кросворд, достатньо розмістити в певному порядку суфікси: a і re, займенники tu (в Nom. та Acc.), se, ea, частку ne, іменник tabes, а також допоміжне дієслово esse в різних особах та часах індикатива і кон'юнктива.*

Інфінітивні звороти

В латинській мові інфінітив у реченнях буває підметом, додатком і (рідше) присудком. У ролі додатка інфінітив утворює безсполучниковий синтаксичний зворот, який замінює підрядні додаткові або підметові речення. Таких зворотів у латинській мові два. Їх називають *accusativus cum infinitivo* та *nominativus cum accusativo* (знахідний з інфінітивом та називний з інфінітивом). В українській мові інколи теж після деяких перехідних дієслів (просити, благати, закликати, примушувати, проклинати) зустрічаються подібні конструкції. Наприклад: Викладач просить студента читати. Я благаю вас прийти.

Інфінітивні звороти залежать від присудка головного речення. Але далеко не всі дієслова можуть керувати інфінітивними зворотами. Дієслова, що керують інфінітивними зворотами, можна поділити за смисловою ознакою на декілька груп:

1. Дієслова, що виражають процес мовлення (*verba dicendi*): *dicere* (говорити), *declarare* (заявляти), *narrare* (розповідати), *nuntiare* (повідомляти), *respondere* (відповідати), *tradere* (передавати, розповідати), *aiō* (говорю, стверджую) та ін.

2. Дієслова, що виражають мислення (*verba putandi*): *putare* (думати), *sensere* (розмірковувати), *scire* (знати), *intelligere* (розуміти), *iudicare* (вважати, думати), *arbitrari* (спостерігати, вважати) та ін.

3. Дієслова, що виражають відчуття, сприймання, переживання (*verba sentiendi*): *sentire* (відчувати), *audire* (слухати), *videre* (бачити), *gaudere* (радіти), *dolere* (сумувати) та ін.

4. Дієслова, волевиявлення, бажання (*verba voluntatis*): *velle* (хотіти), *nolle* (не хотіти), *cupere* (бажати), *vetare* (забороняти), *sinere* (дозволяти), *iubere* (наказувати) та ін..

5. Безособові дієслова та вирази (*verba impersonalia*): *constat* (відомо, встановлено), *notum est* (відомо), *oportet* (слід, треба), *iuvat* (приємно), *necesse est* (необхідно), *iustum est* (справедливо), *licet* (можна, дозволено), *fama est* (є чутка), *manifestum est* (цілком ясно) та ін.

Інфінітивні звороти – це особливі форми підрядних додаткових або підметових речень, які з'єднуються з головним реченням не за допомогою сполучників, а шляхом зміни граматичної форми підмета і присудка.

Знахідний відмінок з інфінітивом (Accusativus cum infinitivo)

Аналіз цього звороту почнемо з прикладів, щоб простежити, які зміни відбуваються у підрядному реченні із сполучниками *quo*, *quod* при передачі його зворотом *accusativus cum infinitivo* (скорочено: А.с.і.)

1. *Діти ідуть у школу. Discipuli in scholam prop̄erant.*
2. *Ми бачимо дітей. Videmus discipulos.*

Якщо об'єднати ці речення в одне, то отримаємо:

3. *Ми бачимо, що діти йдуть у школу. Videmus discipulos in scholam properare.*

Що змінилось після об'єднання цих двох речень? По-перше, підмет першого речення (*discipuli*) став прямим додатком або злився з додатком другого речення (*discipulos* – Acc.); по-друге, присудок першого речення (*propĕrant* – 3 ос. мн.) став інфінітивом (*properare*). Інших змін не відбулось. Отже, можемо зробити такий висновок: логічним підметом даного латинського речення є знахідний відмінок іменника (*discipulos*), а логічним присудком є інфінітив (*properare*).

У латинському синтаксисі зворот А.с.і. розглядається не як ціле речення, а як член речення, і тому комою не виділяється. Як узнати, що в реченні є такий зворот? Наявність звороту створює певні труднощі для дослівного перекладу речення, бо інфінітив не знаходить у ньому свого звичайного місця. У нашому прикладі дослівний переклад виглядав би так: *Ми бачимо дітей у школу йти*.

Порядок перекладу звороту А.с.і. такий:

1. Знайти присудок, який керує зворотом.
2. Вжити сполучник *що* або *щоб*.
3. Знайти незалежне слово (іменник, займенник) у знахідному відмінку і перекласти його називним відмінком.
4. Знайти незалежний інфінітив і перекласти його особовою формою дієслова, узгодивши число і рід із словом, що стоїть у знахідному відмінку, а час і стан узгодити із присудком, який керує зворотом.
5. Таким чином, слово у знахідному відмінку стане підметом, а інфінітив присудком підрядного речення.

Покажемо це на такому прикладі: *Caesar milĭtes castra munire iussit.*

1. Знаходимо керуюче дієслово. Це – *iussit* (наказав). Хто наказав? *Цезар*.

2. Вживаємо сполучник *щоб*, якого немає у латинському реченні: *Цезар наказав, щоб...*

3. Тепер настає черга звороту А.с.і. У знахідному відмінку множини стоять два іменники *milĭtes* та *castra*. Один із них необхідно перекласти називним відмінком, щоб у реченні був підмет. За логікою підметом може бути тільки перший із цих іменників (воїнів), бо другий іменник (табір) не може нічого зміцнювати: *Цезар наказав, щоб воїни ...*

4. Далі знаходимо інфінітив – це дієслово *munire*. Узгоджуємо його з підметом підрядного речення (рід, число, особа) та з присудком головного речення (час, стан): *Цезар наказав, щоб воїни укріпили ...* Залишилось перекласти останнє слово речення – *castra*, яке має виконати функцію прямого додатка, бо цього вимагає присудок (*укріпили що?*). Переклад: *Цезар наказав, щоб воїни укріпили табір*.

Як свідчить присудок головного речення – *iussit* (perfectum від *iubere* – наказувати) та інфінітив підрядного (*munire*), дія відбулась одночасно у

минулому. Але у звороті А.с.і. можуть вживаються усі три часи активного і пасивного стану. А тому при перекладі слід мати на увазі, що:

1. Infinitivus praesentis вказує на одночасну дію в реченнях .
2. Infinitivus perfecti – на попередню.
3. Infinitivus futuri – на майбутню.

Наприклад: *Amicum venire puto*. Я думаю, що друг іде.

Puto amicum venisse. Я думаю, що друг прийшов.

Puto amicum venturus esse. Я думаю, що друг прийде.

Якщо присудок інфінітивного звороту іменний складений, то іменна частина ставиться також у знахідному відмінку, узгоджуючись з підметом звороту в роді та числі: *Fortunam caecam esse dicunt*. *Говорять, що щастя сліпе*.

Звернемо увагу ще на один важливий момент. У звороті А.с.і. нерідко зустрічається зворотний займенник *se*, який виконує функцію підмета і вказує, що у головному реченні і звороті дію виконує одна й та сама особа.

Перекладається цей займенник особовими займенниками третьої особи однини та множини: він, вона, воно, вони:

Amicus scribit se in Italia fuisse. *Друг пише, що він був у Італії*.

Amici scribunt se in Italia fuisse. *Друзі пишуть, що вони були в Італії*.

Якщо у головному і підрядному реченні діючі особи різні, то у звороті функцію логічного підмета виконує один із вказівних займенників у знахідному відмінку (*eum, eos, hunc, hos* та ін.): *Pater filio dixit eum hoc nescire*. *Батько сказав сину, що він (син) цього не знає*.

Для довідки наведемо таблицю утворення усіх форм інфінітива (voco, vocavi, vocatum, vocare – звати, закликати)

Форми інфінітива	Activi	Passivi
Infinitivus praesentis	основа інфекта + -re (-ēre) vocare	основа інфекта + -ri (-i) vocari
Infinitivus perfecti	основа перфекта + -isse vocavisse	дієприкметник пасивного стану (P.p.p.) + esse vocatus, a, um esse
Infinitivus futuri	дієприкм. майбутнього часу активного стану (P.f.a.) + esse vocaturus, a, um esse	супін + iri* vocatum iri

Приклад речення із А.с.і. в активному і пасивному стані:

Livius narrat Romulum urbem Romam condidisse (inf. perfecti act.). *Лівій розповідає, що Ромул заснував місто Рим*.

Livius narrat urbem Romam a Romulo conditam esse. *Лівій розповідає, що місто Рим (було) засноване Ромулом*.

* iri –це інфінітив praes. pass. дієслова eo, ii, itum, ire (йти), який передає задум майбутньої дії (іду, щоб ...).

Називний відмінок з інфінітивом (Nominativus cum infinitivo)

Сама назва звороту (називний з інфінітивом) вказує на різницю даного звороту від звороту знахідний з інфінітивом. Другою різницею є те, що керуюче дієслово у реченні з конструкцією А.с.і. стоїть у **активному** стані, а у реченні з конструкцією Nominativus cum infinitivo (скор. N.c.i.) – у **пасивному** стані. Крім цього, зворот N.c.i. відрізняється ще більшою залежністю підрядного речення від головного, бо керуюче дієслово нібито передає підрядному реченню свою особу і число, а саме перекладається безособово. Наприклад: *Videris hodie venire*. Керуюче дієслово *videris* перекладається безособово – *здається*. Його форма (закінчення 2-ї ос. одн. пас. стану *-ris*) вказує на те, що підмет і присудок підрядного речення мають бути в однині. Отже, дане речення перекладається так: *Здається, що ти сьогодні приїжджаєш*.

Якщо присудок звороту складений, то його іменна частина ставиться також у називному відмінку, узгоджуючись з підметом. Наприклад: *Leo rex ferarum esse putatur*. *Вважають, що лев (є) цар звірів*.

При перекладі речень із зворотом N.c.i. слід мати на увазі, що:

1. Підмет у звороті стоїть у називному відмінку, а логічний присудок в інфінітиві.
2. Цей зворот вживається найчастіше з такими дієсловами у пасивній формі: *videre, dicere, tradere, iubere, fateri, vetare, sinere, habere, fateri*.
3. Керуюче дієслово може стояти на початку, в середині або в кінці звороту.
4. Якщо підметом звороту є особовий займенник, то він опускається, а особа виражається формою пасивного дієслова.
5. Якщо у звороті присудок складений, то його іменна частина вживається також у *n o m i n a t i v u s*.
6. Присудок у звороті може бути вираженим однією із шести форм інфінітива.
7. Перекладається зворот підрядним додатковим або з'ясувальним реченням із сполучниками *що* або *щоб*.

П р и м і т к а 1. Пункт 7 наведеної поради не є обов'язковим, бо інфінітивні звороти перекладаються не тільки реченнями із сполучниками *що* і *щоб*, але й іншими способами. Наприклад: *Putatur Cicero orator clarissimus fuisse*. 1. *Вважають, що Цицерон був найславнішим оратором*. 2. *Цицерон, вважають, був найславнішим оратором*. 3. *Як вважають, Цицерон був найславнішим оратором*.

П р и м і т к а 2. Інфінітивні звороти N.c.i. та А.с.і. при пасивному стані керуючого дієслова взаємозамінні: *Creditur Pythagorae auditorem esse Numam* (А.с.і.). = *Creditur Pythagorae auditor esse Numa* (N.c.i.). *Думають, що Нума слухач Піфагора*.

Заміна звороту А.с.і. на зворот N.c.i. робиться тоді, коли керівне дієслово не має свого підмета (воно неозначено-особове). Робиться ця заміна так: а) керівне дієслово ставиться в 3-тю особу однини або множини пасивного стану; б) прямий додаток звороту (слово в знахідному відмінку) ставиться в називний відмінок і стає

підметом звороту; в) присудок звороту (якщо він є простий, звичайний інфінітив) залишається без змін, а якщо присудок звороту складений, то його іменна частина ставиться також у називний відмінок. Наприклад: *Ferunt Bacchas Pentheum regem diripuisse* (A.c.i.). *Розповідають, що вакханки розтерзали царя Пентея. Feruntur Bacchae Pentheum regem diripuisse. Розповідають, що вакханки розтерзали царя Пентея.*Прямий додаток **Bacchas** (Acc.) став підметом **Bacchae** (Nom.), присудок *diripuisse* залишився без змін.

Приклад речення із складеним присудком наведено на початку даної примітки.

Питання для самоконтролю

1. Які є види інфінітивів?
2. Згадайте закінчення іменників у знахідному відмінку однини і множини.
3. Від яких дієслів залежать звороти Nominativus cum infinitivo і Accusativus cum infinitivo?
4. У якому випадку вживається зворот N.c.i.?
5. Чим відрізняються інфінітивні звороти ?
6. Який порядок перекладу інфінітивних зворотів?

Вправи

Вправа 1. *Замість слів, що в дужках, напишіть зворот A.c.i.:*

1. Multi viri tum in arena necati sunt (constat). 2. Aristippus ad oram Rhodi agitatus erat (nobis notum est). 3. Mulieres viderunt (lapis revolutus est). 4. Senatores periculum rei publicae non vident (oratores dicunt). 5. Populus Romanus senatoribus fidem habet (consul putat).

Вправа 2. *Знайдіть речення із інфінітивними зворотами і запишіть їх номери в квадратики окремо за видами:*

1. Te esse felicem volo. 2. Scimus Troiam a Graecis expugnatum esse. 3. Philoſophus Graecus Thales defectionem solis praedixisse traditur. 4. Fortuna caeca esse dicitur. 5. Scio eum librum a studiosis legi. 6. Inimicos vincisse fertur. 7. Qui tacet, cosentire videtur. 8. Fortunam caecam esse quis nondum audivit? 9. Constat terram circum solem moveri. 10. Necesse est civitatem ab optimis viris regi. 11. Nihil est dulcius veritatis luce. 12. Testator videtur non esse sanae mentis. 13. Missa vox nescit reverti.

N.c.i. + + =

A.c.i. + + =

Вправа 3. *Перекладіть речення із зворотами A.c.i.:*

1. Audio amicum venire. 2. Me te amare scis. 3. Apronium absolutum iri putabamus. 4. Orpheum poetam docet Aristoteles nunquam fuisse. 5. Constat, ad salutem civium inventas esse leges. 6. Est perspicuum, fieri omnia illa propter argentum. 7. Iudicem esse me, non doctorem volo. 8. Confitere, te sobrium non fuisse.

Вправа 4. *Перекладіть речення із зворотом N.c.i.:*

1. Romani dicuntur vicisse. 2. Milites arcem claudare iussi sunt. 3. Romulus Martis filius fuisse dicitur. 4. Voluptas ei videtur esse summum bonum. 5. Hostes victum iri dicuntur. 6. Adesse hospites nuntiantur.

Тести до теми: Інфінітивні звороти

Завдання 1. *З'єднайте речення так, щоб із другого речення утворився інфінітивний зворот A.c.i.*

1. Liberi vident:	Servus per viam angustam fugit.
2. Senator audit:	Amici oratorem laudant.
3. Marcus intellegit:	Iulia deest.
4. Iulia non ignorat:	Marcus furem investigat.
5. Liberi vident:	Homines miseri aedificium magnum aedificant.

1. Liberi	vident.
2. Senator	audit.
3. Marcus	intellegit.
4. Iulia	non ignorat.
5. Liberi	vident.

Кількість балів:(до 10)

Завдання 2. *Перекладіть речення. Утворіть із інфінітивного звороту (A.c.i.) просте розповідне латинське речення:*

1. Liberi asinum medio in foro stare vident.

Переклад:

Утворене речення

2. Marcus multos homines oratorem audire spectat.

Переклад:

Утворене речення

3. Iulia dominam per forum properare videt.

Переклад

Утворене речення

4. Liberi pueros ludere spectant.

Переклад

Утворене речення.....

5. Marcus virum magna voce clamare audit.

Переклад

Утворене речення

Кількість балів: за переклад(до 15), за утворені речення....(до 10).

Заняття 32 – 33 (Lectiones tricesima altera et tricesima tertia)

Функціональне значення відмінків

В індоєвропейській мові було вісім відмінків. У латинській мові збереглося тільки шість: називний, родовий, давальний, знахідний, аблатив та кличний. В аблативі злились інструментальний, місцевий і віддільний. У більшості випадків функціональне значення відмінків у латинській і сучасній українській мові співпадає. Нижче розглянемо тільки основні випадки, коли синтаксис відмінків у латинській мові має деякі особливості.

Nominativus

(Називний відмінок)

Іменник у називному відмінку в реченні може бути підметом або іменною частиною складеного присудка. В українській мові іменний предикатив може вживатися в орудному відмінку, а в латинській мові тільки в називному, що утворює конструкцію подвійного називного (**nominativus duplex**). Дієсловами зв'язками при подвійному називному виступають : *esse, fiēri, videri, manere, nasci, appellari, dici, nominari, vocari, mori, putari, existimari, haberi, censerī, iudicari, duci, fieri, effici, creari, eligi, deligi, declarari, designari, renuntiarī, cognosci, inveniri, reperiri* та ін. Напр.: **Cicero pater patrie appellatus est.** Цицерон був названий батьком держави. **Homo homini amicus est.** Людина людині друг. **Nemo nascitur artifex.** Ніхто не народжується майстром. **Homines caeci cupiditate redduntur.** Люди робляться сліпими жадобою.

Назва функцій відмінка	Опис	Слова, від яких залежить функція	Приклади
Vocativus (Кличний відмінок)	Форма звертання, заклику. Цей відмінок мають лише іменники II відміни чоловічого роду із закінченням – <i>us</i> в однині. В інших випадках його форма співпадає з називним відмінком.	Синтаксично не пов'язаний з іншими членами речення.	Et tu, Brute , contra me! І ти, Бруте, проти мене! Amice , salve! Привіт, друже!
Genetivus (Родовий відмінок)			
Основні функції цього відмінка — відобразити різноманітні зв'язки між іменами або позначити ту частину чогось, на яку поширюється дія або стан дієслова. В реченнях може виконувати роль додатка, означення, логічного підмета або іменної частини присудка.			
Genetivus obiectivus (Родовий об'єктний)	Називає об'єкт дії, стан, почуття, думки, уміння, здібність, прагнення, риси	Іменники: <i>scientia, studium, spes, peritus, metus, timor;</i>	Spes salutis – надія на порятунок; timor romanorum – страх перед римлянами;

	характеру. Виступає в ролі логічного додатка.	прикметники: <i>avidus, cupidus, inops, plenus</i> ; дієслова: <i>potior, indigeo; pudet, interest, piget, miseret</i> ; займенники: <i>mei, tui, sui, nostri, vestri</i> .	studium linguarum – заняття мовами; cupidus librorum – жадібний до книг; avidus gloriae – жадібний до слави; me miseret – мене жаліють. Ira impotens sui est. Гнів не володіє собою.
Genetivus subiectivus (Родовий суб'єкта, логічного підмета)	Вживається тільки з віддієслівними іменниками, тобто такими, що означають дію, і вказує на суб'єкт цієї дії	Девербативні (віддієслівні) іменники.	Cura amici – старання друга (<i>тобто</i> друг старається); timor furis – боязнь злодія (<i>тобто</i> злодій боїться). Victoria clara populi Romani . Славна перемога римського народу.
Genetivus possessivus (Родовий присвійний, володіння)	Назва особи, якій щось належить, або предмета, якому властиві якісь ознаки.	Іменники, дієслова, прикметники.	Domus agricolae magna est. Будинок землероба великий. Domus agricolae est. Будинок належить землеробу. Amicorum sunt omnia communia. У друзів усе спільне. Iudicis est – semper in causis verum sequi. Обов'язок судді – завжди шукати істину.
Genetivus partitivus (Родовий роздільний, частковий)	Означає цілість, масу чи групу, з якої виділяється частина. Вживається тільки у множині. Українською мовою перекладається родовим відмінком із прийменником з (<i>із</i>).	Прикметники вищого і найвищого ступеня, порядкові та кількісні числівники, неозначені, питальні, заперечні займенники.	Sapientissimus omnium – наймудріший із усіх; unus magistrorum – один із учителів, primus omnium – перший із усіх; nemo nostrum – ніхто з нас, quis hominum? – хто з людей?
Genetivus generis або quantitatis (Родовий роду або кількості)	Характеризує предмет після назви міри.	Вживається після іменників, прикметників, займенників, прислівників, що	Modius tritici – модій (8,5 л) пшениці, grex ovium – череда овець; nihil boni – нічого доброго;

		виражають кількість або міру	parum sapientiae – мало розуму.
Genetivus qualitatis (Родовий якості)	Це трьохчленне словосполучення, складене з іменника та двочленного означення в родовому відмінку, що вказує на якість або властивість. В реченні виступає означенням або іменною частиною складеного присудка.	Числівники, іменники (з прикметниками), що означають величину, вагу, міру, час, якість, соціальний стан.	Via trium dierum – триденна дорога; classis quingenta navium – флот із 50 кораблів; vir magni animi – великодушна людина. Poeta magnae auctoritatis habitus est . Поет вважався дуже впливовим .
Genetivus pretii (Родовий вартості)	Визначає ціну, вартість, важність, розмір оплати за щонебудь. Відповідає на питання за скільки? в якому розмірі? Вживається без прийменника.	Дієслова зі значенням: цінити, коштувати, мати вартість, бути, продавати, купувати; ряд кількісних прислівників.	Sapientes parvi dicebant divitias. Мудреці мало цінували багатство. Quanti quisque amicos facit, tanti fit ab amicis. Як кожен цінує друзів, так і друзі цінують його. Villa pluris veniit, quam empta erat. Маєток був проданий дорожче, ніж куплений.
Genetivus forensis або criminis (Родовий звинувачення, провини)	Слова в родовому відмінку вказують на суть звинувачення, провину, предмет закону.	Іменники та дієслова зі значенням: звинувачення, засудження, підозри, виправдовування, а також назви законодавчих актів.	Lucius furti accusatus est. Люцій звинувачений в крадіжці. Arcessere pecuniae captae – притягати до відповідальності за крадіжку грошей; lex Iulia repetundarum – Юліїв закон про хабар.
Genetivus memoriae або oblivionis (Родовий пам'яті або забуття)	Перекладається українською мовою родовим або знахідним відмінком.	Дієслова зі значенням: пам'ятати, згадувати думати, забувати.	Memini Platonis illius . Я згадую (пам'ятаю) того Платона. Verus amicus amici nunquam obliviscitur. Вірний друг ніколи не забуває друзів.

Dativus (Давальний відмінок)			
<p>Цей відмінок означає особу або предмет, на які переноситься дія дієслова або для яких щось існує чи відбувається. У реченні виконує функції непрямого додатка і обставини. Українською мовою перекладається не тільки давальним, але й іншими відмінками.</p>			
<p>Dativus obiecti indirecti (Давальний непрямого додатка)</p>	<p>Відповідає на питання кому? чому? У більшості випадків його функції співпадають з давальним відмінком в українській мові.</p>	<p>Дієслова зі значеннями: а) давати, дарувати, посилати, обіцяти дозволити, говорити, поручати, подобатися, підкорятися, довіряти, шкодити та ін.; б) ряд дієслів, що в укр. мові вимагають інших відмінків (переконувати, одружуватись, милувати, займатись, благодіяти та ін.); в) ряд складних дієслів (прийменник + дієслово).</p>	<p>а) Da mihī – дай мені; placet tibi – подобається тобі; rei publicae nocere – шкодити республіці; б) studeo agriculturae – займаюсь землеробством; nubere medico – виходити заміж за лікаря; suadere alicui – переконувати когось; в) interesse certamini – брати участь у змаганні; praestare ceteris – перевершувати інших; superstare columnis – стояти на колонах; succedere umbrae – сховатися в тінь; adhibere manus genibus – охоплювати руками коліна.</p>
<p>Dativus auctoris/agentis (Давальний виконавця, діючої особи)</p>	<p>Відповідає на питання ким? кому? Називає особу, яка виконує дію або яка переживає якийсь стан.</p>	<p>Вживається при дієсловах у пасивному стані минулих часів доконаного виду, а також при герудиві для позначення діючої особи.</p>	<p>Duci iam dudum consilium captum est. – Полководець уже давно прийняв рішення (або: Полководцем уже давно прийнято рішення). Urbs militibus diripienda non erat. Воїнам було заборонено грабувати місто.</p>
<p>Dativus commodi, incommodi та ethicus (Давальний</p>	<p>Означає особу, на користь або на шкоду якій відбувається дія. Відповідає на питання кому?</p>	<p>Пов'язаний переважно не з дієсловом, а з цілим висловлюванням.</p>	<p>Ea res mihī nocebit . Ця справа буде мені шкодити. Imperator mercatoribus consulit. Імператор</p>

<p>вигоди (інтересу), невигоди та моральної участі)</p>	<p>чому? для кого? для чого? в чітких інтересах? Перекладається родовим, знахідним відмінками з прийменником або давальним.</p>		<p>турбується про купців. Omnis hora altēri bona est, altēri mala. Будь-який час, добрий для одного, поганий для другого. Tu mihi istius audaciam defendis. Ти у мене захищаєш його зухвалість.</p>
<p>Dativus finalis (Давальний мети)</p>	<p>Виражає мету або наслідок дії. Відповідає на питання для чого? з якою метою? Перекладається іменниками з прийменниками, а при дієслові <i>бути</i> називним відмінком.</p>	<p>Дієслова: <i>arcessēre, venire, mittēre, relinquēre, deligēre</i>; дієслова, що керують двома давальними відмінками: <i>esse, dare, tribuēre, vertēre</i>.</p>	<p>Auxilio venite!– Приходьте по допомоги! Galliam sibi domicilio delegit. Він вибрав Галію для помешкання. Нос mihi documento est. Для мене це є доказом. Verba tua tibi ignaviae tribuentur . Ці слова будуть вважатись твоєю бездіяльністю.</p>
<p>Dativus possessivus (Давальний присвійний)</p>	<p>Вказує на особу (предмет), яка щось має або не має, чимось володіє або не володіє. Перекладається двома способами: а) називним відмінком; б) родовим відмінком з прийменником <i>в (у)</i>.</p>	<p>Дієслова: <i>esse</i> (в 3 особі однини і множини - <i>est, sunt</i>), <i>adimēre, eripēre</i> .</p>	<p>Mihi domus est . Я маю будинок (=У мене є будинок). Mercatori magnae divitiae sunt. Купець володіє великим багатством (= У купця є велике багатство). Liber mihi non est. У мене немає книги. Quis te mihi casus ademit? Яке нещастя відняло тебе у мене? Lupo agnum eripēre – відняти ягня у вовка.</p>
<p>Dativus duplex (Давальний подвійний)</p>	<p>Це конструкція двох давальних відмінків (<i>dativus finalis + dativus commōdi</i>) при одному й тому ж дієслові. Відповідає на питання кому? ким? (чим?) або для кого? (для чого?).</p>	<p>Дієслова: <i>esse, dare, habere, mittēre, accipēre, relinquēre, venire</i> та ін.</p>	<p>Saepe feminae ipsa imbecillitas praesidio est. Часто сама слабкість є захистом жінки. Нос mihi magnae curae est. Це для мене предмет великих турбот.</p>

Accusativus (Знахідний відмінок)			
<p>Це відмінок прямого додатка, вживається при перехідних дієсловах, означає особу або предмет, на яку безпосередньо переходить дія. Відповідає на питання <i>кого? що?</i> Необхідно мати на увазі, що категорія перехідності дієслів у латинській та українській мовах не завжди співпадає.</p>			
Знахідний відмінок прямого додатка	Як в українській мові.	Значна кількість перехідних дієслів.	Tempus vulnera sanat. – Час лікує рани. Lupus pilum mutat, non mentem . Вовк міняє шкуру, а не вдачу. Necessitas omnem legem frangit. Необхідність ламає будь-який закон.
Accusativus duplex (Подвійний знахідний)	Вказує на особу (предмет) та її роль. Складається із знахідного прямого додатка та знахідного іменної частини складеного присудка. Українською мовою знахідний додатка перекладається знахідним, а знахідний присудка – орудним відмінком.	Дієслова зі значеннями: називати, вважати, робити, брати, приймати, вимагати, пізнавати, вчити, судити, обирати.	Te amicum fidum puto. Я вважаю тебе справжнім другом. Quem ducem facietis? Кого обирете керівником? Ocūlos specūlum animi vocant. Очі називають дзеркалом душі. Id nos tutos reddit. Це робить нас впевненими. Romani memoriam Romuli sacram habebant. Римляни вважали пам'ятник Ромулу святим.
Accusativus adverbialis (Знахідний прислівниковий)	Це знахідний відмінок займенників, прикметників, числівників, що виступають в якості прислівників	<i>Nihil, quid, quod, plus, multum, plurimum, tantum, quantum, magnam (maximam) partem, cetērum, primum, tertium, ultimum, aliquid</i> та ін.	Suebi maximam partem lacte atque pecore vivunt. Свеби (шваби) здебільше харчуються молоком і м'ясом.
Accusativus temporis (Знахідний часу)	Вказує на час, протягом якого відбувається дія, і на вік. Вживається без прийменника. Відповідає на питання як довго? Протягом якого часу?	Дієслова: <i>vivēre, dormire, regnare, obsidēre</i> ; дієприкметник <i>natus</i> .	Graeci Troiam decem annos obsederunt. Греки оточували Трою протягом десяти років. Senex annos octoginta natus est. Дідусеві вісімдесят років (від народження).

<p>Accusativus extensionis et loci (Знахідний простору і місця)</p>	<p>Вказує на відстань, протяжність у просторі і напрям руху. Відповідає на питання як далеко (глибоко, високо, широко)? куди?</p>	<p>Прикметники зі значенням просто-ру; іменники, що означають назви міст, малих островів, а також слова: <i>domus, rus.</i></p>	<p>Fossa viginti pedes alta, decem pedes lata, ducentos pedes longa est. Рів має глибину 20, ширину 10 і довжину 200 фунтів.</p>
<p>Ablativus (Орудно-місцевий відмінок)</p> <p>Це багатозначний відмінок, має обставинне значення присудка, вказує на подробиці, за яких відбувається дія. Об'єднав функції трьох давніх відмінків: власне аблатива, орудного і місцевого. В давньогрецькій мові такого відмінка не було, в сучасних європейських мовах його теж немає. Назву <i>ablativus</i> придумали латинські граматики (походить від <i>aufëro, abstūli, ablatum, auferre</i> – відносити, відділяти).</p>			
<p>Ablativus comparativus (Орудний порівняння)</p>	<p>Називає особу або предмет, з якими щось порівнюється. Вживається при вищому ступені порівняння, коли відсутня порівняльна частка <i>quam</i> (ніж, чим).</p>	<p>Прикметники і прислівники у вищому ступені порівняння.</p>	<p>Terra sole minor est. Земля менша, ніж сонце. <i>Britanni se tutiores putabant</i> ceteris populis. Британці вважались надійнішими за інші народи.</p>
<p>Ablativus instrumenti (Орудний знаряддя)</p>	<p>Вказує на знаряддя або засіб, за допомогою яких відбувається дія. Відповідає на питання: чим? за допомогою чого? Перекладається орудним відмінком.</p>	<p>Дієслова в активному і пасивному стані, ряд депонентних дієслів; прикметники: <i>confisus, fretus, contentus, assuetus, dignus, indignus, praeditus</i> та деякі інші.</p>	<p>Aulam muro circumdedit. Він обніс двір стіною. <i>Afficio te praemio</i>. Я нагороджую тебе премією. Graeca lingua loquor. Я розмовляю грецькою мовою. <i>Terra vestita est floribus et frugibus</i>. Земля прикрашена квітами і фруктами. <i>Dignus laude</i> – гідний похвали; <i>fretus ferro et animis</i> – який покладається на зброю і мужність.</p>
<p>Ablativus auctoris (Орудний діючої особи)</p>	<p>Вживається в пасивних конструкціях із прийменником <i>a (ab)</i> для позначення діючої особи. Перекладається орудним відмінком</p>	<p>Перехідні дієслова в пасивному стані.</p>	<p>Frumentum a servo portabat. Зерно постачалось рабом (Раб постачав зерно). <i>Donec agri ab agricolis coluntur, cibus a matronis</i></p>

	без прийменника або активним станом. Відповідає на питання <i>ким?</i>		paratur. Доки поля обробляють землероби, жінки готують їжу.
Ablativus loci (Орудний місця)	Вживається для позначення місця дії, відповідаючи на питання <i>де?</i> Вживається без прийменника або з прийменником <i>in</i> . Перекладається при дієсловах, що означають рух, орудним відмінком або місцевим з прийменниками (в, на, по).	а) слова <i>locus, totus</i> ; вираз <i>terra marique</i> (на землі і на воді); б) назви міст усіх відмін у множині та III відміни в однині; в) дієслова руху; г) дієслова <i>ponere, locare, collocare, statuere, constituere, consistere, considerare, ponere</i> .	а) Hostes multis locis fuerunt. Вороги були в багатьох місцях. Carmina Ovidii tota Italia legebantur. Вірші Овідія читались по всій Італії; б) Athenis, Cartagine vivere – жити в Афінах, в Карфагені; в) Recta via imus. Ми йдемо прямою дорогою; г) Claudius spem in fortuna posuit. Клавдій поклав надію на щастя. Ardilius in ora consedit. Ардилій сів на жертвник.
Ablativus modi (Орудний способу дії)	Вживається для позначення способу виконання дії і відповідає на питання <i>як?</i> <i>яким способом?</i> <i>яким чином?</i> Перекладається прислівниками, орудним відмінком з прийменниками, дієприслівниками.	Іменники, які за своїм значенням вказують на спосіб дії (душевний стан, вид, звичай, мораль, вживання, суворість, законність, порядок, справедливість) або називають частини тіла; прийменник <i>cum</i> (якщо при іменниках немає означень); окремі розряди займенників (<i>is, hoc, nullo, suus</i>); герундій.	Res pleno iure fit. Річ стає твоєю за повним правом (повноправно, законно). Graeci ante moenia Troiae cum pertinacia pugnaverunt. Греки з упертістю бились під стінами Трої. Nudo capite exiit. Він вийшов з відкритою головою. Aequo animo aliquid ferre – перенести щось зі спокійною душею; suo consilio uti –чинити на свій розсуд; nullo ordine – без всякого порядку. Docendo discimus. Навчаючи інших, вчимося самі.
Ablativus originis (Орудний походження)	Вказує на особу чи предмет, від кого або від чого хтось або щось походить.	Дієприкметники <i>ortus, natus</i>	Humili loco ortus est. Він був незнатного походження. Venus Iove nata et Diana .

	Відповідає на питання від кого? від чого? із чого? Здебільшого вживається без прийменників		Венера народилась від Юпітера і Діони. Ex malis moribus bonae leges natae sunt. З поганих звичаїв народжуються хороші закони
Ablativus temporis (Орудний часу)	Вказує на дату, коли відбувалась дія . Відповідає на питання коли? у який час? Здебільшого вживається без прийменників або з прийменником <i>in</i> при окремих іменниках.	Без прийменника вживається з іменниками, що самі вказують на час, та іменниками з означеннями. Інші іменники, що не мають при собі означення, вживаються з прийменником <i>in</i> .	Populus eodem anno me consulem creavit. В тому ж році народ обрав мене консулом. Brevi tempore revertar. Я незабаром повернусь. Arabes campos et montes hieme et aestate peragrant. Араби взимку і в теплу пору року обсте - жують рівнини і гори. Idibus Martiis – 15 березня; eo tempore – в цей час; hora octava – о восьмій годині; nocte –вночі; in articulo mortis – у момент смерті; in bello – під час війни; tota vita – все життя.
Ablativus separativus (Орудний віддалення, відокремлення)	Відповідаючи на питання звідки? від чого? від кого?, вказує на предмет або особу, від яких щось віддаляється, відокремлюється, звільняється. Вживається з прийменниками <i>a(b)</i> , <i>e(x)</i> , <i>de</i> або без них. Перекладається родовим відмінком з прийменником.	Дієслова, що виражають відокремлення, звільнення, позбавлення, утримання від чогось, а також деякі прикметники. Прийменники обов'язкові, якщо непрямым додатком є особа, а не річ.	Homines numquam cura liberi erunt. Люди ніколи не звільняться від турботи. Dux proelio abstinuit. Вождь утримався від битви. Praetor e villa ad forum properat. Претор спішить із своєї вілли на форум. Homo sum , hihil a me alienum puto. Я людина, і ніщо людське для мене не чуже. Tutus ab insidiis – захищений від інтриги.

<p>Ablativus copiae et inopiae (Орудний достатку і нестачі)</p>	<p>Виступають у ролі додатка, вживаються без прийменників при окремих дієсловах і прикметниках. Перекладається здебільшого родовим або орудним відмінком.</p>	<p>Дієслова та прикметники зі значенням достатку, постачання або потреби, нестачі, позбавлення.</p>	<p>Germania rivis abundat. Германія багата на річки. Vita undique referta est bonis. Життя всебічно наповнене добром. Loquacitas raro caret mendatia. Балакучість рідко обходиться без брехні. Periculo caremus. Ми вільні від небезпеки.</p>
<p>Ablativus qualitatis (Орудний якості)</p>	<p>Вживається з означенням і вказує на якість і властивість особи або предмета. Його функції збігаються з родовим якістю. Відповідає на питання як? який? в якій якості? чого? чим? Виступає в ролі іменної частини присудка або означенням до неї. Перекладається родовим відмінком або конструкціями з прийменником.</p>	<p>Допоміжне дієслово <i>esse</i>, прикметники при іменниках.</p>	<p>Laeto animo heri fuisti, hodie est tristissimo. Вчора ти був веселим, сьогодні ти нудний. Ea mente non semper fuisti. Ти не завжди так думав. In omnibus rebus Cato singulari fuit industria. В усіх справах Катон відрізнявся єдиною в своєму роді працьовитістю. Es oculis nigris – ти чорноокий; esse (in) magno honore – бути у великій пошані.</p>
<p>Ablativus causae (Орудний причини)</p>	<p>Вказує на внутрішню або зовнішню причину, на обґрунтування дії або стану. Відповідає на питання чому? з якої причини? через що? Вживається без прийменника. Перекладається різними відмінками переважно з прийменниками.</p>	<p>Іменники, дієслова та прикметники причинного характеру, герундій.</p>	<p>Concordia parvae res crescunt. Малі держави ростуть завдяки згоді. Aeneas benevolentia reginae commotus est. Еней був вражений доброзичливістю цариці. In culpa sunt, qui officia deserunt mollitia animi. Винні ті, котрі ухиляються від обов'язків через безхарактерність. Deliberando saepe perit occasio. Із-за вагання часто пропадає добра нагода.</p>

<p>Ablativus mensurae (Орудний міри)</p>	<p>Вживається без прийменника при прикметниках і прислівниках вищого ступеня. Вказує на розмір різниці між двома поняттями, що порівнюються. Відповідає на питання наскільки?</p>	<p>Прикметники і прислівники у вищому ступені, а також дієслова з відтінком порівняння (<i>excello, praesto, supero, antepo-no, praefero</i>); прийменники <i>ante, post</i>.</p>	<p>Marcus capite maior est quam Lucius. Марк на голову вищий за Люція. Nomines quo plura habent, eo ampliora cupiunt. Чим більше люди мають, тим більше прагнуть мати. Tertio anno post quam pater decesserat. Три роки після смерті батька. Multo praestat virtus divitiis. Добродієсність ціниться набагато вище за багатство.</p>
<p>Ablativus limitationis (Орудний обмеження)</p>	<p>Виражає обмеження, уточнення широкого поняття. Відповідає на питання в якому відношенні? Стосовно чого? Перекладається орудним відмінком або іншими відмінками з прийменниками.</p>	<p>Дієслова, іменники, прикметники з відтінком обмеження, уточнення, а також супін.</p>	<p>Nec loco, nec numero aequa contenio erat. Боротьба не була рівною ні щодо положення, ні кількості. Maior natu sum quam soror mea. Я старший, ніж моя сестра. Difficile intellectu – важко зрозуміти; horribile dictu – страшно сказати.</p>
<p>Ablativus pretii (Орудний ціни, вартості)</p>	<p>Вказує на вартість, ціну або плату за щонебудь. Вживається без прийменника. Відповідає на питання за що? якою ціною? за рахунок чого?</p>	<p>Дієслова: <i>emēre, vendēre, venire, (con)stare, locare, aestimare, esse</i>.</p>	<p>Emi pretio viliorē. Я купив за меншу ціну. Наес statua quingentis denariis aestimata est. Ця статуя оцінена у 500 денаріїв.</p>
<p>Ablativus lineae (Орудний напрямку)</p>	<p>Вказує напрям руху, вживається без прийменника. Відповідає на питання яким шляхом? Перекладається орудним відмінком</p>	<p>Дієслова руху, переміщення в просторі</p>	<p>Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent. Були всього два шляхи, якими можна було виїхати з дому. Flumine Arari frumentum subvehitur. Хліб доставляється річкою Апар.</p>

Вправи

Вправа 1. *Перекласти речення і визначити функції родового відмінка.*
 1. **Nostrum maiorum** inventa nosse debemus. 2. **Amantium irae amoris** integratio est. 3. Aduatuci saxa **magni ponderis** in muro collocabant. 4. Romulus **regum** romanorum **primus**, Tarquinius Superbus **septimus** fuit. 5. **Nusquam locorum** tale quidquam exstitit. 6. Res adversae admonent nos **religionum**. 7. Themistocles absens **proditionis** est damnatus. 8. Fures statua **domini** vendiderunt. 9. Cornelius vir **magnae prudentiae** erat. 10. Te **magni** facimus.

Вправа 2. *Поставте слова, що в дужках, у давальний відмінок і перекладіть:*

1. Merces variae(mercator) sunt.
2. Statua deae Vestae non (is vir) est.
3. Pecunia multa(patronus) est.
4. Multi liberi(senatores) sunt.
5. Servae bonae(domina) sunt.

Вправа 3. *Перекладіть речення і визначіть функції давального відмінка:*
 1. Non mihi **soli vivo**, sed etiam **patriae**. 2. Dies crastinus **consilio** dicitur.
 3. Germani **agriculturae** non studebant. 4. Mercatori **magnae divitiae** sunt. 5. Dei **nobis** colendi sunt. 6. Parentes **liberis** consulunt. 7. Ipse **mihi** gratulatus sum.
 8. Sunt **nobis** multi amici.

Вправа 4. *Перекладіть речення і визначіть функції знахідного відмінка:*

Accusativus				
прямого додатка	tempōris часу	duplex подвійний	adverbialis прислівниковий	loci місця

1. **Homines caecos** reddit cupiditas. 2. Et **id** genus omne. 3. Liberi **multas horas** furem investigabant. 4. Scriptor **triginta annos** tum habebat. 5. **Poētas** Plato deorum **filios** appellat. 6. Homo **locum** ornat, non **hominem** locus. 7. Fossa **pedes trecentos** longa, **quinque pedes** alta est. 8. Milites **fatum suum** querebantur. 9. Pater et filius **domum** cotidie veniebant. 10. Servi **id** tempōris laborabant. 11. **Fortes** fortuna adiuvat.

Вправа 5. *Перекладіть речення і визначіть функцію орудного відмінка:*

Ablativus				
separativus відокремлення	auctoris діючої особи	comparationis порівняння	tempōris часу	limitationis обмеження

1. Locus **ab homīne** ornatur, non homo loco. 2. Dux castra **eo loco** movit. 3. Honesta mors melior **turpi vita** est. 4. Dictator **patria** expulsus est. 5. Nihil est peius **amico incerto**. 6. Accepi omnes epistūlas, quae **a fratre** meo missae erant. 7. Homo omnia animalia **mente** sup̄erat. 8. Is homo **multis annis** Romam non venit. 9. Mare Rubrum **colore** a ceteris non differt. 10. Omnes tuas epistūlas **uno tempore** accepi.

Вправа 6. *Перекладіть речення і визначіть функцію орудного відмінка:*

Ablativus				
modi способу дії	instrumenti знаряддя	loci місця	cause причини	qualitatis якості

1. In hac insūla mons **inscredibili magnitudīne** est. 2. **Alieno more** vivēre non possum. 3. **Concordia** res parvae crescunt. 4. Alexander Magnus **corpore** parvus erat. 5. Tu **magna cum cura** hanc rem facis. 6. Patria nostra in hoc bello gravi civium **virtute** vicit. 7. Vim **vi** repellere licet. 8. **Carthagine** duo reges quotannis creabantur. 9. Miles **gladio** vulneratus est. 10. Graecorum oratorem clarissīmi sunt ei, qui fuerunt **Athenis**.

Вправа 7. *Перекладіть речення і визначіть функції орудного відмінка:*

Ablativus			
copiae достатку	inopiae нестачі	measure міри	pretii ціни

1. Multo **sanguīne** et **vulneribus** ea Poenis victoria stetit. 2. Mortui carent **timore**. 3. Vita undique referta est **bonis**. 4. Homines, quo **plura** habent, eo cupiunt **ampliora**. 5. **Libris** omnia referserunt. 6. Me aegritudo **somno** privat. 7. Hunc domum **parvo** emi. 8. **Multo** maior fratre suo erat.

Театр Меріди (25 р. до н.е.)

КОРОТКІ ВІДОМОСТІ ПРО ЛАТИНСЬКЕ ВІРШУВАННЯ (МЕТРИКУ)

Основною ознакою латинського віршування є ритм і тільки ритм, що полягає в закономірному чергуванні довгих і коротких складів. Часокількісне значення складів та метричне співвідношення слів вивчає наука про со д і я. Рими в латинській поезії античного періоду не було. Сучасне силабо-тонічне віршування відрізняється від античного чергуванням наголошених і ненаголошених складів (а не довгих і коротких), а також наявністю рими (співзвуччя кінців віршованих рядків). Правила визначення довгих і коротких складів у латинській мові ті ж, що і в прозі (див урок 1).

Найменшою одиницею міри у вірші вважалась м о р а (mora) – час, потрібний для вимови одного короткого складу (u). Довгий склад (–) рівнявся двом коротким.

Одиницею ритму у вірші є с т о п а (pes), тобто повторювана ритмічна одиниця, що складається з одного наголошеного та одного або декілька ненаголошених складів. Найменша стопа складається з двох м о р, найбільша з восьми.

Склад, на який падає ритмічний наголос, має назву а р с и с (arsis – підвищення), а ненаголошений – т е з и с (thesis – пониження). Ритмічний наголос в античній поезії не завжди збігався з традиційним наголосом слова.

С т о п и бувають двоскладові, трискладові та чотирикладові. Найважливіші стопи такі:

- двоскладові:

хорей або трохей – u (māter)

ямб u – (rēgūnt)

спондей – – (aetās)

пірихій uu (bēnē)

- трискладові:

дактиль – uu (tēmpōrā)

амфібрахій u – u (ādēssē)

анapest uu – (lēgērēs)

молос – – – (mōrtālēs)

трибрах uuu (ādērīt)

та ін.

- чотирикладові:

пеон I – uuuu (fēcērīmūs)

пеон II u – uu (rēdūxērīt)

пеон III uu – u (glōrīōsā)

пеон IV uuu – (āpērī ūnt)

хоріямб – uu – (cūrrīcūlō)

та ін.

Основною ритмічною одиницею латинського віршування є в і р ш (versus – віршований рядок). Він складається із сполучення кількох стоп і має визначений р о з м і р (metrum – міра). Для утворення одного розміру потрібно дві двоскладові стопи.

Сполучення двох або більше віршованих рядків з певним римунням утворюють ритмічну одиницю, яка називається с т р о ф о ю (гр. strophe – поворот).

При читанні латинських віршів слід пам'ятати деякі правила:

1. Довгий віршований рядок ділиться на частини ритмічною паузою, що має назву ц е з у р а (caesura – розріз, січення). Вона позначається двома вертикальними рисками (|| або //). Вірш може мати кілька цезур, одна з яких головна, а інші другорядні. Після довгого наголошеного складу цезура називається ч о л о в і ч о ю, а після короткого складу ж і н о ч о ю. Є й інші види цезур.

2. Коли в середині вірша слово закінчується голосним або голосним з *-m*, а наступне слово починається з голосного, то при читанні голосний першого слова опускається і відбувається злиття (стягнення) слів. Таке явище називається е л і з і я (elision – опущення, виштовхування), наприклад: dēserto in lītore (читай: dēsert' in litore; supremum audīre labōrem (читай: suprem' audīre labōrem).

Дещо інший характер має явище, яке називається а ф е р е з а. Це випадання голосного *e*- в особових формах дієслова esse – es, est, estis після слів, що закінчуються голосним або голосним з *-m*, наприклад: necēsse (e)st (читай: necēsse'st); mūltum (e)st (читай: mūltum'st).

3. В латинських віршах дозволяється:

а) злиття двох суміжних голосних у середині слова в один склад, що не позначається на письмі. Таке злиття називається с и н а р е з а або с и н і з е з а (synaeresis = synizesis). Постійно це зустрічається в словах: anteire (читай: āntīrē), ānthēnac (читай: ānthāc), deinde, proinde (читай: дейнде, пройнде).

б) випадання в слові букви або складу, що називається с и н к о п а (syncope – скорочення), наприклад: āsprīs замість āspērīs; nosse замість novisse; sūrpiī замість surrpiī. Опущення в кінці слова букви або складу носить назву а п о к о п а (apocope – опущення): viden замість videsne; ain замість aisne.

в) додавання букви в середині слова, так звана е п е н т е з а (epenthesis – вставка, вставляння): alituum замість alitum; navita замість nauta.

Нерідко з метричних міркувань зустрічаються деякі інші поетичні вільності, як наприклад: с и с т о л а – скорочення довгого складу, вимова довгого голосного як короткого; д і а с т о л а – подовження короткого голосного; д і е р е з а – розподільна вимова суміжних голосних; д и п л а з і а з м – перетворення короткого складу в довгий шляхом подвоєння наступних приголосних; т м е з а – поділ складного слова на його складові частини.

Про ноти

Латинське слово **nota** перекладається українською мовою: письмовий знак; ознака; літера; вид; розряд; шифр. Сьогодні вживаються два варіанти назви нот: буквені (C, D, E, F, G, A, H) та складові (до, ре, мі, фа, соль, ля, сі). Складові назви нот придумав у кінці X ст. монах Гвідо Аретинський, учитель хорового співу в італійському містечку Ареццо. Ці назви є першими складами рядків гімну співаків, з проханням захистити їх від раптової хрипоті:

Ut queant laxis
Resonare fibris
Mira gestorum
Famuli tuorum,
Solve polluti
Labii reatum
Sancte Ioannes

Дай нам чисті уста, святий Іоанне, щоб ми могли всією силою свого голосу свідчити про чудеса твоїх діянь.

Назви всіх нот, крім першої, закінчуються голосними звуками, які зручно співати. Склад **ut** першої ноти октави у XVI ст. замінили на **do** (перший склад слова Dominus – Господь). Нота **ci** (**si**)– це перші букви слів sancte Ioannes.

Gau - de - a - mus i - gi - tur, ju - ve - nes dum su - mus!

Post jo - cun - dam ju - ven - tu - tem, post mo - ses - tam se - nec - tu - tem

nos ha - be - bit hu - mus! Nos ha - be - bit hu - mus!

Тести

I. Знайдіть правильний переклад:

1. dicis – а) я говорю б) ти говориш в) він говорить
2. habent – ... а) ви маєте б) ми маємо в) вони мають
3. capitur – а) ти захоплюєш б) тебе захоплюють в) його захоплюють
4. laudamus – а) вас хвалять б) нас хвалять в) ми хвалимо
5. я збудував –а) struxisti б) struxi в) struximus
6. ти просив – а) rogabat б) rogabant в) rogabas
7. ми послухаємо – а) audietis б) audiemus в) audient
8. його вилікують – а) sanabor б) sanabitur в) sanaberis

II. Заповніть пропуски необхідними відмінковими закінченнями:

9. Historia suas leg ... habet а) -is б) -es в) -e
10. Pro libertat ... patriae nostrae pugnamus а) -em б) -i в) -e
11. Epistulam amic ... meo scribo а) -e б) -i в) -o
12. Multi homin ... ad flumen veniunt а) -i б) -es в) -os
- 13 Diana silv ... domina erat а) -a б) -arum в) -is

III. Вставте в речення прикметник utilis, e (корисний) в потрібному відмінку:

14. Nullus homo sine labore ... vivere debet а) utile б) utili в) utilis.
15. Labor ... omnia vincit а) utiles б) utilem в) utilis).
16. Libros ... legere debemus а) utili б) utiles в) utile).

IV. Вставте в речення потрібну форму дієслова esse (бути):

17. Urbs hostium deleta ... а) sunt б) est в) erit.
18. Pax servata ... а) erant б) erit в) erunt.

V. Заповніть пропуски відповідними займенниками:

19. Filius meus ... virginem amat а) huic б) hanc в) hoc.
20. Caesar ... milites ad se vocavit а) has б) hos в) hoc.
21. Natura ... regionis mihi ignota est а) huius б) huic в) hunc.
22. Tu ... sola places а) me б) mei в) mihi.
23. ... studiosus scribit et legit а) ea б) is в) id.
24. ... vocem nunc audio? а) quo б) quem в) cuius.

VI. Заповніть пропуски необхідним відмінком герундія або герундіва:

25. Nulla aetas ad ... sera est а) discendi б) discendum в) discendo.
26. Mens hominis ... alitur а) discendum б) discendi в) discendo.
27. Libri nobis ... sunt а) legendus б) legenda в) legendi.
28. Hostes legatos ad pacem ... miserunt а) potenda б) potendam в) potendae.

VII. Замініть числівники відповідними римськими цифрами

29. 5048 а) VMIII б) MMMMXLVIII в) DXXXXVIII.
30. 150492 а) CLM CDVIII б) CLMCCCCXCII в) CLCDXCII.
31. 10700 а) CIЭDCC б) CCIЭЭ DCC в) XMDCC.

Практикум з перекладу деяких основних граматичних форм і конструкцій

Запропоновані таблиці можна використати для оперативної перевірки засвоєння основних правил латинської граматики при перекладі речень рідною мовою. Зразок виконання подано в першому реченні таблиці.

Грамматичну форму або конструкцію в реченнях підказують виділені жирним шрифтом слова.

Речення	Переклад	Грамматична форма (конструкція)
Nulum periculum sine periculo vincitur .	Ніяка небезпека без не - безпеки не перемагається.	Речення з присудком в пасивному стані.
Nolite mittere margaritas ante porcos.	Не кидай перли перед свинями.	
Sibi imperare maximum imperium est.	Наказувати собі – найбільша влада.	
Respondeto ad ea, quae rogavero.	Відповідай на питання, які я поставлю.	
Video puellam librum legere .	Я бачу, що дівчина книгу читає.	
Tiberio regnante terae motus fuit.	Коли царював Тиберій, був землетрус.	
Pueri ludere videntur.	Діти, здається, грають.	
Hodie epistulam scripturus sumus .	Сьогодні ми маємо намір написати лист.	
Temeritas est florentis aetatis, prudentia senescentis .	Легковажність властива молодості, розсудливість – старості.	
De gustibus non est disputandum .	Про смаки не сперечаються.	
Puero libros legendos dabat.	Він дав хлопцеві книги для читання.	
Homini mens discendo alitur et cogitando .	Розум людини годується вченням і мисленням.	
Legati venerunt pacem petitum .	Посли прийшли (для того, щоб) просити мир.	
Difficile est dictu , quanto in odio sis.	Важко сказати, наскільки тебе ненавидять.	
Quaestitum est, an rata debeat haberi conventio .	Запитується, чи доцільно ратифікувати угоду.	
Quo confugerem , amici, ab hostibus?	Куди мені було тікати, друзі, від ворогів?	
Sapiens, quamvis se ipso contentus sit , amicis illi opus est.	Мудрець хоч і задоволений сам собою, однак у нього є потреба в друзях.	
In silvam venitur et ibi considitur .	Приходять в ліс і там сідають.	
Socrates parens philosophiae iure dici potest .	Сократа можна справедливо назвати батьком філософії.	
Romani fortunam querebantur .	Римляни скаржилися на свою долю.	

Ключ

Заняття 2-3.

Сторінка 30. Вправа 4.

f	e	r	v	e
i	■	e	■	m
r	e	s	c	i
m	■	c	■	t
a	m	i	t	t

Заняття 4.

Сторінка 31. Вправа.

■	p	r	e	m	e	■
s	■	e	■	e	■	d
i	s	■	■	■	d	a
s	■	■	i	■	■	m
t	e	■	■	■	i	n
e	■	s	■	t	■	a
■	m	i	n	u	e	■

Заняття 5–6.

Сторінка 36. Вправа 4.

r	e	d	d	e	r	e
e	■	i	■	m	■	d
g	■	c	■	o	■	i
n	■	■	■	■	■	s
a	m	a	■	f	a	c
r	■	■	■	■	■	i
e	v	o	c	a	n	t

Сторінка 42. Вправа 6.

1. *Agricolam aestimabamus / aestimabimus.* Ми шанували / шануватимемо селянина. 2. *Aequos vendebamus / vendemus.* Ми продали / продамо коней. 3. *Semper verum dicebam / dicet.* Він (вона) говорив / говоритиме завжди правду. 4. *Libenter cum amicis sermonem habebamus / habebimus.* Ми із задоволенням розмовляли / будемо розмовляти з друзями. 5. *Semper pericula cavebamus / cavebimus.* Ми завжди остерігались / будемо остерігатись небезпеки. 6. *Semper strenui eratis / eritis.* Ви завжди були /будете діяльними.

Сторінка 42. Вправа 7.

■	e	b	a	■
n	■	a	■	n
t	o	■	r	e
o	■	r	■	■
■	m	i	n	i

Заняття 7.

Сторінка 47. Вправа 2. а) 4; в) 10; с) 11; d) 19 = 44

Сторінка 47. Вправа 4.

v	e	n	a
i	■	■	c
t	■	■	t
a	q	u	a

Заняття 8.

Сторінка 51. Вправа 3.

	<i>Singularis</i>					<i>Pluralis</i>				
	Nom.	Gen.	Dat.	Acc.	Abl.	Nom.	Gen.	Dat.	Acc.	Abl.
1. pueri		+				+				
2. curas									+	
3. subsidio			+		+					
4. urnam				+						
5. legatos									+	
6. cibos									+	
7. verbis								+		+
8. stella	+				+					
9. verbum	+			+						
10. vicorum							+			

Сторінка 51. Вправа 4.

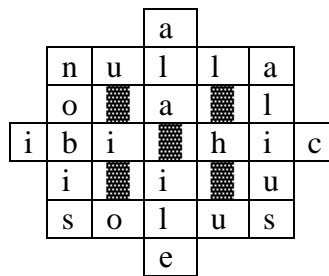
■	m	o	d	u	s	■
d	■	s	■	s	■	u
o	s	■	a	■	a	m
m	■	i	■	o	■	b
u	m	■	i	■	e	r
s	■	i	■	e	■	a
■	a	s	t	r	a	■

Заняття 9.

Сторінка 58. Вправа 2.

Omnia mea mecum porto.
 Omnia tua tecum portas.
 Omnia sua secum portat.
 Omnia nostra nobiscum portamus.
 Omnia vestra vobiscum portatis.
 Omnia sua secum portant.

Сторінка 58. Вправа 7.

Заняття 10.

Сторінка 63. Вправа 1.

1. Беата	beata – щаслива, блаженна	9. Максим	maximus – найбільший
2. Бенедикт	benedictus – благословенний	10.Маргарита	margarita – перлина
3. Валентина	valens – здоровий, міцний	11.Марина	marina – морська
4. Вікторія	victoria – перемога	12.Модест	modestus – спокійний
5 .Віталій	vitalis – життєвий	13.Павло	paulus – малий
6. Герман	germanus – рідний	14.Регіна	regina – цариця
7. Клавдій	claudus – кульгавий	15. Роман	Romanus – римський
8. Констянтин	constans – постійний	16. Фелікс	felix – щасливий

*Деривати – це похідні слова, які утворені від чогось первинного (основи, кореня слова).

Сторінка 63. Вправа 3.

Ab initio, de te, cum me, sine libris, apud amicum, ad fluvium, per vos, in scholam, in schola, ante portam, contra tyrannum, gratia amicitiae, circum hortum, boni causa, ultra villam, extra muros.

Сторінка 63. Вправа 5.

p	e	n	e	s
r		e		u
o				p
p		e		r
e	x	t	r	a

Заняття 11.

Сторінка 68. Вправа 2.

Приголосний тип	Голосний тип	Мішаний тип
rex, regis <i>m</i>	cupile, is <i>n</i>	panis, is <i>m</i>
homo, ĩnis <i>m</i>	rete, is <i>n</i>	hostis, is <i>m</i>
miles, itis <i>m</i>	animal, alis <i>n</i>	ignis, is <i>m</i>
uor, ōris <i>f</i>		pons, pontis <i>m</i>
paх, pacis <i>f</i>		pars, partis <i>f</i>
arbor, ōris <i>f</i>		
ius, iuris <i>n</i>		

Сторінка 68. Вправа 3.

1. Necessitas legem frangit. 2. Vetus amor non sentit rubiginem. 3. Honores mutant mores. 4. Gustus legibus non subiacet. 5. Amici fures temporis. 6. Hominem ex operibus eius cognoscere.

Сторінка 68. Вправа 4.

dominum	imperatorem
domini	imperatoris та imperatores
domino	imperatorі, imperatore
dominis	imperatoribus
dominorum	imperatorum
dominos	imperatores

Сторінка 68. Вправа 5.

s	e	d	e	s
a	■	a	■	e
l	a	t	e	r
u	■	o	■	i
s	e	r	v	a

Заняття 12.

Сторінка 76. Вправа 5.

Dominus villam ingentem amicis nobilibus demonstrat. Хазяїн показує величезний маєток знатним друзям. In culina villae ingentis coquus laborat. На кухні величезного маєтку кухар працює. Cottidie cibos omnes familiae parat. Щоденно він готує для сім'ї всю їжу. Servi omnes multum laborare debent. Усі слуги (раби) повинні багато працювати. Nonnumquam vita servorum infelicitum dura est. Інколи життя нещасних слуг є важким. Dominus autem cum muliere vitam felicem agit. Але хазяїн із дружиною живе щасливо.

Заняття 13.

Сторінка 79. Вправа 2.

1. Usus magister est optimus. 2. Cicero omnium oratorum clarissimus erat. 3. Hieme noctes sunt longiores quam dies. 4. Nullum animal prudentius est quam canis. 5. Nihil est carius patria libera. 6. Facta sunt verbis difficiliora = Exempla utiliora sunt quam verba. 7. Argentum est vilius auro, auro carius est quam argentum.

Сторінка 79. Вправа 3. 1. Туніка ближче, ніж плащ. 2. Злочини проти природи – найтяжчі. 3. Немає нічого приємнішого за світло істини. 4. Молодість – найкраща пора життя. 5. Хто (най)розумніший, той (най)скромніший. 6. Звичай давніший від закону. 7. Перший за часом – перший за правом. 8. Ганьба гірша, ніж біль.

Сторінка 80. Вправа 4.

p	r	o	b	e
1	2	3	4	5

Сторінка 80. Вправа 5.

■	■	a	d	h	u	c	■	■
■	■	p	r	i	m	o	■	■
r	f	■	■	n	■	■	f	l
e	o	■	■	c	■	■	o	a
c	r	a	s	■	f	e	r	e
t	i	■	■	c	■	■	t	t
e	s	■	■	i	■	■	e	e
■	■	r	e	t	r	o	■	■
■	■	p	r	o	b	e	■	■

Заняття 14.

Сторінка 83. Вправа 4.

a	m	o	r	e
m	o	r	e	■
o	r	e	■	r
r	e	■	t	e
e	■	r	u	s

Сторінка 84. Вправа 5.

s	t	a	t	u	s
e	■	d	u	■	o
r	e	■	■	e	r
i	s	■	■	i	d
e	■	i	o	■	e
s	e	n	s	u	s

Заняття 15.

Сторінка 96. Вправа 1.

s	e	p	t	i	e	s
e	■	■	a	■	■	e
x	■	■	m	■	■	s
t	e	r	■	s	i	c
a	■	■	s	■	■	e
n	■	■	i	■	■	n
s	e	p	t	e	n	i

Сторінка 96. Вправа 2. 1. Троє становлять колегію. 2. Є чотири пори року: весна, літо, осінь, зима. 3. Було сім римських царів: першим був Ромул, сьомим – Тарквіній Гордий. 4. Шість дів весталок оберігали вогонь у храмі Вести. 5. Одного покараєш, сотню виправиш.

Сторінка 96. Вправа 3.

1. Тисяча двісті тридцять шість (MCCXXXVI) мешканців. 2. Дві тисячі триста сорок п'ятий (MMCCCXL) мешканець нашого міста. 3. Тисяча дев'ятсот дев'яносто другий (MCMXCII) рік. 4. Рим засновано в сімсот п'ятдесят третьому (DCCLIII) році до нашої ери. 5. Воїни спорудили вал довжиною 330 (CCCXXX) стіп.

Сторінка 96. Вправа 5. 1. 132000 подвійних кроків = 132 милі = 198 км. 2. 2000 подвійних кроків = 2 милі = 3 км. 3. 8000 подвійних кроків = 8 миль = 12 км.

Заняття 16. Вправ немає.

Заняття 17.

Сторінка 103. Вправа 1

Perfectum	Plusquamperfectum	Futurum II
militavi	fuērant	fecēris
habui	decreverat	fuērint
scripsit		
coepit		

Сторінка 104. Вправа 2.

1. Cives arma cepit et urbem delevit. Військо захопило громадян і знищило місто. 2. Dux deo gratias egit et praedam militibus divisit. Полководець подякував богам і поділив між воїнами награбоване. 3. Caesar et Hannibal clarissimi duces fuerunt. Цезар і Ганнібал були знаменитими полководцями. 4. Homini natura rationem adidit. Природа наділила людину розумом. 5. Ancus annos quattuor et viginti regnavit. Анкус царював 24 роки.

Сторінка 104. Вправа 4.

v	i	n	c	e	r	e
i	u	r	a	r	e	
v	i	d	e	r	e	
p	e	r	d	e	r	e
d	i	c	e	r	e	
p	o	s	s	e		

Заняття 18 - 19

Сторінка 114. Вправа 3.

Р.р.а. □+□+= 29

Ключ: 1, 3, 7, 8, 10

Р.р.р. □+□+= 26

2, 4, 5, 6, 9

Сторінка 114. Вправа 4.

1. Діти без відома батька купили ці книги. 2. Проти волі матері я цього листа не напишу. 3. З ініціативи (за порадою) лікаря ми відправили хворого друга на південь. 4. Під проводом цих чоловіків ви безпечно підніметесь на високу гору. 5. Коли Цицерон був консулом, він виступав з промовами про змову Катиліни.

Заняття 20.

Сторінка 119. Вправа 2..

Nulla aetas ad discendum sera (Ніякий вік не є пізній для навчання). Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo (Крапля точить камінь не силою, а частим падінням). Fama crescit eundo (Поголос зростає поширюючись). Castigare ridendo mores (Сміхом виправляти звичаї). Nihil agendo homines male agere discunt (Через неробство люди навчаються погано діяти). De gustibus non est disputandum (Про смаки не сперечаються).

Сторінка 119. Вправа 3.

1. Equus vehendi causa generatus est. Кінь народжений для того, щоб возити. 2. Quisque locum pugnano cepit. Кожен заняв місце для бою. 3. Non solum ad discendum propensi sumus, verum etiam ad docendum. Ми схильні не тільки вчитися, але і вчити. 4. Haec sententia vobis mutanda non est. Ви не повинні міняти цю думку. 5. Hic locus ad requiescendum idoneus est. Це місце годиться для відпочинку. 6. Narrare, respondere, videre verba dicendi et sentiendi sunt. Розповідати, відповідати і дивитися – це слова для висловлювання і чуттєвого сприйняття.

Заняття 21.

Сторінка 123. Вправа 3.

1. Troia a Graecis deleta est (erat). 2. Littērae a Poenicibus inventae sunt (erant). 3. Heri ego ad cenam ab amico invitatus sum (eram). 4. Navis Ulixidis a Neptuno deo fractae sunt (erant). 5. Roma a Romulo et Remo condita est (erat). 6. Ab Hercule infante duo dracones necati sunt (erant).

Сторінка 123. Вправа 4.

1	3	5	7
---	---	---	---

Заняття 22.

Сторінка 127. Вправа 4.

1. Precor vos, amici, ut nos adiuvetis. – Я прошу вас, друзі, нам допомогти.
2. Putamus eum vostueri posse. – Ми вважаємо, що він може вас захистити.
3. Cunctamine puerum hortari? – Ви не зволікаєте повчати хлопця?
4. Polliceor me statuas diligenter contemplaturum esse. – Я обіцяю пильно оглянути статуї.
5. Veriti sumus, ne nostri non recordaretur. – Ми побоювались, що він нас не згадає.
6. Hortare eum, ut miseros celeriter adiuvet. – Порадь йому, щоб він знедолених швидко підтримав.

Заняття 23 - 24.

Сторінка 139. Вправа 1.

v	i	r
i	r	e
r	e	x

Сторінка 139. Вправа 2. *Утворіть відповідні форми дієслів velle або nolle:*

cupis (ти дуже бажаєш)	vis
non cupiebant (вони не дуже бажали)	nolebant
cupiet	volet
cupitis	vultis
non cupimus	nolumus
cupiebam	volebam
cupiunt	volunt
cupio	volo
non cupiunt	nolunt
cupiam	volam

Сторінка 139. Вправа 3.

1. Poëtae legi quam laudari malunt. Поети хочуть, щоб їх більше читали ніж хвалили.
2. Volentne/voluntne amici tui parentes meos cras visitare? Чи не бажають твої друзі завтра відвідати моїх батьків?
3. Te heri visitare volui, sed non potui. Я хотів учора тебе відвідати, але не зміг.
4. Quis certa pro incertis credere non mavult? Хто не хоче вірити більше в правду ніж в неправду?
5. Semper pacem quam bellum malemus. Ми завжди бажаємо краще миру ніж війни.
6. Cur tecum loqui non vis? Чому не хочеш зі мною розмовляти?

Сторінка 139. Вправа 4. 1. Ти йдеш, друже, дуже повільно, я піду швидше. 2. Я бажаю, щоб ти, виходячи з дому, повернув другу прочитані книги. 3. Ми вийшли б тобі назустріч, якби знали, коли ти будеш повертатись додому. 4. Що доля нам принесе, ми перенесемо. 5. Ми не завжди досягали того, чого хотіли. 6. Чутка росте по дорозі. 7. Римляни бажали краще достойно померти, ніж із ганьбою жити. 8. Якщо хочеш бути коханим, кохай (сам)! 9. Так хочу, так наказую, замість доказу хай буде моя воля! 10. Красти – це значить брати те, що не зможеш повернути. 11. Пішов, але не загинув (пам'ять про нього збереглась). 12. Чесність, як подув вітру, ніколи вже не повернеться туди, звідки відійшла.

Сторінка 139. Вправа 5. 1. Тягар стає легким, який уміло носять. 2. Тобі це даром (так) не пройде. 3. Перенеси без жалоб те, що не можна змінити. 4. Скільки йому, на твою думку, було років? 5. Що зроблено, не може бути невиконаним. 6. Дорога прокладається силою. 7. Не роби іншому того, чого б ти не хотів, щоб тобі робили. 8. Із комедії часто виникає трагедія. 9. Обійти закон – це зробити те, чого закон не дозволяє, але й не забороняє. 10. Якщо стерпиш вади друга, то наживеш їх сам.

Сторінка 140. Вправа 6.

				a					
				f	e	r	r	e	
			a	u	f	e	r	r	e
		r	e	f	e	r	r	e	
d	i	f	f	e	r	r	e		
c	o	n	f	e	r	r	e		
				e					

Сторінка 140. Вправа 7.

Відкладні і напіввідкладні $\square + \square + \square = 6, 9, 12, 13, 14, 15 = 69$

Неправильні $\square + \square + \square = 2, 5, 7, 8, 11 = 33$

Недостатні $\square + \square = 1, 3 = 4$

Безособові $\square + \square = 4, 10 = 14$

Сторінка 140. Вправа 8.

oderim – odi (я ненавижу)

novisses – noveras (ти знав)

meminerimus – meminimus (ми згадуємо)

meminissemus – meminerasimus (ми згадували)

noveris – novisti (ти знаєш)

Сторінка 140. Вправа 9.

c	o	e	p	i	
v	e	l	l	e	
i	n	q	u	a	m
	e	d	e	r	e
		i	r	e	
f	i	e	r	i	

Заняття 25.

Сторінка 147. Вправа 1.

Praesens indicativi activi	Praesens coniunctivi activi	Futurum indicativi activi	Imperfectum indicativi activi	Imperfectum coniunctivi activi	Infinitivus
tegunt manent monetis scio	laudes maneant moneatis scias	tegent capietis monebis leget	legebant valebat	dubitarem scirem valeres legeretis	vestire tacere rapère praeesse

Сторінка 148. Вправа 2. 1. Interrogo te, cur saepe venias. Я запитую тебе, чому ти часто запізнюєшся. 2. Cura, ut valeas. Турбуйся, щоб бути здоровим. 3. Non dubitavi, quin me amares. Я не сумнівався, що ти мене кохаєш. 4. Ira impedit animum, ne verum cernere possit. Гнів мішає душі бачити істину (= щоб вона могла бачити істину). 5. Nolo esse laudator, ne videar adulator. Я не хочу хвалити, щоб не виглядати облесником. 6. Cum Graeci Troiam expugnassent, domos reverterunt. Коли (після того як) греки завоювали Трою, вони повернулись додому. 7. O magna vis veritatis, quae facile se per se ipsa defendat. О велика сила істини, яка (оскільки) сама себе собою захищає! 8. Cum dives sis, non es beatus. Незважаючи на те, що ти багатий, ти не щасливий. 9. Si hoc scissem, dixissem. Якби я це знав, я б сказав. 10. Fremant omnes licet, dicam, quod sentio. Хоча б усі розсердилися, а я скажу те, що думаю.

Сторінка 148. Вправа 3.

c	a	p	i	a	t	
a	m	e	n	t	e	s
s	i	n	a	n	t	
u	t	i	n	a	m	
s	i	s				

Заняття 26.

Сторінка 152. Вправа.

Про Карпати

Ланцюг гір, що починається біля Пожоня (тепер Братислава), описує півколо й утворює міцні природні межі між давньою Сарматією, що потім називалась Польщею, і сьогодношньою Угорщиною. Якщо розглянемо висоту цих гір, то між європейськими вони займають друге місце, щодо чу – дової краси і рідкісного змісту вони не уступають жодним в Європі. Сиву давнину Карпат не можна осяяти світлом історії, зовсім невідомо, коли мешканці вперше почали заселяти схили цих гір. Із назви, яку дали цим горам, видно, що першими мешканцями (тут) були слов'яни.

Заняття 29 – 30.

Сторінка 168. Вправа 2. Alexander Magnus dixit: „Utīnam Indi quoque me deum esse credant!” Олександр Великий сказав: „О, якби жителі Індії теж повірили, що я бог!” Utīnam illum diem videam, quo amicus meus poëta clarus celebretur! О, якщо б я побачив той день, коли мій друг стане знаменитим поетом (досл.: прославиться як знаменитий поет)! Marcus Tullius Cicero scripsit: „Utīnam Tulliola mea vivēret!” Марк Туллій Цицерон написав: „ О, якби була жива моя Тулліола!” Ad senectutem utīnam perveniatis! О, якби ви дожили до старості! Utīnam omnes cives patriae consulant! О, якби всі громадяни турбувались про батьківщину!

Сторінка 168. Вправа 3.

1. Te interrogo, quis in horto sit / fuerit. Я запитую тебе, хто в саду (є / був).
 2. Cur mihi non dixisti, in qua domo esses / fuisses. Чому ти мені не сказав, в якому ти будинку (є / був). 3. Quando mihi dices, ubi nunc habitas. Коли мені скажеш, де ти живеш. 4. Mihi dicere non potuit, quanta hora esset / fuisset. Він (вона) не могли мені сказати, котра година (є / була). 5. Ignoro, quando porta patefacta sit. Я не знаю, коли відчинились ворота. 6. Ignoro, cur avus non iam in urbe nostra habitet. Я не знаю, чому дідусь не живе більше у нашому місті.

Сторінка 168. Вправа 4. 1. Moneo te, ut provideas. Я застерігаю тебе, щоб ти був обережним. 2. Pater me oravit, ut liberos tuto in oppidum ducerem. Батько просив мене, щоб я безпечно відвів дітей у місто. 3. Servi legum sumus, liberi esse possimus. Ми слуги закону, щоб могли бути вільними.

Сторінка 168. Вправа 5.

e	s	s	e	s
r	e	■	s	i
a	■	a	■	m
n	e	■	t	u
t	a	b	e	s

Заняття 31.

Сторінка 173. Вправа 2.

Називний з інфінітивом (N.c.i.) $3+4+6+7+12= 32$

Знахідний з інфінітивом (A.c.i.) $1+2+5+8+9+10= 35$

Сторінка 173. Вправа 3.

1. Я чую, що друг прийшов. 2. Ти знаєш, що я тебе кохаю. 3. Ми думали, що Апроній буде виправданий. 4. Аристотель доказує, що поета Орфея ніколи не було. 5. Відомо, що закони придумані для блага громадян. 6. Очевидно, що все це робиться із-за грошей. 7. Я хочу бути суддею, а не вчителем. 8. Признайся, що ти не був тверезий.

Сторінка 174. Вправа 4. 1. Говорять, що римляни перемогли. 2. Воїнам наказали замкнути фортецю. 3. Говорять, що Ромул був сином Марса. 4. Йому здається, що задоволення – це найвище благо. 5. Кажуть, що вороги будуть переможені. 6. Сповіщають про прибуття гостей (Передають, що прибули гості).

Заняття 32 –33

Сторінка 186. Вправа 1.

1. **Nostrum maiorum** inventa nosse debemus (родовий суб'єкта) – Ми повинні знати винаходи наших предків. 2. **Amantium** (родовий суб'єкта) irae **amoris** (родовий об'єкта) integratio est – Гнів закоханих – відновлення кохання. 3. Aduatuci saha **magni ponderis** (родовий якості) in muro collocabant

– Адуатуки укладали кам'яні глиби великої ваги в стіну. 4. Romulus **regum** romanorum **primus**, Tarquinius Superbus **septimus** fuit (*родовий роздільний або частковий*) – Ромул був першим римським царем, Тарквіній Гордий сьомим. 5. **Nusquam locorum** (*родовий роду або кількості*) tale quidquam exstitit – Ніде не було нічого подібного. 6. Res adversae admonent nos **religionum** (*родовий пам'яті*). 7. Themistocles absens **proditionis** (*родовий провини*) est damnatus – Фемістокл був засуджений заочно за зраду. 8. Fures statua **domini** vendiderunt (*родовий присвійний*) – Злодії продали статую хазяїна. 9. Cornelius vir **magnae prudentiae** erat (*родовий якості*) – Корнелій був чоловіком великої розсудливості. 10. Te **magni** facimus. Ми тебе високо цінуємо (*родовий вартості*).

Сторінка 186. Вправа 3.

1. Non **mihi soli** (*давальний вигоди*) vivo, sed etiam **patriae** (*дальний мети*) – Я живу не тільки для себе, але й для батьківщини. 2. Dies crastinus **consilio** dicitur (*давальний мети*) – Для наради призначається завтрашній день. 3. Germani **agriculturae** (*давальний невигоди*) non studebant – Германці не займалися рільництвом. 4. Mercatori **magnae divitiae** sunt (*давальний присвійний*) – Купець володіє великим багатством. 5. Dei **nobis** colendi sunt (*давальний дійової особи*). Ми повинні богів шанувати. 6. Parentes **liberis** consulunt (*давальний непрямого додатка*) – Батьки турбуються про дітей. 7. Ipse **mihi** gratulatus sum (*давальний непрямого додатка*) – Я сам себе поздоровив. 8. Sunt **nobis** multi amici (*давальний вигоди*) – Ми маємо багато друзів.

Сторінка 186. Вправа 4.

Accusativus				
прямого додатка	tempōris часу	duplex подвійний	adverbialis прислівниковий	extensionis et loci проміжку і місця
6, 8, 11	3, 4	1, 5	2, 10	7, 9

1. Людей робить сліпими жадібність. 2. І все в такому ж роді. 3. Діти багато годин шукали злодія. 4. Письменник мав тоді тридцять років. 5. Платон називає поетів синами богів. 6. Людина прикрашає місце, а не місце людину. 7. Рів має 30 футів довжини, 5 футів глибини. 8. Солдати жалілись на свою долю. 9. Батько і син щодня приходили додому. 10. Раби в цей час прищовали. 11. Хоробрим доля допомагає.

Сторінка 186. Вправа 5.

Ablativus				
separativus відокремлення	auctoris діючої особи	comparationis порівняння	tempōris часу	limitationis обмеження
2, 4	1, 6	3, 5	8, 10	7, 9

1. Місце прикрашується людиною, а не людина місцем. 2. Полководець зняв табір з цього місця. 3. Чесна смерть краща за ганебне життя. 4. Диктатор був вигнаний із батьківщини. 5. Немає нічого гіршого за невірнього друга. 6. Я отримав усі листи, що були відправлені моїм братом. 7. Людина перевершує розумом усіх тварин. 8. Ця людина протягом багатьох років не приїжджала в Рим. 9. Червоне море кольором не відрізняється від інших. 10. Усі твої листи я отримав одночасно.

Сторінка 187. Вправа 6.

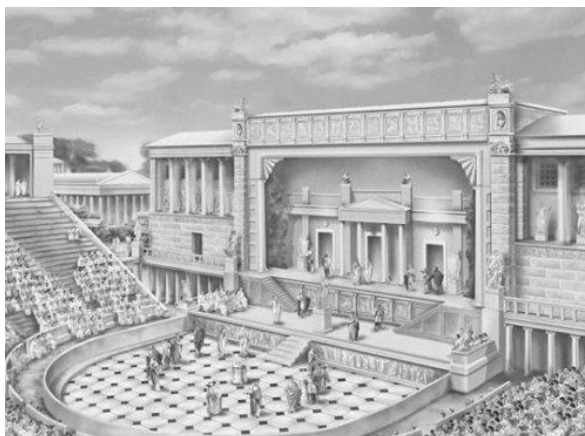
Ablativus				
modi	instrumenti	loci	cause	qualitatis
2, 5	7, 9	8, 10	3, 6	1, 4

1. На цьому острові є гора неймовірної величини. 2. Я не можу жити за чужим звичаєм. 3. Малі держави ростуть завдяки згоді. 4. Александр Великий був малого зросту. 5. Ти з великою старанністю виконаєш цю справу. 6. Наша батьківщина перемогла в цій важкій війні завдяки мужності громадян. 7. Силу годиться відбивати силою. 8. У Карфагені щорічно обирались два царі. 9. Воїн був поранений мечем. 10. Найбільш відомими грецькими ораторами були ті, які жили в Афінах.

Сторінка 187. Вправа 7.

Ablativus			
coripae	inopiae	measure	pretii
3, 5	2, 6	4, 8	7, 1

1. Багато крові та ран коштувала ця перемога пунійцям. 2. Мертві не знають страху. 3. Життя звідусіль наповнене благом. 4. Чим більше люди мають, тим більше прагнуть мати. 5. Все було заповнено книгами. 6. Хвороба позбавляє мене сну. 7. Цей будинок я купив дешево. 8. Він був набагато старший за свого брата.

Сцена театру Діоніса в Афінах в добу Римської імперії

**Практикум з перекладу деяких основних
граматичних форм і конструкцій**

Речення	Переклад	Грамматична форма (конструкція)
Nulum periculum sine periculo vincitur.	Ніяка небезпека без небезпеки не перемагається.	Речення з присудком в пасивному стані.
Nolite mittere margaritas ante porcos.	Не кидай перли перед свинями.	Заперечна форма наказового способу теперішнього часу.
Sibi imperare maximum imperium est.	Наказувати собі – найбільша влада.	Найвищий ступінь порівняння прикметників.
Respondeto ad ea, quae rogavero.	Відповідай на питання, які я поставлю.	Наказовий спосіб майбутнього часу.
Video puellam librum legere.	Я бачу, що дівчина книгу читає.	Зворот знахідного відмінка з інфінітивом у тепер. часі.
Tiberio regnante terae motus fuit.	Коли царював Тиберій, був землетрус.	Синтаксичний зворот незалежного аблатива.
Pueri ludere videntur.	Діти, здається, грають.	Зворот називного відмінка з інфінітивом.
Hodie epistulam scripturus sumus.	Сьогодні ми маємо намір написати лист.	Описова дієвідміна активного стану в тепер. часі.
Temeritas est florentis aetatis, prudentia senescentis.	Легковажність властива молодості, розсудливість – старості.	Узгоджений дієприкметниковий зворот (participium coniunctum).
De gustibus non est disputandum.	Про смаки не сперечаються.	Описова дієвідміна пасивного стану.
Puero libros legendos dabat.	Він дав хлопцеві книги для читання.	Віддієслівний прикметник (герундив) як означення.
Hominis mens discendo alitur et cogitando.	Розум людини годується вченням і мисленням.	Віддієслівний іменник (герундій) у значенні обставини способу дії.
Legati venerunt pacem petitum.	Посли прийшли (для того, щоб) просити мир.	Віддієслівний іменник (супін I).
Difficile est dictu , quanto in odio sis.	Важко сказати, наскільки тебе ненавидять.	Віддієслівний іменник (супін II).

Quaestitum est, an rata debeat haberi coventio.	Запитується, чи доцільно ратифікувати угоду.	Непряме питання (Quaestio obliqua).
Quo confugerem , amici, ab hostibus?	Куди мені було тікати, друзі, від ворогів?	Кон'юнктив сумніву (в імперфекті).
Sapiens, quamvis se ipso contentus sit , amicis illi opus est.	Мудрець хоч і задоволений сам собою, однак у нього є потреба в друзях.	Перфект кон'юнктива пасивного стану.
In silvam venitur et ibi considitur.	Приходять в ліс і там сідають.	Безособове речення з неперехідними дієсловами в третій особі однини пасивного стану.
Socrates parens philosophiae iure dici potest.	Сократа можна справедливо назвати батьком філософії.	Безособовий зворот з інфінітивом пасивного стану.
Romani fortunam querebantur.	Римляни скаржилися на свою долю.	Речення з відкладним дієсловом в імперфекті.

Пантеон

Крилаті латинські вислови

*Ab alio exspectes, alteri quod feceris.	Чекай від іншого того, що ти сам йому зробив.
Ab aeterno.	Із незапам'ятних часів.
Ab equis ad asinos.	Із коней в осли.
Ab initio.	Від (самого) початку.
Ab ovo usque ad mala.	Від яйця до яблук.
Absens carens.	Відсутній сам собі шкодить.
Absentem ledit, cum ebrio qui litigat.	Хто з п'яним сперечається, той із відсутнім воює.
Ab urbe condita (a.u.c.)	Від заснування міста (<i>тобто</i> Рима).
*Accipias paleam si non vult solver nequam.	Візьми хоч половину, якщо негідник не хоче платити.
Acta est fabula.	Вистава закінчена (Кінець усьому).
Ad calendas (Kalendas) Graecas.	До грецьких календ (Ніколи).
Ad honores.	Заради честі.
Ad infinitum.	До безконечності.
Ad libitum.	За бажанням (На власний розсуд).
Ad finem saeculorum.	До закінчення віку.
Ad meliora tempora.	До кращих часів.
Ad memorandum.	На згадку (спогад).
Ad referendum.	До доповіді (звіту).
Ad rem.	До справи (По суті справи).
Ad usum.	Для вживання.
Adversa fortuna.	Нещастя (Нещаслива доля).
Advocatus diaboli.	Адвокат диявола.
Aequat omnes cinis, impares nascitur, pares moritur.	Могила всіх вирівнює: неоднаково народжуємось, але однаково помираємо.
Aequum et bonum est lex legum.	Справедливість і благо – закон законів.
Aes debitorem leve, grave inimicum facit.	Невеликі гроші роблять людину боржником, а великі – ворогом.
Aetas dulcissima adulescentia est.	Молодість найприємніша пора життя.
Aetate sapimus rectius.	З роками ми стаємо розумнішими.
Albae gallinae filius.	Син білої курки (Народився в сорочці).
Alea iacta est.	Жереб кинуто.
Aliena nobis, nostra plus aliis placent.	Чуже миліше нам, наше іншим.
Aliis inserviando consumor.	Служачи іншим, згораю (зношуюсь).
Alii lectio ingenium.	Читання годує розум.
Amantes – amentes.	Закохані шалені.
Amici fures temporis.	Друзі – злодії часу.

<p>*Amici mores novēris, non odēris!</p> <p>Amici optima vitae supellex. Amicitiam tuetur, qui recte rationes supputat. Amicum laedere ne ioco quidem licet.</p> <p>Amicum perdere est damnorum maximum. Amicus certus in re incerta cernitur. Amicus Plato, sed magis amica veritas. Amicus stultorum similis eficietur.</p> <p>Amor caecus. Amor et tussis non celatur.</p> <p>Amor matris. *Amorem canat aetas prima. Amoris vulnus sanat idem, qui facit.</p> <p>Amor sceleratus habendi. Amor vincit omnia. Animos labor nutrit. Anno ante Christum (a.a. C.) Anno Domini (a.D.)</p> <p>*Antequam inscipias, consulta . *Ante victoriam ne canas triumphum. Aperto libro. A prima facie. A posteriori. A priori.</p> <p>Aqua cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo. Aquam in mortario tundere. Aqua vitae.</p> <p>Aquila non captat muscas. Arare litus.</p> <p>Arbor mala, mala mala. Argentum accepi, imperium vendidi. Argumentum ad crumenam.</p>	<p>Пізнавай звички друга, але не зневажай їх!</p> <p>Друзі – найкраща окраса життя. Той зберігає дружбу, хто чесний у розрахунках. Друга не годиться ображати навіть жартом. Втрата друга – найбільша із втрат.</p> <p>Спражній друг пізнається в біді. Платон друг, але правда дорожча. Хто з дурнями поведеться, таким і стане. Любов сліпа. Любов і кашель неможливо приховати. Материнська любов. Хай про кохання співає юність. Любовні рани заліковує той, хто їх завдає. Згубна пристрасть до наживи. Любов перемагає все. Праця – пожива душі. У рік до народження Христа. У літо Господнє (У році після нар. Христа). Раніше, ніж починати, обміркуй. Не співай тріумфу до перемоги. З відкритої книжки (без підготовки). На перший погляд. Із наступного (спираючись на досвід). Від початку (без досвіду, упереджено). Вода довбає камінь не силою, а частим падінням. Товкти воду в ступі. Вода життя, горілка (порів. з укр. оковита). Орел мух не ловить. Орати узбережжя (Трудитися даремно). Погане дерево – погані плоди. Гроші взяв, посаду продав. Аргумент до гаманця.</p>
--	--

<p>Argumentum baculinum. Ars longa, vita brevis. Asinus asinorum in saecula saeculorum. Atrocitati mansuetudo est remedium. *Audiatur et altera pars. Audiet carnificem spernens audire parentes. Audi multa, loquere pauca. Aurea mediocritas. Auri sacra fames. Auro quaeque ianua panditur. Aut Caesar, aut nihil.</p> <p>Aut odit, aut amat mulier, nihil est tertium. Avaritia prima scelerum mater. Avarus animus nullo satiatur.</p> <p>Avarus ipse miseriae causa est suae.</p> <p>Barba crescit, caput nescit.</p> <p>Barba non facit philosophum. Bene ambula et redambula!</p> <p>Bene audire alterum est patrimonium. Bene dignoscitur, bene curatur. Beneficium accipere, libertatem est vendere. Bene proverbio praecipitur. Bis dat, qui cito dat. Bis pueri senes. Bona valetudo melior est quam maximae divitiae. Bonis nocet, qui malis parcit.</p> <p>Caecat amor mentes ac interdum sapientes. Caesar non supra grammaticos. Calumniator inter homines est lupo. *Capium vitium, ni moveantur aqua. Carpe diem. Casta est, quam nemo rogavit.</p>	<p>Аргумент палиці. Мистецтво вічне, а життя коротке. Осел над ослами на віки вічні. Лагідність – засіб від жорстокості. Нехай буде вислухана й інша сторона. Послухає ката той, хто не хоче слухати батьків. Слухай багато, говори мало. Золота середина. Проклята жадоба золота. Золото відкриває усі двері. Або Цезар, або ніхто (Або пан, або пропав). Жінка або ненавидить, або любить, третього немає. Скупість – мати всіх пороків. Скупа душа не насититься ніяким багатством. Скупий є сам причиною свого нещасного становища. Борода відростає, а голова нічого не знає. Борода не робить філософом. Щасливої дороги і благополучного повернення! Добра слава – це друга спадщина. Добре розпізнається, добре лікується. Приймати добродійство – значить продавати свою свободу. Добра порада дається прислів'ям. Двічі дає той, хто дає швидко. Старі люди – вдруге діти. Добре здоров'я краще за найбільше багатство. Хто жаліє поганих людей, той шкодить добрим. Любов засліплює навіть розумних людей. Цезар не вище граматиків. Наклепник – вовк серед людей. Вода загниває, якщо не рухається. Ломи день. Цнотлива (невинна) та, котру ніхто не захотів.</p>
--	--

<p>Casus belli. *Cave amicum credas, nisi quem probaveris. *Cedant arma togae!</p> <p>Cedit viribus aequum. Charta non erubescit. Cicatrix conscientiae pro vulnere est. Circulus vitiosus. Citius, altius, fortius! Clavus clavo pellitur. Cogitationis poenam nemo patitur. Cogito, ergo sum. Coniugium sine prole est quasi dies sine sole. Conscia mens recti fama mendacia ridet. *Considera, quid dicas, non quid cogites. Consuetudo est altera natura. Contra spem spero. Corpus iuris civilis. Corvus albus. Corvus corvo oculos non effodit. Cras, cras et semper cras et sic dilabitur aetas. Credula res amor est. Cribro aquam haurire. Cui bono? Cuius regio, eius lingua. Culpam maiorum posteri luunt. *Cum ames, non sapias. Cum basis sua metiri.</p> <p>Cum scuto, aut in scuto. Cum grano salis. *Cum recte vivas, ne cures verba malorum. Curriculum vitae. Cursus honorum (= Curriculum honorum). Damnant, quod non intellegunt. Dare nemo potes, quod non habet. Dat, donat, dedicat (D.D.D.).</p>	<p>Привід для війни. Не вважай когось другом, поки його не випробував. Нехай зброя поступиться місцем тозі! (Хай війна поступиться миру!) Правда поступається силі. Папір не червоніє (від сорому). Рани совісті не заживають. Зачароване коло (Порочне коло). Швидше, вище, сильніше! Клин клином вибивають. За думку нікого не карають. Я мислю, отже, я існую. Подружжя без дітей, як день без сонця. Чиста совість сміється з брехливих чуток. Слідкуй за тим, що говориш, а не за тим, що думаєш. Звичка – друга натура. Без надії сподіваюсь. Кодекс законів цивільного права. Біла ворона. Крук крукові очі не викльовує. Завтра, завтра і завжди завтра, і так проходить життя. Кохання – легковірне. Решетом воду черпати. Кому на користь? Чия країна, того й мова. За вину предків платять потомки. Коли кохаєш, не думаєш. Міряти разом з п'єдесталом (поблажливо). Зі щитом або на щиті. З дрібною солі. Коли чесно живеш, то не звертай увагу на слова підлих людей. Життєпис, біографія. Службова кар'єра.</p> <p>Засуджують те, чого не розуміють. Ніхто не може дати того, чого не має. Дає, дарує, присвячує (Напис на</p>
---	---

De alieno liberalis. De actu et visu. Decipi quam fallere est tutius.	подарунках). Щедрий із чужого майна. Із досвіду та спостереження. Краще бути обманутим, ніж обманути.
Deficiente pecunia deficit omne. De gustibus et coloribus non est disputandum. Dei gratia. Deliberando discitur sapientia. Delingere salem. De morbo medicus gaudet, de morte sacerdos. De mortuis aut bene aut nihil. De lingua stulta veniunt incommoda multa. De nocte consilium. Deo gratias! De omnibus dubitandum. De te fabula narratur. Deus amor est. Deus facientem adiuvat. De vento nemo vivit. Deviat a sede non invitatus in aede.	За відсутності грошей відсутнє все. Про смаки і кольори не варто сперечатись. Божою милістю (Волею Бога). Розважливість – учителька мудрості. Лизати сіль (Зазнати невдачі). Лікар радіє хворобі, священник смерті. Про померлих або добре, або нічого. Від дурного язика багато неприємностей. Ніч приносить пораду. Дякувати Богу! Сумнівайся в усьому. Про тебе йде мова. Бог є любов (із Біблії). Бог допомагає працьовитому. Ніхто не живе повітрям. Хай не сідає за стіл, кого не запросили в дім.
Diabolus non est tam ater, ac pingitur.	Чорт не такий страшний, як його малюють.
*Dic mihi, quis amicus tuus sit, et tibi dicam, quis sis. *Dictis facta respondeant. Dictum – factum. Dictum sapienti sat est. Diem perdiidi. Diem vesper commendat. Didicere flere feminae in mendacium. *Dii te ament.	Скажи мені, хто твій друг, і я скажу тобі, хто ти. Нехай вчинки відповідають словам. Сказано – зроблено. Розумному досить і одного слова. Я втратив день. Вечір визначає день. Жінки вміють плакати для обману. Хай бережуть тебе боги (формула вітання).
Diligere parentes prima naturae lex est. Diluvii testis. Dimidium facti, qui coepit, facit.	Повага до батьків – перший закон природи. Свідок потопу (тобто ретроград). Хто почав справу, той виконав її половину.
Disce parvo esse contentus. Discordiae malum.	Учись задовольнятись малим. Яблуко розбрату.

*Di tibi dent, quaecumque optes.	Нехай боги дадуть тобі все те, що ти бажаєш.
Diuturna quies vitiis alimenta ministrat.	Довготривалий відпочинок живить пороки.
Dives est, qui sapiens est.	Багатий той, хто мудрий.
Divide et impera!	Розділяй і пануй!
Divitiae avaritiam invehunt.	Багатство породжує скупість.
Dixi et animam levavi.	Я сказав і тим полегшив свою душу.
Docendo discimus.	Навчаючи інших, вчимося самі.
Doctor honoris causa (Dr. h. c.)	Почесний доктор (без захисту дисертації).
Doctrinae est fructus dulces, radices amare.	Наука – це солодкий плід гіркого кореня.
Doctus nemo nascitur.	Вченим ніхто не народжується.
Domi mansit, lanam fecit.	Вдома сиділа, вовну пряла (Це найвища похвала хазяйкама, часто зустрічається в епітафіях).
Domus propria, domus optima.	Власний дім – найкращий дім.
Duobus litigantibus, tertius gaudet.	Двоє сперечаються – третій радіє.
*Do, ut des; facio, ut facias.	Я даю, щоб ти дав; роблю, щоб ти робив.
Duae res longe sunt difficillimae lexicon scribere et grammaticam.	Є дві найважчі справи: писати словник і граматику.
Dulcia non novit, qui non gustavit amara.	Той не пізнав солодкого, хто не спробував гіркого.
Duo sunt exercitus uni.	Двоє військо для одного.
Dura lex, sed lex.	Закон суворий, але це закон.
Durum patientia frango.	Труднощі переборюю терпінням.
Ebrietas est voluntaria insania.	Пияцтво – це добровільне безумство.
Ebrietas mores aufert tibi, res et honores.	Пияцтво нищить твій характер, майно і почесь.
E cantu dignoscitur avis.	Птах пізнається зі співу.
Edite, bibete, post mortem nulla voluptas.	Їжте, пийте, після смерті немає насолод.
Egestas artes docet.	Біда вчить ремесла.
Ego nihil timeo, quia nihil habeo.	Я нічого не боюсь, бо нічого не маю.
Elephantum ex musca facere.	Робити з мухи слона.
Emere catulum in sacco.	Купувати кошеня в мішку.
Eodem poculo bibere.	Пити з однієї і тієї ж чаші.
Errare humanum est.	Людині властиво помилятися.
Equi donati dentes non sunt inspiciendi.	Дарованому коневі не дивляться на зуби.
E pluribus unum.	Із багатьох єдиний (девiз США).

<p>*Eripiunt aliis, quod aliis largiantur.</p> <p>Eruditio aspera optima est.</p> <p>*Esse oportet, ut vivas, non vivere, ut edas.</p> <p>Est modus in rebus.</p> <p>Et fumus patriae dulcis.</p> <p>Et gaudium, et solatium in litteris.</p> <p>Etiam cappillus unus habet umbram suam.</p> <p>Etiam sanato vulnere cicatrix manet.</p> <p>Et tu, Brute (contra me)!</p> <p>Ex auribus cognoscitur asinus.</p> <p>Exempla praeceptis utiliora sunt.</p> <p>Exercitium est mater studiorum.</p> <p>Ex musca elephantum facere.</p> <p>Ex nihilo nihil fit.</p> <p>Ex ore parvulorum veritas.</p> <p>Extra splendor, intra squalor.</p> <p>Faber est suae quisque fortunae.</p> <p>Facile dictu, difficile factu.</p> <p>Facilis est lapsus iuventutis.</p> <p>Facit insanire sanos copia vini.</p> <p>Facta sunt verbis difficiliora.</p> <p>*Faecem bibat, qui vinum bibit.</p> <p>Fama crescit eundo.</p> <p>Fames est optimus coquus.</p> <p>Ferro et igni.</p> <p>Ferrum, dum in igne candet, cudendum est.</p> <p>Ferte miserum auxilium.</p> <p>Festina lente.</p> <p>*Fiat iustitia et pereat mundus.</p> <p>Festinatio improvida est et caeca.</p> <p>*Fide, sed cui fidas, vide.</p> <p>Finis coronat opus.</p> <p>Flamma fumo proxima est.</p> <p>Forma bonum fragile est.</p> <p>*Fortunam citius reperias, quam retineas.</p> <p>Fortuna favet fatuis.</p>	<p>Забирають в одних, щоб дарувати іншим.</p> <p>Суворе виховання – найкраще.</p> <p>Треба їсти, щоб жити, а не жити, щоб їсти.</p> <p>Є міра в речах (Межа є для всього).</p> <p>І дим батьківщини солодкий.</p> <p>І радість, і втіха в науках.</p> <p>Навіть один волосок має свою тінь.</p> <p>Навіть загоєні рани залишають шрами.</p> <p>І ти, Бруте (проти мене)!</p> <p>По вухах упізнається осел.</p> <p>Приклади корисніші від настанов.</p> <p>Вправа – мати навчання.</p> <p>Робити з мухи слона.</p> <p>З нічого нічого не виникає.</p> <p>Вустами дитини глаголить істина.</p> <p>Зовні блиск – всередині бруд.</p> <p>Кожен є ковалем своєї долі.</p> <p>Легко сказати, важко зробити.</p> <p>Молодість легко помиляється.</p> <p>Надмірне вживання вина зводить і розумних з ума.</p> <p>Вчинки важчі від слів.</p> <p>Хто п’є вино, хай випиває і осадок.</p> <p>Чутка росте по дорозі.</p> <p>Голод – найкращий кухар.</p> <p>Залізом і вогнем.</p> <p>Куй залізо, поки гаряче.</p> <p>Допоможіть нещасному.</p> <p>Поспішай повільно.</p> <p>Нехай здійсниться правосуддя, хоч би загинув світ.</p> <p>Поспішність необачна і сліпа.</p> <p>Вір, але дивись, кому віриш.</p> <p>Кінець вінчає справу.</p> <p>Диму без вогню не буває.</p> <p>Краса не тривале благо.</p> <p>Щастя швидше знайдеш, ніж збережеш.</p> <p>Щастя сприяє дурням.</p>
--	--

Fronti nulla fides. Fruere vita, dum vivis. Fundamentum est iustitiae fides. Fur furem cognoscit, lupus lupum. Garrula lingua nocet. *Gaudeamus igitur, iuvenes dum sumus! Gladius ferit corpus, animos oratio. Gravissimum est imperium consuetudinis. Grosso modo. Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo. Hamum vorare. Hannibal ante portas. Hodie caesar, cras nihil. Heredis fletus sub persona risus est. Hic iacet. Hic mortui vivunt, hic muti loquuntur. Historia est magistra vitae. Hominis est errare, insipientis perseverare. Homo hebes. Homo homini amicus (lupus) est. Homo sapiens. Homo sum, et humani nihil a me alienum puto. Homo trium litterarum. Homo unius libri. Honeste pauperum esse melius est, quam iniuste divitem. Honoris causa. Hygiena amica valetudinis. Ibi bene, ubi patria. Ibi victoria, ubi concordia. Ignavia corpus hebetat, labor firmat. Ignavis semper ferie. Ignis, mare, mulier – tria mala.	Зовнішності не вір. Насолоджуйся життям, поки живеш. Вірність – основа справедливості. Злодій пізнає злодія, а вовк – вовка. Балакучий язик шкодить. Будемо веселитись, поки ми молоді! Меч вражає тіло, а слово – душу. Влада звички тяжка. У загальних рисах, приблизно. Крапля точить камінь не силою, а частим падінням. Попастися на гачок. Ганнібал біля воріт (йдеться про небезпеку). Сьогодні цар, завтра ніщо. Плач спадкоємця – замаскований сміх. Тут спочиває. Тут мертві живуть, тут німі розмовляють. Історія – вчителька життя. Людині властиво помилятись, дурневі – вперто робити своє. Обмежена людина. Людина людині друг (вовк). Людина розумна. Я людина і вважаю, що ніщо людське мені не чуже. Людина з трьома буквами (лат. <i>fur</i> – злодій). Людина однієї книжки (<i>тобто</i> дурень). Краще бути чесним бідняком, ніж нечесним багатцем. Заради шани (За заслуги). Гігієна – подруга здоров'я. Там добре, де батьківщина. Перемога там, де злагода. Неробство послаблює тіло, праця зміцнює. Лінивці завжди мають свято. Вогонь, море і жінка – три лиха.
--	--

<p>Ignorantia non est argumentum. Ignorantia iuris (legis) neminem excusat. Imago animi vultus. Imbrem in cribrum gerere. Imperare sibi maximum imperium est. In amore forma plus valet quam auctoritas. In diem vivere. In dubio pro reo.</p> <p>In maxima potentia minima licentia.</p> <p>In medio stat virtus.</p> <p>Inopi nullus amicus. In pretio pretium nunc est.</p> <p>Inter arma silent leges. Inter mulieres invenire haud est fidem. In tuum ipsius sinum inspice.</p> <p>Invia est in medicina via sine lingua Latina. Invidus alterius macrescit rebus opimis. In vino veritas, in aqua sanitas. Iove nondum barbato. Ira furor brevis est. Ira monstrat conferre manum. Ire docentur eundo. Is fecit, cui prodest. Ite, missa est. Ius est ars boni et aequi.</p> <p>Ius gentium. Ius scriptum. Iustitia in suo cuique tribuendo cernitur.</p> <p>Iustitia regnorum fundamentum. Labores pariunt honores. Labor et patientia omnia vincunt. Lapidēs loqui. Lapsus calami. Lapsus linguae (memoriae).</p>	<p>Незнання – не доказ. Незнання закону не звільняє від відповідальності. Обличчя – дзеркало душі. Лити воду в решето. Наказувати собі – найбільша влада. У любові краса більше важить, ніж повага. Жити з дня на день. При сумніві – на користь обвинуваченого. Чим міцніша влада, тим менше свободи. Посередині стоїть доброчесність (У середині – істина). У бідного немає друга. Нині в ціні лише ціна (<i>тобто</i> багатство). Серед зброї мовчать закони. Серед жінок важко знайти вірність. Дивись на свої груди (Не суди – себе гляди). У медицині немає шляху без латинської мови. Заздрий чахне від чужих успіхів. У вині – правда, у воді – здоров'я. Коли ще Юпітер був без бороди. Гнів – це короточасне божевілля. Гнів спонукає пустити в хід руку. Ходити учаться ходінням. Той зробив, кому вигідно. Ідїть, службу закінчено. Право – це наука добра і справедливості. Право народів (Міжнародне право). Писаний закон. Справедливість полягає в тому, щоб кожному дати те, що йому належить. Правосуддя – основа держави. Праця породжує почесі. Праця і терпіння все перемагають. Говорити камінням. Описка (помилка на письмі). Помилка в слові (пам'яті).</p>
---	--

<p>Laus in proprio ore vilescit (sordescit). Lege artis. Legem brevem esse oportet. Lex est rex, sed non rex est lex. Lex non scripta. Lex retro non agit. Libertas inaestimabilis res est. Lingua dataria. Lingua optimum et pessimum in homine esse potest. Littera scripta manet, verbum imbelles perit. Longae regum manus. Lucrificare forum solet adventus fatuorum. Luitur cum persona, qui luere non potest cum crumena. Luna latrantem canem non curat. Lupus non mordet lupum. Luxuria inopiae mater. Magna est veritas et praevalerebit.</p> <p>Male facere qui vult, nunquam non causam invenit. Male parta, male dilabuntur. Mali principii, malus finis. Malum nullum est sine aliquo bono. Malus quicumque in poena est, praesidium est bonis. Maniae infinitae sunt species. Mania grandiosa. Manus manum lavat. Mare verborum, gutta rerum. Maria montesque pollicere. Maxima egestas avaritia. Maximum bonum est amicitia. Medicus curat, natura sanat. Melior est vicinus iuxta, quam frater procul. Melius est nomen bonum quam magnae divitiae. Memento mori. Medacia non diu fallunt. Mendax etiam fur est.</p>	<p>Власна похвала нічого не важить. За всіма правилами мистецтва. Закон має бути коротким. Закон є цар, а не цар є законом. Неписаний закон. Закон не має зворотної сили. Воля – річ безцінна. Щедрий на обіцянки язик. Язик може бути другом і ворогом людини. Написана буква залишається, безсиле слово зникає. У царів довгі руки. Заробити на ринку допомагає присутність дурнів. Хто не може розплатитись гаманцем, розплачується собою. Місяць не зважає на гавкання собаки. Вовк вовка не кусає. Розкіш – мати бідності. Великою силою є правда, і вона переможе. Хто хоче зашкодити, той завжди знайде причину. Як прийшло, так і пішло. Поганий початок – поганий кінець. Немає лиха без якогось добра. Покарання поганого – захист добрих.</p> <p>Різновиди безумства нескінченні. Манія величності. Рука руку миє. Море слів – крапля справ. Обіцяти моря і гори. Скупість – найбільша бідність. Дружба – найбільше благо. Лікар лікує – природа оздоровлює. Краще близько сусід, ніж далеко брат.</p> <p>Краще добре ім'я, ніж велике багатство. Пам'ятай про смерть. Брїхні недовго обманюють. Брехун – також злодій.</p>
--	--

<p>Mens sana in corpore sano. Merx est quicquid vendi potest. Minus solvit, qui tardius solvit. Miscere utile dulci. Modicus cibi, medicus sibi (est). Modus vivendi. Mors naturae lex est. Muliebris lacrima condimentum malitiae est. Multa fidem promissa levant. Multa paucis. Multa sunt in moribus dissentanea, multa sine ratione. Multum vinum bibere, non diu vivere. Multos timere debet, quem multi timent.</p> <p>Mundus vult decipi. Munera capiunt homines deosque.</p> <p>Naturalia non sunt turpia. Ne cede malis. Necessitas omnem legem frangit. Nec possum tecum vivere, nec sine te. Nec sibi, nec alteri. Neminem laede. Nemo debet bis puniri pro uno delicto.</p> <p>Nemo debet esse iudex in propria causa.</p> <p>Nemo omnia potest scire. Nemo sapiens, nisi patiens. Nemo sine vitii est. Nescit vox missa reverti. *Ne sus Minervam doceat.</p> <p>Nihil est annis volocius. Nihil habeo, nihil timeo. Nihil humani a me alienum puto. Nil de nihilo fit. Nil volenti difficile est.</p> <p>Nil sine magno vita labore dedit mortalibus. Noli me tangere.</p>	<p>У здоровому тілі – здоровий дух. Товаром є все, що можна продати. Той, хто пізно платить, недоплачує. Поєднувати корисне з приємним. Помірний в їжі – сам собі лікар. Спосіб життя. Смерть – закон природи. Жіноча сльоза – приправа до лукавства. Багато обіцянок підривають довіру. Коротко і змістовно. У звичаях багато суперечливого, багато нерозумного. Багато вина пити – недовго жити. Багатьох повинен боятися той, кого багато людей бояться. Світ хоче, щоб його обманювали. Подарунки приваблюють людей і богів. Те, що природне, не ганебне. Не падай духом у нещасті. Необхідність ламає будь-який закон. Не можу жити ні з тобою, ні без тебе. Ні собі, ні іншому. Нікому не зашкодь. Ніхто не має бути двічі покараний за (один і) той самий злочин. Ніхто не повинен бути суддею у власній справі. Ніхто не може знати все. Той мудрець, у кого терпець . Нікого нема без вад. Сказане не повернеться. Хай свиня не вчить Мінерву (богиню мудрості). Нічого немає швидшого від років. Нічого не маю, нічого не боюся. Ніщо людське мені не байдуже. Ніщо не виникає із нічого. Немає нічого важкого, якщо є бажання. Життя нічого не дало смертним без наполегливої роботи. Не чіпай мене (не торкайся мене).</p>
---	--

<p>Nomina sunt odiosa. Nimum altercando veritas amittitur.</p> <p>Non est census super censum salutis corporis. Non est culpa vini, sed culpa bibentis.</p> <p>Non est omnium rerum reddenda ratio. Non possunt omnes esse patricii. Non progredi est regredi.</p> <p>Non pulchra veste, sed modestia puella placet. Non scholae, sed vitae discimus. Non si male nunc, et olim sic erit.</p> <p>Non temere credere est nervus sapientiae. Non vestimentum virum ornat, sed vir vestimentum. *Non vivimus, ut edamus, sed edimus, ut vivamus. *Non vult scire satur, quid ieiunus patiatur. Noscitur ex sociis. Nota bene! Novus rex, nova lex. Nox cogitationum mater. Nulla aetas ad discendum sera est. *Nulla avaritia sine poena est, quamvis satis sit ipsa poenarum.</p> <p>Nulla calamitas sola. *Nulla causa est, in qua femina litem non movērit. Nulla est terra patria melior.</p> <p>Nulla familia sine macula est. Nulla regula sine exceptione. Nulla vis est maior populi voluntate. Nullus amor est sanabilis herbis. Nummis potior amicus in periculis.</p> <p>Nummus nummum parit.</p>	<p>Імена ненависні. У надмірній суперечці губиться істина. Найбільша цінність – це здоров'я.</p> <p>Винувате не вино, а той, хто (його) п'є. Не на всі питання слід відповідати. Не всі можуть бути патриціями. Не йти вперед – це значить відставати. Не гарним одягом, а скромністю дівчина подобається. Не для школи, а для життя вчимося. Якщо нині погано, то не буде так завжди. Не вірити поспішно – основа мудрості. Не одяг прикрашає людину, а людина – одяг. Ми живемо не для того, щоб їсти, але їмо для того, щоб жити. Не хоче знати ситий, що терпить голодний. Людина пізнається по її друзях. Поміть добре! (Зверни увагу!) Новий цар – новий закон. Ніч – мати думок. Ніякий вік не пізній для навчання. Ніяка жадібність не залишається без покарання, хоч сама є достатньою карою. Біда не приходиться одна. Немає такої справи, у якій би жінка не вчинила сварки. Немає жодної країни, кращої за батьківщину. Немає жодної сім'ї без плями. Нема правила без винятку. Ніяка сила не більша волі народу. Ніяке кохання не лікується травами. Друг у небезпеках цінніший, ніж гроші. Гроші породжують гроші.</p>
--	---

<p>Nunquam vir aequus dives evasit cito.</p> <p>Nusquam est, qui ubique est.</p> <p>Occaecat animos affluens felicitas.</p> <p>Occasio facit furem.</p> <p>Oculis magis habenda fides, quam auribus.</p> <p>*Oderint, dum metuant.</p> <p>Oleum camino addere.</p> <p>Omne ignotum pro magnifico est.</p> <p>Omne initium difficile est.</p> <p>Omne nimium nocet.</p> <p>Omnia mea mecum porto.</p> <p>Omnia tempus habet.</p> <p>*Omnia vincit amor et nos cedamus amori.</p> <p>Omnium malorum origo otium.</p> <p>Opera pro pecunia.</p> <p>O sancta simplicitas!</p> <p>O tempora! O mores!</p> <p>Otium post negotium!</p> <p>Pares cum paribus facillime congregantur.</p> <p>Par pari refertur.</p> <p>Parit patientia palmam.</p> <p>Patientia omnia vincit.</p> <p>Parva delicta aperiunt viam ad maiora.</p> <p>Peccata contra naturam sunt gravissima.</p> <p>*Pauper mutatur, si dives efficiatur.</p> <p>Paupertas non est probrum (vitium).</p> <p>Pax quaerenda est.</p> <p>Peculium re, non verbis augetur.</p> <p>Pecuniae omnia oboediunt.</p> <p>Pecunia non olet.</p> <p>Peior avis aetas.</p> <p>Per aspera ad astra.</p> <p>Perdes maiora, minora nisi servaveris.</p> <p>Periculum in mora.</p> <p>Per omne fas et nefas.</p> <p>Per risum multum cognoscimus stultum.</p>	<p>Ніколи чесний чоловік не став швидко багатим.</p> <p>Хто всюди, той ніде.</p> <p>Надмірне щастя засліплює людей.</p> <p>Нагода робить злодієм.</p> <p>Очам треба більше довіряти, ніж вухам.</p> <p>Хай ненавидять, аби боялися.</p> <p>Підливати олії у вогонь.</p> <p>Усе невідоме – прекрасне.</p> <p>Будь-який початок важкий.</p> <p>Будь-яка надмірність шкодить.</p> <p>Все своє ношу з собою.</p> <p>Кожній справі – свій час.</p> <p>Усе перемагає любов, і ми підкорімось любові.</p> <p>Бездіяльність – початок усіх бід.</p> <p>Яка робота, така й плата.</p> <p>О свята простота!</p> <p>О часи! О звичаї!</p> <p>Відпочинок після роботи.</p> <p>Рівні з рівними найлегше сходяться.</p> <p>Рівне рівним відплачується.</p> <p>Витримка приносить нагороду.</p> <p>Терпеливість усе перемагає.</p> <p>Малі злочини відкривають дорогу великим.</p> <p>Злочини проти природи – найтяжчі.</p> <p>Убогий вдачу міняє, коли у багаті потрапляє.</p> <p>Бідність – не ганьба (не вада).</p> <p>Мир необхідно здобувати.</p> <p>Власність збільшується ділом, а не словами.</p> <p>Грошам усе підкоряється.</p> <p>Гроші не пахнуть.</p> <p>Вік – найгірший птах.</p> <p>Через труднощі до зірок.</p> <p>Утратиш більше, якщо не збережеш менше.</p> <p>Небезпека у зволіканні.</p> <p>Усіма правдами і неправдами.</p> <p>З надмірного сміху пізнаємо дурня.</p>
--	--

<p>Persona non grata. Piger ipse sibi obstat. Piscis primum a capite foetet. Plenus venter non studet libenter. Plures crapula quam gladius perdit.</p> <p>Plus dat, qui in tempore dat. Plus peccat auctor, quam actor.</p> <p>Pomum compunctum cito corrumpit sibi iunctum. Populos linguae iungunt. Post Christum natum (p.Chr. n.) Post factum nullum consilium. Post vinum verba, post imbrem nascitur herba. Potius sero quam nunquam. Praemonitus praemunitus. *Prima lex historiae, ne quid falsi dicat.</p> <p>Prior tempore – potior iure.</p> <p>*Prius quam promittas, deliberes, ut, cum promiseris, facias. Probitas laudatur et alget.</p> <p>Procul ex oculis, procul ex mente. Propria laus sordet. Prosperitas superbiam parit.</p> <p>Proverbia – populorum sapientia. *Prosit! Pulchre sedens melius agens. Pulchrorum etiam autumnus pulcher est.</p> <p>Quae fuerant vitia, mores sunt.</p> <p>Quae nocent, docent. Quae non posuisti, ne tollas! Quale opus est, tale est praemium. Qualis mater, talis filia. Qualis ratio, tales et actiones sunt. Qualis rex, talis grex. Qualis vir, talis oratio.</p>	<p>Небажана особа. Лінивий сам собі шкодить. Риба смердить спочатку від голови. Повний живіт вчиться неохоче. Пияцтво нищить більше людей, ніж меч.</p> <p>Більше дає той, хто вчасно дає. Підбурювач винен більше, ніж виконавець.</p> <p>Зіпсоване яблуко швидко псує сусіднє. Народів єднають мови. Після народження Христа. Після вчинку порада ні до чого. Після вина – слова, після дощу – трава. Краще пізно, ніж ніколи. Попереджений – (значить) озброєний. Перший закон історії – не говорити неправду. Перший за часом – сильніший за правом. Раніше, ніж обіцяти, подумай, щоб слова не зламати. Доброчесність схвалюється, але вона мерзне. Далеко від очей, далеко від серця. Самохвальство людям набридає. Успіх породжує зарозумілість (пихатість). Прислів'я – мудрість народна. Хай буде на користь! (Хай допоможе!) Добре обдумаєш – краще зробиш. У прекрасних (людей) навіть осінь прекрасна. Що було колись вадами, тепер стало звичками. Що шкодить, те вчить. Що не клав, не бери! Яка праця, така й нагорода. Яка мати, така й дочка. Який розум, такі й вчинки. Який цар, такий і народ. Яка людина, така й мова.</p>
---	---

<p>Qui bibit immodice vina, venena bibit. *Quid ipse sis, non quid habearis, interest. Qui discit sine libro, is harit aquam cribro. Quid dubitas, ne faceris. Quidquid praecipies, esto brevis. Qui facile credit, facile dicitur.</p> <p>Qui fodit alteri foveam, incidit in eam.</p> <p>*Qui non laborat, non manducet! *Quid nudo eripias? *Quidquid agis, prudenter agas et respice finem. Qui non est vobiscum, adversus nos est. Qui non improbat, approbat. Qui non laborat, non manducet. *Qui peccat ebrius, luat sobrius.</p> <p>Qui quaerit, reperit. Qui seminat mala, metet mala. Qui scribit, bis legit. Qui totum vult, totum perdit. Qui tacet, consentire videtur.</p> <p>Quod cito fit, cito perit.</p> <p>Quod erat demonstrandum. Quod est violentum, non est durable. Quod in corde sobrii, id (est) in lingua ebrii. Quod licet Iovi, non licet bovi.</p> <p>*Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris. *Quod bonum, felix fortunatumque sit! Quo plus honoris, eo plus oneris. Quot capita, tot sententiae. Quot servi, tot hostes. *Quum promiseris, facias. Radix malorum est cupiditas. Raro senex mutat sententiam.</p>	<p>Хто п'є вино не в міру, п'є отруту. Важливо, який ти насправді, а не за кого тебе вважають. Хто вчиться без книги, той черпає воду решетом. В чому сумніваєшся, те не роби. Коли навчаєш, не будь багатослівним. Хто легко вірить, того легко обдурюють. Хто іншому яму копає, сам до неї попадає. Хто не працює, хай не їсть! Що з голого візьмеш? Все, що ти робиш, роби розумно і пам'ятай про кінець. Хто не з нами, той проти нас. Хто не засуджує, той схвалює. Хто не працює, той хай не їсть. Хто грішить п'яним, нехай відповідає тверезим. Хто шукає, той знаходить. Хто сіє зло, той пожене зло. Хто пише, той двічі читає. Хто багато бажає, той все втрачає. Хто мовчить, той, очевидно, погоджується. Що швидко робиться, швидко розвалюється. Що й треба було довести (доказати). Що насильно, те нетривале. Що в серці тверезого, те на язиці у п'яного. Що дозволено Юпітеру, не дозволено бичу. Чого не бажаєш собі, не роби іншому.</p> <p>Хай буде це на благо, щастя та успіх! Чим більша честь, тим більший тягар. Скільки голів, стільки думок. Скільки рабів, стільки й ворогів. Якщо обіцяв, виконай. Корінь нещастя – жадібність. Стара людина рідко міняє свою думку.</p>
--	---

<p>Relata refero. Rem tene, verba sequentur. Repente dives nemo factus est bonus. Repetitio est mater studiorum. *Requiescat in pace. Res, non verba. Res nullius cedit primo occupanti.</p> <p>Risus abundat in ore stultorum. Saepe in coniugiis fit noxia, cum nimia est dos. Salus populi suprema lex est.</p> <p>Sapientia vino obumbratur. Satietas parit ferociam. Scientia potentia est. Senectus ipsa morbus est. Sic transit gloria mundi.</p> <p>*Si cupias pacem, linguam compece loquacem. Si duo faciunt idem, non est idem.</p> <p>*Si fata sinant. Silentium est domitor iracundiae. Silent leges inter arma. Similis simili gaudet. Simplex honesti, multiplex vitii est via.</p> <p>Sine ira et studio. Sine amicitia vita nulla est. Sine prece, sine pretio, sine poculo.</p> <p>*Sint ut sunt, aut non sint! *Si sapis, sis apis! *Si sis felix, sis in amore potens.</p> <p>*Si tacuisses, philosophus mansisses!</p> <p>*Sit mens sana in corpore sano vivant!</p> <p>*Sit nox cum somno, sit sine lite dies.</p> <p>*Sit pro ratione voluntas.</p>	<p>Я передаю розказане. Опануй тему, а слова знайдуться. Ніхто чесний не став раптом багатцем. Повторення – мати навчання. Нехай спочиває у мирі. Діла, а не слова. Нічия річ стає власністю першого, хто нею заволодіє. Сміх переповнює вуста дурнів. Часто шлюб стає нещасливим через надмірне придане. Добробут (благо) народу – вищий закон. Вино затемнює думку. Ситість породжує зухвалість. Знання – це сила. Сама старість – хвороба. Так минає світова (земна, людська) слава. Якщо хочеш спокій мати, вмій язика за зубами тримати. Якщо двоє роблять одне й те саме, то це не є те саме. Якщо б доля захотіла. Мовчання – приборкувач гніву. Закони мовчать, коли говорить зброя. Схожий схожому радіє. До чесності – одна дорога, до пороків – багато. Без гніву й пристрасті. Без дружби нема життя. Без прохання, без винагороди, без чарки (тобто чесним шляхом). Хай буде так, як є, або не буде зовсім! Якщо ти розумний, будь бджолою! Будеш щасливим, якщо будеш мати успіх у коханні. Якби ти мовчав, був би (залишився б) філософом! Хай у здоровому тілі буде здоровий дух. Нехай буде ніч зі сном і день без сварки. Нехай доказом буде моя воля.</p>
---	---

<p>*Sit saluti! *Sit tibi consultum mulierum spernere vultum. *Sit tibi terra levis! *Sit venia verbo. Si vis pacem, para bellum. Specie formosa, mente odiosa. Spes est salutis, ubi hominem obiurgat pudor. Status quo ad praesens.</p> <p>Stultitia pacatum et quietum habet nihil. Sua cuique fortuna in manu est. Super omnia veritas. Suum cuique. Tamdiu discendum est, quandiu vivis. *Tanta est potential veritatis, ut se ipsam sua claritate defendat. Tantum possumus, quantum scimus.</p> <p>Temperantia est rationis in libidinem dominatio. Tempora mutantur, et nos mutamur in illis. Tempus vulnera sanat. Terra incognita. Tertium non datur. Testis unus, testis nullus. Tibi et igni.</p> <p>Trahit sua quemque voluptas. Tres faciunt collegium. Tria verba non potest iungere. *Transeat a me calix iste! Turbato melius capiuntur flumine pisces. Tute hoc intristi, tibi omne est exedendum. Tu viperam sub ala nutricas. Ubi concordia, ibi victoria. Ubi deest replum, non est perfectum gaudium. Ubi mel, ibi fel. Ubi opes, ibi amici.</p>	<p>На здоров'я! Як добру пораду сприймай: жіночу вроду зневажай. Хай буде тобі земля пухом! З дозволу сказати. Якщо хочеш миру, готуйся до війни. На вид приваблива, душею огидна. Ще є надія на порятунок, коли людина не втратила сором. Нинішнє становище (Ситуація, що склалася). Дурість не знає ні миру, ні спокою. Своя доля у кожного в руках. Істина понад усе. Кожному своє. Скільки живеш, стільки вчись. Така велика сила істини, що вона сама себе захищає своєю ясністю. Ми стільки знаємо, скільки пам'ятаємо. Поміркованість є влада розуму над пристрастю. Часи міняються, і ми змінюємось разом з ними. Час лікує рани. Невідома земля. Третього немає (не дано). Один свідок – не свідок. Тобі і вогню (<i>тобто</i> прочитай і спали). У кожного своє захоплення. Троє утворюють колегію. Трьох слів не може зв'язати. Хай омене мене чаша оця! Риба краще ловиться у каламутній воді. Сам заварив кашу, сам і їж.</p> <p>Ти годуєш змію за пазухою. Де згода, там перемога. Де нема жінки, там нема справжньої радості. Де мед, там і жовч. Де багатство, там друзі.</p>
---	--

<p>Ubi uber, ibi tuber. Ultima nos omnes efficit hora pares.</p> <p>Ultima ratio. Umbram suam temere. Unius dementia efficit multos.</p> <p>*Unum habemus os et duas aures, ut minus dicamus et plus audiamus. Unum castigabis, centum emendabis. Unum et idem. Unum, sed leonem. Unus pro omnibus et omnes pro uno. Unus vir, nullus vir. Urbes constituit aetas, hora dissolvit. Urbi et orbi. *Usque ad vesp̄eram diem ne laudes.</p> <p>Usus magister est optimus. Usus est tyrannus. *Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas. Utile dulci. Utrique sunt fures et qui accipit, et qui furatur. Ut seres, ita metes. Uxori nubere suae. Vacare culpa magnum est solatium.</p> <p>Vacua vasa plurimum sonat.</p> <p>*Vale et memor sis mei. *Vale et mihi faveas.</p> <p>Valetudo bonum optimum. Vana sine viribus ira. Vanitas pulchritudo. Varium et mutabile semper femina. Veni, vidi, vici. Verba docent, exempla trahunt. Verba volant, scripta manent.</p> <p>Verbis ut nummis utendum est.</p>	<p>Де багатство, там і турбота (клопіт). Остання година робить нас усіх рівними. Останній доказ. Боятися своєї власної тіні. Дурні погляди одного передаються багатьом. У нас один рот і два вуха, щоб менше говорити і більше слухати. Одного покараєш – сотню виправиш. Одне і те саме (повторювати). Одного, але лева. Один за всіх, і всі за одного. Один чоловік – не чоловік. Міста будує вік, а руйнує мить. Місту і світу (<i>тобто</i> для всіх). Не хвали день, поки не наступить вечір. Досвід – найкращий учитель. Звичка – тиран. Хоча сил бракує, однак бажання гідне похвали. Приємне з корисним (поєднувати). Обидва злодії: і той, хто краде, і той, хто бере. Як посієш, так пожнеш. Бути дружиною у своєї дружини. Не мати провини – це найбільша втіха. Порожній посуд найголосніше дзвенить. Прощай і пам’ятай про мене. Прощай і будь доброзичливим до мене. Здоров’я – найбільше добро. Гнів без сили – марний. Краса – марність. Жінка завжди непостійна і хитка. Прийшов, побачив, переміг. Слова вчать, а приклади ведуть. Слова летять, а написане залишається. Словами слід користуватись, як грішми.</p>
---	---

<p>Veritas magis amicitiae. Veritas odium parit. Veritas nihil veretur nisi abscondi.</p> <p>Veterem ferendo iniuriam invites novam. Via est vita. Vim vi repellere licet. Vincuntur molli pectora dura prece.</p> <p>Vinum apostare facit etiam sapientes.</p> <p>Viribus unitis. *Vincere cum possis, cede interdum sodali! Virtute praevalet sapientia. Vis veritatis maxima est. Vitam regit fortuna, non sapientia. Vita non est vivere sed valere vita est. Vita sine libertate nihil. Vita somnium breve. Vitia erunt, donec homines. *Vivat nostra civitas, vivat, crescat, floreat! Vivere est cogitare. Vivere est militare. Vive valeque! Volo, non valeo. Vox clamantis in deserto. Vox unius, vox nullius. Vulnere sanato, cicatrix manet.</p> <p>Vulpes pilum mutat, non mores.</p>	<p>Істина дорожча від дружби. Правда очі коле. Істина не боїться нічого, крім приховування. Терплячи стару образу, провокуєш нову. Дорога – це життя. На силу годиться відповідати силою. Навіть тверде серце м'якне від ласкавих слів. Вино призводить до гріха навіть мудреців. Спільними (об'єднаними) зусиллями. Хоч ти можеш перемогти, однак іноді уступай приятелю! Розум вище хоробрості. Сила правди є найбільшою. Життям править щастя, а не мудрість. Життя – це не жити, а бути здоровим. Життя без свободи – ніщо. Життя – це короткий сон. Гріхи будуть, поки люди будуть. Хай живе наша держава, хай живе, зростає, квітне! Жити – значить мислити. Жити – значить боротися. Живи і будь здоровим! Хочу, але не можу. Голос волаючого в пустелі. Голос одного – не голос. Хоч рана і заживає, шрам залишається. Лисиця міняє шерсть, а не вдачу.</p>
--	--

Ринок Траяна

Вислови з медичної практики

1. Absente aegroto (consillium) – У відсутності хворого (консиліум).
2. Abusus spirituosus – Зловживання алкоголем.
3. Abusus in Baccho – Зловживання вином.
4. Anamnesis morbi – Відомості про хворобу.
5. Casus extraordinarius – Незвичайний випадок.
6. Casus ordinarius – Звичайний випадок.
7. Diagnosis bona – curatio bona – Добрий діагно – добре лікування.
8. Diagnosis dubia – Сумнівний діагноз.
9. Diagnosis ex iuvantibus – Діагноз на основі допоміжних засобів.
10. Diagnosis ex observantione – Діагноз на основі спостереження.
11. Diagnosis vera – Діагноз правильний.
12. Dosis pro cursu – Доза на курс лікування.
13. Dura necessitas – Сувова необхідність.
14. Exitus letalis – Смертельний кінець.
15. Facies Hippocratica – Гіпократове обличчя (Обличчя вмираючої людини).
16. Habitus aegroti – Зовнішність хворого.
17. Hygiene amica valetudinis – Гігієна – подруга здоров'я.
18. Ignoti nulla curatio morbi – Не можна лікувати нерозпізнану хворобу.
19. Indicatio vitalis – Життєві показники.
20. In statu nascendi – У момент зародження.
21. Naturalia non sunt turpia – Природне не огидне (ганебне).
22. Noli me tangere – Не торкайся мене.
23. Praesente medico (aegroto) – У присутності лікаря (хворого).
24. Primum non nocere – Насамперед не зашкодь.
25. Restitutio ad integrum – Повне виздоровлення (функції організму).
26. Similia similibus curantur – Подібне лікується подібним.
27. Status communis – Загальний стан.
28. Status idem – Стан хворого той же.
29. Status praesens – Стан хворого на цей момент.
30. Status quo ante – Попередній стан хворого.

Hippocratis iusiurandum

1. Iuro per Apollinem Medicum, et Aesculapium, Hygeamque ac Panaceam, deosque omnes, itaque deas testes facio, me hoc iusiurandum, et hanc contestationem conscriptam pro viribus et iudicio meo integre servaturum esse. Praeceptorem sane, qui me hanc edocuit artem, parentum loco habiturum, vitam communicaturum, aequè quibus opus habuerit, impertiturum, eos item, qui ex eo nati sunt, pro fratribus masculis iudicaturum, artemque hanc, si discere voluerint, absque mercede et pacto edocturum, praeceptionum, et auditionum, reliquaeque totius disciplinae participes facturum tum meos, tum praeceptoris mei filios, imo et discipulos, qui mihi scripto caverint, et medico iureiurando addicti fuerint, alii vero, praeter hos, nulli.

2. Coeterum quod ad aegros attinet sanandos, dietam ipsis constituam pro facultate et iudicio meo commodam, omneque detrimentum et iniuriam ab eis probebi. Neque vero ullius preces apud me adeo validae fuerint, ut cupiam venenum sim propinaturus, neque etiam ad hanc rem consilium dabo. Similiter autem neque mulieri talum vulvae subdititium, ad corrumpendum conceptum vel foetum dabo. Porro (caste) et sancte vitam et artem meam conservabo. Nec vero calculo laborantes secabo, sed viris chirurgiae operariis eius rei faciendae locum dabo in quescumque autem domos ingrediar, ob utilitatem aegrotantium intrabo, ab omnique iniuria voluntaria inferenda, et corruptione, cum alia, tum praesertim operum venereorum, abstinebo, sive miliebria, sive virilia, liberorumve hominum aut servorum corpora mihi contigerint curanda.

3. Quaecumque vero inter curandum videro aut audivero, imo etiam ad medicandum non adhibitus, in communi hominum vita cognovero, ea, siquidem effere non contulerint, tacebo, et non confundenti, contingat et vita, et arte feliciter frui, et apud omnes homines in perpetuum gloriam meam celebrari. Transgredienti autem et peieranti, his contraria eveniant.

Клятва Гіппократа

1. Клянуся Аполлоном-лікарем, Асклепієм, Гігієною та Панацеєю, всіма богами і богинями, беручи їх за свідків, що в міру моїх сил і відповідно до мого вміння буду чесно виконувати цю клятву і це письмове зобов'язання:

Нарівні з моїми батьками шануватиму мого вчителя у цьому мистецтві, ділитимусь з ним усім своїм майном, допомагатиму йому в біді. Його синів буду вважати за своїх братів і, якщо вони захочуть вивчити лікарське мистецтво, вчитиму їх безкоштовно і без жодного договору.

Настанови, лекції та все інше, стосовно цієї науки, буду передавати своїм синам і синам свого вчителя, а також учням, які уклали договір і поклялися лікарському статуту, а окрім них – нікому іншому.

2. Врешті, що стосується лікування хворих – призначу спосіб харчування і лікування на їх користь, відповідно до мого розуміння та вміння, захищу їх від будь-якої шкоди і кривди. Нікому, навіть за його наполяганням, я не дам смертоносної отрути і щодо цього нікому не дам жодної поради. Так само жодній жінці не дам засобу для знищення зачаття чи плоду. В моральній чистоті і незаплямовано буду жити і так само оберігати своє мистецтво. Не буду оперувати тих хворих, які терплять кам'яну хворобу, а уступлю місце для цієї справи мужам, які займаються хірургією.

В який дім я не вступив би – увійду для добра хворого безкорисливо, уникатиму всякого навмисного заподіяння йому та будь-кому шкоди чи кривди, а також утримаюсь від будь-яких інших дій, зокрема, любовних посягань, як щодо жінок, так і чоловіків чи то вільних, чи то рабів, яким доведеться лікувати їх тіла.

3. Що я б не побачив, чи не почув з того, що стосується життя людини, чи то під час лікування, або дізнався, не будучи покликаним лікувати, про все чого не слід розголошувати – мовчатиму і зберігатиму в таємниці. Якщо я збережу непорушно цю клятву і не зламаю її, то хай мені пощастить у житті та у виконанні лікарського мистецтва і нехай я буду заслужено втішатися вічною славою серед усіх людей. Якщо я порушу або зламаю клятву, хай мене спіткає протилежна доля.

Додатки

Дотепні висловлювання
(Facete dicta)

1. Vatinius, qui paucos dies consulatum gesserat, questus est, quod M.Tullius Cicero se consulem non convenisset. Tum hic: „*Volui, - inquit, - in consulatu tuo venire, sed nox me comprehendit*”.
2. Cicero, cum Lentulum, generum suum, exiguae staturae hominem, longo gladio cinctum vidisset: „*Quis, -inquit, - genērum meum ad gladium alligavit?*”
3. Imperator Augustus querentem de inopia et caritate vini populum severissima coercuit voce: „*Satis provisum esse a genero suo Agrippa perductis compluribus aquis, ne homines sitirent*”.
4. Taurus aratrum per agrum vehit. Musca parva diu in cornu tauri sedet. Tandem: „*Quam operosi, – inquit, – sunt labores nostri!*”
5. In cornu tauri parva sedebat musca. „*Si te nimis gravo, – inquit, – statim avolabo*”. Tum taurus: „*Ubi es? Nihil sentio*”.
6. Persae inimico, immodice in colloquio glorianti: „*Prae sagittarum multitudine solem non videbitis*”, Lacedaemonius quidam: „*In umbra igitur, –inquit, – pugnabimus*”.
7. Legatis Samiorum, longa oratione auxilium rogantibus, Lacedaemonii responderunt: „*Prima obliti sumus, postrema non intelleximus, quia prima non memineras*”.
8. Cum Caesar ultimo anni die Caninium consulem fecisset, Cicero amico cuidam scripsit: „*Caninio consule Romae nihil mali factum esse scito: fuit enim mirae vigilantiae, qui per consulatum somnum non viderit*”.
9. Salse ridebat Diogenes inertiam et incuriam Megarensium, qui liberos suos nullis bonis artibus instruebant, curam vero pecōrum diligentem habebant. „*Malo*”, – inquit, – *me arietem esse Megarensis alicuius, quam filium*”.
10. Diogenēs aliquando in oppidum parvum venit et videns hic portas amplas et magnificas illusit: „*Portas claudite, cives, ne urbs vestra egrediatur* (виходити, виїздити).
11. Diogenēs aliquando puērum vidit, aquam manibus harientem. Tum poculum ligneum, quod secum habebat, abiecit et: „*Quam sumptuosus, – inquit, – fui*”.
12. Atheniensis quidam adolescentem cum paedagogo ad Socrātem misit, ut idōlem eius inquireret. Paedagogus Socrāti: „*Pater; – inquit, –ad te, Socrātes, misit filium, ut eum videres* (побачити)”. Cui Socrātes: „*Dic, – inquit, – adolescens, ut te videam*”.
13. Xerxes, rex Persarum, ut Lacedaemonii arma tradērent (здавати) , postulavit. Tum Lacedaemonii rescripserunt: „*Veni et sume!*”
14. Antigōnus filius interrogabat: „*Quando castra movebimus?* Tum Antigōnus: „*Num, – inquit, – solus tubae sonum non audies?*”
15. Leonidas ante pugnam apud Thermopylas (ущелина в горах Ети) dicebat: „*Prandete, Lacedaemonii* (спартанці), *hodie apud infēros* (загиблих) *fortasse cenabimus*”.

16. Aristipus philosophus famulum vidit, qui gravem fiscum nummis completum portabat. „*Effunde* (висипати), –inquit, –*quod nimium est?*”.
17. Homo quidam servum genēre Lacedaemoniorum interrogavit: „*Probusne eris, si te emēro?*” At ille: „*Etiam, si non emēris?*”.
18. Laco (спарттанець) quidam, cum rideretur, quod claudus ad bellum proficisceretur: „ At mihi, – inquit, – pugnare, non fugēre est in anīmo”.
19. Salse ridebat Diogēnes inertiam Megarensium (мегарців) , qui libēros suos nullis bonis artibus instruebant, curam vero magnam pecōrum habebant. „*Malo, – inquit, – me ariētem esse Megarensis, quam filium?*”.
20. Demosthēni fur quidam rem pretiosam arripuit; qui captus est ita se defendēre studebat: „Nesciebam id tuum esse”. Cui Demosthēnes: „ At id tuum non esse (не твоє) satis sciebas”.
21. Superstitiosi homīnis **caligas mures adroserant** (чоботи миші обгризли). Hoc ostento
22. Commotus ille consuluit Catonem, **quidnam mali** (нещастя) sibi portenderetur. Is vero: „*Non est, – inquit, – ostentum, quod mures adroserunt calidas, ostentum fuisset, si caligae mures adrosissent?*”.
23. Quidam **homo pravus** (негідник) ianua domus suae inscripsit: „*Nihil mali ingrediatur?*”. Tum Diogēnes: „Quomōdo, – inquit,– *domīnus domum suum intrare potuērit?*”
24. Agis, Lacedaemoniorum rex, interrogatus, qua re Lacedaemonii maxime exercentur: „Arte, – inquit, – imperandi et parendi”.
25. Alexander Magnus, cum aliquando Corinthi esset, ad Diogēnem venit eumque interrogavit: „Quid optas, Dogēnes? **Faciam, quidquid voluēris** (зроблю, що забажаєш)”. Tum ille: „ Opto, –inquit, – ne solem mihi intercipias (заслоняти)”. Quo audito Alexander exclamavisse dicitur: „Nisi Alexander essem, Diogēnes esse cupērem”.
26. Cum Romae magna frumenti inopia esset, Pompeius rei frumentariae totius civitatis praepositus in Africam navigaverat, ut trumentum inde Romam transportaret. Quo comparato et in naves imposito magna tempestas orta est. Cum nautae naves conscendere non auderent, Pompeius primus in navem insiluit eosque solvere iussit magna voce clamans: „*Navigare necesse est, vivere non est necesse?*”.
27. Socrates se sapientia praestare cetēris dicebat: „Illi enim, –iquit, – ea, que nesciunt, scire se putant, ego me nihil scire scio. Ob eam rem puto ab Apolline omnium homīnum sapientissimum esse appellatum, nam haec est sola homīnis sapientia: non arbitrari se scire, quod nescit”.
28. **Solo** (Солон – афінський філософ) aliquando inter convivium silebat et a **Periandro** (Періандр – законодавець), tiranno Corinthi, interrogatus est: „Tacesne, quod verba tibi desunt, an studes, ut stultitiam tuam silentio occultes?”. Tum Solo: „Si stultus essem, non tacerem”.
29. Cum Alexander Magnus in ruinis Troiae esset, sacerdos quidam ex eo **quaesivisse** (знайти) dicitur, num Iyram Parīdis videre **vellet** (хотів би). Cui Alexander: „Malo, – inquit, – hastam Achillis, quam Iyram Parīdis videre.
30. Alexander, Macedonum rex, cum audiret Dareum, regem Persarum, innumerabiles parare copias: „ Unus lupo, –inquit,– non timet multas oves”.

Поезія вагантів

Наступні поезії написані мандрівними поетами Західної Європи – вагантами (від лат. *vagari* (*vagare*) – бродити, мандрувати). Ваганти вперше з'явилися в XII ст., у часи розквіту в Європі шкіл та університетської освіти. Навчання в університетах велось латинською мовою, тривало десять років і завершувалось багатогодинним диспутом з двадцятьма професорами (магістрами) з різних дисциплін. Щоб отримати диплом, студенти змушені були старанно вчитися і шукати кращих викладачів у різних університетах.

В своїй творчості ваганти порушували серйозні моральні, релігійні, філософські і політичні проблеми. Тематика ваганської поезії смілива і різнобічна: кохання, викривальна сатира, мораль, весняні пісні, розваги, безпритульне життя. Okремо слід відзначити сатиричні вірші вагантів про вище духівництво, в яких карталось хабарництво, кумівство, розпуста, лицемірство прелатів, а також дотепно пародіювались церковні тексти і ритуали, за що вагантів переслідувала церква, яка оголошувала їх зловісною еретичною сектою.

Велика кількість ваганських віршів і пісень розсіяна в багатьох латинських рукописах і збірках. Найбільша збірка (понад 200) складена на початку XIII ст. в Баварії і має назву „*Carmina Burana*” („Буранські пісні”). Вона упорядкована у тематичні розділи: морально-сатиричні, застольні, любовні, релігійні. Okремі поезії з цієї збірки подаються нижче.

Назву поезіям давали перекладачі.

Похвала Горацію

Lauriger Horatius,
Quam dixisti verum:
Fugit Euro citius
Tempus edax rerum.
Ubi sunt, o, pocula
Dulciora melle
Rixae, pax et oscula
Rubentis puellae?
Crescit uva molliter
Et puella crescit.

Славень будь, Горацію,
За слова пророчі –
Вітром рине, птицею
Час, що речі точить.
Де ж медові кухлі ті,
Вакхові дарунки?
Де дівчат закоханих
Сльози, сміх, цілунки?
Зріє гроно, м'якнучи,
І дівчина зріє.

Sed poeta turpiter
Sitiens canescit.
Quid iuvat aeternitas
Nominis, amare
Nisi terrae filias
Licet et potare.

Та поет, і в'янучи,
Й прагнути, старіє.
Що ж у вічній славі тій,
Раз не можна пити,
А дівчат і славити,
Цвіт землі, – й любити?

Переклад А. Содомори.

Язык брехливий і підступний

Lingua mendax et dolosa,	Злобний, заздрісний, зрадливий!
Lingua procax, venenosa,	От язык же той брехливий,
Lingua digna detruncari	Я лукавого б одрізав
Et in igne concremari,	І палив палким залізом.
Quae me dicit deceptorem	Оббрехав мене поганець,
Et non fidum amatorem,	Мов, невірний я коханець:
Quam amabam, dimisisse	Милу, мов, свою єдину
Et ad alteram transisse!	Задля іншої покинув.
Sciat deus, sciant dei:	Свідок бог і всі богови:
Non sum reus huius rei!	Став я жертвою обмови;
Sciant dei, sciat deus:	Всі боги повинні знати:
Huius rei non sum reus!	Без вини я винуватий.
Et dum mare sine velis,	Морем парус не поплине,
Et dum Parthus sine telis,	Парф лукавий – лук одкине,
Cara mihi semper eris:	Ніж тебе я позабуду!
Nisi fallar, non falleris!	Будеш вірна – вірним буду!

Бунтарська пісня

Utar contra vitia	Піснею бунтарською
Carmine rebelli:	Зло я затаврую:
Mel proponunt alii,	Наливають меду нам –
Fel supponunt melli,	Жовч, не мед дарують,
Pectus subest ferreum	Руно позолочене
Deauratae pelli	Серця твердь ховає,
Et leonis spoliium	Себе лева шкурою
Induunt aselli.	Осел покриває.
Roma capit singulos	Рим грабує кожного,
Et res singulorum,	Ладен всіх обдерти.
Romanorum curia	Стала римська курія
Non est nisi forum.	Ярмарком одвертим.
Ibi sunt venalia	Тут права сенаторів
Iura senatorum,	Продають, купують,
Et solvit contraria	Тут дорогу всі собі
Copia nummorum.	Гаманцем торують.
Si te forte traxerit	Як покличе в Рим тебе
Romam Vocativus,	Грізний Вокатівус,
Et si te deponere	Як тобі грозитиме
Vult Accusativus,	Пан Акузатівус,
Qui te restituere	Як допомагатиме
Possit Ablativus,	Владний Аблятивус,

Vide, quod ibi fideliter
Praesens sit Dativus.

то пильнуй, щоб поруч був
Вірний твій Датівус.

Redeunt a curia
Capite cornuto;
Ima tenet Iupiter,
Caelum habet Pluto,
Et accedit dignitas
Animali bruto
Tamquam gemma stercorei
Vel pictura luto.

Рим торгує царствами,
як йому лиш треба:
Тартар – для Юпітера,
Для Плутона – небо.
І спускають почесті
На тупу скотину,
Мов в болото – пензля твір,
У лайно – перлину.

Переклад М. Борецького.

Скарги ваганта

Saepe de miseria
Meae paupertatis
Conqueror in carmine
Viris litteratis.
Laici non capiunt
Ea quae sunt vatis,
Et nil mihi tribuunt,
Quod est notum satis.

Часто про біду свою,
Нужди повсякденні
У піснях я скаржуся
Вам, мужі учені.
Дилетантам невтямки,
Як поет бідує,
Тож ніхто, як знаєте,
Й крихти не дарує.

Poëta pauperior
Omnibus poëtis
Nihil prorsus habeo
Nisi quod videtis,
Unde saepe lugeo,
Quando vos ridetis;
Nec me meo vitio
Pauperem putetis.

Найбідніший я поет
Із усіх піітів,
Маю тільки те хіба,
У що я одітий:
Тому часто плачу я,
Коли ви безжурні,
Тож мене не шийте ви,
Бідного, – дурні.

Mendicare pudor est,
Mendicare nolo;
Fures multa possident,
Sed non absque dolo.
Quid ergo miser faciam,
Qui nec agros colo
Nec mendicus fieri,
Nec fur esse volo?

Йти на жєбри соромно,
Жєбрати не стану,
Скарбу повно в злодіїв
Завдяки обману.
Що ж, як я не навчений
Обробляти поля,
Мене старця й злодія
Не привабить доля.

Переклад М. Борецького.

Пісня про долю

O Fortuna, velut luna
Statu variabilis,
Semper crescit aut decrescit;
Vita detestabilis
Nunc obdurat et tunc curat
Ludo mentis aciem,
Egestatem, potestatem
Dissolvit ut glaciem.

І мінлива і зрадлива
Доля гірш од Місяця:
То повніє, то марніє,
А то глянь – не світиться.
Зла година – то гостинна,
То у кігті схоплює:
Наше щастя і нещастя,
Наче лід розтоплює.

Sors immanis et inanis,
Rota tu volubilis,
Status malus, vana salus
Semper dissolubilis,
Obumbrata et velata
Mihi quoque niteris;
Nunc per ludum dorsum nudum
Fero tui sceleris.

Незбагненна, навіженна
Доля – мов те колесо:
То карає, то втішає
Ніжновладним голосом.
Мені мило засвітила
Доля та сховалася:
Бідне тіло геть змарніло,
У лахміття вбралося.

Sors salutis et virtutis
Mihi nunc contraria,
Est affectus et defectus
Semper in angaria.
Nac in hora sine mora
Corde pulsum tangite;
Quod per sortem sternit fortem,
Mecum omnes plangite!

І кохання, і страждання –
Все в руках приречення.
Доля злая вимагає
Нині в нас відречення.
Ви, що з волі злої долі
Стали нещасливими,
Дружним хором гоніть горе
Співами тужливими!

Переклад М. Борецького.

Пісня проти симонії *

Ecce sonat in aperto
Vox clamantis in deserto:
Nos desertum, nos deserti,
Nos de poena sumus certi.
Rosae fiunt saliuca,
Domus dei fit spelunca.
Sunt latrones, non latores,
Legis dei destructores.
Simon sedens inter eos
Dat magnates esse reos.
Simon praefert malos bonis,
Simon totus est in donis,
Simon regnat apud Austrum,
Simon frangit omne claustrum.

Слухай: глас лунає нині
Вопіющого в пустині!
Ми, самотні, одинокі,
Чуєм кари грізні кроки.
Стали ружі народом скромним,
Храм – вертепом безсоромним;
Не пасуть попи – пасуться,
Над святим письмом сміються.
Симон ними верховодить,
Він їх грішниками робить.
В Симона лихі в пошані,
Гроші Симону жадані,
Симон світом управляє,
Симон перепон не знає.

Cum non datur, Simon stridet,
Sed si detur, Simon ridet;
Simon aufert, Simon donat,
Hunc expellit, hunc coronat,
Hunc circumdat gravi peste,
Illum nuptiali veste;
Illi donat diadema,
Qui nunc erat anathema.
Iam se Simon non abscondit,
Res permiscet et confundit.

Не даси – шаліє з люті,
Дай – і всі гріхи забуті.
То бере він, то дарує,
Виганяє, коронує,
Кидає у каземати,
Одягає в шлюбні шати.
Симон тим дає тіари,
Хто достойний тільки кари.
Симон маски не вдягає,
Все, як хоче, вивертає.

Iste Simon confundatur,
Cui tantum posse datur!
Simon Petrus hunc elusit
Et ab alto iusum trusit;
Dum superbit motus penna,
Datus fuit in gehenna.
Quisquis eum imitatur,
Cum eodem puniatur
Et sepultus in internum
Poenas luat in aeternum!

Хай спаде ганьба на нього,
Хай його засудять строго!
Вже давно Петро знеславив
Симона та сил позбавив –
Втратив Симон свої крила,
В пеклі Симона могила.
Тих, що Симона шанують,
Хай смолою нагодують!
Хай усі вони в огненній
Вічно мучаться геєнні!

Переклад М. Борецького

*Симонія – святокупство, продажність, хабарництво у церкві (від імені міфічного волхва Симона, який змагався з апостолом Петром і хотів купити в апостолів дар чудотворства).

Laudes veris

Ecce gratum et optatum
Ver reducit gaudia:
Purpuratum floret pratum
Sol serenat omnia.
Iam iam cedant fristia!
Aestas redit, nunc recedit
Hiemis saevitia.

Похвали весні

Ось і знову пречудова
Нам весна всміхається.
В пурпуровій луг обнові,
В сонці все купається.
Хай печаль минається!
Промінь грає – й одступає
Геть зима – лукавиця.

Iam liquescit et decrescit
Grando, nix et cetera,
Bruma fugit, et iam sugit
Ver aestatis ubera.
Illi mens est misera
Qui nec vivit nec lascivit
Sub aestatis dextera.
Gloriantur et laetantur

Сніг маліє, никне, мліє,
Зблискує потоками.
Все воскресло, ти ж бо, весно,
Красна літа соками.
Той журби жорстокої
Не злікує, хто гордує
Жартами й пустотами.
Розквітає та буяє

In melle dulcedinis
Qui conantur ut utantur
Praemio Cupidinis.
Simus iussu Cypridis
Gloriantes et laetantes
Pares esse Paridis!

Радістю медовою,
Хто кохає й користає
З ласки пречудової.
Тож Кіприди * волею
Порівняймо, позмагаймо
Із Парисом славою!

Переклад А. Содомори

*Кіприда – Афродіта (Венера)

Gaudeamus! – Веселімоь!
(Carmen scholasticum)

Gaudeamus igitur,
Iuvenes dum sumus!
Post iucundam iuventutem,
Post molestam senectutem,
Nos habebit humus.

Поголяймо, юнаки,
Поки в нас є сила.
Мине молодість щаслива,
Мине старість докучлива,
Вкриє нас могила.

Доки в жилах кров буя,
Веселімоь, друзі!
Сплине молодість, як пісня,
Прийде старість ненависна,—
Помремо у тузі!

Ubi sunt, qui ante nos
In mundo fuere?
Transeat ad superiores,
Transeat ad inferiores,
Nos si vis videre

Де поділися старі
Наші побратими?
Треба їх в раю спитати,
Чи до пекла завітати,
Щоб зустрітись з ними!

Vita nostra brevis est,
Brevi finiatur,
Venit mors velociter,
Rapit nos atrociter,
Nemini parceretur.

Ми не довго живемо,
Швидко вік минає
Смерть, не гаючись, прилине,
Без розбору всіх поглине –
Смерть жалю не знає.

Гей, короткий плін життя,
Пам'ятаймо всюди.
Швидко прийде смерть з косою,
Забере усіх з собою,
Ми ж бо смертні люди!

Vivat Academia,
Vivant professores!
Vivat membrum quodlibet,
Vivant membra quaelibet,
Semper sint in flore!

Хай живуть нам вузи всі,
Вся наша еліта:
Професори і доценти,
Аспіранти і студенти,—
„Многая їм літа!”

Віват академія,
Слава професорам.
Слава лекторам—доцентам,
Бакалаврам і студентам
Над моря і гори!

Vivant omnes virgines,
Graciles, formosae!
Vivant et mulieres
Tenere, anabiles,
Bonaе, laboriosae.

Хай дівчата всі живуть,
Негорді, красиві,
Хай живуть нам молодіці,
Наші любі, ніжнолиці,
Добрі не ліниві!

Хай дівчата всі живуть
Ніжні та красиві!
Хай живуть і молодіці
Чорноброві, білолиці,
Добрі, не ліниві!

Vivat et respublica
Et qui illam regunt!

Хай живе республіка
Й той, хто управляє.

Хай живе республіка
І хто нею править!

Vivat nostra civitas, Maecenatum caritas, Que nos hic protegit!	Хай живе наша спільнота Й благодійників щедрота, Що про всіх нас дбає.	Слава матері-вітчизні І добродіям всім, звісно, За їх щедрість слава!
Pereat tristitia, Pereant dolores, Pereat diabŏlus, Quivis antiburschius Atque irrisores!	Всякий смуток геть від нас, Песимізму досить, Всякий біс нехай сконас, Що студентам не сприяє, На глум їх підносить.	Смутку досить, киньте сум, Розігніте спини! Хай усі ті поконають, Що студентам не сприяють, Тим чи іншим чином.

(Переклад М.Білика)

(Переклад В. Литвинова)

Текст популярної середньовікової студентської пісні вперше був складений у XIV ст. у Німеччині. Поступово удосконалюючись, він розповсюдився по всій Європі. Музику до нього написав у XV ст. фламандський композитор Жан Окенгейм.

Тексти для читання та перекладу

De grammatica

(Про граматику)

Grammatica est scientia recte loquend et origo, et fundamentum liberalium litterarum. Haec in disciplinis post litteras communes inventa est, ut iam qui didicerant litteras per eam recte loquendi rationem sciant. Grammatica autem a litteris nomen accepit, γράμματa enim Graeci litteras vocant. Ars vero dicta est, quod artis praeceptis regulis que consistat.

Oratio dicta quasi oris ratio. Nam orare est loqui et dicere. Est autem oratio contextus verborum cum sensu. Contextus autem sine sensu non est oratio, quia non est oris oratio. Oratio autem plena est sensu, voce et littera. Divisiones autem grammaticae artis a quibusdam triginta dinumerantur, id est, partes orationis octo: vox articulata, littera, syllaba, pedes, accentus, positurae, notae, orthographia, analogia, etymologia, glossae, differentiae, barbarismi, soloecismi, vitia, metaplasmī, schemata, tropi, prosa, metra, fabulae, historiae.

De partibus orationes

(Про частини мови)

Partes orationis primus Aristoteles duas tradidit, nomen et verbum; deinde Donatus (Донат – римський філолог) definivit. Sed omnes ad illa duo principalia revertuntur, id est, ad nomen et verbum, quae significant personam et actum. Reliquae appendices (решта частин) et ex his originem trahunt. Nam pronomen ex nomine nascitur, cuius officio fungitur, ut „ orator ille”. Adverbium de nomine nascitur, ut „ doctus, docte”. Participium de nomine et verbo, ut „lego, legens”. Coniunctio vero et praepositio vel interiectio in complexu istarum cadunt. Ideo et nonnulli quinque partes definierut, quia istae superfluae sunt.

De monumento Ancyrano*

(Про Анкірський пам'ятник)

Imperator Augustus in campo Martio Mausoleum sibi exstruxerat. Prope introitur Mausolei iussu Tiberii duae tabulae affixae erant, in quibus res gestae divi Augusti inscriptae erant. Tiberius haec verba exscripsit et duabus linguis, lingua Latina et Graeca, scripta in aliis oppidis imperii Romani edixit. Exemplum, quod Ancyre in introitu templi Augusti affixum erat, anno p. Chr. n. millesimo quingentesimo quinquagesimo tertio detectum est. Haec inscriptio a viris doctis regina inscriptionum dicitur.

Augustus inter alia haec dixit: Annos undeviginti natus exercitum privato consilio et privata impensa conscripsi, per quem rem publicam a dominatione factionis oppressam in libertatem vindicavi. In triumphis meis ducti sunt ante currum meum reges aut regum liberi novem. In consulata sexto censum populi habui. Quo lustro Romanorum censa sunt capita quadragies centum milia et ducenta triginta tria milia. Provinciarum populi Romani, quibus finitimae fuerunt gentes, quae non parebant imperio nostro, fines auxi. Gallias et Hispanias provincias et Germaniam, qua includit Oceanus, a Gadibus ad ostium Albis fluvii pacavi. Meo iussu et auspicio ducti sunt duo exercitus eodem fere anno in Aethiopiam et in Arabiam.

* Це напис на мармуровій стелі грецькою і латинською мовами, який було знайдено в 1555 р. на території стародавнього міста Анкіра. В ньому йдеться про про державну діяльність імператора Октавіана Августа. Ще дві копії цієї пам'ятки знайдено в містах Аполлонії та Антіохії.

De deis Gallorum et Germanorum

(Про гальських і германських богів)

Caesar in eis libris, qui commentarii de bello Gallico inscribuntur, et de bellis, quae Romani in Gallia, Germania Britannique diu gerebant, et de moribus institutisque eorum populorum scribit. Tacitus quoque, ille rerum scriptor Romanus, in libro suo de origine, situ, moribus ac populis Germaniae dicit.

Caesar scribit Gallos deorum maxime Mercurium colere. Hunc viarum ducem, hunc mercatorum custodem esse Galli dicunt. Post hunc colunt Apollinem et Martem et Iovem et Minervam. De his eandem fere opinionem quam reliqui populi habent. Credunt enim Apollinem morbos depellere, Minervam artificiorum initia tradere, Iovem imperium deorum tenere ac protegere, Martem bella regere.

Huic deo Galli, cum proelium committere in animo habent, plerumque praedam promittunt. Cum adversarios superaverint, bestias necant, congerunt in unum locum reliquas res, quibus magnos tumulos exstrunt. In Galliae civitatibus nemo fere religionem et mores populi laedit vel negledit. Si qui neglederent vel laederent, ab aliis contemnerentur. His ceteri de via decederent, aditum eorum sermonemque neglegerent.

De Germanorum deis autem Caesar nihil nisi haec scribit: Germani deorum in numero eos solos ducunt, quos cernunt et quorum auxilio iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam.

E Taciti libro intellegimus a Germanis maxime Mercurium coli. Cui Germani certis diebus etiam homines sacrificant. Herculem et Martem concessis bestiis placant. Ceterum Germani deos neque parietibus includunt neque in hominis speciem fingunt.

De Colosseo*

(Про Колізей)

Romae multos columnas, arcus, templa theatraque antiqua deleta esse cuncti dolemus. Tamen hodie quoque nonnullae reliquiae Romae antiquae ostentari possunt. Quae sunt summo gaudio eis, a quibus Roma visitatur. Roma merito Roma aeterna vocatur. Optime illud theatrum conservatum est, quod iussu T. Flavii Vespasiani aedificatum est et olim ex eo Amphitheatrum Flavium nominabatur. Hoc amphitheatrum postea Colosseum appellatum esse ex colossea statua Neronis, quae hic collocata erat, constat. Quo verbo nunc theatrum significatur. Tum, cum illud Theatrum aedificatum erat, id est anno post Christum natum octogesimo, per centum dies ludi magnifici Romanis a magistratibus dabantur. Quibus diebus permultas bestias necatas esse notum est. Magistratus Romani illos ludos dabant, ut vulgus eis delectaretur.

Mirus aspectus praebetur eis, qui illi theatro appropinquant. Alti muri eius theatri, quod ovi formam habet, ornatur magnificis columnis. Narrant Colosseum tam amplum fuisset, ut a quinquaginta milibus Romanorum compleri posset. Diebus festis per octoginta introitus, quos videmus, magne vivorum feminarumque manus amphitheatrum intrabant. His diebus enim totus fere populus Romanus advolabat. Ei, qui aderant, summo studio spectacula, quae eis dabantur, spectabant. Bestiae ex Africa importate, quae incaveis sub arena sitis continebantur, in arenam agitabantur. Quae postquam illam intraverunt, inter se pugnabant et necabant. Servos quoque iussu dominorum cum his pugnasse constat. Postremo servi iuxta has bestias necati humi iacebant. Haec spectacula Romanis gaudio fuisse non ignoramus; nos ipsos spectaculis eiusdem modi delectari posse non puto.

*Найбільший амфітеатр в античному світі, збудований у Римі в 75-80 рр. н.е.

De victu Germanorum

(Про побут германців)

Germani agriculture non student; victus eorum in lacte, caseo, carne consistit. Multum in venationibus sunt. Cibi genere et exercitatione et libertate vitae vires aluntur et corpora immensa magnitudine gignuntur. Atque in eam consuetudinem se adduxerunt, ut etiam locis frigidis pellibus modo corpora tergent et lavarentum in fluminibus.

Cum civitas bellum gerit, magistratus creantur, qui bello praesint et potestatem vitae necisque habeant. Priusquam armis contendunt, carmina, quibus adversarios terreant, canunt. In pace principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt et controversias componunt.

Germani non agri modum certum habent aut agros proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos populis agros attribuunt atque eos impellunt, ut

anno post inde discedant. Causae eius rei sunt hae: ne perpetua consuetudine impulsus studium belli agricultura mutent; ne latos agros parare studeant aliique alios possessionibus expellant; ne pecuniae cupiditas existat, qua ex re factiones gigni possunt; ne accuratius aedificent, ut frigora atque aestus vitent.

Germanos neque oppida incolere neque domicilia inter se iuncta habere e Taciti libro cognoscimus.

De Ciceronis morte

(Про смерть Цицерона)

M. Cicero sub adventum triumvirorum cesserat urbe, pro certo habens, id quod erat, non magis Antonio eripi se, quam Caesari Cassium et Brutum posse. Primo in Tusculanum fugit, inde transversis itineribus in Formianum, ut ab Caieta navim conscensurus, proficiscitur. Unde aliquotiens in altum provectum cum modo venti adversi rettulissent, modo ipse iactationem navis, caeco volvante fluctu, pati non posset, taedium tandem eum et fugae et vitae cepit; regressusque ad superiorem villam, quae paulo post mille passibus a mari abest, „Moriar”, inquit, in „patria saepe servata”.

Satis constat servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum; ipsum deponi lecticam, et quietos pati, quod sors iniqua cogeret, iussisse. Prominenti ex lectica praebentique immotam cervicem caput praecisum est. Nec satis stolidae crudelitati militum fuit. Manus quoque, scripsisse in Antonium aliquid exprobrantes, praeciderunt. Ita relatum caput ad Antonium, iussuque eius inter duas manus in rostris positum, ubi ille consul, ubi saepe consularis, ubi eo ipso anno adversus Antonium, quanta nulla umquam humana vox, cum admiratione eloquentiae auditus fuerat. Vix attollentes prae lacrimis oculos homines intueri trucidata membra eius poterant.

Промова Цицерона проти Катиліни

ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК

Слова в латинсько-українському та українсько-латинському словнику розміщені за алфавітами обидвох мов. Пояснення до них подаються курсивом або в дужках. У багатоскладових словах (три і більше) другий склад від кінця слова, якщо він короткий, позначається діакритичним знаком (˘), що вказує на необхідність перенесення наголосу на третій склад від кінця слова згідно з правилами наголошення в латинській мові (напр.: *hilāris*, *e* – веселий). Якщо над голосним другого складу від кінця слова немає знаку короткості, то він є довгим, а значить – наголошеним (*masculīnus*, *a*, *um* – чоловічий; *ministratoris* *m* – помічника). Власні імена та географічні назви подані в окремому словнику.

1. Іменники усіх відмін подаються в називному відмінку однини, після якого наводяться закінчення родового відмінка однини та вказується курсивом рід:

insūla, *ae f* – острів.

Якщо практична основа іменника змінюється в родовому відмінку, то він подається повністю або скорочено, починаючи з тієї літери, після якої змінюється написання слова:

caput, **capitis** *n* – голова; **collisio**, **onis** *f* – зіткнення.

В односкладових іменниках форма родового відмінка однини наведена повністю:

ars, **artis** *f* – наука, мистецтво; **lex**, **legis** *f* – закон; **cor**, **cordis** *n* – серце.

Якщо іменник має однакову форму в чоловічому і жіночому роді, позначення роду вказується через косу вертикальну лінію: **canis**, **is** *m/f* – собака.

2. Прикметники I-II відміни подано у формі називного відмінка однини чоловічого роду та закінченнями жіночого і середнього роду. Перекладено тільки чоловічий рід:

verus, **a**, **um** – правдивий.

Прикметники III відміни трьох закінчень подано чоловічим родом повністю, жіночий і середній із зміненою основою: **celer**, **ĕris**, **ere** – швидкий.

Прикметники III відміни двох закінчень подано спільною формою чоловічого і жіночого роду із закінченням **-is** та закінчення середнього роду **-e**: **levis**, **e** – легкий.

Прикметники III відміни із спільним закінченням для всіх родів наведені у формі називного відмінка, після якого подано закінчення родового відмінка однини:

sapiens, **entis** – розумний; **felix**, **icis** – щасливий.

3. Дієслово. Латинські дієслова записані скорочено у таких чотирьох формах:

перша особа однини теперішнього часу дійсного способу активного стану (*praesens indicativi activi*) із закінченням **-o**;

перша особа однини минулого часу доконаного виду дійсного способу активного стану (*perfectum indicativi activi*) із закінченням – **i**;

віддієслівний іменник середнього роду зі значенням мети (*supinum*) із закінченням – **um**;

неозначена форма дієслова теперішнього часу (*infinitivus praesentis activi*) із закінченням – **re**

Відсутність форм відмічено рискою. Форми перфекта і супіна складених дієслів подані без префіксів. Якщо у формах дієслів відбуваються фонетичні зміни, то такі форми наводяться повністю. Перекладено тільки інфінітив:

audio, ivi, itum, ire – слухати

latito, avi, –, are – ховатися

expleo, plevi, pletum, ere – заповнювати

iubeo, iussi, iussum, iubere – наказувати

У дієсловах **третьої** дієвідміни над сполучним голосним –*ě*– (перед –*re*) поставлено знак короткості –*ˇ* : **dico, dixi, dictum, ěre** – говорити, казати.

Відкладні та напіввідкладні дієслова подаються лише в трьох основних формах (без супіна):

testor, atus sum, ari – засвідчувати; **queror, questus sum, queri** – жалітися; **fido, fisis sum, ěre** – вірити.

Безособові дієслова подаються також у трьох формах, але в іншій особі: третя особа однини теперішнього часу, третя особа однини минулого часу (перфекта), інфінітив:

licet, licuit, ere – дозволено; **oportet, oportuit, ere** – слід, треба.

Умовні скорочення

abl. – *ablativus* (аблятив, орудно-місцевий відмінок)

acc. – *accusativus* (знахідний відмінок)

anomal. – *anomaliam* (відхилення від норми)

compar. – *comparativus* (вищий ступінь)

dat. – *dativus* (давальний відмінок)

dep. – *deponens* (відкладне дієслово)

f. – *femininum* (жіночий рід)

gen. – *genetivus* (родовий відмінок)

impers. – *impersonale* (безособове дієслово)

indecl. – *indeclinabile* (невідмінюване дієслово)

m. – *masculinum* (чоловічий рід)

n. – *neutrum* (середній рід)

nom. – *nominativus* (називний відмінок)

pl. (plur.) – *pluralis* (множина)

semidep. – *semideponens* (напіввідкладне дієслово)

sing. – *singularis* (однина)

verb. anomal. – *verbum anomalum* (неправильне дієслово)

verb. defect. – *verbum defectivum*

(недостатнє дієслово)

ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК

A

a, ab, abs (*abl.*) від, із, з боку

abdico, dixi, dictum, ěre відмовляти, відрікатися, скасовувати (закон)

abdo, didi, ditum, ěre віддати, передати, ховати, прикривати

abdomen, inis *n* живіт, черевце, прожора

abduco, duxi, ductum, ěre відводити, віддаляти, забирати

abeo, ii(ivi), itum, ire відходити, відступати, порушувати

abhorreo, ui, —, ere ненавидіти, боятися

ablego, avi, atum, are відправляти, відсилати

aboleo, evi, etum, ěre знищувати, руйнувати, прощати

abolition, onis *f* прощення, амністія

abrogo, avi, atum, are віднімати, нищити

abrumpo, rupi, ruptum, ěre зривати, відривати, руйнувати

ahscondo, condi (condidi), conditum, ěre ховати, скривати

absolvo, solvi, solutum, ěre звільняти, завершувати, виконувати, платити

absentia, ae *f* відсутність; недолік

abstinentia, ae *f* стриманість, чесність, безкорисливість

abstineo, tinui, tentum, ere стримувати, не допускати

absum, afui, abesse бути відсутнім, бути далеко, не брати участі

absurdus, a, um безглуздий, недоречний, абсурдний

abundantia, ae *f* надмірність, достаток, багатство

abundo, avi, atum, are переливатись, мати вдосталь, переповнювати, перевищувати (права)

abutor, abusus sum, abuti (*depon.*) витрачати, користуватись,

зловживати, ротринькувати

ac, atque і, а також, і потім

accedo, cessi, cessum, ěre підходити, наближатись

accendo, cendi, censum, ěre запалювати, освітлювати

accentus, us *m* наголос, акцент, приспів

accidit (*impers.*) виходить, складається, стається

accio, civi (ii), citum, ire кликати, запрошувати, відкликати

accipio, cepi, ceptum, ěre отримувати, сприймати

accommodo, avi, atum, are

приспособлювати,

узгоджувати, виносити (вирок)

accurate старанно

accurro, avi, atum, are старатися, вдаватися

accuso, avi, atum, are звинувачувати, подавати скаргу

acer, acris, acre гострий

acerbus, a, um гіркий, суворий

acies, ei *f* вістря, бойова лінія

aconitum, i *n* аконіт, вовчий корінь, отрута

acriter гостро, жваво, завзято

actio, onis *f* дія, сесія, судовий процес

aculeus, i *m* жало, вістря, шпилька

activus, a, um діючий, дійсний

acutus, a, um гострий, загострений

ad (*acc.*) до, при, біля, на, для

addico, dixi, dictum, ěre присуджувати, засуджувати

addo, didi, ditum, ěre додавати, збільшувати

adduco, duxi, ductum, ěre приводити, притягати

adeo так дуже, до такої міри, настільки, так довго

adeo, ii (ivi), itum, ire приходити, з'являтися

adhibeo, hibui, hibitum, ere прикладати, охоплювати, застосовувати

adhibitio, onis *f* застосування, вживання, запрошення

adhortatio, onis *f* заклик, заохочення

adhortor, atus sum, ari *depon.* закликати, заохочувати

adhuc донині, досі, до того

adīmo, ami, emptum, ěre віднімати, забирати, знімати
adītus, us *m* доступ, вхід, прихід
adiungo, iunxi, iunctum, ěre долучати, додавати, з'єднувати
adiutrix, icis *f* помічниця, підсобниця
adiuvo, iuvi, iutum, are допомагати, підтримувати
administratio, ōnis *f* служіння, обслуговування, управління
administro, avi, atum, are виконувати, керувати, помагати
admiratio, ōnis *f* подив, здивування
admiror, atus sum, ari *dep.* дивуватися, захоплюватися
admitto, misi, missum, ěre допускати, чинити
admodum дуже, надмірну, надто
admoneo, monui, monitum, ere нагадувати, вказувати
admoveo, movi, motum, ere рухати, наближати
adnumero, avi, atum, are зачисляти, додавати
adopto, avi, atum, are приймати, вибирати, усиновити
adoro, avi, atum, are шанувати, поважати, поклонятися
adscribo, scripsi, scriptum, ěre приписувати, зараховувати
adstrictus (astrius), a, um міцний, стиснутий, короткий
adsum, affui, adesse бути присутнім, знаходитися, сприяти
adulator, oris *m* підлабузник
adulescentia, ae *f* юність, молодість
adulo, avi, atum, are леститися, догоджати
adulterium, i *n* перелюб, розпуста; фальсифікування
aduro, ussi, ustum, ěre палити, обпалювати
advena, ae *m* заможний, пришелець, прибула
advenio, veni, ventum, ire приходити, прибувати, траплятися
adventus, us *m* прихід, прибуття
adverbium, i *n* прислівник

adversarius, ii *m* противник
adversus, a, um протилежний
adversus (acc.) проти, напроти
aedes (aedis), is *f* кімната, дім, будинок, храм
aedificium, ii *n* будинок, дім, будівля
aedifico, avi, atum, are будувати, споруджувати
aeger, gra, grum хворий
aegre хворобливо, важко, печально
aegrimonia, ae *f* печаль, скорбота
aegrotus, a, um хворий
aeneus, a, um мідний, бронзовий
aequalis, e рівний, однаковий
aequalis, is *m/f* ровесник, ровесниця, сучасник
aequitas, atis *f* рівність, рівномірність, симетрія
aequo, avi, atum, are вирівнювати, рівняти
aequor, oris *n* море
aequus, a, um рівний,
aër, aëris *m* повітря, подув
aera, ae *f* ера
aerarium, i *n* казна, засоби, фонд
aes, aeris *m* мідь, бронза, гріш, мідна монета
aestas, atis *f* літо
aestimatio, onis *f* оцінка, визначення ціни, вартості
aestimo, avi, atum, are оцінювати, цінувати, шанувати
aestus, us *m* спека, літо
aetas, atis *f* вік, час життя, пора
aeternus, a, um вічний, безконечний
aether, eris *m* ефір, повітря, небо
aevum, i *n* вік
affectio, onis *f* вплив, враження, душевний стан
affecto, avi, atum, are дуже бажати, прагнути
affectus, us *m* почуття, настрої
affĕro, attŭli, allatum, afferre приносити, додавати, повідомляти
afficio, feci, fectum, ěre вражати, впливати, спричинювати
affigo, fixi, fixum, ěre прибивати, прикріплювати, скріплювати

affirmo, avi, atum, are зміцнювати, твердити, стверджувати
afflicto, avi, atum, are мучити, терзати, вражати
affligo, flixi, flictum, ěre бити, вдаряти, кидати
ager, agri m поле, рілля
aggredior, gressus sum, gredi dep. приступати, нападати, атакувати
agito, avi, atum, are рухати, хвилювати, турбувати, викликати
agmen, inis n похід, марш, військова колона
agna, ae f овечка
agnosco, novi, notum, ěre признавати, довідуватися, пізнавати
agnus, i m ягня
ago, egi, actum, ěre вести, гнати, діяти, робити
agrestis, e польовий, дикий, сільський
agricola, ae m хлібороб, селянин
agriculture, ae f землеробство
aio, ait,—,— verb. defect. кажу, каже (сказав)
ala, ae f крило, фланг
alacer, cris, ere бадьорий, жвавий
albus, a, um білий, сивий; щасливий
alea, ae f кістка для гри
ales, itis m/f птах
algeo, alsi, —, ere мерзнути
algor, oris m мороз
alibi в іншому місці
alienus, a, um чужий, іноземний
alimentum, i n їжа, харчі
aliquando колись, одного разу; нарешті
aliquot небагато, декілька
aliter інакше, по-іншому
alius, a, um інший
alligo, avi, atum, are зв'язувати, з'єднувати
alloquium, i n мова, бесіда
almus, a, um годувальний, благодотворний
alo,alui, alitum (altum), ěre годувати, вирощувати, виховувати
alter, altĕra, altĕrum один із двох, другий
alternus, a, um перемінний,

послідовний
altitudo, ĩnis f висота, глибина
altus, a, um високий, глибокий
alumnus, i m вихованець, учень
alvus, i m живіт, шлунок
amabilis, e любимий
amarus, a, um гіркий, гострий
ambitio, onis f обхід, честолюбство
ambo, ambae, ambo обидва, обидві
ambulo, avi, atum, are прогулюватися, ходити, переходити (*юр.*)
amentia, ae f божевілля, безглуздя
amens, entis божевільний, непідсудний
arnica, ae f подруга
amicitia, ae f дружба, приязнь, симпатія
amicus, i m друг, приятель
amitto, misi, missum, ěre з відпускати, залишати, втрачати
amnis, is m ріка, потік
amo, avi, atum, are любити, кохати
amoenus, a, um прекрасний, приємний, чарівний
amor, oris m любов, кохання
amphitheatrum, i n амфітеатр
amphora, ae f амфора
amplector, plexus sum, plecti dep. обіймати, заволодіти, віддаватися
amplexus, us m обійми, оточення
amplifico (amplio), avi, atum, are поширювати, збільшувати, посилювати
amplitudo, inis f величина, амплітуда
ampulo, avi, atum, are відрізувати, відтинати
an чи
ancora, ae f якор
anguis, is m/f гадюка, змія
angustiae, ae f тіснота, ущелина, трудне становище
angustus, a, um тісний, худий, вузький
anima, ae f душа, дихання
animal, alis n тварина
animus, i m дух, душа, настрої, характер, відвага, думка
annus, i m рік
annuus, a, um річний
anser, ěris m/f гуска
ante (*acc.*) перед, раніше, до

antea перед тим, раніше, до того
antecedo, cessi, cessum, ěre іти спереду, переважати
antecello, —, —, ěre відзначатися, перевищувати
ante-eo, ii (ivi), —, ire іти спереду, перевищувати
antefĕro, tuli, latum, ferre З нести спереду, ставити вище
antepono, posui, positum, ěre ставити спереду, віддавати перевагу
antequam раніш ніж, до того як
anterior, ius передній
antesto, steti, —, are стояти спереду, перевищувати
antiquitas, atis f старина, античність, давнина
antiquitus споконвіку, здавна, давно
antiquus, a, um стародавній, античний
antrum, i n печера, грот
aper, apri m дикий кабан
aperio, perui, pertum, ire відчиняти, виявляти, відкривати
aperte явно, очевидно
apertus, a, um явний, очевидний, відкритий
apis, is f бджола
apparatus, us m підготовка, знаряддя, апарат
appareo, parui, (paritum), ere бути очевидним, з'являтися
appello, avi, atum, are називати, кликати
appello, pŭli, pulsum, ěre наганяти, направляти, причалювати
appeto, petivi (petii), petitum, ěre прямувати, досягати, нападати
applico, avi, atum, are присувати, прикладати, з'єднувати
apporto, avi, atum, are приносити, привозити, доставляти
apprehendo, prehendi, prehensum, ěre хапати, ловити, заволодіти
apricus, a, um сонячний, ясний, світлий
apprimo, pressi, pressum, ěre притискаєти, давити, пригнічувати
aptus, a, um придатний
apud (acc.) при, біля, коло, у, поруч
aqua, ae f вода, ріка, море, волога

aquaeductus, us m водопровід
aquila, ae f орел
ara, ae f підвищення, пам'ятник, вівтар, жертovníк
arator, oris m орач, плугатар
aratrum, i n плуг, соха
arbitrarius, a, um недостовірний, гіпотетичний
arbitrium, ii n судження, думка, арбітражне рішення, влада
arbitror, atus sum, ari dep. судити, вважати, вирішувати, спостерігати
arbor, oris f дерево
arbŭtum, i n ягода
arceo, ui, —, ere закривати, заключати, перешкоджати, затримувати
arcuo, —, —, are гнути, вигинати
arcus, us m лук, дуга, райдуга, арка
ardeo, arsi, arsurus, ere палити, горіти, жевріти
arduus, a, um стрімкий, трудний, високий
arena, ae f пісок, арена, пустиня
argenteus, a, um срібний
argentum, i n срібло
argumentum, i n довід, аргумент, доказ
arguo, ui, utum, ěre доказувати, вияснити, доводити, виявляти
aries, ětis m баран, таран
arista, ae f колос
arma, orum n зброя, військовоє знаряддя, інструменти; війна
armatus, a, um озброєний
armentum, i n худоба, стадо, робочі бики або коні
armo, avi atum, are озброювати, готувати до бою
aro, avi, atum, are орати
arrigo, rexi, rectum, ěre піднімати, збуджувати
arripio, ripui, reptum, ěre хапати, схоплювати, нападати, брати
ars, artis f ремесло, мистецтво, наука, твір мистецтва, майстерність
arteria, ae f трахея, артерія
artifex, ĩcis m ремісник, митець, майстер
artificium, i n мистецтво, майстерність, техніка, прийом

- artum, i n** тіснота, вузьке місце
artus, a, um вузький, тісний
arvum, i n поле, рілля, пасовисько
arx, arcis f палац, фортеця, акрополь, вершина
ascendo, scendi, scensum, ěre підніматися, виходити
ascisco, ivi, itum, ěre приймати, притягати, засвоювати
asīnus, i m осел; **asīnus asinorum** осел із ослів
aspectus, us m погляд, вид, видовище, кругозір
asper, era, erum шорсткий, нерівний, трудний
aspĕre нерівно, трудно, суворо, різко
asperitas, atis f шорсткість, нерівність суворість, різкість
aspornor, atus sum, ari dep. відкидати, погоджувати, нехтувати
aspicio, spexi, spectus, ěre оглядати, побачити, спостерігати
aspiro, avi, atum, are дути, віяти, видихати; сприяти, прагнути
asportatio, onis f віднесення, викрадення
asporto, avi, atum, are відправляти, відносити, відвозити, забирати
assentator, oris m підлабузник
assequor, secutus sum, sequi dep. іти за кимсь, доганяти, досягнути
assiduus, a, um осілий, старанний, пильний
assisto, stīti, —, ěre ставати, бути присутнім, стояти побіч
assum див. **adsum**
astrum, i n зоря, зірка, сузір'я
astu хитро, лукаво
at a, але, однак, проте
ater, atra, atrum темний, чорний, зловіщий
atque i, а також
atqui a, але, однак, проте
atrocīter жорстко, суворо, безжалісно
atrox, ocis грізний
attāmen проте ж, однак ж
attente напружено, уважно
attentio, onis f увага
attento (attempto), avi, atum, are пробувати, нападати
attineo, tinui, tentum, ere міцно тримати, торкатися, затримувати
attingo, tigi, tactum, ěre дотикати, торкатися
attonitus, a, um позбавлений почуттів, натхнений
attribuo, tribui, tributum, ěre приділяти, наділяти, призначати
auctio, onis f збільшення, ріст, публічний торг
auctor, oris m засновник, творець, автор, письменник
auctoritas, atis f думка, погляд, вплив, повага, авторитет
audacia, ae f відвага, сміливість, зухвалість
audacter відважно, сміливо, зухвало, хоробро
audax, acis відважний, сміливий, зухвалий
audeo, ausus sum, ere semidep. відважитись, дерзати
audio, ivi, iturn, ire слухати, чути, вислухати, погоджуватись
auditor, oris m слухач, учень
aufĕro, abstuli, ablatum, auferre відносити, переносити
aufugio, auffigi, —, ěre втікати, уникати
augeo, auxi, auctum, ere збільшувати, розширювати, розмножувати
augur, uris m авгур (жрець)
augurium, ii m спостереження і пояснення польоту птахів, віщування, передбачення
augustus, a, um священний, величавий
aula, ae f двір, зала, вулик
aura, ae f подув, повітря, вітер
auratus, a, um золотоносний, позолочений
aureus, a, um золотий
auris, is f вухо, слух
aurum, i n золото
ausculto, avi, atum, are слухати уважно, вслуховуватися
auspicium, ii n віщування, знамення

auxiliarius, a, um допоміжний, такий,
що подає допомогу
auxilior, atus sum, ari dep. допомагати
aut або
autem але, зате, навпаки
autumnus, i m осінь
auxilium, ii n допомога, засіб
avaritia, ae f жадність, скупість
avarus, a, um жадібний, ненаситний
aveo, -, -, ere бути здоровим; прагнути
aveho, vexi, vectum, ěre вивозити, від-
возити
avello, velli (vulsi), vulsum, ěre зривати,
відривати, розлучати
avena, ae f овес
averto, verti, versum, ěre відвертати,
повертати, відводити, відкладати
avia, ae f бабуся
avidus, a, um жадібний, кровожадний
avis, is f птах
avitus, a, um дідівський
avoco, avi, atum, are відкликати
avolo, avi, atum, are відлітати
avus, i m дід, предок

B

bacca (bacca), ae f ягода
bacchor, atus sum, ari dep. святкувати
вакханалії, божеволіти
baculum, i n палка, костур
barba, ae f борода
barbarus, a, um іноземний, чужий,
варварський
basio, avi, atum, are цілувати
basis, is f основа, фундамент
baubor, —, ari dep. вити
beatus, a, um щасливий
belle прекрасно, чудово
bellicosus, a, um бойовничий
bello, avi, atum, are воювати, битися
bellua (belua), ae f звір, потвора
bellum, i n війна
bene добре
beneficium, ii n добродійство, привілей,
услуга
benevolentia, ae f доброзичливість
benevolus, a, um доброзичливий
benigne ласкаво

benignus, a, um доброзичливий, милий
beo, avi, atum, are робити щасливим,
радувати
bestia, ae f тварина, звір
bibo, bibi, —, ěre пити
biennium, ii n дворіччя
bilis, is f жовч
bini, ae, a по два
bipennis, e двокрилий
bis двічі
blandus, a, um приємний, чарівний
bonitas, atis f доброта
bonum, i n добро
bonus, a, um добрий
bos, bovis m/f бик, корова;
bos in lingua продажний свідок
bracchium, ii n рука (від ліктя)
breviarium, ii n короткий виклад
brevis, e короткий
breviter коротко
bruma, ae f зимова пора
brutus, a, um тяжкий, незграбний;
тупий, дурний, безглуздий
bursa, ae f сума, каса, фонд (пізніше –
духовні учбові заклади)

C

caballus, i m кінь, шакапа
caco, avi, atum, are виділяти
(екскременти), випорожнятися,
бруднити, паскудити
cadaver, ěris n труп
cado, cecidi, casum, ěre падати
caecus, a, um сліпий
caedes, is f різня, вбивство
caedo, cecidi, caesum, ěre рубати,
різати, вбивати, сікти
caelestis, e небесний
caelum, i n небо
caerimonia (caeremonia), ae f святість,
пошана
caeruleus (caerulus), a, um синій,
голубий
calamitas, atis f поразка, нещастя
calcar, aris n шпора, стимул,
підбадьорювання
caleo, ui, —, ere m хитрий, ловкий
camera, ae f склепіння, звід

campus, i m поле, рівнина
candeo, ui, —, ere бути білим, біліти, блищати, сіяти
candidus, a, um білий, білосніжний
canis, is m/f собака
canistrum, i n корзинка, кошик
cano, cecini, cantum, ěre співати, опіувати
canto, avi, atum, are співати, грати, звучати
cantus, us m спів, мелодія
capesso, sivi (sii), situm, ěre хапати, ловити
capio, cepi, captum, ěre брати, ловити, захоплювати, придбати
capillaris, e волосяний
captiva, ae f полонянка
captivus, i m полонений
capto, avi, atum, are схоплювати, домагатися
caput, itis n голова, глава, розділ, столиця
carcer, ěris m темниця, тюрма
cardinalis, e основний, головний, кардинальний
careo, ui, (iturus), ere бути позбавленим, не мати, втрачати
carina, ae f киль корабля, дно, судно, корабель
caritas, atis f дороговизна, любов, пошана, висока ціна
carmen, inis n пісня, ода, вірш, поема
caro, carnis f м'ясо
carrus, us m віз, підвода
carpo, carpsi, carptum, ěre зривати, збирати
carus, a, um дорогий
casa, ae f хата, хижина
caseus, i m сир
castigo, avi, atum, are ганьбити, докоряти, карати
castitas, atis f цнотливість, цнота
castra, orum n воєнний табір, казарми
castus, a, um чистий, невинний, непорочний
casus, us m падіння, загибель, випадок, відмінок
casu випадково

catena, ae f ланцюг, кайдани
caterva, ae f натовп, відділ, трупа, велика кількість
catus, a, um дзвінкий
cauda, ae f хвіст
causa, ae f причина, судова справа, судовий процес
causalis, e причинний
cautes, is f скеля, підводний камінь
cautus, a, um обережний, хитрий
cavea, ae f пустота, яма, клітка
caveo, cavi, cautum, ere берегтися, дбати, журитися, піклуватися
caverna, ae f яма, прірва, печера, грот
cavus, a, um пустий, видовбаний, вигнутий
cedo, cessi, cessum ěre ступати, відходити
celeber, bris, bre славний, знаменитий
celebro, avi, atum, are прославляти, святкувати
celer, eris, ere швидкий
celeritas, atis f швидкість
celeriter швидко
celo, avi, atum, are таїти, ховати, скривати
celsus, a, m високий, високопоставлений
cena, ae f обід
ceno, avi, atum, are обідати
censeo, sui, censum, ere оцінювати, інвентаризувати, думати
ensor, oris m цензор, критик
census, us m ценз, оцінка майна, перепис
centrum, i n вістря циркуля, центр
centum сто
centuria, ae f центурія, сотня
cera, ae f віск, навоскована табличка
cerebrum, i n мозок, розум
cereus, a, um восковий
cerno, crevi, cretum, ěre розрізняти, помічати, пізнавати
certamen, ĩnis n змагання, суперечка, диспут
certe напевно, дійсно
certo, avi, atum, are змагатися, сперечатися, боротися
certus, a, um певний, точний, надійний
cervix, icis f потилиця, шия

cervus, i m олень
ceterus, a, um інший
charta, ae f лист папірусу, папір, книга
cibarium, ii n їжа, харчування, ячмінна мука
cibus, i m їжа, фураж
cieo, civi, citum, ere рухати, хвилювати, потрясати
cingo, cingi, cinctum, ěre оточувати, опоясувати, підперезувати, обрізати
cinis, eris m попіл
circa (acc.) кругом, біля
circiter близько, біля
circūlus, i m круг, перстень
circum (acc.) кругом, навкруги
circumcludo, clusi, clusum, ěre оточувати, замикати
circumeo, ii, itum, ire обходити, об'їжджати, оточувати
circumvenio, veni, ventum, ire обходити, оточувати; обманювати; шкодити
circus, i m цирк, коло
cis (acc.) на цьому боці; протягом
cista, ae f скриня
citerior, ius ближчий, слабший, поцейбічний
cithara, ae f кіфара (струнний інструмент)
cito швидко, скоро
cito, avi, atum, are рухати, викликати
citrus, i f цитрусове дерево
civicus, a, um громадянський, вітчизняний
civilis, e громадянський, цивільний
civis, is m/f громадянин, громадянка
civitas, atis f держава, право громадянства
clades, is f загибель, поразка
clam таємно
clamito, avi, atum, are кричати голосно, викрикувати
clamor, oris m крик, заклик, гуркіт, шум, волання
claritas, atis f ясність, зрозумілість, знатність, слава
clare ясно, зрозуміло
clarus, a, um ясний, зрозумілий, світлий

classarius, a, um флотський
classicus, a, um першокласний, вірцевий, морський
classis, is f клас, розряд; флот
claudio, clausi, clausum, ěre замикати, зачиняти, оточувати, закінчити
claustrum, i n замок, завіса, захист, оборона
clavis, is f ключ
clavus, i m цвях
clemens, entis м'який, ласкавий
clementer ласкаво, спокійно, помірковано
clementia, ae f ласка, милість, поблажливість
clerus, i m клір, духівництво
cliens, entis m клієнт, замовник, підданий
clipeus, i m круглий щит з бронзи
clivus, i m схил, узгір'я
cloaca, ae f клоака, яма, водостічний канал
clunis, is f сідниця
coemo, emi, emptum, ěre скуповувати, купляти
coeo, ii, itum, ire сходитися, погоджуватися, вступати в статевий зв'язок
coepio, coepi, coeptum, coepisse починати (ся)
coeptus, us m початок, почин
coerceo, cui, citum, ere стримувати, задержувати, обмежувати
coetus, us m збори, зв'язок, з'єднання
cogito, avi, atum, are думати, мислити; уявляти
cognatio, onis f спорідненість, родичі
cognitio, onis f пізнання, розшук, слідство
cognomen, inis n прізвище, кличка
cognosco, novi, notum, ěre пізнавати, знайомитися
cogo, coegi, coactum, ěre зганяти, збирати, змушувати
cohors, ortis f відділ, когорта, військовий загін
cohortatio, onis f заохочення, заклик
cohortor, atus sum, ari dep. закликати, заохочувати, переконувати

coitio, onis *f* поєднання, союз, спілка;
змова, парування, статевий зв'язок
coitus, us *m* поєднання, скупчення;
злягання, статевий зв'язок
collabor, lapsus sum, labi *dep.* валитися,
падати
collega, ae *m* колега, співробітник
collegium, ii *n* колегія, братство
colligo, avi, atum, are зв'язувати,
з'єднувати, об'єднувати
colligo, legi, lectum, ěre збирати, на-
громаджувати
collis, is *m* горб, пагорб, узгір'я
colloco, avi, atum, are ставити, розмі-
щувати
colloquium, ii *n* розмова, співбесіда,
кологвіум
colloquor, locutus sum, loqui *dep.*
розмовляти, вести переговори
collum, i *n* шия
colo, colui, cultum, ěre 3 обробляти,
заселяти, плекати, шанувати
colonia, ae *f* колонія, поселення
color, oris *m* колір, фарба, колорит, краса
columba, ae *f* голуб, голубка
columna, ae *f* стовп, колона
coma, ae *f* волосся, грива
comburo, bussi, bustum, ěre спалювати,
знищувати; бути закоханим
comedo, edi, esum, ěre їсти, з'їдати
comes, ĩtis *m* супутник, вожатий,
товариш, наставник
comiter ласкаво, радісно, любовно
comitium, ii *n* місце народних зборів,
народні збори
comitor, atus sum, ari *dep.* супроводити,
об'єднуватися
commeatus, us *m* прохід, відпуск,
вантаж, постачання
commedo, avi, atum, are доручати,
рекомендувати
commentarius, ii *m* запис, протокол,
коментарій
commeo, avi, atum, are ходити сюди й
туди
committo, misi, missum, ěre зводити,
порівнювати, з'єднувати;
порухувати закон

commode вигідно, належно, добре
commodum, i *n* вигода, користь
commoveo, movi, motum, ere рухати,
зворушувати
communio, ivi, itum, ire укріплювати;
обмінювати
communis, e спільний, загальний,
суспільний
communitas, atis *f* спільність, спіль-
нота, громадськість
comoedia, ae *f* комедія
compago, ĩnis (=compages, is) *f* зв'язок,
сполучення
comparatio, onis *f* порівняння, зістав-
лення
compareo, ui, —, ere з'являтися
comparo, avi, atum, are порівнювати,
поєднувати, зіставляти; здобувати
compello, pūli, pulsum, ěre зганяти до
купи, примушувати, схилити
comperio, pĕri, pertum, ire довідува-
тися, пізнавати, бути свідомим,
розвідувати
compilo, avi, atum are пограбувати,
привласнити
complector, plexus sum, plecti *dep.*
обіймати, охоплювати
compleo, plevi, pletum, ere наповнюва-
ти, виповнювати, виконувати
comploratio, onis *f* плач, оплакування,
голосіння
compono, posui, positum, ěre складати,
забирати, творити; складати (угоду),
закінчувати
compositus, a, am складний, правильний
comprimo, pressi, pressum, ěre стиска-
ти, здушувати, гвалтувати
comptus, a, um нарядний, красивий
computatio, onis *f* рахунок, розрахунок,
дріб'язковість
computo, avi, atum, are обчислювати,
розраховувати
concedo, cessi, cessum, ěre йти, відхо-
дити, дозволяти, підкорятися
conceptus, us *m* плід, зачаття
concido, idi, —, ěre падати, слабнути,
занепадати
concido, ĩdi, ĩsum, ěre розрубати,

вирізати, розбити, розчленувати
concilio, avi, atum, are з'єднувати, здружити, набувати
concilium, ii n зв'язок, зустріч, збори, нарада
concupio, cepi, ceptum, ěre збирати, приймати, затівати, завинити, схоплювати, зачати
concito, avi, atum, are швидко рухати, кидати, потрясати
conclamo, avi, atum, are кричати,
concordia, ae f згода, єдність, гармонія
concordo, avi, atum, are узгоджуватися, примиряти
concremo, avi, atum, are спалювати
concupina, ae f наложниця, коханка
concuġbo, ui, ġtum, are лежати разом, кластися
concupisco, pivi (pii), pitum, ěre прагнути, бажати, жадати
concurro, curri, cursum, ěre збігатися, сходитися, зустрічатися
conkursus, us m збіг, збори, зустріч, збіговисько
concutio, cussi, cussum, ěre трясти, потрясати, тривожити
condemno, avi, atum, are засуджувати, звинувачувати
condicio, onis f стан, становище, положення, обставина, умова
conditor, oris m основоположник, засновник
condo, dipi, ditum, ěre складати, будувати, засновувати, ховати
conduco, duxi, ductum, ěre збирати, зводити, стягати
confero, tuli, collatum, ferre зносити разом, збирати, порівнювати
confessio, onis f свідомість, визнання; згода
confestim негайно, зразу
conficio, feci, fectum, ěre здійснювати, виготовляти
confirmo, avi, atum, are зміцнювати, скріплювати
confiteor, fessus sum, eri dep. заявляти, признавати, виявляти, сповідувати
conflictus, us m удар, конфлікт, сутичка,

бій
confligo, flixi, flictum, ěre наштовхуватися, боротися, змагатися
confluo, fluxi, —, ěre зливатися, з'єднуватися
confugio, fugi, —, ěre втікати, шукати притулку
confusus, a, um змішаний
congġmo, gemui, —, ěre зітхати, стогнати, оплакувати
congġro, gessi, gestum, ěre зносити, нагромаджувати, будувати, збирати
congregior, gressus sum, gredi dep. сходитися
coniugatio, onis f зв'язок, сполучення; статевий акт; висновок; дієвідміна
coniunctim разом, вкупі
coniunctivus, a, um поєднаний, умовний
coniunctio, onis f зв'язок, споріднення, згода, сполучник
coniungo, iunxi, iunctum, ěre з'єднувати, запрягати, сполучувати
coniunx, iugis m/f чоловік, жінка, дружина; самка
coniuratio, onis f змова, зговір
coniuratus, i m змовник
coniuro, avi, atum, are присягати, клястися, готувати змову
conor, atus sum, ari dep. задумувати, прагнути, пробувати, намагатися
conquiro, sivi, situm, ěre шукати, розшукувати, збирати
consendo, scendi, scensum, ěre підніматися, виходити, підноситися
conscientia, ae f свідомість, розуміння
conscio, —, —, ire усвідомлювати
consciuis, a, um свідомий
consciuis, ii m учасник, спільник
conscribo, scripsi, scriptum, ěre списувати, описувати, записувати
consġcro, avi, atum, are присвячувати, обговорювати
consector, atus sum, ari dep. наполегливо йти, гнатися, досліджувати
consecutio, onis f наслідок, висновок, послідовність
consecutivus, a, um наслідковий
consedo, avi, —, are заспокоювати,

- втихомирювати
consensio, onis *f* згода, єдність, одно-
 стайність
consensus, us *m* згода, єдність
consentio, sensi, sensum, ire погоджу-
 ватися, голосувати
consēquor, secutus sum, sēqui *dep.* іти за
 кимсь, доганяти, переслідувати
consēro, serui, sertum, ěre сплітати,
 з'єднувати
consero, sevi, sĭtum, ěre засівати, на-
 саджувати
conservo, avi, atum, are зберігати, ща-
 дити, берегти
considĕro, avi, atum, are уявляти, роз-
 мірковувати, розглядати
consiliarius, ii *m* радник, порадник,
 засідатель суду
consilium, ii *n* нарада, рішення, задум,
 план
consisto, stĭti, —, ěre ставати, знахо-
 дитись, вміщатися, складатися
consocio, avi, atum, are з'єднувати,
 здружувати
consolatio, onis *f* втіха, розрада, слово,
 втіхи
conspĕctus, us *m* погляд, вид
conspicio, spexi, spectum, ěre побачити,
 зауважити
constans, antis постійний, стійкий,
 рішучий
constantĕr стійко, постійно
constantia, ae *f* стійкість, незмінність
constat *impers.* відомо
constituo, ui, utum, ěre ставити, буду-
 вати; постановляти, ухвалювати
consto, stĭti, staturus, are стояти міцно,
 утримуватись
constringo, strinx, strictum, ěre стя-
 гати, зв'язувати, стримувати
constructio, onis *f* будова, композиція
consuesco, suevi, suetum, ěre звикати,
 мати звичку, привчати
consuetudo, ĩnis *f* звичка, звичай,
 знайомство, зв'язки
consul, ũlis *m* консул
consularis, e консульський
consulatus, us *m* консульство
consŭlo, sului, sultum, ěre радити(ся);
 діяти, турбуватися; запитувати
consulto, avi, atum, are радитися,
 обдумувати, обговорювати;
 вирішувати, запитувати
consultum, i *n* рішення, постанова,
 захід
consumo, sumpsi, sumptum, ěre ви-
 трачати, вживати, з'їдати
contĕgo, texi, tectum, ěre покривати,
 прикривати, захищати
contemno, tempsi, temptum, ěre зне-
 важати, нехтувати, засуджувати
contendo, tendi, tentum, ěre натягати,
 змагатися, боротися, сперечатися
contentio, onis *f* зусилля, змагання,
 намагання, суперечка
contentus, a, um напружений, на-
 тягнутий, вдоволений
continenter невпинно, безперервно
contineo, ui, tentum, ere тримати разом,
 складатися, містити (в собі)
contingo, tĭgi, tactum, ěre зачіпати, тор-
 катися, мати відношення
contio, onis *f* збори, промова
contra (*acc.*) проти, всупереч
contractus, us *m* угода, договір, контракт
contrāho, traxi, tractum, ěre стягати,
 скорочувати, обмежувати
contrarius, a, um протилежний,
 ворожий
controversia, ae *f* суперечка, диспут
contumelia, ae *f* кривда, зневага,
 грубість
conubium, ii *n* шлюб, одруження
convenio, veni, ventum, ire сходиться,
 збиратися, зустрічатися; подавати
 позов
conventio, onis *f* народні збори, договір,
 умова
conventus, us *m* збори, засідання
converto, verti, versum, ěre повертати,
 направляти, перевертати,
 перекладати
convinco, vici, victum, ěre викривати,
 доводити, виявляти
conviva, ae *m/f* гість, співтрапезник
convivium, ii *n* бенкет, обід, спільна

бесіда
convoco, avi, atum, are скликати, збирати
coria, ae f безліч, велика кількість, ресурси, майно, запас; військо
coro (caupo), onis m шинкар, купець
corpūla, ae f шнур, зв'язок
coquo, coxi, coctum, ěre варити, пекти, кип'ятити
cor, cordis n серце
coram (abl.) в присутності, перед, на очах
cornix, ĩcis f ворона
cornu, us n ріг, лук, кут, фланг
corona, ae f корона, вінець
cornu, avi, atum are вінчати, оточувати
corpus, oris n тіло, організм
corripio, ripui, reptum, ěre схопити, звинувачувати
corrumpo, rupi, ruptum, ěre псувати, шкодити, зневажати
corruo, rui, —, ěre валитися, падати, гинути
corruptio, onis f зіпсуття, підкуп
cortex, ĩcis m кора
corvus, i m ворон, крук
cotidianus, a, um щоденний
cotidie щодня, щоденно
cras завтра
crater, eris m кратер, водоймище; келих, чаша
creber, bra, brum частий, густий, зарослий
credo, dĩdi, dĩtum, ěre вірити, довіряти
credulus, a, um довірливий, легковірний
cremo, avi, atum, are палити
creo, avi, atum, are творити, вибирати, обирати
crepito, —, —, are брязкати, скрипіти, шелестіти, свистіти
crepitus, us m тріск, шум, гуркотіння
cresco, crevi, cretum, ěre рости, виростати, процвітати
crimen, ĩnis n звинувачення, докір, злочин, провина
crinis, is m волосся
cruciatus, us m мука, тортури, страта
crudelis, e жорстокий

crudelitas, atis f жорстокість, безсердечність
crudeliter жорстоко
cruentus, a, um кривавий
crux, crucis f хрест; мука, біда, горе
cubiculum, i n спальня
cubo, ui, itum, are лежати в ліжку, покоїтися, співжити
culmus, i m стебло, соломину
culpa, ae f вина, провина, недолік
cultura, ae f обробіток, засів, землеробство; виховання, освіта, шанування
cultus, us m обробіток, вирощування, культура, спосіб життя, одяг
cultus, a, um оброблений, освічений
cum (abl.) з, разом, вкупі
cum (сполучник підрядності) коли, бо, тому що, хоч
cunctor, atus sum, ari dep. зволікати, стримувати, затягувати
cunctus, a, um суцільний, цілий, весь, вся, все
cuneus, i m клин, бойовий порядок, сектор
cuniculus, i m кролик
cunnus, i m блудниця, проститутка; клітор
cupide жадібно, гаряче
cupiditas, atis f жадоба, прагнення, пристрасть
cupido, inis f пристрасть, потяг, любов
cupidus, a, um жадібний, пристрастний
cupio, ivi, itum, ěre бажати, прагнути
cur чому, для чого, навіщо
cura, ae f турбота, старання, піклування, опіка
curatio, onis f лікування
curia, ae f курія, місце засідання сенату; право; закон
curo, avi, atum, are дбати, старатися, турбуватися, піклуватися
curriculum, i f біг, перегони, шлях
curro, cucurri, cursum, ere бігти, пробігати, спішити
currus, us m віз, бокова колісниця, екіпаж
curso, —, —, are бігати, курсувати

cursus, us *m* біг, їзда, подорож
curvamen, ĩnis *n* кривизна вигин, закрут
curvus, a, um кривий
cuspis, ĩdis *f* гострий кінець, жало, спис
custodia, ae *f* охорона, сторожа, пост, захист
custodio, ivi (ii), itum, ire охороняти, захищати, оберігати
custos, odis *m* сторож, захисник
cutis, is *f* шкіра, кора; зовнішність

D

dama (damma), ae *f* дика коза, козуля
damno, avi, atum, are звинувачувати, осуджувати, засуджувати
damnosus, a, um шкідливий, небезпечний
damnum, i *n* втрата, шкода, штраф
daps, dapis *f* бенкет, обід, їжа
de (abl.) із, про, від, в
dea, ae *f* богиня
debeo, ui, ĩtum, ere бути винним, бути зобов'язаним
debilito, avi, atum, are послаблювати, знесилювати
debilis, e ослаблений, немічний; каліка
debitum, i *n* повинність, борг
decedo, cessi, cessum, ěre відходити, від'їжджати; відмовлятися
decem десять
December, bris *m* грудень
decemvir, i *m* децемвір, член колегії десяти в Римі
decerno, crevi, cretum, ěre вирішувати, постановляти
decerpo, cerpsi, cerptum, ěre зривати, брати, рвати, віднімати
deceo, ui, —, ere бути до лиця, прикрашати
decet, decuit *impers.* личить, годиться
decido, cidi, —, ěre падати, спадати, опускатися
decies десять разів, десятикратно
decimus, a, um десятий
decipio, cepi, ceptum, ěre обманювати, спокушати
declaro, avi, atum, are заявляти, показувати, свідчити, виражати

declinatio, onis *f* схил, відхилення; відміна
decoro, avi, atum, are прикрашувати, прославляти
decorum, i *n* пристойність, достоїнство
decorus, a, um пристойний, красивий
decreasco, crevi, cretum, ěre зменшуватися, спадати, знижуватися
decretum, i *n* рішення, постанова
decus, oris *n* краса, прикраса
dedecoro, avi, atum, are безчестити, ганьбити
dedĕcus, oris *n* ганьба, безчестя
dedĭco, avi, atum, are показувати, присвячувати
deditio, onis *f* капітуляція, здача
dedo, dedidi, deditum, ěre віддавати, передавати
defectus, us *m* відпадання, зменшення, недолік
defendo, ndi, nsum, ěre відбивати, захищати, обороняти
defensio, onis *f* захист, оборона
defensor, oris *m* захисник
defero, tuli, latum, ferre *anom.* нести вниз, зносити, спускати
defetigatio (defatigatio), onis *f* втома
defigo, fixi, fixum, ěre вбивати, втикати
definitio, onis *f* визначення; приписи; вказівка; обмеження; вимога
defleo, flevi, fletum, flere оплакувати, плакати, ридати
defluo, xi, xum, ěre стікати, спадати, плисти, приходити
defodio, fodi, fossam, ěre закопувати, заривати, хоронити
deformis, e безформний, гидкий
deformitas, atis *f* потворність, гидкість
dego, degi, —, ěre проживати, жити, проводити
degusto, avi, atum, are пробувати, пізнавати, торкатися
dehinc звідси, далі
deinceps поруч, один за одним, далі, потім
deinde згодом, після того, потім
delecto, avi, atum, are захоплювати, полонити, радувати

delectus, a, um відбірковий, вибраний
delectus, us *m* вибір, відбір
deleo, evi, etum, ere нищити, руйнувати
delibero, avi, atum, are обдумувати, роздумувати, вирішувати
delictum, i *n* провина, злочин, помилка
deligo, legi, lectum, ěre обирати, вибирати, відділяти
delphinus, i *m* дельфін
delubrum, i *n* святилище
demens, entis божевільний, нерозумний
dementia, ae *f* божевілья
demigro, avi, atum, are переселятися, залишати, покидати
demitto, misi, missum, ěre спускати, відпускати, відправляти
demonstrativus, a, um вказівний
demonstro, avi, atum, are показувати, пояснювати, демонструвати
demum вкінці, нарешті
denĕgo, avi, atum, are заперечувати, відмовляти
deni по десять
denique нарешті, вкінці
dens, dentis *m* зуб, вістря, гачок, крючок
densus, a, um густий, міцний
depasso, pavi, pastum, ěre з'їдати, згодувати
depello, pŭli, pulsum, ěre скидати, штовхати, відкидати, відхиляти
deponens, entis відкладний
depono, posui, positurn, ěre відкладати, класти
deporto, avi, atum, are відносити, відвозити, постачати, висилати
depositum, i *n* свідчення, відкладання, депозит
depravo, avi, atum; are спотворювати, перекручувати, викривляти
deprecatio, onis *f* вибачення
deugno, avi, atum, are битися, боротися
descendo, scendi, scensum, ěre сходити вниз, спускатися, падати
describo, scripsi, scriptum, ěre описувати, переписувати; розподіляти
descriptio, onis *f* опис, нарис
desĕro, serui, sertum, ěre залишати,

покидати, відмовлятися
desertus, a, um пустинний, порожній
desiderium, i *n* бажання, прагнення, прохання, клопотання
desidĕro, avi, atum, are бажати, прагнути, сумувати, вимагати
designo, avi, atum, are визначати, відмічати, вказувати, зображувати
despero, avi, atum, are втрачати надію, зневірятися
despicio, spexi, spectrum, ěre оглядати, спостерігати
destringo, strinxi, strictum, ěre зривати, стягувати, відбирати
destruo, struxi, structum, ěre ламати, руйнувати, пустошити
desum, fui, –, esse *anomal.* бракувати, бути відсутнім
desŭper зверху, вгорі, понад
deterior, ius гірший
deterreo, ui, ĩtum, ere лякати, налякати
detineo, tinui, tentum, ere міцно тримати, стримувати, здержувати
detraho, traxi, tractum, ere відтягати, забирати
detrimentum, i *n* шкода, втрата, збитки
deturbo, avi, atum, are скидати, руйнувати, вибивати
deus, i *m* бог, божество
devinco, vici, victum, ěre перемагати, покоряти, подолати, трошити
devoro, avi, atum, are пожирати, з'їдати
devoveo, vovi, votum, ere приносити жертву, жертвувати, присвячувати
dexter, tra, trum правий, умілий
diabŏlus, i *m* чорт, диявол
dicio, onis *f* влада, панування
dico, dixi, dictum, ěre говорити, казати, проголошувати, називати
dictator, oris *m* диктатор
dictio, onis *f* вислів, доповідь, промова, бесіда
dies, ei *m/f* день, час, дата, термін
differentia, ae *f* відмінність, різниця
diffĕro, distŭli, dilatam, differre розносити, відділяти, відрізнятися
difficilis, e трудний, важкий
difficulter трудно, важко, нелегко, з

трудом
difficultas, atis *f* трудність, труднощі, прикрість
diffugio, fugi, —, **ĕre** розбігатися, розсіюватися
digitus, i *m* палець
dignitas, atis *f* достоїнство, гідність, титул, становище
dignus, a, um гідний, достойний
diuidico, avi, atum, are розсуджувати, вирішувати, вважати
digredior, gressus sum, gredi
dep. відходити, розходитися
dilabor, lapsus sum, labi *dep.*
розпадатися, руйнуватися, гинути
diligens, entis старанний, пильний, дбайливий
diligenter пильно, старанно, дбайливо, уважно
diligentia, ae *f* пильність, старанність
diligo, lexi, lectum, ĕre цінувати, шанувати, любити
dimico, avi, atum, are махати, фехтувати, битися мечем, боротися
dimidium ii *n* половина
dimitto, misi, missum, ĕre розпускати, розсилати, залишати
dimoveo, movi, motum, ere розсувати, розділити, розганяти
dira (dirae), orum *n* прокляття
directus, a, am прямий, відкритий
dirimo, emi, emptum, ĕre роз'єднувати, ділити, розбирати
diripio, ripui, reptum, ĕre розграбити, роздирати, спустошити
diruo, rui, rūtum, ĕre нищити, розоряти
dirus, a, um жахливий, старший, грізний
discedo, cessi, cessum, ĕre відходити, розходитися, відступати
disciplina, ae *f* навчання, освіта, виховання, дисципліна
discipŭla, ae *f* учениця
discipŭlus, i *m* учень
disco, didici, —, **ĕre** учитися, пізнавати, знайомитися
discordia, ae *f* незгода
discordiae malum яблуко розбрату

discribo, scripsi, scriptum, ĕre розписувати, переписувати, описувати
discrimen, ĩnis *n* відстань, проміжок, різниця
disertus, a, um красномовний
dispar, aris нерівний, різний, контрастний
dispergo, persi, persum, ĕre розсипати, розсіювати
dispicio, spexi, spectum, ĕre розглядати, дивитися, розуміти
dispono, posui, positum, ĕre розкладати, розміщувати
disputatio, onis *f* наукове дослідження, диспут
disputo, avi, atum, are сперечатися, дискутувати, досліджувати
dissensio, onis *f* розбіжність, незгода, розбрат, чвари
dissero, sevi, situm, ere розсівати, розсаджувати
dissimilitudo, ĩnis *f* неподібність, різниця
dissimulator, oris *m* лицемір
dissolvo, solvi, solutum, ĕre розв'язувати, розпускати, звільняти
distentus, a, um натягнутий, наповнений, повний
distinctio, onis *f* розподіл, членування
distinguo, stinxi, stinctum, ĕre відділяти, розчленовувати
disto, —, —, **are** знаходитися на відстані, різнитися
distribuo, ui, utum, ĕre ділити, розбивати, розчленовувати
disturbo, avi, atum, are порушувати, руйнувати, розганяти
diu довго, давно
divello, velli (vulsi), vulsum, ĕre розривати, відхиляти, відривати
diversus, a, um (divorsus) різний, протилежний
dives, divitis багатий
divido, visi, visum, ĕre ділити, роз'єднувати, відмежовувати
divinus, a, um божественний, віщий
divitiae, arum *f/pl* багатство, достаток, цінності

do, dedi, datum, dare давати, дарувати, видавати, роздавати
doceo, docui, doctum, ere навчати, повідомляти, з'ясувати, викладати
doctor, oris m учитель, викладач
doctrina, ae f вчення, наука, знання
doctus, a, um учений, освічений
doleo, ui, (iturus), ere хворіти, страждати
dolium, ii n бочка
dolor, oris m біль, страждання, смуток
dolus, i m підступ, зрада, обман
domicilium, i n житло, місце перебування, резиденція
domīna, ae f хазяйка, господиня
dominatio, onis f панування, влада, володіння
dominium, i n власність, володіння; влада
domīno, avi, atum, are господарювати
dominor, atus sum, ari depon. панувати, володіти, керувати
domīnus, i m хазяїн, володар, пан
domo, ui, iturn, are приборкувати, приручати
domus, us f дім, будинок, житло
donatio, onis f дарування, подарунок
donec поки, до тих пір
donum, i n подарунок
dono, avi, atum, are дарувати, відпускати; прощати, милувати
dormio, ivi(ii), itum, ire спати, бути безпечним
dos, dotis f придане, подарунок, талант, здібності
draco, onis m змія, сузір'я Дракона
dubie сумівно, непевно, нерішуче
dubitatio, onis f сумнів, нерішучість, вагання
dubīto, avi, atum, are сумніватися, вагатися
dubium, ii n сумнів, нерішучість, непевність, вагання
dubius, a, um сумнівний, непевний, нерішучий
ducenti, ae, a по двісті; двісті
duco, duxi, ductum, ěre водити, вести, очолювати, командувати, проводити;

одружуватися
ductor, oris m провідник, вожатий, командир
dudum тільки що, раніш, до того
dulcis, e солодкий, приємний, милий
dum поки, під час, коли, бо, аби
dummōdo поки, як тільки
duo, duae, duo два, дві, двоє
duodeviginti вісімнадцять
duplex, ĩcis подвійний
duplīco, avi, atum, are подвоювати, збільшувати
duritia, ae f твердість, жорстокість, суворість
durus, a, um твердий, жорсткий, суворий
dux, ducis m вождь, провідник, полководець

Е

e (ex) (abl.) з, із, від; за, поза; згідно
ebrius, a, um п'яний
ecce ось, ось поглянь
ecclesia, ae f церква
eclipsis, is f зникнення, затемнення (сонця)
edax, acis їдкий, в'їдливий
edico, dixi, dictum, ěre оголошувати, наказувати, призначати
edictum, i n вираз, наказ, едикт
edisco, edidīci,—, ěre вивчати, завчити, напам'ять
edo, edi, esum (essum), ěre (esse) їсти, пожирати, заїдати
edo, edīdi, edītum, ěre видавати, виробляти, влаштовувати
educō, avi, atum, are виховувати, виховувати, створювати
educō, duxi, ductum, ěre виводити, відводити
effemīno, avi, atum, are робити ніжним, ослаблювати
effero, extuli, elatum, efferre виносити, видавати, виражати
efficio, feci, fectum, ěre зробити, виготовляти, виконати
effodio, fodi, fossam, ěre рити, копати, викопувати

effrenatus, a, um розбещений, невгамований, неприборканий
effringo, fregi, fractum, ěre зламати, розламувати
effugio, fugi, fugiturus, ěre утікати, уникати, рятуватися
effundo, fudi, fusum, ěre виливати, проливати, розсипати
egens, entis бідний, нужденний
egeo, ui, —, ere мати потребу, потребувати
ego я
egredior, gressus sum, egrēdi dep. виходити, виїжджати
egregius, a, um видатний, вибраний, знаменитий
eicio, eieci, eiectum, ěre викидати, виганяти
elegantia, ae f витонченість, дотепність, краса
elementum, i n елемент, первинна матерія, стихія, початок
elephantus, i m слон, слонова кістка
elevo, avi, atum, are піднімати, робити легким, послабити, зменшити
eligo, legi, lectum, ěre витягати, полоти, виймати, виривати
elocutio, onis f мова, стиль
eloquens, entis промовистий, красномовний
eloquentia, ae f красномовство
eloquium, i n вислів, слово, мова
elōquor, locutus (loquutus) sum, elōqui dep. вимовляти, виражатися, викладати
eludo, lusi, lusum, ěre глузувати, вигравати, обманювати
emendo, avi, atum, are виправляти, поліпшувати, лікувати, втихомирити
emigro, avi, atum, are переселятися, виїжджати, емігрувати
emitto, misi, missum, ěre висилати, випускати, відпускати
emo, emi, emptum, ěre купувати, набувати
en ось, ну ж, невже ж
enim бо, тому що, адже
ensis, is m меч

enumĕro, avi, atum, are вираховувати, перераховувати
eo, ii(ivi), itum, ire іти, ходити, їздити
epigramma, atis n епіграма, напис
epiphonema, atis n вигук
epistūla, ae f лист, послання
epūlae, arum f/pl обід, бенкет
epūlor, atus sum, ari dep. обідати
eques, itis m вершник, кіннотник, кавалерист
equester, tris, tre кінний
equidem справді, дійсно, звичайно
equitatus, us m кіннота
equus, i m кінь
erga (acc.) около, біля, відносно, стосовно когось
ergo отже, тому, внаслідок цього
erigo, rexi, rectum, ěre ставити прямо, піднімати, надихати
eripio, ripui, reptum, ěre виривати, витягати, викрадати
erro, avi, atum, are блукати, помилятися
error, oris m помилка, блукання, обман
erudio, ivi, itum, ire повчати, давати освіту
erumpo, rupi, ruptum, ěre вириватися, вибухати
esurio (essurio), ivi, (itum), ire бути голодним, мати спрагу
et i, ta
etĕnim адже, тому що, оскільки
etiam також, ще, навіть
etsi хоч, навіть якщо
etsiamsi навіть якщо, і якщо, хоч
evado, vasi, vasum, ěre виходити, виїжджати, впадати, доходити
evenio, veni, ventum, ire виходити, появлятися, збуватися, відбуватися
evinco, vici, victum, ěre перемагати, долати, перевищувати
evolo, avi, atum, are вилітати, злітати, підійматися
exacte точно, ретельно
exaequo, avi, atum, are вирівнювати, порівнювати
exagĭto, avi, atum, are хвилювати, тривожити, виганяти
examen, ĩnis n натовп, купа; оцінка

examīno, avi, atum, are зважувати, оцінювати
exanīmo, avi, atum, are лишати життя, вбивати, мучити
excedo, cessi, cessum, ěre виходити, виступати, віддалятися
excellens, entis видатний, визначний, чудовий
excellētia, ae f вищість, зверхність
excello, (cellui), (celsum), ěre підніматися, височитися
exceptio, onis f виняток; вилучення; протест
excepto за винятком
excessus, us m прикрий випадок, ексцес
excidium, ii n руйнування, падіння, розорення, знищення
excido, cidi, —, ěre падати, зникати, вириватися
excido, cidi, cisum, ěre вирубувати, висікати, вирізати
excipio, cepi, ceptum, ěre забирати, вибирати, виймати, виключати,
excīto, avi, atum, are викликати, спонукувати, підганяти
exclamo, avi, atum, are вигукувати, кричати, галасувати
excludo, clusi, clusum, ěre виключати, виганяти, не пускати
excogīto, avi, atum, are видумувати, придумувати
excōlo, colui, cultum, ěre обробляти, розводити, вирощувати
excrucio, avi, atum, are мучити, терзати, катувати
excurro, cucurri, cursum, ěre вибігати, виходити, виступати, нападати
excursio, onis f набіг, напад, поїздка, екскурсія
excutio, cussi, cussum, ěre скидати, викидати
exemplar, aris n зразок, приклад, взірць, копія, прообраз
exemplum, i n приклад, зразок, взірць, образ
exeo, ii, ĭtum, ire виходити, виступати, витікати
exerceo, cui, ĭtum, ere вправлятися, об-

горяти, гнати, тривожити
exercitatio, onis f вправа, досвід
exercitus, us m військо, армія, збройні сили
exhaurio, hausi, haustum, ire вичерпувати, виймати, виносити, брати
exhereditatus, a, um позбавлений спадщини
exhibeo, ui, ĭtum, ere видавати, давати, виявляти
exhorresco, horrui, -, ěre лякатися, жахатися
exigo, egi, actum, ěre виганяти, проганяти, творити, споруджувати
exiguitas, atis f мала кількість, нестача, недолік
exiguus, a, um незначний, малий, короткий
exilis, e тонкий, худий, бідний
eximius, a, um особливий, винятковий, відмінний
existimatio, onis f судження, думка, оцінка, репутація
existimo, avi, atum, are думати, вважати, гадати
exitio, onis f вихід
exitium, ii n загибель, кінець падіння
exītus, us m вихід, закінчення, кінець, успіх, результат
exordium, ii n вступ, початок
exoro, avi, atum, are просити, вмовляти, випрошувати
expedio, ivi, ĭtum, ire розплутувати, звільняти, визволяти
expello, pūli, pulsum, ěre проганяти, відштовхувати
expendo, pendi, pensum, ěre важити, платити
experior, pertus sum, iri dep. пробувати, досліджувати, перевіряти
expers, pertis непричетний, непосвячений
expĕto, petivi, petitum, ěre вимагати, домагатися, досягати, прямувати
expleo, plevi, pletum, ere заповнювати, займати, виконувати, наситити
explīco, avi, atum, are розгортати, пояснювати, викладати, розкривати

exploro, avi, atum, are досліджувати, вивчати, розвідувати, перевіряти
expono, posui, positum, ěre викладати, виставляти, зображувати
exporto, avi, atum, are виносити, вивозити, висилати
exposco, poposci, —, ěre благати, просити, вимагати
exprimo, pressi, pressum, ěre витискати, вимовляти, зображувати
expromo, prompsi, promptum, ěre виймати, викладати, видавати, виявляти, виражати
expugno, avi, atum, are здобувати, брати штурмом, завойовувати
exsanguis, e безкровний, блідий, безсоромний
exsaturo, avi, atum, are наситити, задовільняти
exsequor, secutor sum, sequi dep. іти за кимсь, переслідувати
exsilio (exilio), silui, (sultim), ire вискакувати, виникати, появлятися, підніматися
exsiliium (exilium), ii n вигнання, заслання, місце заслання
exsisto (existo), stiti, —, ěre виступати, виходити, підніматися
exsto (exto), —, —, are височіти, виділятися; існувати, бути
extinguo, stinxi, stinctum, ěre гасити, приборкувати, спиняти, знищувати
extruo, struxi, structum, ěre будувати, зводити, ставити, споруджувати
exsul, ūlis m вигнанець
exsulo (exsulo), avi, atum, are жити у вигнанні
extemplo зараз же, в цю мить, відразу
externus, a, um зовнішній, чужий, сторонній, іноземний
extero, trivi, tritum, ěre витирати, стирати, роздавлювати, вживати
extra (acc.) поза, ззовні
extremus, a, um останній, кінцевий
exturbo, avi, atum, are виганяти, вибивати, проганяти
exuo, ui, ulum, ěre виймати, скидати, знімати, відмовлятися

exuro, ussi, ustum, ěre випалювати, спалювати, пекти, мучити

F

faber, bri m ремісник, майстер, творець
fabrico, avi, atum, are виробляти, виготовляти, створювати, робити
fabula, ae f чутка, байка, вимисел, фабула, сюжет
facete вдало, красиво, дотепно
facies, ei f обличчя, зовнішність, вигляд
facilis, e легкий, нетрудний, схильний
facilitas, atis f легкість, схильність, готовність
facinus, oris n вчинок, подвиг, правопорушення, злочин
facio, feci, factum, ěre робити, творити, виготовляти
factio, onis f партія, секта, дія, команда
factum, i n вчинок, діло, справа
facultas, atis f можливість, нагода, здібність, уміння
fallo, fefelli, falsum, ěre обманювати, таїти, говорити неправду
falsus, a, um помилковий, фальшивий, підроблений
falx, falcis f серп, коса
fama, ae f чутка, слухи, громадська думка, слава, репутація
fames, is f голод, нужда, бідність, жа доба
familia, ae f сім'я, родина, челядь
familiaris, e домашній, родинний, близький, дружній
famula, ae f служанка, рабиня
famulus, i m слуга, раб, служитель, прислуга
fanum, i m священне місце, храм
farina, ae f борошно, тісто, порошок
fas n (невідм.) природне право, вищий закон
fas est дозволяється, можна
fascia, ae f пов'язка, бинт, ліфчик, хустка
fascis, is f в'язанка, пучок
fascēs фасції, пучки пруття із сокирою всередині (ознаки влади магістратів у Римі)
fatalis, e призначений долею, пагубний,

фатальний
fateor, fassus sum, eri *dep.* признавати, погоджуватися, припускати
fatigo, avi, atum, are втомлюватися, мучити, турбувати, тривожити
fatua, ae f недоумкувата жінка, блазниха
fatum, i n вислів, пророцтво, доля, фатум
fatuus, a, um дурний, тупий
faustus, a, um щасливий, сприятливий
fax, facis f факел, полум'я
febris, is f горячка, лихоманка
Februarius, ii m лютий (місяць)
fecundus, a, um урожайний, плодovitий, багатий
feles, is f кіт, куниця
felicitas, atis f щастя, удача, благополуччя
felix, icis плодоносний, щасливий, успішний
femina, ae f жінка, самка
fenerator, oris m лихвар
fenestra, ae f вікно, отвір
fenus, ris n прибуток, зиск, бариш
fere майже, приблизно
ferinus, a, um звіриний
ferio, —, —, ire вдаряти, бити, чеканити, колоти
feritas, atis f дикість, грубість, жорстокість
fero, tuli, latum, ferre 3 носити, нести
ferox, ocis відважний, хоробрий, дикий
ferreus, a, um залізний, жорстокий, непохитний
ferrum, i n залізо
fertilis, e урожайний, багатий, плодоносний
ferus, a, um дикий, некультурний
fervor, oris m спека, кипіння, хвилювання
fessus, a, um втомлений, безсилий
festino, avi, atum, are поспішати, прискорювати
festus, a, um святковий
fetus, us m врожай; нащадок
fictus, a, um видуманий, неправдивий, фіктивний
ficus, i f фігове дерево

fidelis, e вірний, надійний
fides, ei f віра, довір'я, вірність; кредит
fido, fisis sum, ěre *semidep.* вірити, довіряти
fiducia, ae f впевненість, надійність, сподівання
fidus, a, um вірний, твердий
figo, fixi, fixum, ěre вбивати, проколувати, скріплювати
figulus, i m гончарний круг, гончар
figura, ae f постать, образ, зображення, фігура
filia, ae f дочка
filius, ii m син
filum, i n нитка, пряжа, тканина
finalis, e пограничний, кінцевий
findo, fidi, fisum, ěre колоти, роздвоювати, розколювати
fingo, nxi, fictum, ěre торкатися, творити, видумувати, формувати
finio, ivi, itum, ire обмежувати, кінчати, переставати, визначати
finis, is m границя, кінець, рубіж, закінчення, кончина
finitimus, a, um сусідній, пограничний, близький
fio, factus sum, fieri ставати, виникати, траплятися
firmo, avi, atum, are зміцнювати, гартувати, твердити
firmus, a, um міцний, сильний, могутній, надійний
fiscus, i m кошук; державна скарбниця, банк; борги
fistula, ae f труба, водопровід, канал
flagitium, ii n ганьба, безчестя, негідник
flagro, avi, atum, are горіти, палати, сяяти
flamen, ĩnis n подув, вітер, подих
flamma, ae f полум'я, вогонь, блиск, сяйво
flammo, avi, atum, are палати, горіти, пламеніти
flecto, flexi, flexum, ěre гнути, нагинати, скеровувати, відхиляти
fleo, flevi, fletum, ere плакати, ридати
fletus, us m плач, ридання, сльози
floreo, ui, —, ere цвісти, процвітати,

блищати
flos, floris *m* квітка, цвіт, перший пушок на бороді
fluctus, us *m* течія, хвиля, буря, хвилювання
flumen, inis *n* течія, потік, річка
fluo, fluxi, fluctum, ěre плисти, текти, литися, обмиватися
fluvius, ii *m* течія, ріка
focus, i *m* вогонь, полум'я, жар
fodio, fodi, fossum, ěre копати, викопувати, видобувати, рити
foede гидко, ганебно, противно
foedus, ěris *n* союз, ліга, договір
foetus (fetus), a, um урожайний, плодоносний, засіяний
folium, i *n* листок
fons, fontis *m* джерело, початок, першопричина
for, fatus sum, fari *dep.* говорити, повідомляти, оповідати, віщувати
forica, ae *f* громадський туалет
forma, ae *f* вигляд, образ, фігура
formo, avi, atum, are утворювати, упорядковувати, настроювати
formosus, a, um гарний, прекрасний
forsitan мабуть, можливо
fortasse можливо, приблизно, мабуть
forte випадково, можливо, навіть
fortis, e сильний, хоробрий, відважний, міцний
fortiter міцно, сильно, мужньо, відважно, впевнено
fortitudo, inis *f* міцність, сміливість, хоробрість, відвага
fortuna, ae *f* доля, щастя, успіх, випадок
fortunatus, a, um щасливий, багатий, заможний
forum, i *n* ринок, ринкова площа, форум
fossa, ae *f* яма, канава, русло, рів
fotus, us *m* нагрівання, тепло
foveo, fovi, fotum, ere гріти, леліяти, ласкати, сприяти, зберігати
frango, fregi, fractum, ěre ламати, калічити, дробити, молоти
frater, tris *m* брат
fraus, fraudis *f* обман, брехня, підступ
fremitus, us *m* гуркіт, ричання, гул

fremo, ui, (itum), ěre шуміти, ревіти, гудіти, іржати
frequens, entis частий, звичайний, численний
frequenter часто
fretum, i *n* прилив, хвилювання, протока
fretus, a, um довірливий
frigidus, a, um холодний, байдужий, в'ялий, слабкий
frigus, oris *n* холод, мороз
frivölus, a, um безглуздий, пустий
frons, frontis *f* лоб, чоло, фронт
fructuosus, a, um плодоносний
fructus, us *m* фрукт, плід, результат, користь
frumentum, i *n* хліб, зерно, збіжжя
frustra даремно, наосліп
frustror, atus sum, ari *dep.* обманювати, обдурювати
frux, frugis *f* плід, фрукт
fuco, avi, atum, are малювати, прикрашувати, рум'янити
fuga, ae *f* втеча, швидкий перехід
fugio, fugi, fugiturus, ěre тікати, уникати
fugo, avi, atum, are проганяти, примушувати до втечі
fulcio, fulsi, fultum, ire підпирати, підтримувати
fulgeo, fulsi, —, ere сяяти, блищати
fulgor, oris *m* блиск, сяйво
fulmen, inis *n* блискавка, гроза
fulvus, a, um червоно-жовтий, рудий
fumo, avi, atum, are диміти, парувати
fundamentum, i *n* основа, фундамент
fundus, i *m* дно, основа, земля, земельна ділянка, поле
fungor, functus sum, fungi *dep.* здійснювати, виконувати
funis, is *m* шнур, канат
funus, ěris *n* похорон; смерть, загибель, труп
fur, furis *m /f* злодій, негідник, плагіатор
furens, entis божевільний, шалений
furia, ae *f* лють, сказ; любовна пристрасть; екстаз
furor, atus sum, ari *dep.* красти, робити плагіат

furor, oris *m* лють, ярість, шал
furtim крадькома
furtum, i *n* крадіжка, грабіж
futurum, i *n* майбутність, майбуття
futurus, a, um майбутній, наступний
fututio, onis *f* статевий акт

G

galea, ae *f* шолом
gallina, ae *f* курка
gallus, i *m* півень
gaster, gastris *f* живіт
gaudeo, gavisus sum, ere *semidep.*
 радіти, тішитися, веселитися
gaudium, ii *n* втіха, радість, насолода,
 задоволення
gelidus, a, um холодний
gelu, us *n* холод, мороз
gemino, avi, atum, are подвоювати,
 спаровувати, з'єднувати, двоїтися
geminus, a, um подвійний, парний,
 сходить, подібний
gemitus, us *m* стогін, зітхання, рев, гул,
 шум
gemma, ae *f* брунька, перлина, гема,
 печатка
gemo, ui, itum, ěre стогнати, зітхати,
 вити, ревіти, шуміти
gena, ae *f* щока
gener, ěri *m* зять, шурина
generalis, e головний
generosus, a, um родовитий, знатний,
 породистий
genitalis, e рідний, родовий, шлюбний,
 статевий, дітородний; **dies genitalis**
 (= **d. natalis**) день народження
genitus, us *m* народження, розмноження
gens, gentis *f* рід, плем'я, народ
genus, ěris *n* рід, походження
germanus, a, um рідний; істинний
gero, gessi, gestum, ěre нести, вести,
 діяти, робити
gerundium, ii *n* герундій, віддієслівний
 іменник
gesto, avi, atum, are нести, приносити,
 повідомляти
gigno, genui, genitum, ěre народжувати,
 родити; виникати; видавати

glacies, ei *f* лід, твердість
gladiator, oris *m* гладіатор, цирковий
 боєць
gladius, ii *m* меч
glans, glandis *f* жолудь
globus, i *m* куля, натовп, кліка
gloria, ae *f* слава, честолюбство, чван-
 ство
glorior, atus sum, ari хвалитися, ви-
 хвалятися, чванитися, гордитися
gracilis, e стрункий, пристойний,
 простий
gradus, us *m* крок, ступінь
gramen, itis *n* трава, зелень
grammaticus, i *m* граматики, мовозна-
 вець, філолог
grandis, e величезний, пишний
granum, i *n* зерно, крупинка, пучка
gratia, ae *f* приємність, милість, вплив,
 подяка
gratias agere дякувати
gratulor, atus sum, ari *dep.* вітати,
 поздоровляти
gratus, a, um милий, приємний,
 бажаний
gravesco, -, -, ěre ставати важким,
 вагітніти
gravidus, a, um обтяжений
gravis, e тяжкий, важливий, вагомий
gravitas, atis *f* тяжіння, тягар, трудність
graviter тяжко, міцно, впевнено
gremium, ii *n* лоно, середина, надри,
 глибина
grex, gregis *m* череда, рій, стадо
grus, gruis *m/f* журавель
gubernaculum, i *n* кермо, керівництво,
 управління
guberno, avi, atum, are правити, уп-
 равляти, керувати кораблем
gula, ae *f* горло, глотка, пелька; апетит,
 смак
gustus, us *m* смак, проба, ковток
gutta, ae *f* крапля, невелика кількість
gymnasium, ii *n* гімназія, гімнасій,
 школа

Н
habena, ae *f* ремінь, батіг

habens, entis багатий, заможний
habeo, ui, ĭtum, ere мати, володіти, посідати
habito, avi, atum, are заселяти, проживати
haec тут, на цьому боці
hactenus досі, до тих пір
haedus, i m козел, цап
haereo, haesi, haesum, ere застрягати, засідати
haesito, avi, atum, are застрягати, за-тримуватися
hastra, ae f спис
haud не зовсім, ніяк не
haurio, hausi, haustum, ire черпати, вибирати
hebesco, -, -, ěre ставати тупим, затуплюватися, слабнути, згасати
herba, ae f трава, зілля, бур'ян
hereditas, atis f спадщина; володіння
heres, heredis m спадкоємець, наслідник
heri вчора, недавно
heu ах!, ох!
hibernus, a, urn зимовий, холодний
hic, haec, hoc цей, ця, це
hic тут, тепер, нині
hiems, hiemis f зима, негода, гроза
hinc звідси, потім, після того
hirundo, ĭnis f ластівка
historia, ae f історія, дослідження, ска-зання, розповідь
historicus, i m історик
hodie сьогодні
hodiernus, a, um сьогоднішній
homo, ĭnis m людина
honestas, atis f повага, честь, чесність, достойність, пошана
honestus, a, um шановний, почесний, благородний
honor, oris m честь, пошана, слава
honoratus, a, um шановний, почесний
hora, ae f пора року, дня; година
horrendus, a, um страшний, жакливий
horreo, ui, —, ere ціпеніти, жакатися, лякатися
horreum, i n комора, амбар, стодола, склад
horribilis, e страшний

horridus, a, um волосатий, грубий, суворий, страшний
horror, oris m страх, жах, остовпіння
hortatio, onis f заклик, заохочення
hortor, atus sum, ari dep. закликати, заохочувати
hortus, i m сад, город
hospes, ĭtis m чужинець, гість
hospitalis, e гостинний, привітливий, дружній
hospitium, ii n гостинність, приют, при-тулок
hostia, ae f жертовна тварина, офіра
hostio, —, —, ire відплачувати
hostis, is m чужинець, ворог
huc сюди, для того
humanitas, atis f людяність, освіченість, лагідність
humanus, a, um людський, людяний
humilis, e низький, простий, просто -народний
humus, i f земля, ґрунт, край, околиця

I
iaceo, cui, cĭtum, ere лежати
iacio, ieci, iectum, ěre кидати, викидати, виражати
iacto, avi, atum, are кидати, направляти
iam уже
iamdudum уже давно
ianua, ae f двері, вхід; початок; доступ
Ianuaris, ii m січень
ibi там, туди
ico, ici, ictum, ěre 3 колоти, ударяти
ictus, us m удар, напад, укол; наголос; пульс
idcirco тому, із-за того, для того
idem, eĭdem, idem той самий, та сама, те саме
ideo тому, з уваги на це, для того
idoneus, a, um вигідний, зручний
iecur, iecaris n печінка
igĭtur отже, отож, тому, в такому разі
ignarus, a, um недосвідчений, не-свідомий, некомпетентний
ignavus, a, um лінивий, слабкий
ignis, is m вогонь, вогнище; смолоскип
ignoro, avi, atum, are не знати, не вміти

ignosco, novi, notum, ěre 3 вибачати, прощати
ignotus, a, um невідомий
illac там, туди
ille, illa, illud той, та, те
illic там
illuc туди, до тих пір
illudo, lusi, lusum, ěre грати, глузувати, насміхатися
illustris, e світлий, сяючий, знатний, знаменитий
illustro, avi, atum, are освітлювати, виявляти, прославляти, прикрашати
imago, ĩnis f зображення, образ
imbellis, e нездатний до війни, боязливий
imber, bris m дощ, злива
imitatio, onis f наслідування, відтворення
imĭtor, atus sum, ari dep. наслідувати, відтворювати
immanis, e величезний
immensus, a, um незмірний, гігантський
imminuo, nui, nutum, ěre зменшувати, скорочувати, обмежувати
immitis, e дикий, гіркий, нелагідний, жорстокий
immitto, misi, missum, ěre відпускати, відправляти, відводити
immo аж ніяк, навпаки, справді, зрештою
immoderatus, a, um невгамовний, розбещений, непомірний
immodicus, a, um нестриманий, непомірований
immōlo, avi, atum, are приносити жертву, заколювати, вбивати
immortalitās, atis f безсмертя
immortalis, e безсмертний, вічний
immotus, a, um нерухомий, стійкий, твердий
immunis, e свобідний від данини, недоторканий
impar, is нерівний
impavĭdus, a, um безстрашний, небоязливий
impedio, ivi (ii), itum, ire сплутувати, заважати, перешкоджати

impello, pŭli, pulsum, ěre наганяти, налягати, натискати, штовхати
impendo, pendi, pensum, ěre стримувати, вживати, присвячувати
impensus, a, um дорогий, значний
imperativus, a, um наказовий
imperator, oris m володар, начальник, полководець, імператор
imperose владно, деспотично
imperitus, a, um недосвідчений, невчений
imperium, ii n наказ, влада, держава, імперія
impero, avi, atum, are наказувати, веліти
impetro, avi, atum, are випросити, домогтися, досягнути
impĕtus, us m натиск, сила, напад, наступ
impius, a, um нечестивий, безсоромний
impleo, plevi, pletum, ere наповнювати, заливати, насичувати
implico, avi, atum, are заплутати, зв'язувати, передавати
impono, posui, positum, ěre вкладати, накладати, покладати
importo, avi, atum, are ввозити, вносити
impōtens, entis слабкий, безсилий
impotentia ae f безсилля; нездатність
imprecor, atus sum, ari dep. бажати, молитися за когось
improbus, a, um нечесний, негідний, несумлінний
imrovĭdus, a, um непередбачливий, необережний
imprudens, entis несвідомий, нерозумний, недосвідчений
imprudentia, ae f незнання, незнайомство, необережність
imprudenter нерозумно, необережно
impubes, ěris незрілий, дитячий
impŭdens, entis безсоромний
impugno, avi, atum, are нападати, атакувати, битися
impune безкарно
in в, до (на питання куди? — з *acc.*, на питання де? — з *abl.*)
inaequalis, e нерівний, непостійний,

мінливий
inanis, e пустий, безмістовний, даремний, безтілесний
inauditus, a, um нечуваний, незвичний
incautus, a, um необережний
incedo, cessi, cessum, ěre ступати, йти, нападати
incendium, ii n пожежа, вогонь
incendo, cenrii, censum, ěre запалювати, освітлювати, підпалювати
incertus, a, um непевний, сумнівний
incestus, a, um нечистий, злочинний
incido, cidi, —, ěre падати, пропадати, наштотхнутися
incipio, cepi, ceptum, ěre починати, братися за щось
incito, avi, atum, are підганяти, спонукувати, захочувати
includo, clusi, clusum, ěre замикати, включати
incognitus, a, um невідомий, непізнаний
incola, ae m житель, співвітчизник
incolo, colui, cultum, ěre населяти, проживати
incolumis, e непошкоджений
incommodus, a, um невідгідний, несприятливий
incredibilis, e неймовірний
incudo, (cudi), cusum, ěre кувати, обробляти, обтесувати
incultus, a, um необроблений, дикий, пустинний
incurvus, a, um зігнутий, кривий
incus, udis f ковадло
inde звідси, згодом
indefinitus, a, um неозначений, необмежений
indelebilis, e незгладимий, незабутній
indicativus, a, um вказівний, дійсний
indicium, ii n заява, свідчення, доказ, ознака
indico, avi, atum, are сказати, об'явити, називати, оцінювати
indictus, a, um неназваний, незгаданий, неказаний
indignor, atus sum, ari dep. вважати негідним, обурюватися

indignus, a, um негідний, недостойний
indirectus, a, um непрямий, залежний
indoctus, a, um невчений, недосвідчений
induco, duxi, ductum, ěre вводити, проводити, ставити на сцені
induo, ui, utum, ěre одягати, засвоювати, накривати
industria, ae f пильність, працелюбність, старання
indutiae, arum f перемир'я, перерва
inedia, ae f голодування, піст
ineo, ii, itum, ire входити, вступати, наступати
ineptio, —, —, ire теревенити, базікати, говорити небилиці
ineptus, a, um негідний, нікчемний, нерозумний
iners, ertis лінивий, бездіяльний
inertia, ae f лінь, бездіяльність, негідність
inexorabilis, e невмолимий
inexplicabilis, e заплутаний, неясний
infandus, a, um невимовний, нечуваний
infans, antis m/f немовля, дитина
infectus, a, um невиконаний, недоко-наний
infecundus, a, um неврожайний, безплідний
infelix, icis безплідний, нещасливий, печальний
infensus, a, um ворожий, неприязний, роздратований
infernus, a, um низький
infĕro, tūli, latum, ferre вносити, вводити, нападати, наступати
infesto, avi, atum, are тривожити, турбувати, мучити
infestus, a, um загрозовий, небезпечний
infidus, a, um невірний, ненадійний
infimus, a, um найнижчий
infinite неозначено
infinitivus, a, um неозначений
infinitus, a, um неозначений
infirmitas, atis f безсилля, слабкість
infirmus, a, um неміцний
infitor, atus sum, ari de. заперечувати,

не признаватися, відмовлятися
inflammo, avi, atum, are запалювати
inflo, avi, atum, are вдувати, надувати, роздувати
influo, fluxi, fluxum, ěre впливати, впадати
infra нижче
infūla, ae f пов'язка, інфула
ingemisco, gemui, —, ěre зітхати, стогнати, скаржитися
ingenium, ii n природний дар, талант, здібності
ingens, entis величезний
inglorius, a, um безславний, простий, незначимий
ingratus, a, um невдячний, неприємний
ingredior, gressus sum, gredi dep. вступати, входити, нападати
inhumanus, a, um нелюдський, дикий, некультурний
inimicitia, ae f ворожнеча, неприязнь
inimicus, i m ворог, недруг
inimicus, a, um ворожий
iniquus, a, um нерівний, крутий, несправедливий
initium, ii n вхід, початок
iniuria, ae f несправедливість, насильство
iniurie протизаконно
iniuriosus, a, um протизаконний, злочинний
iniuste несправедливо
iniustus, a, um несправедливий, протизаконний
innatus, a, um природний, натуральний
inno, avi, atum, are плавати, текти, протікати
innocens, entis нешкідливий, незлобний, невинний
innocentia, ae f нешкідливість, невинність
innumerabilis, e незліченний
inopia, ae f недостаток, бідність, нужда
inops, opis бідний, убогий
inquam, inquit defect. кажу, каже (сказав)
inquirō, sivi, situme, ere шукати, досліджувати

inrito (irrito), avi, atum, are хвилювати, дразнити
insania, ae f безглуздя, божевілья; непідсудність
insanus, a, um нездоровий, божевільний
inscribo, scripsi, scriptum, ěre надписувати, вписувати; звинувачувати у злочині
insidiae, arum f/ pl. засада, підступ; інтриги
insidior, atus sum, ari dep. бути в засаді, чатувати
insigne, is n знак, відзнака, знак влади
insignis, e визначний, видатний
insinuatio onis f включення; повідомлення
insipiens, entis нерозсудливий, нерозумний
insitivus, a, um прищеплений, привезений
insolens, entis недосвідчений, зарозумілий; безлюдний; незвичайний
insono, nui, ĩtum, ěre звучати
inspecto, avi, atum, are доглядати, дивитися
inspicio, spexi, spectum, ěre дивитися, розглядати
instans, antis теперішній, поточний, немінучий
instituo, ui, utum, ěre ставати, встановляти, вирішувати
institutum, i n рішення, установа, заклад
insto, stĭti, —, are стояти, знаходитися, настоювати
instrumentum, i n знаряддя, прилад, інструмент
instruo, struxi, structum, ěre настав - ляти, будувати, підготовляти
insula, ae f острів
insulse несмачно, гидко
insulsus, a, um несолоний, несмачний
inum, fui, esse знаходитися, вміщатися, бути в чомусь, бути властивим
intactus, a, um неторканий, незайманий
intĕger, gra, grum цілий, здоровий
intellectus, us m розуміння, свідомість, відчуття

- intellĕgo, lexi, lectum, ěre** розуміти, дізнаватися, пізнавати, відчувати
- intemperantĭa, ae f** непоміркваність, нестриманість
- inter** (*acc.*) між, серед, на, в, перед
- intercedo, cessi, cestum, ere** входити, вступати, проходити, суперечити
- intercludo, clusi, clusum, ere** закривати, загороджувати
- interdico, dixi, dictum, ěre** забороняти, відмовляти; наказувати
- interdiu** вдень
- interdum** інколи, зрідка
- interea** між тим, тим часом
- intereo, ii, itum, ire** гинути, угасати, минати
- interficio, feci, fectum, ěre** убивати, нищити, гинути
- intĕrim** тим часом, між тим
- interitus, us m** загибель, знищення
- interpono, posui, positum, ěre** вставляти, розставляти
- interpres, ětis m** посередник, вісник, тлумач
- interrogatio, onis f** питання, запит; допит
- interrĕgo, avi, atum, are** питати, запитувати, допитувати
- interrogativus, a, um** питальний
- interrumpo, rupi, ruptum, ěre** розривати, розбивати, руйнувати
- intersum, fui, esse** бути присутнім, знаходитися, брати участь; відрізнятись
- intervallum, i n** проміжок, відстань, різниця
- intervenio, veni, ventum, ire** приходити, появлятися, наступати, втручатися
- intestinalis, a, um** внутрішній
- intolerabilis, e** невиносимий, нестерпний
- intollo, —, —, ěre** підносити, підіймати
- intono, tonui, tonatum, are** гриміти, шуміти, говорити голосно, кричати
- intra** (*acc.*) всередині, протягом
- intro, avi, atum, are** входити, вступати, увійти
- introduco, duxi, ductum, ěre** вводити, наводити
- intuĭtus, us m** погляд, зір
- intus** всередині, зсередини
- inundo, avi, atum, are** наводнювати, затоплювати
- inurgeo, ursi, —, ere** нападати, тиснути, натискати
- inŭtilis, e** некорисний, безплідний, шкідливий
- invado, vasi, vasum, ěre** входити, нападати
- invenio, veni, ventum, ire** винаходити, відкривати
- inventio, ōnis f** винахід, відкриття, знахідка
- inverto, verti, versum, ěre** повертати, крутити, перекидати
- investigo, avi, atum, are** висліджувати, слідкувати
- invĭcem** по черзі, взаємно
- invictus, a, um** непереможний
- invideo, vidi, visum, ere** заздрити, ревнувати
- invidia, ae f** заздрість, ревнощі
- invidus, a, um** заздрісний
- invisus, a, um = invidiosus** ненависний, огидний
- invĭte** неохоче, проти волі, нерадо
- invito, avi, atum, are** запрошувати, викликати
- invocatio, onis f** звертання, заклик, інвокація
- invoco, avi, atum, are** закликати, просити, звертатися
- iocus, i m** жарт, дотеп
- ipse, ipsa, ipsum** сам, сама, саме
- ira, ae f** гнів, лють, злість
- irascor, atus sum, irasci dep.** гніватися, сердитися
- iratus, a, um** розгніваний, сердитий
- irrealis, e** недійсний, нереальний
- irriĝo, avi, atum, are** проводити воду, зрошувати, поливати
- irrisor, oris m** насмішник, глузій
- irritamentum, i n** спонукання, причина, перешкода
- irrito, avi, atum, are** дратувати, озлоблювати, спонукати

irrumpo, rupi, ruptum, ěre вриватися, входити, проникати
is, ae, id цей, ця, це; він, вона, воно
iste, ista, istud той, та, те
istic тут, там
istunc звідки, з твого боку
ita так, таким чином
itāque отже, тому, таким чином
item так само, також, а також
iter, itinēris *n* дорога, шлях, марш, похід
itērum вдруге, знову, ще раз
iuba, ae *f* волосся, грива
lubeo, iussi, iussum, ere веліти, наказувати
iucunde приємно, мило, з насолодою
iucundus, a, um приємний, милий
iudex, ĩcis *m* суддя
iudicialis, e судовий
iudicium, ii *n* суд, позов, думка, рішення
iudĭco, avi, atum, are судити, вважати, свідчити
iugosus, a, um гористий
iugŭlum, i *n* ключипя, горло; сутність
iugum, i *n* ярмо, хомут; пара; подружжя
iumentum, i *n* в'ючна тварина: кінь, мул, осел
iungo, iunxi, iunctum, ěre запрягати, об'єднувати, сполучати, виходити заміж
junior, ius молодший, молодий
iurgium, ii *n* сварка, суперечка
iuro, avi, atum, are присягати, свідчити, клястися
ius, iuris *n* право, правосуддя, суд; закон
iussu з наказу, за наказом
iuste справедливо, законно
iustitia, ae *f* справедливість, правосуддя
iustus, a, um справедливий, законний
iuvēnis, is *m/f* юнак, молодий; дівчина
iuventus, utis *f* юність, молодість
iuvo, avi, atum, are помагати, підтримувати, радувати
iuxta (*acc.*) біля, побіч; згідно

К
Kalendae (Calendae), arum *f* Календи, перший день кожного місяця

L
labea, ae *f* губа
labor, oris *m* праця, робота, труд, зусилля, труднощі
laboriosus, a, um працьовитий, працелюбний
laboro, avi, atum, are працювати, трудитися, старатися
labrum, i *n* губа, край
lac, lactis *n* молоко
lacĕro, avi, atum, are роздирати, розшарпувати
lacerta, ae *f* ящірка
lacesso, ivi (ii), itum, ěre дразнити, турбувати, приставати
lacrĭma, ae *f* слеза, капля
lacrĭmo, avi, atum, are плакати, оплакувати
lacteus, a, um молочний
lacto, avi, atum, are мати молоко, годувати молоком
lacuna, ae *f* яма, западина, прогалина; пропуск
lacunar, aris *n* стеля
lacus, us *m* озеро, басейн
laedo, laesi, laesum, ěre шкодити, псувати, нищити; кривдити
laetitia, ae *f* радість, веселість
laetor, atus sum, ari *dep.* радіти, веселитися
laetus, a, um квітучий, радісний, чарівний; родючий
laevus, a, um лівий, невігідний, зловіщий
lambo, lambi, lambuum, ěre лизати, облизувати, омивати, торкатися
lana, ae *f* вовна
languidus, a, um втомлений, спокійний, сонний
lapis, ĩdis *m* камінь; надгробок
lapsus, us *m* помилка, обвал, падіння, промах
lar, is *m /pl.* **lares** лари (духи-хранителі) домашнє вогнище, житло
largior, itus sum, iri *dep.* щедро давати, роздавати
largitio, onis *f* щедрість, підкуп

lassus, a, um втомлений, виснажений
lastaurus, i m розпусник, звабник
late широко, просторо
latēbra, ae f таємне місце, сховище
lateo, latui, —, ere ховатися, скриватися
Latine по-латині, латиною, латинською мовою
latino, avi, —, are (= latinizo) перекладати латинською мовою
Latinus, a, um латинський
latito, avi, —, are ховатися, скриватися
latitudo, ĩnis f ширина
latrina, ae f туалет, баня, кубло, будинок розпусти
latro, avi, atum, are гавкати, ричати, лаяти
latro, onis m найманий воїн, розбійник, пірат
latrocinium, ii n розбій, пограбування, грабїж
latus, a, um широкий, обширний, просторий
latus, ěris n бїк, сторона
laudabilis, e достойний похвали, похвальний
laudator, oris m той, що хвалить, панеїрист
laudo, avi, atum, are хвалити, вихвалити, прославляти
laurus, i f лавр, лавровий вінок
laus, laudis f похвала, слава; ухвала
lavo, avi, atum, are мити, купати, омивати
lectio, onis f вибір, читання, урок, лекція; збирання
lector, oris m читач, декламатор
lectum, i n ліжка, ложе
legatus, i m посол, легат
legio, onis f легіон
legitimus, a, um законний, правовий
lego, legi, lectum, ěre збирати, обирати; читати
lenimen, ĩnis n полепшення, заспокоєння, втіха
lenis, e ніжний, легкий
lente повільно
lentus, a, um повільний, нерухомий, спокійний

leo, onis m лев
lepus, oris m заєць
levis, e легкий, ніжний, нездоровий
levitas, atis f легкість, проворність, швидкість
leviter легко
levo, avi, atum, are полепшувати, пом'якшувати, послаблювати; стягати податки
lex, legis f закон
libellus, i m книжечка, невеликий твір
libenter радо, охоче
liber, bri m книжка, твір, кора
liber, era, erum вільний, незалежний
liberalitas, atis f благородність, доброта, щедрість
libere вільно, необмежено
liberi, orum m/ pl. діти
libero, avi, atum, are звільняти, визволяти
libertas, atis f свобода, воля
libet, libuit (libitum est), ere *impers.* хочеться, бажано
libido, ĩnis f бажання, прагнення, потяг, стремління, пристрасть
libo, avi, atum, are брати зверху, знімати, черпати, зменшувати
licentia, ae f дозвіл; пільга; свобода дій; влада
licet, licuit, (licitum est), ere *impers.* можна, дозволяється, доступно
licet хоч, хоча б, нехай
licitor, oris m ліктор, охоронець вищих римських урядників
ligneus, a, um дерев'яний
lignum, i n деревина, поліно
ligo, avi, atum, are в'язати, прив'язувати, з'єднувати
limen, ĩnis n поріг, двері, межа
limosus, a, um болотистий
linea, ae f нитка, шнур, лінія
lingua, ae f мова; язик
linter, tris f човен
lintheum, i n полотно, парус, завіса
linum, i n льон, нитка, невід, тканина
liquidus, a, um рідкий, плавний
liquor, oris m рідина, вода, море, волога
litigo, avi, atum, are сперечатися, су-

дитися (в суді)
littera, ae f літера, буква, почерк; *pl.*
 лист, послання, документ, протокол;
 наказ; писемність, література, науки,
 освіта
litteralis, e письмовий, писемний
litteraliter письмово
litus, oris n морський берег, побережжя
livor, oris m заздрість
localis, e місцевий
loco, avi, atum, are поміщати, розстав-
 ляти, розміщувати; здавати в оренду,
 наймати
locuples, etis багатий, щедрий
locus, i m місце, маєток; посада, позиція,
 стан
logicus, a, um логічний
longe довго, далеко
longus, a, urn довгий
loquor, locutus sum, loqui dep.
 говорити, розповідати
lorum, i n ремінь, кнут
luceo, luxi, —, ere світити, сяяти,
 блищати
luctator, oris m борець (атлет)
luctor, atus sum, ari dep. змагатися,
 боротися, чинити опір
lucus, i m гай, священна діброва
ludo, lusi, lusum, ěre гратися, танцюва-
 ти, глумитися
ludus, i m гра, забава, змагання
lumen, ĩnis n світло, світильник, свічка,
 факел
luna, ae f місяць (небесне тіло), місячна
 ніч
luno, avi, atum, are гнути, вигинати,
 згинати
lupa, ae f вовчиця; повія
lupus, i m вовк
lusor, oris m співець, гравець
lustro, avi, atum, are освячувати, очи-
 щувати
lusus, us m гра, забава
lux, lucis f світло, світоч, блиск
luxuria, ae f розкіш, розпуста
lympha, ae f чиста вода, волога
lyra, ae f ліра (муз. інструмент); пісня,
 спів

M
machina, ae f механізм, знаряддя, ма-
 шина
machinator, oris m винахідник, механік,
 будівельник
machinor, atus sum, ari dep. задумува-
 ти, затівати, творити
mactator, oris m убивця
macto, avi, atum, are звеличувати,
 приносити жертву
madeo, ui, —, ere бути вологим, текти,
 бути п'яним
maeror, oris m смуток, скорбота, горе
maestitia, ae f сум, туга, скорбота
maestus, a, um сумний, печальний
magis більше
magister, tri m учитель, наставник, на-
 чальник
magistra, ae f учителька, наставниця
magistratus, us m магістрат, службо-
 вець, державна установа, уряд,
 влада
magnifice величаво, великодушно
magnificentia, ae f велич, пишність,
 великодушність, благородство
magnitudo, ĩnis f величина, сила, велика
 кількість
magnopĕre дуже, значною мірою
magnus, a, um великий, крупний,
 обширний
maiestas, atis f достойність, величність,
 авторитет
maior, ius більший;
maiores, um m предки
Maius, i m травень
male погано, підло, невдало
maledicus, a, um лихословний,
 злочинний
malefacio, feci, factum, ěre погано ро-
 бити, спричинювати лихо
maleficium, ii n злодіяння, злочин,
 шкода
malignus, a, um лихий, неприязний,
 скупий
malleolus, i m молоток
malo, malui, —, malle 3 воліти, сильно
 бажати

malum, i n зло, лихо, нещастя
malum, i n яблуко
malus, a, um поганий, лихий
mando, avi, atum, are доручати, наказувати, передавати
mane рано, вранці, на світанку, рановранці
maneo, mansi, mansum, ere залишатися, продовжуватися, дотримуватися
manes, ium m душі померлих, царство померлих; жахливі страждання, муки
manifestus, a, um очевидний, явний
mano, avi, atum, are текти, плисти
manus, us f рука; загін, відділ; влада; почерк
mare, is n море, морський берег
marita, ae f дружина, наречена
maritimus, a, um морський, приморський
marito, avi, atum, are одружувати, видавати заміж
maritus, i m чоловік, наречений, самець
masculinus, a, um чоловічий; сильний, мужній
mater, tris f мати
materia, ae f матеріал, речовина, матерія
matrimonium, ii n шлюб, подружжя
matrona, ae f матрона, шанована заміжня жінка
mature своєчасно, рано, скоро
maturitas, atis f стиглість, зрілість, повноліття
maturo, avi, atum, are робити зрілим, дозрівати
maturus, a, um зрілий, завершений, повний
maxime найбільше
maximus, a, um найбільший
medeor, —, eri dep. лікувати, зціляти, допомагати
medicamentum, i n лікувальний засіб, ліки, отрута
medicina, ae f медицина, лікувальний засіб
medicus, i m лікар, хірург
mediocritas, atis f помірність, середина
mediocriter помірно, скромно

medius, a, um середній
meio, —, —, ěre виділяти сечу, текти, протікати
mel, mellis n мед
membrana, ae f оболонка, перепонка
membrum, i n член, тіло, частина, учасник
memīni, meminisse defect. пам'ятати, згадувати
memor, oris який пам'ятає, пам'ятливий
memoria, ae f пам'ять, спогад
memōro, avi, atum, are згадувати, нагадувати
mendax, acis брехливий, фальшивий
mendicus, a, um бідний, убогий, нужденний
mens, mentis f думка, розум
mensa, ae f стіл, їдальня
mensis, is m місяць (календарний)
mensura, ae f міра, вимірювання
mentior, ĩtus sum, iri dep. брехати, обманювати
meo, avi, atum, are ходити, рухатися, мандрувати,
mercator, oris m купець, торгівець
mercatura, ae f торгівля, придбання
merces, edis f платня, прибуток, збитки
merda, ae f лайно, кал, гній, послід
mereo, ui, ĩtum, ere (mereor dep.) заслужити, бути гідним, заробляти, турбуватися
meretricium, i n розпуста, проституція
merētrix, icis f блудниця, шльондра, повія
mergo, mersi, mersum, ěre опускати, занурювати, топити, нищити
meridies, ei f полудень, південь
merum, i n чисте, не змішане з водою вино
metior, ĩtus sum, iri міряти, вимірювати, цінувати
meto, messui, messum, ěre косити, мати, збирати
metuo, ui, —, ěre лякатися, боятися
metus, us m страх, тривога
meus, mea, meum мій, моя, моє
mico, micui, —, are миготіти, сяяти, блищати

migro, avi, atum, are переселятися, переходити
miles, ĭtis m воїн, солдат
militaris, e військовий
militia, ae f похід, міліція, військова справа, військова служба, війна
milito, avi, atum, are бути солдатом, служити у війську, битися
mille тисяча
millesimus, a, um тисячний
minime щонайменше
minimus, a, um найменший
minister, tri m слуга, помічник, виконавець
ministrator, oris m слуга, прислужник, радник
ministro, avi, atum, are служити, виконувати
mintor, atus sum, ari dep. загрожувати, погрожувати
mino, avi, atum, are стирчати, підніматися, височіти
minuo, ui, minutum, ěre дробити, зменшувати
minus менше
mirabilis, e дивний, незвичайний
mire дивовижно, надзвичайно
mirificus, a, um дивний, незвичний, прекрасний
mirus, a, um дивний, чарівний
misceo, ui, mixtum, ere змішувати, з'єднувати
miser, ěra, ěrum бідний, нещасний
misěre нещасно, бідно, плачевно, погано
misěret, —, —, ere impers. шкода, жаль
miseria, ae f горе, біда, лихо
misericordia, ae, f співчуття, жалість
mitis, e м'який, ніжний, приємний, легкий
mitto, misi, missum, ěre посилати, відправляти
mixtus, a, um змішаний
mobilis, e рухомий, нестійкий, маневрений
modestia, ae f поміркованість
modestus, a, um поміркований, обережний
modo тільки що, лише

modus, i m спосіб, міра, ритм, межа
moecha, ae f перелюбниця, розпусниця
moechor, atus sum, ari dep. блудити, займатися розпустою
moenia, ium n укріплення, стіни; міська межа; дім
molestia, ae f прикрість, неприємність
moles, is f маса, скеля, чудовисько, гігант
molestus, a, um прикрый, гнітючий, набридливий
mollis, e м'який, ніжний, слабкий
moneo, ui, ĭtum, ere нагадувати, повчати; застерігати
mons, montis m гора, купа
monstro, avi, atum, are показувати, вказувати
monstrum, i n чудовисько
montanus, a, um гірський
monumentum, i n пам'ятник, монумент
mora, ae f зволікання, затримка, зупинка, перешкода
morbis, i m хвороба, прикрість
mordeo, momordi, morsum, ere кусати, гризти
moribundus, a, um смертельний, смертоносний
morior, mortuus sum, mori dep. вмирати, гинути
moror, atus sum, ari dep. зволікати, затягувати, затримувати
mors, mortis f смерть, вбивство; труп
morsus, a, um впертий, придиркуватий
morsus, us m укус, насмішка, злоба
mortalis, e смертний, тлінний
mortuus, a, um мертвий
mos, moris m звичай, звичка, характер, правило
motus, us m рух, поворот, коливання
moveo, movi, motum, ere рухати, порушувати
mox скоро, незабаром, згодом
mulier, ěris f жінка, дружина
mullus (mulleus), a, um червоний, багровий
multa, ae f покарання, пеня, конфіскація
multimodis по-різному, різноманітно
multitudo, ĭnis f велика кількість, маса,

юрба
multo, avi, atum, are карати
multo значно, зовсім
multum багато
multus, a, um численний
mulus, i m мул, віслук
mundus, i m світ, всесвіт; земля
munio, ivi, itum, ire укріплювати, захищати
munitio, onis f укріплення
munitus, a, um укріплений, захищений, огорожений
munus, eris n обов'язок, подарунок
murus, i m мур, стіна, вал, захист
mus, muris m миша; пушний звір
musca, ae f муха; набридлива людина
musica, ae f мистецтво муз, знання, мистецтво
muto, avi, atum, are усувати, відтис - кати; змінювати, перетворювати, поліпшувати
mutus, a, um мовчазний, німий;
mysterium, i n тайна, таємниця

N

nam бо, адже, справді, дійсно
namque бо, оскільки, так як, насправді
naris, is f ніздря, ніс, нюх
narratio, onis f розповідь, оповідання
narro, avi, atum, are розповідати, розказувати
nascor, natus sum, nasci dep. народ - жуватися, виникати, знаходитися
nasus, i m ніс
nata, ae f дочка
natalis, e рідний, батьківський
natalis, is m день народження, місце народження
natio, onis f народ, плем'я
natura, ae f природа, рід
natus, a, um народжений; походить
natus, i m син
nauta, ae m моряк, матрос
navalis, e морський, корабельний
navigatio, onis f плавання, мореплавання, навігація
navigium, ii n судно, паром, пліт
navigo, avi, atum, are плавати на

кораблі
navis, is f корабель, судно
ne не, щоб не, невже
-ne (*питальна частка*) чи; **videsne?** чи бачиш?
neq, neque не, також ні
necessarius, a, um необхідний, неминучий
necesse (est) необхідно, треба
necessitas, atis f необхідність, потреба
neco, avi, atum, are убивати, знищувати
nefarius, a, um негідний, нечесний
nefas n indecl. гріх, беззаконність, грішно, не годиться
negativus, a, um заперечний, нега - тивний
neglegentia, ae f недбалість, без - турботність
nego, avi, atum, are заперечувати
negotium, i n заняття, діло, діяльність, робота
nemo, inis m /f ніхто
nepos, otis m племінник, онук; спадкоємець
neque i не; **neque ... neque** ні...ні
nequeo, ivi, itum, ire не могли, не мати можливості
nequiquam даремно, без потреби, безуспішно
nequitia, ae f негідність, зіпсуття, марнотратність
nervus, i m жила, нерв, струна
nescio, ivi, itum, ire не знати, не розу - міти
nescius, a, um несвідомий, невідомий
neu = neve або ні, і не
neuter, tra, trum жодний, ніякий, середній
nex, necis f убивство
nexus, us m зв'язок; кайдани, пута
ni (nisi) не, щоб не, якщо не
nidus, i m гніздо
niger, gra, grum чорний, темний
nihil ніщо, нічого
nimis надто, надмірно
nimum надто, надзвичайно
nimius, a, um надмірний
nisi якщо не, хіба не

nitens, entis блискучий, красивий
nitore, oris *m* блиск, сяйво
nix, nivis *f* сніг; близна; сивина
nobilis, e знатний, шляхетний
nobilitas, atis *f* знатність, слава, високі якості
noceo, cui, citum, ere шкодити, чинити зло
noctu вночі
nocturnus, a, um нічний
nodus, i *m* вузол; труднощі
nolo, nolui, -, nolle *verb. anom.* не хотіти, не бажати
noluntas, atis *f* небажання, нехотіння
nomen, inis *n* ім'я, назва, поняття, звання; народ
nomino, avi, atum, are називати, оголошувати
nomisma = numisma, atis *n* гроші, монета
non не, ні
Nonae, arum *f* Нони, п'ятий або сьомий день місяця (у березні, травні, липні і жовтні)
nonaginta дев'яносто
nonaria, ae *f* публічна жінка
nondum ще ні, поки що ні
nongenti, ae, a дев'ятсот
nonne? чи ж не? чи не так?
nonnullus, a, um деякий, якийсь, інший
nos ми
nosco, novi, notum, ěre знати, пізнавати, знайомитися
noster, tra, trum наш
nota, ae *f* знак; літера; штамп; звернення
notabilis, e замінний, незвичайний
notarius, i *m, f* писар, секретар, стенограф
notitia (notities), ae *f* знайомство; знання; список
noto, avi, atum, are відмічати, замінчати
notus, a, um відомий, знайомий
novem дев'ять
November, bris *m* листопад
noverca, ae *f* мачуха
novo, avi, atum, are відновлювати, відумувати
novus, a, um новий, незвичайний

nox, noctis *f* ніч
noxius, a, um шкідливий
nubes, is *f* хмара, мряка; нещастя
nubo, nupsi, nuptum, ěre покривати, закутувати в хустку, виходити заміж
nudo, avi, atum, are оголювати, роздягати, пограбувати
nudus, a, um голий
nullus, a, um жоден, ніхто; нікчемний
num чи, невже
numen, inis *n* знак, воля, божество
numeralis, e чисельний, кількісний
numero, avi, atum, are рахувати, лічити, платити
numerus, i *m* число, розмір
nummus, i *m* монета, гріш
numquam (nunquam) ніколи
nunc тепер, нині, зараз
nuntio, avi, atum, are сповіщати, повідомляти
nuntius, ii *m* звістка, вісник, посланець
nuper недавно
nuptiae, arum *f/pl.* шлюб, весілля
nusquam ніде, нікуди, ніяк
nutrio, ivi (ii), itum, ire годувати, виховувати
nutrix, icis *f* нянька, годувальниця
nutus, us *m* кивок, воля, веління, наказ
nux, nucis *f* горіх

O

ob (acc.) перед, внаслідок, задля
obaeratus, a, um обтяжений боргами
odduco, duxi, ductum, ěre приводити, підводити, додавати
obicio, ieci, iectum, ěre закидати, заперечувати, винити, видати
oblecto, avi, atum, are забавляти, розвеселяти
obligo, avi, atum, are зав'язувати, зобов'язувати
obliquus, a, um непрямий, боковий, залежний
oblivio, onis *f* забуття, забудькуватість; амністія
obliviscor, litus sum, livisci *dep.* забувати, не пам'ятати
obnoxie покірною, послушно

obnoxius, a, um покірний, послухний, підлеглий
oboedio, ivi, iturn, ire слухати, підкорятися
obscure темно, скрито, неясно
obscurus, avi, atum, are затемнювати, приховувати
obscurus, a, um темний, мрачний, тайний
obsequor, secutus sum, sequi dep. уступати, слугувати, підкорятися
observo, avi, atum, are стежити, спостерігати
obses, ĩdis m заручник, запорука, гарант
obsideo, sedi, sessum, ere жити, населяти, займати, гнобити
obsidio, onis f облога, осада
obsido, sedi, sessum, ěre займати, оволодіти, захопити
obsto, stiti, (statum), are стояти перед, суперечити, перешкоджати
obstruo, struxi, structum, ěre будувати, споруджувати, завалювати, перешкоджати
obsum, fui, esse шкодити, заважати, протидіяти
obtempero, avi, atum, are підкорятися, догоджати, слухати
obtĕro, trivi, tritum, ěre тиснути, нищити, стирати
obtimeo, tinui, tentum, ere займати, тримати, досягати
obtrunco, avi, atum, are обезголювати, рубати, вбивати
obviam напроти, назустріч
obvius, a, um зустрічний, протилежний, відкритий
occasio, onis f нагода, випадок, повід
occasus, us m захід; кінець
occido, cidi, casum, ěre падати, валитися, гинути
occido, cidi, cisum, ěre убивати, рубати, повалити
occultatio, onis f таїння, ховання, приховування
occulto, avi, atum, are таїти, ховати, приховувати
occumbo, cubui, cubitum, ěre падати,

вмирати, гинути
occupo, avi, atum, are займати, окупувати
occurro, curri (cucurri), cursum, ěre бігти, спішити, йти назустріч, натикатися
octavus, a, um восьмий
octo вісім
October, bris m жовтень
octoginta вісімдесят
oculus, i m око, зір, погляд
odi, —, ĳdisse defect. ненавидіти, не терпіти, нехтувати
odium, ii n ненависть, ворожнеча
odor, oris m запах, аромат
offendo, fendi, fensum, ěre ударяти, пошкодити, кривдити, помилятися, завинити
offensio, onis f удар, пошкодження, виступ, перешкода
offĕro, obtŭli, oblatum, offerre verb. anom. пред'являти, представляти
officina, ae f майстерня, розсадник, школа, гніздо
officio, feci, fectum, ěre загороджувати, відрізувати
officium, ii n прислужливість, послуга, обов'язок, посада, служба
olim колись, давно
olivum, i (oleum, i) n пахуча мазь, олія
omen, ĩnis n знак, знамення, ознака
ommitto, misi, missum, ěre випускати, втрачати, відкидати, відмовлятися
omnino взагалі, цілком
omnipōtens, entis всемогутній
omnis, e увесь, цілий, всякий
onerarius, a, um вантажний
onĕro, avi, atum, are навантажувати, накладати
onus, ěris n тягар, вантаж
opera, ae f праця, труд, діяльність
operio, perui, pertum, ire покривати, закутувати, хоронити, закривати
operosus, a, um працелюбний, містецький, трудний
opinio, onis f погляд, думка, репутація
oportet, uit, —, ere impers. треба, слід необхідно, годиться

oppĕto, ivi (ii), itum, ĕre іти назустріч, зустрічати
oppĭdum, i n місто; укріплення
oppoно, posui, positum, ĕre класти; протиставити, ставити напроти
opportunus, a, um сприятливий, вигідний
opprimo, pressi, pressum, ĕre тиснути, пригнічувати
oppugno, avi, atum, are битися, атакувати, здобувати
ops, opis f сила, міць, влада
optĭme найкраще
optĭmus, a, um найкращий
opto, avi, atum, are бажати, хотіти
opulentus, a, um багатий, заможний
opus, ĕris n праця, труд, твір
ora, ae f берег, край
oraculum, i n ворожба, оракул
oratio, onis f промова, мова, виступ, тема
orator, oris m промовець, оратор
orba, ae f сирота, вдовиця
orbis, is f круг, земна куля, диск
orbis, a, um одинокий, осиротілий
ordinarius, a, um правильний, звичайний
ordino, avi, atum, are упорядковувати, складати
ordo, ĩnis m ряд, стан, порядок
orexis, is f апетит
origo, ĩnis f початок, походження; рід
oriens, entis m схід
orientalis, e східний
orior, ortus sum, iri dep. сходити, виникати, з'являтися, народжуватися
ornamentum, i n знаряддя, зброя, честь, слава, краса, орнамент
ornate прикрашено, гарно
orno, avi, atum, are постачати, прикрашувати, прославляти
oro, avi, atum, are говорити, просити, захищати
orthographia, ae f правопис, орфографія
os, oris n уста, паша
os, ossis n кістка
oscŭlo =oscŭlor, atus sum, ari dep. цілувати, любити, цінувати

oscŭlum, i n устонька, поцілунок
ostendo, tendi, tentum, ĕre показувати, об'являти
ostium, ii n двері, вхід, гирло
otium, ii n спокій, відпочинок
ovis, is f вівця
ovo, -, atum, are торжествувати, радіти, веселитися
ovum, i n яйце

P

pabŭlum, i n їжа, корм, фураж
paco, avi, atum, are заспокоювати, втихомирювати
pactum, i n договір, угода
paedagogus, i m педагог, вчитель, наставник, вихователь
paene майже, ледве
paeninsŭla, ae f півострів
paenitentia, ae f каяття; зміна показань після заяви
pagĭna, ae f листок, сторінка
pagus, i m сільська община, село, район
palaestra, ae f гімнастична школа, палестра
palam явно, відкрито
palma, ae f долоня, рука, пальма (дерево)
palus, i m кіл, паля, стовп
palus, udis f bagno, болото
paluster, stris, stre болотяний, болотистий
pando, pandi, passum (pansum), ĕre розпускати, розкривати, розкидати
panis, is m хліб
papa, ae m батько, настоятель, єпископ
papaver, ĕris n мак
papyrus, i m папірус
par, paris рівний, однаковий, парний
paratus, a, um підготовлений, готовий
parco, peperci, —, ĕre щадити, берегти, шкодувати
parens, entis m, f батько, мати, батьки
pareo, ui, ĭtum, ĕre з'являтися, слухатися, підкорятися
paries, ĕtis m стіна, мур; опора
pario, pepĕri, partum, ĕre народжувати, приносити, здобувати, засновувати

parīter рівно, однаково
paro, avi, atum, are готувати, підготувати, влаштувати
parricida, ae m батьковбивця, братоббивця, злочинець
pars, partis f частина; сторона
parsimonia, ae f ощадливість, економія
particeps, icipis m/f співучасник, партнер, товариш
participium, ii n причетність; *грам.* дієприкметник
particula, ae f частка, кусок
partim частково
partio, ivi, itum, ire = partior, itus sum, iri dep. ділити, розділяти, розподіляти
partus, us m народження, роди, плід
parum мало, трохи
parvulus, a, um маленький, дрібненький
parvus, a, um малий, дрібний, незначний
pasco, pavi, pastum, ěre пасти, годувати, утримувати
pascua, ae f пасовище, вигін
passive повсюду, розсіяно; пасивно
passivus, a, um страждальний, пасивний
passus, us m крок
pastor, oris m пастух, пастир
patefacio, feci, factum, ěre відчиняти, відкривати
pateo, ui, —, ere бути відкритим, простягатися
pater, tris m батько, тесть, свекор, родоначальник
paternus, a, um = patrius, a, um батьківський, рідний
patienter терпеливо
patientia, ae f терпеливість; дозвіл
patior, passus sum, pati dep. терпіти, переносити, страждати, зазнавати
patria, ae f батьківщина, вітчизна
patronus, i m захисник, прибічник
patruus, a, um дядьків
patulus, a, um розложистий, відкритий, широкий
paucus, a, um незначний, малий, нечисленний
paulatim поволі, помалу
paulo дещо, небагато

paulum мало, трохи, ледве-ледве
paulus, a, um малий
pauper, ěris бідний, убогий
paupertas, atis f бідність, нужда
pavidus, a, um боязливий, переляканий
pavor, oris m страх, жах
paх, pacis f мир, спокій
peccatum, i n гріх, провина
pecco, avi, atum, are провинитися, грішити
pectus, oris n груди, серце, відвага, сміливість
pecunia, ae f гроші
pecus, oris n дрібна свійська худоба (вівці, свині)
pedes, itis m піхотинець, пішохід
pedester, tris, tre піший
peditatus, us m піхота
pelagus, i n море
pellis, is f шкіра (шкура), хутро
pello, pepuli, pulsum, ěre бити, гнати, вражати, попадати
penates, ium m пенати, боги-захисники дому, дім, житло
pendo, pependi, pensum, ěre важити, обдумувати, оцінювати
penetro, avi, atum, are вводити, вставляти, проникати
penes (acc.) u, u володінні, на боці
penna, ae f перо, крило
pensum, i n завдання, обов'язок
per (acc.) через, під час, в, з
perago, egi, actum, ěre здійснити, робити
peragro, avi, atum, are проходити, обходити, розглядати, проникати
percipio, cepi, ceptum, ěre приймати, оволодівати, займати
percontor, atus sum, ari питати, розпитувати, довідуватися
percurro, cucurri (curri), cursum, ěre бігти, мчатися, спішити
percutio, cussi, cussum, ěre пробивати, проколювати, поразати, вдаряти
perdisco, didici, —, ěre добре вивчити, засвоїти
perdo, perdidi, itum, ěre нищити, псувати, втрачати

perduco, duxi, ductum, ěre проводити, приводити, продовжувати
peregrinatio, onis f мандрювання
peregrinor, atus sum, ari жити на чужині, мандрувати, бути чужим
peregrinus, a, um чужий, іноземний, недосвідчений
perennis, e довголітній, тривкий
pereo, ii, itum, ire проходити, минати, гинути
perfacilis, e дуже легкий, зовсім нетрудний
perfectus, a, um завершений, досконалий
perfero, tuli, latum, ferre переносити, спричиняти
perficio, feci, fectum, ěre виготовляти, здійснювати, робити
perfidia, ae f зрада
perfidus, a, um віроломний, невірний, ненадійний
perfodio, fodi, fossam, ěre копати, прокопувати, пробивати
perfugio, fugi, fugitum, ěre прибігати, шукати притулку
perfugium, ii n притулок, захист
perfunco, fudi, fustum, ěre поливати, зрошувати, розсипати
pergo, perrexi, perrectum, ěre іти вперед, продовжувати шлях
periculosus, a, um небезпечний
periculum, i n небезпека, ризик, спроба
perinde звідси, також, однаково
peritia, ae f досвід, знання
peritus, a, um досвідчений
perluo, lui, lutum, ěre вимивати, сполоскувати
permaneo, mansi, mansum, ere залишатися, тривати
permitto, misi, missum, ěre відпускати, дозволяти, довіряти
permoveo, movi, motum, ere зворушувати, хвилювати
permultus, a, um численний
permutatio, onis f переміна, зміна
pernicies, ei f загибель, знищення
perniciosus, a, um згубний, небезпечний
pernocto, avi, atum, are ночувати, про-

водити ніч
perosus, a, um ненависний
perpetior, pessus sum, peti dep. терпіти, страждати, переносити
perpetuo постійно, завжди
perpetuus, a, um постійний, вічний
perrogo, avi, atum, are розпитувати, опитувати
perrumpo, gipi, ruptum, ěre проби - вати, прориватися, ламати
persequor, secutus sum, sequi dep. іти за кимсь, переслідувати
persevero, avi, atum, are бути стійким, тривати
persona, ae f особа, маска
personalis, e особовий
persto, stiti (statum), are стояти, залишатися на місці
persuadeo, suasi, suasum, ere переконувати, умовляти
perterreo, terrui, territum, ere лякати, наводити страх
pertineo, tinui, —, ere тягнутися, простягатися, досягати, належати
perturbo, avi, atum, are розстроїти, приводити в безлад
peruro, ussi, ustum, ěre спалювати, пекти
pervenio, veni, ventum, ire приходити, прибувати
pervinco, vici, victum, ěre перемагати, долати
pes, pedis m стопа, нога
pessime найгірше, дуже погано
pessimus, a, um (< malus) найгірший, дуже поганий
pestis, is f пошесть, загибель
peto, petivi, itum, ěre прагнути, домагатися, прямувати
phalanx, ngis f фаланга, полчище
philologia, ae f любов до наук і літератури
philosophia, ae f філософія
philosophus, a, um філософський
philosophus, i m філософ
philostorgus, a, um ніжно кохаючий
philosophor, atus sum, ari dep. займатися філософією

pictura, ae f картина
pictus, a, um намальований, вишитий
pietas, atis f побожність, пошана, любов
piger, gra, grum лінивий
piget, piguit (pigitum est), ere *impers.*
 соромно, неприємно, прикро
pilum, i n дротик, спис
pingo, pinxi, pictum, ere малювати,
 зображувати
pinguis, e жирний, товстий
pinna, ae f перо, крило
pinus, us f (pinus, i f) сосна
piper, eris n перець
pirata, ae m морський розбійник, пірат
pirum, i n груша (плід)
piscis, is m риба
pius, a, um благочестивий
placeo, ui, itum, ere подобатися
placidus, a, um спокійний
placo, avi, atum, are заспокоювати, вти-
 хомирювати
plaga, ae f удар, страждання, втрата,
 укус
plane рівно, ясно, безперечно
planities, ei f долина, рівнина
planta, ae f рослина, щепка
plaudo, plausi, plausum, ere бити, пле-
 скати, схвалювати
plaustrum, i n віз, колісниця
plausus, us m плескання, оплески
plebiscitum, i n рішення народних
 зборів, постанова, плебісцит
plebs, plebis f юрба, натовп, плебс
plecto, plexi (plexui), plexum, ere пле-
 сти, сплітати
plecto, —, —, ere карати
plenus, a, um повний
plerumque в більшості, звичайно
ploro, avi, atum, are гірко плакати, ри-
 дати
pluma, ae f пір'я, пух
pluralis, e численний
plures, a більша кількість
pluo, plui, —, ere іти (про дощ);
pluit іде дощ
plurimum (<multum) дуже багато
plurimus, a, um дуже численний
plus більше

poscūlum, i n чаша, кубок
poëma, atis n поема, вірш
poena, ae f кара, штраф, викуп, пока-
 рання
poëta, ae m поет
pollex, icis m великий палець
polliceor, pollicitus sum, eri *dep.* обіцяти
pomarium, ii n фруктовий сад, амбар
 для збереження плодів
pompa, ae f процесія, пишність
pomum, i n плід
pondo вагою
pono, posui, itum, ere класти, ставити
pons, pontis m міст
pontifex, icis m верховний жрець
pontus, i m глибина, море
populatio, onis f опустошення, зни-
 щення, пограбування
popūlor, atus sum, ari *dep.* руйнувати,
 нищити, плюндрувати, грабувати
popūlus, i m народ
porrigo, rexi, rectum, ere простягати,
 стелити, поширювати
porro далі вперед, в свою чергу
porta, ae f вхід, двері
porticus, us f портик, колонада, галерея
 з колонами
porto, avi, atum, are нести, приносити,
 постачати
portus, us m порт, гавань, пристань
posco, poposci, —, ere вимагати, дома-
 гатися, просити
possessio, onis f маєток, володіння
possessivus, a, um присвійний
possideo, sedi, sessum, ere мати, поси-
 дати, володіти
possum, potui, posse *verb. anom.* могли
post (acc.) по, після, за
postea після, потім, згодом
postērus, a, um наступний
postis, is m стовп, двері
postquam після того як
postremus, a, um останній
postridie наступний день, завтра
postūlo, avi, atum, are вимагати
potens, entis могутній
potentia, ae f могутність, сила, влада,
 міць

potestas, atis *f* влада, сила, міць
potio, onis *f* пиття, напій
potior, itus sum, iri *dep.* оволодіти, захопити
potior, ius кращий, могутній
potissimum краще всього, переважно
potius краще, радше, швидше
poto, avi, atum, are пити
potus, us *m* питво, напій
prae (*abl.*) перед, спереду
praebeo, ui, itum, ere постачати, давати
praecedo, cessi, cessum, ěre іти попереду, перевищувати
praceptor, oris *m* наставник, учитель
praeceptum, i *n* вказівка, настанова, повчання
praecipio, cepi, ceptum, ěre брати вперед, випереджувати, прискорювати
praecipue особливо, переважно
praecipuus, a, um особливий, винятковий, видатний
praclare дуже ясно, виразно
praclarus, a, um прекрасний, чудовий, знаменитий
praeco, onis *m* вісник, глашатай, аукціоніст
praecordia, orum *n* грудна клітка, груди; душа, помисли
praeda, ae *f* здобич, пограбування
praedico, avi, atum, are об'являти, проголошувати, називати
praedico, dixi, dictum, ěre говорити наперед, попереджувати
praedo, onis *m* грабіжник, розбійник
praedor, atus sum, ari *dep.* грабувати
praedurus, a, um дуже твердий, трудний
praefectus, i *m* префект, начальник, командир, глава
praemitto, misi, missum, ěre висилати наперед
praemium, ii *n* нагорода, премія
praeripio, ripui, reptum, ěre перехопити, віднімати
praesagium, ii *n* передчуття, передбачення, пророкування
praesens, entis теперішній, присутній
praesentia, ae *f* присутність, наявність
praesentio, sensi, sensum, ire передба-

чати, відчувати, вгадувати
praesertim зокрема, передусім
praesidium, ii *n* сторожа, захист, оборона
praesto, stiti, stitum, are переважати, виділятися, проявляти
praesto тут, напоготові
praesum, fui, esse стояти на чолі, очолювати
praetendo, tendi, tentum, ěre витягати, притягати, посилатися
praeter (*acc.*) мимо, при, понад
praetereo, ii, itum, ire іти мимо, минати, тягнутися вздовж
praeterfluo, —, —, ěre протікати мимо
praeteritus, a, um минулий, колишній
praetermitto, misi, missum, ěre пропускати, нехтувати, втрачати
praeterquam крім, за винятком
praetor, oris *m* претор, командир, намісник
pratium, i *n* луг, пасовисько
pravus, a, um порочний, кривий, зіпсований
precor, atus sum, ari *dep.* просити, молити, випрошувати, проклинати
premo, pressi, pressum, ěre душити, притискати, пригнічувати
pretiose прекрасно, розкішно
pretiosus, a, um цінний
pretium, ii *n* ціна, вартість
prex, precis *f* просьба, молитва
pridem давно, колись, раніше
pridie напередодні
primo вперше, по-перше
primoris, e перший, знатніший, важливіший
primum спочатку, вперше
primus, a, um перший
princeps, ĩpis перший, знатний
principatus, us *m* принципат, верховна влада
principium, ii *n* початок, основа
prior, prius попередній, раніший, кращий
priscus, a, um колишній, давній, древній
priusquam перш ніж
privatim приватно, від себе

privatus, a, um особистий, приватний
privo, avi, atum, are позбавляти, віднімати, залишати
pro (*abl.*) згідно, ради, для, за
proāvus, i m прадід
probabilis, e правдоподібний, можливий
probatus, a, um чесний, хороший, милий
probe правильно, добре
probo, avi, atum, are пробувати, перевіряти, схвалювати
probus, a, um чесний, скромний
procedo, cessi, cessum, ěre виходити, виступати, рухатися
proconsul, ūlis m проконсул, намісник
procul здалека, далеко
procuro avi, atum, are турбуватися, піклуватися, забезпечувати
procus, i m жених
prodeo, ii, ĩtum, ire іти вперед
prodigium, ii n чудо, чудесне явище, чудовисько
proditor, oris m зрадник, запроданець
prodo, dīdi, dītum, ěre видавати
produco, duxi, ductum, ěre виводити, видавати, виробляти, створювати
proelior, atus sum, ari dep. битися, воювати, боротися
proelium, ii n битва, бій
profectio, onis f відбуття, відхід
profecto дійсно, справді, конче
proficio, feci, fectum, ěre досягати, іти вперед
profiteor, fessus sum, eri dep. заявляти, оголошувати, признавати; викладати
profluo, fluxi, fluctum, ěre впливати, текти
profugio, fugi, fugitum, ěre бігти, втікати, уникати
profūgus, i m утікач, вигнанець, перебіжчик
profundo, fudi, fusum, ěre проливати, розпускати
profundus, a, um глибокий, бездонний, підземний
progenies, ei f покоління, рід, потомство
progigno, genui, genitum, ěre родити

prognatus, a, um народжений
progredior, gressus sum, grēdi dep. ступати вперед, прогресувати
prohideo, ui, ĩtum, ere стримувати
proinde тому, таким чином, звідси
proles, is f нащадок, дитина, рід, плем'я
promereo, ui, ĩtum, ere заслужити, здобути
promitto, misi, missum, ěre обіцяти, відпускати, пропонувати
promo, prompsi, promptum, ěre виймати, постачати, діставати, запозичувати
prompto, —, —, are щедро роздавати
promptus, a, um очевидний, явний, вигідний
pronomen, ĩnis n займенник
propago, avi, atum, are розсаджувати, розводити, поширювати
prope (*acc.*) поблизу, недалеко, біля, близько
propero, avi, atum, are поспішати
propinquus, a, um близький
propono, posui, positum, ěre виставляти, ставити спереду, пропонувати, оголошувати
propositio, onis f уява, основне положення, предмет, тема, намір; речення, фраза
proprius, a, um властивий, прита - манний, власний
propter (*acc.*) побіч, поряд, внаслідок
propterea тому що, через те, із-за
propulso, avi, atum, are відбивати, відкидати, знищувати, захищати
prorumpo, rupi, ruptum, ěre прямувати, прориватися
proscribo, scripsi, scriptum, ěre обнародувати, конфіскувати, оголошувати поза законом
prospicio, spexi, spectrum, ěre дивитися вперед, турбуватися
prosterno, stravi, stratum, ěre валити, рубати, кидати, нищити
prostim, profui, prodesse допомагати, бути корисним
prostituto, stitui, stitutum, ěre ставити попереду, виставляти для розпусти,

проститувати; ганьбити,
безчестити
protēgo, texti, tectum, ěre прикривати,
захищати, скривати
protendo, tendi, tentum (ensum), ěre
протягати, виставляти
protinus вперед, далі, прямо
proventus, us *m* поява; ріст; урожай
proverbium, ii *n* прислів'я
provideo, vidi, visum, ere передбачати,
турбуватися, заготовляти
provincia, ae *f* провінція, область
prōvoco, avi, atum, are викликати, під-
бурювати, спонукати, апелювати
proximus, a, um найближчий
prudens, entis розумний, розсудливий
prudenter розумно, розсудливо
prudentia, ae *f* знання, розсудливість,
наука
publice офіційно, публічно
publicus, a, um народний
pudeo, dui, ditum, ere соромитися
pudicitia, ae *f* соромливість, цнота
pudicus, a, um соромливий, цнотливий
pudor, oris *m* сором
puella, ae *f* дівчина, донька
puer, i *m* хлопець, дитина
pugio, onis *m* кинджал
pugna, ae *f* битва, бій
pugno, avi, atum, are битися
pulcher, chra, chrum гарний
pulchre гарно, красиво
pulchritudo, ĩnis *f* краса, вишуканість
pullus, i *m* молода тварина
pulso, avi, atum, are бити, стукати
pulvis, ěris *m* пісок, порох
punio, ivi, itum, ire карати
puppis, is *f* корма
purpura, ae *f* пурпур
purus, a, um чистий
puto, avi, atum, are думати, гадати,
судити
pyramis, idis *f* піраміда

Q

qua де, куди, звідки, як
quacumque яким би чином не
quadraginta сорок

quadratus, a, um квадратний
quadringenti, ae, a чотириста
quaero, quaesivi, quaesitum, ěre шука-
ти, питатися, досліджувати,
вимагати
quaeso, —, —, ěre шукати, питати
quaestio, onis *f* питання, допит, слідство
quaestor, oris *m* квестор, помічник
консула, претора
qualis, e який
quam як, ніж
quamdiu як довго
quamquam = quamvis хоч, незважаючи
на те, що
quando коли
quantum скільки
quantus, a, um такий великий
quapropter чому, саме чому
quare чому, яким чином, тому
quarta, ae *f* чверть
quasi начебто, неначе
quasso, avi, atum, are трясти,
струшувати; мучити
quattuor чотири
quattuordecim чотирнадцять
queo, quivi (quii), itum, ire могти, бути в
змізі
quercus, us *f* дуб
querela (querella), ae *f* скарга, горе,
нарікання
querimonia, ae *f* скарга, нарікання;
недуга, недомагання
queror, questus sum, queri *dep.*
нарікати, скаржитися
qui, quae, quod який, яка, яке; той, хто
qui *plur.* ті, хто
quicquam (quisquam) кожний, всякий,
хто-небудь
quicumque, quaecumque, quodcumque
всякий, кожен
quidam, quaedam, quoddam якийсь,
якась, якась
quidem справді, дійсно
quies, etis *f* спокій, відпочинок
quiesco, quievi, quietum, ěre спочивати,
відпочивати, спати
quietum, i *n* тиха погода
quietus, a, um тихий, спокійний

quilibet, quaelibet, quodlibet який-небудь, яка-небудь, яке-небудь
quin що не, щоб не
quinam, quaenam, quodnam який же, яка ж, яке ж
quindecim п'ятнадцять
quingenti, ae, a п'ятсот
quingenta п'ятдесят
quinque п'ять
Quintilis (mensis), is m липень
quippe очевидно, безперечно
Quirites, ium квірити (римляни)
quis? quid? хто? що?
quisnam, quidnam хто ж, що ж
quisquam, quidquam (quicquam) кожний, всякий, будь-хто
quisque, quaeque, quidque (quodque) кожний, всякий
quisquis, quidquid хто-небудь, що-небудь
quivis, quaevis, quidvis (quodvis) будь-який, всякий
quoad поки, до тих пір
quod тому що, бо, що
quominus щоб не, що не
quomodo як, яким чином
quondam одного разу, колись
quoniam тому що, адже
quoque також, теж; навіть
quot скільки
quotannis щорічно
quotie(n)s скільки разів
quotienscumque кожний раз як
quousque доки, як довго
quum (cum) коли

R

rabies, ei f божевілля
radius, ii m палочка, радіус, спиця
radix, icis f корінь
rado, rasi, rasum, ěre чистити, витирати, стирати, шкрябати, змивати, здирати
ramus, i m гілка, палка, пагіння
rapidus, a, um швидкий, раптовий, поривистий, пекучий
rapina, ae f грабіж, здобич
rapio, rapui, raptum, ěre грабувати,

красти, схоплювати
raptus, us m грабіж, викрадання
raro рідко
rarus, a, um рідкий, рідкісний, незвичний
raster, tri m мотика, лопата
ratio, onis f розум, план, довід
rea, ae f підсудна, відповідачка
realis, e дійсний
recedo, cessi, cessum, ěre відходити, відступати
recens, entis свіжий, недавній
receptum, i n обов'язок, гарантія
recessus, a, um глибокий
recidivus, a, um відновлений, відбудований
recido, cidi, cisum, ěre відрубати, відрізати, відсікти, знищувати
recipio, cepi, ceptum, ěre забирати, отримати назад, приймати, повертатися
recito, avi, atum, are читати (вголос), декламувати, зачитувати; оголошувати
recognosco, gnovi, gnitum, ěre пізнавати, розпізнавати
recordor, atus sum, ari dep. пригадувати, згадувати
recondo, didi, ditum, ěre заховати, скласти, затаїти
recte слушно, правильно
rectus, a, um прямий, стрункий, простий, чесний
recupĕro, avi, atum, are відвоювати, забрати назад, звільнити
recurro, curri (cucurri), cursum, ěre бігти назад, повертатися
recuso, avi, atum, are відмовляти, відхиляти
recutio, cussi, cussum, ěre відбивати, потрясати, поразати
reddo, didi, ditum, ěre віддавати; зберігати, повторювати; судити
redeo, ii (ivi), itum, ire йти, відходити, повертатися
redĭgo, egi, actum, ěre відігнати, вернути, віддавати
redĭmo, emi, emptum, ěre викупити,

виручити, звільнити, рятувати
reditio, onis *f* повернення
redītus, us *m* повернення
reduco, duxi, ductum, ěre відводити, відтягати
refero, tūli, latum, ferre *verb. anom.* повертати, передавати, доносити, цитувати, сповіщати
reficio, feci, fectum, ěre знову зробити, відновити
refugio, fugio, ĩtum, ěre тікати, уникати, відступати, шукати притулку
regalis, e царський
regina, ae *f* цариця
regio, onis *f* напрям, район, область
regius, a, um царський
regno, avi, atum, are царювати, володіти
regnum, i *n* царство, влада
rego, rexi, rectum, ěre управляти, керувати, панувати
regūla, ae *f* правило, норма, критерій; лінійка
reicio, ieci, iectum, ěre відкидати, відганяти, відносити
relatio, onis *f* донесення, звіт
relego, avi, atum, are виганяти, засилати, відсилати
relevo, avi, atum, are полегшувати, послаблювати, заспокоювати
religio, onis *f* релігія, святість
reliquiae, arum *f* рештки, залишки
reliquus, a, um залишений, звичний, несплачений
remaneo, mansi, mansum, ere залишатися, перебувати
remedium, i *n* засіб, ліки
remigro, avi, atum, are повертатися, переселятися назад
reminiscor, -, minisci *dep.* згадувати, пригадувати
remitto, misi, missum, ěre відсилати, відпускати
removeo, movi, motum, ere відсувати, забирати, відходити
remus, i *m* весло
renideo, -, -, ere сяяти, блищати
renovo, avi, atum, are відновляти

renuntio, avi, atum, are повідомляти, доносити, доповідати, об'являти
reor, ratus sum, reri *dep.* думати, вважати
reparo, avi, atum, are направляти, відновити
repello, repūli (reppūli), repulsum, ěre відганяти, відштовхувати, відхиляти, відкидати
repente раптово, несподівано
reperio, rep(p)ěri, repertum, ire знаходити, розшукувати
repetitio, onis *f* повторення
repěto, petivi, petitum, ěre повторювати, повертатися
repetundae, arum *f/pl.* хабар
repono, posui, positum, ěre відкладати, зберігати
reporto, avi, atum, are відносити, відвозити, доносити, повідомляти
repostus, a, um віддалений
reprimo, pressi, pressum, ěre стримувати, проганяти
repugno, avi, atum, are чинити опір, заперечувати
requies, etis *f* спокій, відпочинок
requiro, quisivi, quisitum, ěre шукати, досліджувати, вимагати
res, rei *f* річ, справа, предмет
rescindo, scidi, scissum, ěre розривати, розкривати, розламати
rescribo, scripsi, scriptum, ěre відписувати, переписувати
rescriptum, i *n* письмова відповідь, указ імператора
resideo, sedi, sessum, ere осідати, перебувати
resistentia, ae *f* опір
resolvo, solvi, solutum, ěre розв'язувати, розпускати, звільняти
respondeo, sponsi, sponsum, ere відповідати, давати відповідь
responsum, i *n* відповідь
res publica, rei publicae *f* держава, державні справи, республіка
restituo, ui, tutum, ěre відновляти, відбудовувати, повертати
resto, stīti, —, are залишатися

restringo, strinxi, strictum, ěre стягати, сковувати, зв'язувати
rete, is n сітка, невід
retineo, tinui, tentum, ere затримувати, стримувати
retro назад, навпаки, раніше
reus, i m підсудний, відповідач, винний
revēho, vexi, vectum, ěre відвозити назад, приносити назад
reverendus, a, um шановний
reverentia, ae f шанобливість
revertor, reversus sum (reverti), reverti *dep.* повертатися, направлятися
revōco, avi, atum, are викликати, відкликати, відмовляти
rex, regis m цар
rictum = rictus, us m рот, паща
rideo, risi, risum, ere сміятися
ridicūlus, a, um смішний, забавний
rigo, avi, atum, are проводити, розподіляти; поливати, зрошувати
ripa, ae f берег річки
risus, us m сміх
rite згідно із звичаєм, як прийнято
rivus, i m потік, канал
rix, ae f сварка, бійка, боротьба
robustus, a, um сильний
rogo, avi, atum, are питати, просити
rogus, i m вогнище (поховальне); кончина; могила
rosa, ae f троянда
roseus, a, um рожевий, рум'яний
rostrum, i n дзьоб, рилю, морда
rota, ae f колесо, коло; зміна
rotundus, a, um круглий
rubeta, ae f жаба
rubus, i m ожина
rudimentum, i n початок, першооснова
ruina, ae f падіння, загибель
rumor, oris m слухи, слава
ruo, rui, rutum, ěre валитися, падати, перекидатися
rumpo, rupi, ruptum, ěre розривати, розбивати, руйнувати, нищити
rupes, is f скеля, камінь
rursus (rursum) знову, назад, навпаки
rus, ruris n село, маєток, поле
rustīcus, —, ari *dep.* жити на селі,

займатися сільським господарством
rustīcus, a, um сільський

S

sacellum, i n маленький храм
sacer, cra, crum святий, посвячений; проклятий
sacerdos, otis m/f жрець, жриця
sacrarium, ii n храм, святиня; зал судових засідань
sacrificium, ii n жертва, жертвоприношення
sacrifico, avi, atum, are посвячувати, приносити жертву
sacrilegium, ii n святотатство
sacrilegus, i m святотатець, клятвопорушник
sacrosanctus, a, um священний
saecūlum, i n рід, покоління, вік
saepe часто, багаторазово
saepio, saepsi, saeptum, ire городити, обсаджувати, обнімати
saeta, ae f щетина
saevio, ii, iturn, ire божеволіти, біситися, лютувати
saevus, a, um жорстокий
sagitta, ae f стріла
sal, salis m сіль, морська вода
salsus, a, um солоний, дотепний, влучний
salto, avi, atum, are танцювати
saltus, us m стрибок
saluber, bris, bre здоровий
salum, i n море
salus, utis f здоров'я, добро
saluto, avi, atum, are вітати, поздоровляти
salveo, —, —, ere бути здоровим
salve! здрастуй! **salvete!** здрастуйте!
salvus, a, um цілий
sanctus, a, um священний
sane розумно, здорово, справді, дійсно
sanguineus, a, um кривавий
sanguis, ĩnis m кров
sano, avi, atum, are лікувати
sanus, a, um здоровий
sapienter розумно, розсудливо

sapientia, ae f мудрість, розсудливість, знання

sapio, ii (ivi), —, ere мати смак, бути розумним

sat (satis) досить, достатньо

sata, orum n посів, насадження

satan (sātanus, ae m) супротивник, ворог; сатана, біс

satelles, itis m охоронець, супутник, помічник, сателіт

satura, ae f страва з різними плодами, суміш; сатира

saucio, avi, atum, are ранити, дряпати, вбивати, нищити

saucius, a, um поранений, зораний

saxum, i n скеля, камінь

scaenicus, a, um сценічний, театральний

scando, scandi, scansum, ěre ступати, підніматися; досягати

scapha, ae f човен

sceleratus, a, um злочинний

scelerosus, a, um нечестивий

scelus, ěris n злочин, порочність

sceptrum, i n скіпетр, царство, царська влада

schola, ae f школа; доповідь, диспут

scholasticus, a, um шкільний

scientia, ae f знання, наука

scilicet очевидно, звичайно

scindo, scidi, scissum, ěre розривати, роздирати, розсікати, борознити

scio, scivi, scitum, ire знати, довідуватися, розуміти

scipio, onis m палка, жезл

scitum, i n щит

scopulus, i m гірський пік, скеля; небезпека, жорстокість

scribo, scripsi, scriptum, ěre писати

scrinium, ii n ящик, скриня

scriptor, oris m писар, письменник, автор

sculpo, sculpsi, sculptum, ěre вирізувати, різьбити, висікати

scutum, i n щит

scymnus, i m молодий звір

scyphus, i m келих для вина

secedo, cessi, cessum, ěre відходити, відступати

secerno, crevi, cretum, ěre відокремлювати, відділяти

seco, secui, sectum, are зрізувати, скошувати, розсікати, ділити

secundus, a, um другий, сприятливий, щасливий; **res secundae** щастя

securis, is f сокира

securus, a, um безпечний

secus інакше, іншим шляхом, навпаки, не так

sed але, однак, проте

sedecim шістнадцять

sedeo, sedi, sessum, ere сидіти

sedes, is f місце, крісло, житло, домівка

seditio, onis f повстання, обурення, незгода

seduco, duxi, ductum, ěre відводити, відвертати, розділяти

sedulitas, atis f старанність, пильність

seges, ětis f посів, збіжжя, нива

sella, ae f крісло, стілець; трон

semel раз, колись

semen, ĩnis n насіння, сім'я; рід, порода; основа, причина

sementis, is f сівба, посів

semestris, e шестимісячний, піврічний

semis половина

semita, ae f доріжка, стежка

semper завжди, постійно

sempiternus, a, um вічний, постійний

senatus, us m сенат, засідання сенату

senator, oris m сенатор

senectus, utis f старість, сивина

senex, senis m/f стара людина, дід, баба

senilis, e старечий

senior, oris m літня людина; старійшина, керівник

sensus, us m відчуття, сенс; зміст, значення

sententia, ae f думка, погляд, сентенція, правило

sentio, sensi, sensum, ire відчувати, думати, уявляти

seorsum окремо, зокрема

separo, avi, atum, are відділяти, відокремлювати, відривати

sepelio, ivi (ii), sepultum, ire ховати,

хоронити
septem сім
September, bris *m* вересень
septendecim сімнадцять
septentrionalis, e північний
septingenti, ae, a сімсот
septuaginta сімдесят
sepulcrum, i *n* могила, гробниця, надгробок
sequens, entis наступний
sequor, secutus sum, sequi *dep.* іти за кимсь, наступати, переслідувати, підкорятися
serenus, a, um світлий, чистий
series, ei *f* ряд, серія
sermo, onis *m* розмова, бесіда, діалог, мова
sero пізно
serpens, entis *m/f* змія, гадюка
serus, a, um пізній
servilis, e рабський
servio, ivi (ii), itum, ire служити, бути рабом
servitus, utis *f* неволя, рабство
servo, avi, atum, are зберігати
servus, i *m* раб, слуга
sescenti(sexcenti), ae, a шістсот
seu = sive або
severe жорстоко, суворо
severus, a, um суворий, серйозний
sex шість
sexaginta шістдесят
Sextilis, is *m* (**mensis**) шостий місяць, серпень
sextus, a, um шостий
si якщо
sibilus, a, um шиплячий
sic так, таким чином
sicarius, i *n* вбивця, бандит
sicco, avi, atum, are сушити, осушувати, витискати, доїти
siccus, a, um сухий, міцний, тверезий
sicūti як, так, як
sidus, eris *n* зоря, сузір'я
signo, avi, atum, are позначати, виражати, відзначати
signum, i *n* знак, відмітка, ознака
sileo, ui, —, ere мовчати

silentium, ii *n* мовчанка, тиша
silva, ae *f* ліс, парк, матерія
silvestris, e лісовий
simia, ae *f* мавпа; нерозумний наслідувач
similis, e подібний
similiter подібно
similitudo, inis *f* подібність, уподібнення, схожість
simplex, icis простий, постійний, природний
simplicitas, atis *f* простота, природність, чесність
simpliciter просто, прямо, природно
simul (abl.) водночас, одночасно
simulacrum, i *n* зображення, статуя
simulator, oris *m* наслідувач
simulo, avi, atum, are уподібнювати, робити схожим, зображати, симулювати
simultas, atis *f* суперництво, ворожнеча, сварка
sin якщо ж
sine (abl.) без
singularis, e окремих, одинокий, єдиний
singulus, a, um одиночний
sino, sivi, situm, ěre дозволяти, допускати, щадити
sinuo, avi, atum, are гнути, вигинати
sisto, stiti (steti), statum, ěre ставити, розмішувати
sitis, is *f* спрага
situs, a, um розташований, побудований, похоронений
situs, us *m* положення, бездіяльність
sive = seu або
sobrius, a, um тверезий, помірний
socer, ěri *m* тесть
socialis, e товариський
societas, atis *f* спільність, союз
socius, ii *m* товариш
socius, a, um спільний
sodalis, is *m* товариш
sol, solis *m* сонце
solacium, ii *m* потіха, втіха, винагорода
soleo, solitus sum, ere *semidep.* мати звичку, звикати

solitudo, ĩnis *f* безлюддя, пустиня;
 нестача
sollemnis, *e* святковий
sollers, ertis кмітливий, розсудливий,
 умілий
sollicito, avi, atum, are трясти, по-
 трясати
sollicitudo, inis *f* хвилювання, тривога,
 турбота
sollicitus, a, um схвилюваний
solum тільки, лише
solus, a, um самотній, єдиний
solvo, solvi, solutum, ěre звільняти,
 розв'язувати, платити борги;
 розчиняти
somnio, avi, atum, are бачити сон, мари-
 ти, мріяти
somnium, ii *n* сновидіння
somnus, i *m* сон
sonitus, us *m* звук, шум
sono, ui, itum, are звучати, шуміти,
 шелестіти
sordeo, dui, —, ere бути брудним, ви-
 кликати зневагу
sordidus, a, um брудний, підлий,
 ганебний
soror, oris *f* сестра, двоюрідна сестра
sors, sortis *f* жереб, доля, суспільний
 стан
sospes, ĩtis нешкідливий, щасливий
sospes, ĩtis *m* рятувальник
spatium, ii *n* проміжок, простір
species, ei *f* зір, погляд, вид,
 привабливість
spectaculum, i *n* видовище, вистава
spectator, oris *m* глядач, критик
specto, avi, atum, are дивитися, огля-
 дати
speculor, atus sum, ari *dep.* оглядатися,
 підглядати, придивлятися,
 розвідувати
speculum, i *n* дзеркало
specus, us *m* печера, грот, шахта
sperno, spreui, spretum, ěre відкидати,
 нехтувати, погоджувати
spero, avi, atum, are надіятися, спо-
 діватися
spes, spei *f* надія, сподівання

spiculum, i *n* кінчик, жало, стріла
spira, ae *f* вигин, згин, закрут; пов'язка;
 бублик
spiritus, us *m* подув, вітер, дихання;
 душа, дух
spiro, avi, atum, are дихати, жити
splendeo, dui, —, ere блищати, сяяти,
 відзначатися
splendidus, a, um блискучий, славний
spolio, avi, atum, are здіймати одяг,
 роздягати, відбирати силою,
 захоплювати
spolium, ii *n* знята шкура, військова
 здобич
spondeo, spondi, sponsum, ere уро-
 чисто обіцяти, ручатися
sponsa, ae *f* наречена, молода
sponsus, i *m* жених, заручений
sponte добровільно
spretus, us *m* зневага, презирство
stabulum, i *n* хлів, обора
statim твердо, стійко, негайно
statio, onis *f* стоянка, місце, станція
statua, ae *f* статуя
statuo, ui, utum, ěre ставити,
 встановлювати
status, us *m* стан, становище
stella, ae *f* зоря, сонце; стовб
stercus, oris *n* гній, послід, лайно, кал
sterilis, e неплодоносний, пустий,
 неврожайний
sterno, stravi, stratum, ěre стелити,
 розстилати, розкидати
stillo, avi, atum, are капати, просочу-
 ватися
stimulo, avi, atum, are колоти, підга-
 няти, турбувати
stipes, is *m* пень
sto, steti, statum, are стояти; бути
 твердим
stoicus, i *m* стоїк, філософ стоїчної
 школи
stolidus, a, um дурний, нерозумний
stratum, i *n* покривало, постіль, ложе
strenuus, a, um діяльний, повороткий,
 швидкий
strepitus, us *m* шум, гамір, гуркіт
stringo, nxi, strictum, ěre натягувати,

зривати
structure, ae f будова, структура
struo, struxi, structum, ěre накладати, будувати, споруджувати, розташовувати
studeo, ui, —, ere старатися, займатися, вчитися
studiose старанно, завзято, пильно
studiosus, a, um старанний, вчений
studium, ii n старання, пристрасть, наука
stultitia, ae f дурість, безрозсудливість
stultus, a, um дурний
stultus, i m дурень, тупак
stupor, oris m заціпеніння, замішання, здивування
stupro, avi, atum, are осквернити, зневажити, збезчестити
suadeo, suasi, suasum, ere радити, умовляти, пропонувати
suavis, e приємний, милий, смачний
suaviter приємно, мило
sub (abl.) під, внизу, під час
subdōlus, a, um підступний
subduco, duxi, ductum, ěre підводити, викрасти, витягнути; підраховувати
subeo, ii, ĩtum, ire підходити, входити, змушувати
subiectum, i m підмет, суб'єкт
subĭgo, egi, actum, ěre підкоряти, зміщувати, приганяти
subito раптом, раптово
sublĕvo, avi, atum, are підіймати, підтримувати, помагати
subōles, is f парость, нащадок, дитина, молодь
subripio, ripui, reptum, ěre красти, захоплювати, викрадати
subscribo, scripsi, scriptum, ěre підписувати, підтвержувати
subsidiūm, ii n допоміжний відділ, резерв, допомога, підтримка
subtemen, ĩnis n пряжа, нитка
succedo, cessi, cessum, ěre підходити, наближатися
successor, oris m спадкоємець, нащадок
succumbo, cubui, cubĭtum, ěre падати, опускатися

sudo, avi, atum, are потіти
sufficio, feci, fectum, ěre підкладати, постачати
suffragium, ii n виборчий голос, голосування, рішення, судження
suggestus, us m насип, підвищення, трибуна
sui (sibi, se, se) себе
sulcus, i m борозна, зморшка
sulfur (sulphur), ũris n сірка
sum, fui, esse бути, існувати
summa, ae f вершина; суть, головне; сума
summarium, ii n короткий виклад
summarius, i m в'ючна тварина
summus, a, um найвищий
sumo, sumpsī, sumptum, ěre брати, хапати, позичати
sumptuosus, a, um дорогий, марно - тратний
supero, avi, atum, are перевищувати, перемагати, подолати
supĕrus, a, um верхній
supervacuum, a, um зайвий
supplementum, i n доповнення
supplex, plĭcis благальний, уклінний
supplicium, ii n молитва, кара
supra (acc.) над, понад, вище
supremus, a, um найвищий
surdus, a, um глухий, несприятливий
surgo, surrexi, surrectum, ěre піднімати, здійсмати
sus, suis m/f свиня
suscĭto, avi, atum, are підіймати, будити
suspensus, a, um піднятий
suspicio, onis f підозра, здогад
suspicio, spexi, spectrum, ěre підозривати, споглядати
suspiro, avi, atum, are зіткати
sustineo, tĭnui, tentum, ere підтримувати, підпирати, видержувати
sutor, oris m швець
suus, sua, suum свій, своя, своє
syllāba, ae f склад, *pl.* вірші

T
tabella, ae f дощечка, планка, табличка для запису

taberna, ae f хата, хижина, крамниця
tabernarius, i m торговець, лоточник
tabŭla, ae f дошка, таблиця
tabularium, ii n збірник документів архів
taceo, ui, cĭtum, ere мовчати, не заперечувати
taeda, ae f сосна; факел
taedium, ii n огида, відраза, обридливість
talіs, e такий
tam так, так дуже, настільки
tamen однак, проте
tametsi хоч, все ж таки
tamquam начебто, неначе
tandem вкінці, нарешті
tango, tetigi, tactum, ěre торкатися, досягати, граничити
tantopĕre настільки, до такої міри, так дуже
tantum стільки, до такої міри
tantus, a, um такий великий
tarditas, atis f повільність
tarde пізно, поволі
tardus, a, um повільний, неповоротливий
taurus, i m бик, віл
tectum, i n дах, дім
tegimentum, i n покривало, накриття
tego, texi, tectum, ěre З накривати; ховати; захищати
tela, ae f тканина, павутина, ткацтво, ткацький верстат
tellus, uris f земля, земна куля, земельна власність
telum, i n стріла, дротик; зброя
temĕre навмання, несподівано
temerarius, a, um випадковий
temĕro, avi, atum, are оскверняти, поганити, безчестити
tempĕro, avi, atum, are зменшувати, здержувати, охолоджувати
tempeſtas, atis f пора, нагода; негода, буря
tempeſtivus, a, um своєчасний
templum, i n храм, святилище
temporalis, e тимчасовий, перемінний
tempto, avi, atum, are пробувати,

спокушувати
tempus, oris n час, пора; скроні, голова, обличчя
tenax, acis цупкий, наполегливий, впертий
tendo, tetendi, tentum, ěre натягати, тягнути, прагнути, схилитися
tenebrae, arum f/pl. темнота, неясність; в'язниця
tenebrosus, a, um темний, мрачний
teneo, tenui, tentum, ere тримати, володіти, досягати
tener, ěra, ěrum ніжний, м'який
tenuis, e тонкий, дотепний, простий
tepeo, pui, —, ere бути теплим, бути закоханим
tergum, i n спина, хребет
terminus, i m межевий камінь, кінець, межа, границя
tero, trivi, tritum, ěre терти, розтирати, молоти
terra, ae f земля, країна
terreo, ui, ĭtum, ěre лякати; гнати
terreſtris, e земний, сухопутний
terribilis, e страшний, жахливий
territorium, ii n земля, площа, область
terror, oris m страх, терор
tertia, ae f третина, вдовина частина
testa, ae f цегла, черепиця
testamentum, i n заповіт
testis, is m свідок
testor, atus sum, ari dep. свідчити; запевняти, завіряти
testudo, ĩnis f черепаха
textilis, e витканий
thalamus, i m кімната, покій, ложе, шлюб
theatrum, i n театр
thesaurus, i m скарб
tigris, is (idis) m/f тигр, тигриця
timeo, timui, —, ere боятися, лякатися
timidus, a, um боязливий
timor, oris m страх, боязнь
tinctio, onis f хрещення
tingo (tinguo), tinxī, tinctum, ěre змочувати, змащувати, фарбувати
toga, ae f тога (римський верхній одяг)
togatus, i m римський громадянин,

цивільна особа
tolĕro, avi, atum, are зносити,
 терпіти, страждати
tollo, sustūli, sublatum, ěre підносити,
 виховувати дітей; усувати,
 відміняти (закони)
tondeo, totondi, tonsum, ere стригти,
 обрізувати, голити
tonsus, us m стрижка, зачіска
tormentum, i n метальна машина;
 тортури
torquis, is m намисто, хомут, ярмо, вінок
tot стільки
totīdem стільки ж
totiens стільки разів
totus, a, um цілий, весь
trabs, trabis f поліно, пень, дерево,
 судно
tracto, avi, atum, are тягнути, розгля-
 дати, розслідувати, трактувати,
 викладати
trado, dīdi, dītum, ěre передавати,
 довіряти
traduco, duxi, ductum, ěre переводити,
 переправляти, перекладати
tragicus, a, um трагічний
traho, traxi, tractum, ěre тягнути, вести
traicio, ieci, iectum, ěre перекидати,
 переносити, переправляти
traiectus, us m перехід, переїзд, пере-
 права
trano, avi, atum, are перепливати, пе-
 релітати, долати
tranquillitas, atis f спокій, тишина
tranquillus, a, um спокійний
trans (acc.) через, за, з того боку
transcendo, scendi, scensum, ěre пере-
 ходити, перебиратися
transeo, ii, itum, ire переходити
transfĕro, tūli, latum, ferre
 переносити, перевозити
transfigo, fixi, fixum, ěre пробивати,
 проколювати
transgredior, gressus sum, grēdi dep.
 переходити, переправлятися,
 проходити, проїжджати
transītus, us m перехід, прохід
transmarinus, a, um заморський

transporto, avi, atum, are
 переносити, перевозити,
 переправляти; засилати
transvolo, avi, atum, are перелітати
trecenti, ae, a триста
tremibundus, a, um тремтячий
tremo, ui, —, ěre дрижати
tremor, oris m тремтіння, трепет, страх
tremūlus, a, um тремтячий, схви-
 льований, трепетливий
trepīdo, avi, atum, are дрижати, мерех-
 тіти, хвилюватися
tres, tria три
tribunal, alis n трибунал, підвищення,
 крісло
tribunus, i m трибун, начальник триби
tribuo, ui, butum, ěre ділити, призна-
 чати, присвячувати
tribus, us f триба, район
tributum, i n податок, дань
triginta тридцять
triplex, icis потрійний
triremis, is f трирема, судно з трьома
 рядами весел
tristis, e сумний
tristitia, ae f смуток, печаль
triumphalis, e тріумфальний
triumpho, avi, atum, are тріумфувати
triumphus, i m тріумф
triumvir, i m тріумвір, член колегії
 трьох
triumviratus, us m тріумвірат
trucidō, avi, atum, are убивати, різати
trudo, trusi, trusum, ěre штовхати, гна-
 ти, виганяти, змушувати
trux, trucis дикий, жорстокий, грубий
tu, tui ти
tuba, ae f труба; шум, гуркіт
tueor, tuītus sum, tueri dep. дивитися,
 споглядати; охороняти, піклуватися;
 управляти
tum тоді, після цього, потім;
tum ... tum то ... то
tumidus, a, um надмірний
tumultus, us m замішання, метушня,
 сум'яття, бунт, хвилювання
tunc тоді
tunica, ae f туніка (нижній домашній

одяг римлян)
turba, *ae f* юрба, безладдя
turbidus, a, um бурхливий, схвильований
turbo, avi, atum, are змішувати, ламати, збурювати
turbo, inis f вихор, буря
turbulentus, a, um буремний, схвильований, неспокійний; каламутний
turdus, i m дрозд
turpis, e гидкий
turpo, avi, atum, are спотворювати, робити гидким
turris, is f вежа
tussis, is f кашель
tutela, ae f опіка, охорона
tutor, oris m захисник, опікун, покровитель
tutus, a, um безпечний
tuus, tua, tuum твій, твоя, твоє
tyrannus, i m тиран

U

uber, ěris n вим'я, сосок, груди
uber, ěris урожайний, родючий, багатий
ubi де, коли
ubicumque де б ні, всюди
ubīnam? де ж? де саме?
ubique скрізь, усюди
ulciscor, ultus sum, ulcisci dep. мстити, карати
ullus, a, um якийсь
ulmus, i f в'яз
ultīmus, a, um найдальший
ultio, onis f помста, кара
ultra далі, поза, на тому боці, понад
ultro понад, більше, на тому боці; добровільно
umbra, ae f тінь
umbrosus, a, um тінистий, темний
umens, entis вологий, сирий, дощовий
umerus, i m верхня частина руки
umor, oris m волога, рідина
umquam інколи
una разом
unda, ae f хвиля, вода, вологість; вал
unde звідки, таким чином
unde venis? звідки йдеш?

undecim одинадцять
undeviginti дев'ятнадцять
undique скрізь
undosus, a, um бурхливий, схвильований
unguentum, i n мазь, помада
ungūla, ae f копито, кіготь
unitus, a, um з'єднаний
universus, a, um загальний
unus, una, unum один, одна, одне
urbanus, a, um міський, витончений
urbs, urbis f місто, фортеця
urina, ae f сеча
urna, ae f посудина, урна
uro, ussi, ustum, ěre 3 спалювати
ursus, i m ведмідь
usurpatio, onis f захоплення, узурпація
usurpo, avi, atum, are захоплювати, забирати, заволодіти
usus, us m вживання, практика, досвід; статевий акт
ut як, щоб, коли
uter, utra, utrum котрий з двох, якийсь з двох
uterque, utraque, utrumque кожний з двох
uti, ut як
utilis, e корисний, здатний
utilitas, atis f користь, інтерес, вигода
utīnam щоб, о щоб, якщо б
utor, usus sum, uti dep. вживати, користуватися
utrimque з обох боків
utrum чи
uva, ae f ягода винограду, гроно
uxor, oris f жінка, дружина

V

vacatio, onis f звільнення, імунітет, воля
vacca, ae f корова
vaco, avi, atum, are бути вільним, відпочивати, бути вакантним, служити
vacuus, a, um пустий, порожній
vado, -, -, ěre йти, простувати, вирушати
vae! о горе!
vagina, ae f піхва, оболонка

vagor, atus sum, ari dep. блукати, вештатися
vagus, a, um бродячий, мандрівний, непростійний
valde сильно, дуже
valeo, valui, valitum, ere бути здоровим, мати силу
vale! прощай! **valetе!** прощайте!
valetudo, ĩnis f здоров'я, стан здоров'я
validus, a, um здоровий, сильний
valles (vallis), is m долина, рівнина
vallus, i m кілок, огорожа, вал, насип
vanitas, atis f суєтність, марність
vanus, a, um даремний, пустий
varius, a, um різний, різноманітний
vas, vasis n посудина, ваза
vastitas, atis f спустошення, руйнування, запустіння, руйнівна сила
vasto, avi, atum, are спустошувати, плюндрувати, нищити
vastus, a, um пустинний, зруйнований, глухий
vates, is m пророк, поет, учитель, корифей
vaticinium, ii n пророцтво, віщування
vectigal, alis n податок, данина
vehemens, entis сильний, могутній, рішучий, дикий
vehementer сильно, міцно, рішуче, енергійно, пристрасно
vehicūlum, i n віз, колісниця; судно, корабель
veho, vexi, vectum, ěre везти, нести, по-стачати
-ve (постпозитивна частка) або, чи
vel або
vellus, ěris n вовна, руно
velocitas, atis f швидкість
velociter швидко, скоро
velox, ocis швидкий
velum, i n парус, покривало, навіс
velut, velūti наче, як, немов
vena, ae f жила, вена
venatio, onis f полювання
venditio, onis f продаж
vendo, vendidi, venditum, ěre продавати; зраджувати
venenum, i n магічний напій; отрута, лік

veneror, atus sum, ari шанувати, поважати, благувати, просити
venia, ae f ласка, милість, вибачення
venio, veni, ventum, ire приходити, прибувати
venor, atus sum, ari dep. полювати, гонитися, ловити
venter, tris m живіт, черево
ventito, —, —, are часто приходити, заїжджати
ventus, i m вітер
ver, veris n весна
verbalis, e словесний, усний
verber, ěris n батіг, бич; побої
verbĕro, avi, atum, are бити, бичувати, мучити
verbosus, a, um багатослівний
verbum, i n слово, вираз, сентенція, дієслово
verecundia, ae f соромливість, повага, скромність, несміливість,
verecundus, a, um сором'язливий, скромний, шановний
vereor, itus sum, eri dep. боятися, лякатися
vergo, (versi), —, ěre хилитися, тягнутися
veritas, atis f правда, істина
verno, —, —, are оживати навесні
vero справді, дійсно
versor, atus sum, ari dep. обертатися, крутитися
versus (< verito) проти
versus, us m вірш, рядок
vertex, ĩcis m вир, небесний полюс, вершина, голова
verto, verti, versum, ěre обертати, крутити, звертати
verum, i n = veritas правда, істина
verus, a, um правдивий
vesper, ěri m вечірня зоря, вечір; вечеря
vester, tra, trum ваш, ваша, ваше
vestigium, ii n крок, слід
vestio, ivi, itum, iri одягати, покривати, наряджати
vestis, is f одяг, покривало
veto, ui, ĩtum, are забороняти, заперечувати

- vetus, ĕris** старий, давній, древній
vetustas, atis *f* старість, довговічність, давнина, древність
vexo, avi, atum, are кидати, турбувати, тривожити
via, ae *f* дорога, вулиця, шлях
vibro, avi, atum, are рухати, коливати, потрясати, хвилювати
vicina, ae *f* сусідка
vicinia, ae *f* сусідство, близькість
vicinus, a, um сусідній, близький, схожий
vicinus, i *m* сусід
vicis, is *f* черга, зміна
in vicem на зміну, по черзі
vicissim по черзі
vicissitudo, inis *f* зміна, чергування
victima, ae *f* жертва, жертвоприношення
victor, oris *m* переможець
victoria, ae *f* перемога
victus, a, um переможений
victus, us *m* спосіб життя, побут; їжа, харчі
vicus, i *m* село, поселення, селянський двір, вулиця
video, vidi, visum, ere бачити, дивитися, пізнавати
vidua, ae *f* вдова, незаміжня або залишена жінка
vigeo, vigui, –, ere бути сильним, мати силу, процвітати
vigilanter пильно, уважно
vigilantia, ae *f* пильність, увага, старанність, турбота
vigilia, ae *f* варта, сторожа, нічна зміна, охорона
vigilo, avi, atum, are не спати, бути на сторожі, остерігатися
viginti двадцять
vilis, e дешевий
villa, ae *f* вілла
villus, i *m* вовна, руно
vincio, vinxī, vinctum, ire в'язати, оточувати
vinco, vici, victum, ĕre перемагати, долати
vinculum, i *n* шнур, окови, кайдани
vindemia, ae *f* збір винограду, виноградне гроно
vindex, ĭcis *m/f* захисник, заступник, рятівник
vindico, avi, atum, ĕre домагатися, карати, мстити
vinea, ae *f* виноградник
vinum, i *n* вино
viōla, ae *f* фіалка
violens, entis бурхливий, стрімкий, жорстокий
violentia, ae *f* злісність, нестриманість, жорстокість, буйство
violentus, a, um жорстокий
violo, avi, atum, are притискати, пригнічувати, шкодити, бити
vir, viri *m* муж, чоловік, людина
virga, ae *f* гілка, пагінець
vireo, ui, –, ere зеленіти, бути сильним
virgineus, a, um дівочий
virgo, ĩnis *f* дівчина, діва
virĭdis, e зелений
virilis, e чоловічий
virtus, utis *f* доброчесність, доблесть, сила, сміливість, чеснота
virus, i *n* отрута
vis, vis *f* (*acc.* vim, *abl.* vi, *pl.* vires, ium) сила, міць, енергія
viscera, um *n* нутрощі, черево
viscus, ĕris *n* м'ясо, нутрощі, утроба, плід чрева
viso, visi (vidi), –, ĕre розглядати; відвідувати
visus, us *m* зір, погляд, образ, явище, вид
vita, ae *f* життя, спосіб життя, побут
vitiosus, a, um порочний, помилковий
vitium, ii *n* порок, помилка, провина
vito, avi, atum, are уникати, триматися здалека
vitula, ae *f* телиця, молода корова
vitulus, i *m* бичок
vitupero, avi, atum, are ганити, хулити, шкодити
vididus, a, um живий, життєдайний, енергійний
vivo, vixi, victum, ĕre жити, бути живим, бути здоровим; мешкати
vivus, a, um живий, натуральний, усний
vix ледве, через силу

vixdum ледве-ледве
vocalis, e голосний
voco, avi, atum, are кликати, звати
volo, avi, atum, are літати, летіти, мчатися
volo, volui, –, velle хотіти, бажати; стверджувати
volucris, e пернатий, крилатий, окрилений
volumen, ĩnis n згорток, книжка, том
voluntas, atis f воля, бажання, прагнення, стремління
voluptas, atis f розкіш, насолода, радість
volvo, volvi, volutum, ěre крутити, котити
vomer, ěris m соха, леміш
vomo, ui, ĩtum, ěre блювати
vorax, acis ненажерливий, ненаситний
vos ви
vox, vocis f звук, голос, слово, вираз
vulgaris, e простий, вульгарний, грубий
vulgatus, a, um загальновідомий
vulgus, i n простий народ, натовп, голода
vulnero, avi, atum, are ранили, шкодити
vulnus, ěris n рана, пошкодження
vulpes, is f лисиця
vultur, ũris m коршун

vultus, us m обличчя, зовнішній вигляд

X

xenium, i n (zp.) дар, подарунок гостю
xylon, i n (zp.) бавовник
xysticus, a, um (zp.) спортивний

Y

ydolatRIA (= idolatria), ae f (zp.)
 ідолопоклонство
ydrus (= hydra), ae f (zp.) гідра, водяна змія
ypocrisis (= hypocrisis), is f (zp.)
 лицемірство

Z

zamia, ae f (zp.) збиток, утрата
zea, ae f (zp.) пшениця
zelator, oris m ревнитель
zelo, avi, atum, are (=zelor, atus sum, ari dep.) дуже кохати
zephyrus, i m (zp.) зефір, західний весняний вітер
zona, ae f (zp.) жіночий пояс, кліматичний пояс
zotheca, ae f (zp.) кімната для відпочинку, кабінет
zythum, i n ячмінна брага

УКРАЇНСЬКО-ЛАТИНСЬКИЙ СЛОВНИК

А

а, але sed
або ... або aut ... aut
автор auctor, oris *m*; scriptor, oris *m*
адвокат advocatus, i *m*; casidīcus, i *m*
амністія oblitio, onis *f*; abolitio, onis *f*
арешт comprehensio, onis *f*; custodia, ae *f*
армія exercitus, um *m*
атака impugnatio, onis *f*

Б

багатий abundans, antis; dives, itis;
opulentus, a, um
багато multum
байка fabula, ae *f*
батьківщина patria, ae *f*
батько pater, tris *m*
без sine (з *acc.*)
безпечний tutus, a, um
безсмертний immortalis, e
берег (ріки) ripa, ae *f*
битва pugna, ae *f*; proelium, i *n*
біда calamitas, atis *f*
білий albus, a, um
біля apud (з *acc.*)
благо bonum, i *n*; salus, utis *f*
бог deus, i *m*
боротися (битися) pugno, avi, atum, are
боятися timeo, ui, -, ere
брат frater, tris *m*
будинок (дім) domus, us *f*
будувати aedifico, avi, atum, are;
struo, struxi, structum, ere
бути sum, fui, —, esse

В

в, у in (з *acc. i abl.*)
вал vallum, i *n*
вважати puto, avi, atum, are; existimo,
avi, atum, are; iudico, avi, atum, are
великий magnus, a, um
величавий magnificus, a, um
вершник eques, itis *m*
весна ver, is *n*
вести (війну) gero, gessi, gestum, ere
весь, вся, все omnis, e

ВИ VOS

вивчати (вчитися) disco, didici, —, ere
викликати moveo, movi, motum, ere
вимагати postulo, avi, atum, are
вирішувати decerno, crevi, creturn, ere
високий altus, a, um
від а, ab, abs (з *abl.*)
відважний audax, acis; fortis, e
відважно audacter; fortiter
відомий notus, a, um
відомо notum est
відповідати respondeo, sponsi, sponsum,
ere
відпочивати quiesco, quievi, quietum, ere
відправляти mitto, misi, missum, ere
відступати recedo, cessi, cessum, ere
війна bellum, i *n*
військо exercitus, us *m*
вільний liber, era, erum
вірити credo, didi, ditum, ere
вірність fides, ei *f*
вірш carmen, inis *n*
вісник nuntius, i *m*
влада potestas, atis *f*; imperium, i *n*
вовк lupus, i *m*
воїн miles, etis *m*
ворог hostis, is *m*
воювати bello, avi, atum, are;
все ж tamen; attamen

Г, Г

гарний pulcher, chra, chrum
герой heros, ois *m*
гинути cado, cecidi, casum, ere; pereo, ii,
itum, ire
гіркий amarus, a, um; acerdus, a, um
гість hospes, itis *m*
глупота stultitia, ae *f*; stupor, oris *m*
глухий surdus, a, um
гнів ira, ae *f*
говорити dico, dixi, dictum, ere;
loquor, locutus sum, loqui
година hora, ae *f*
голий nudus, a, um
голова caput, itis *n*
голод fames, is *f*

голос vox, vocis *f*
гора mons, ntis *m*
горіти ardo, arsi, arsum, ěre;
 caleo, calui, -,ere
господар (власник) dominus, i *m*
готовий paratus, a, um
готувати paro, avi, atum, are
грабіж rapina, ae *f*
грек Graecus, i *m*
грішити pecco, avi, atum, are
громадянин civis, is *m, f*
гроші pecunia, ae *f*
грубий rudis, e; vulgaris, e
груди pectus, oris *n*
грунт humus, i *f*; solum, i *n*
гуляти ambulo, avi, atum, are
гумор sal, salis *m*
густий densus, a, um; creber, bra, brum

Д

давати do, dedi, datum, dare
де ubi; qua
день dies, ei *m*
держава civitas, atis *f*
дешевий vilis, e
деякий nonnullus, a, um
деякий час aliquamdiu
дикий ferus, a, um
дівчина puella, ae *f*
ділити divido, visi, visum, ěre
для того, щоб ut, uti
до ad (з *acc.*)
добре bene
довгий longus, a, um
довго diu
доля fatum, i *n*
допомагати adiuvo, iuvi, iutum, are
дорогий carus, a, um
друг amicus, i *m*
дружба amicitia, ae *f*
дух animus, i *m*

Е

епіграма epigramma, atis *n*
епітафія epitaphium, n; titulus, i *m*
ера aera, ae *f*; до нашої ери ante aeram
 nostram
етруск Etruscus, i *m*

Є

єдиний solus, a, um
єдність, єднання unitas, atis *f*

Ж

жаль poenitet (*impers.*);
 мені тебе жаль poenitet me tui
жертва victima, ae *f*
житель incola, ae *m, f*
жити vivo, vixi, victum, ěre
життя vita, ae *f*
жінка uxor, oris *f*
жовтий flaus, a, um; fulvus, a, um

З

з, із cum (з *abl.*)
за pro (з *abl.*)
завойовувати expugno, avi, atum, are
завтра cras
засновувати condo, didi, ditum, ěre
захищати defendo, ndi, nsum, ěre
захопити (місто) capio, cepi, captum, ěre
захоплюватися delecto, avi, atum, are
збирати lego, legi, lectum, ěre
збиратися convenio, veni, ventum, ire
звичай mos, moris *m*
здобич praeda, ae *f*
землетрус terrae motus
земля terra, ae *f*
з'єднувати coniungo, iunxi, iunctum, ěre
зима hiems, hiemis *f*
зло malum, i *n*
злодій fur, furis *m, f*
зменшувати minuo, ui, utum, ěre
змія serpens, entis *f*
змова coniuratio, onis *f*
знаменитий clarus, a, um; celer, bris,
 bre
знання scientia, ae *f*
знати scio, scivi, scitum, ire
знаходити(ся) invenio, veni, ventum, ire;
 reperio, repperi, repertum, ire
значення (вплив) auctoritas, atis *f*
золото aurum, i *n*
зрадник proditor, oris *m*; venditor, oris *m*
зразок exemplar, aris *n*
зразу (негайно) statim

зростати *cresco, crevi, cretum, ěre*
зуб *dens, dentis m*
зустріч *consilium, i n*

I

i *et*
імператор *imperator, oris m*
ім'я *nomen, inis n*
іноді *interdum*
іноземець *peregrinus, i m, advĕna, ae m*
істина *veritas, atis f*
історик *rerum scriptor*
історія *historia, ae f*
істота *animalis, is f (animal, alis n)*
іти *eo, ii, itum, ire*

ї

їдальня *cenatio, onis f*
їжа *cibus, i m*
їсти *edo, edi, esum/essus, ěre*
їзда, верхова їзда, біг *cursus, us m*

К

карати *punio, ivi, itum, ire*
керувати *rego, rexi, rectum, ěre; gubernare, avi, atum, are*
кислота *acidum, i n*
кінець *extremitas, atis f; finis, is m*
кінь *equus, i m*
клятва *adiuratio, onis f*
книга, книжка *liber, bri m*
когорта *cohors, ortis f*
кожний *quisque, quaeque, quodque*
коза *capra, ae f*
козел *haedus, i m*
колесо *rota, ae f*
коли *cum; ubi*
коліно *genu, us n*
конспект *summarium, i n*
консул *consul, ūlis m*
корабель *navis, is f*
кордон, межа *finis, is m*
користь, користування *usus, us m*
кохати *amo, avi, atum, are*
країна *terra, ae f; civitas, atis f*
красивий *pulcher, chra, chrum*
красномовство *eloquentia, ae f*
красти *furor, atus sum, ari (dep.)*

кров *sanguis, ĩnis m*
культ *caeremonia (caerimonia), ae f*
купальня *balneae, arum f; lavacrum, i n*
купець *mercator, ōris m*
купувати *emo, emi, emptum, ěri*

Л

латинський *Latinus, a, um*
легіон *legio, onis f*
легкий *facilis, e; levis, e*
легко *facile*
лінивий *piger, gra, grum*
лице *facies, ei f*
лінія *linea, ae f*
ліс *silva, ae f*
літо *aestas, atis f*
ловити *capto, avi, atum, are*
лопата *pala, ae f; rutrum, i n*
любити *amo, avi, atum, are*
любов *amor, oris m*

М

мак *papaver, ěris n*
малий *parvus, a, um*
малювати *pingo, pinxi, pictum, ěre*
мати *mater, tris f*
мати (володіти) *habeo, ui, tum, ere*
менший *minor, minus*
ми *nos*
мир *pax, pacis f*
мистецтво *ars, artis f*
мити *lavo, lavi, lautum, are*
міст *pons, pontis m*
місто *oppidum, i n; urbs, urbis f*
місце *locus, i m*
місяць (небесне тіло) *luna, ae f*
місяць *mensis, is m*
мішок *saccus, i m*
мова *lingua, ae f*
могила *sepulchrum, i n*
могутній *potens, entis*
могутність *potentia, ae f*
молитва *oratio, onis f*
молодий *iuvĕnis, e*
молоко *lac, lactis m*
мораль *mores, um m, pl.*
море *mare, is n*
мороз *frigus, ōris n; gelu, us n*

моряк nauta, ae *m*
мудрість sapientia, ae *f*
мужність fortitudo, ĩnis *f*
мур murus, i *m*
м'ясо caro, carnis *f*
м'яч pila, ae *f*

Н

на in (з *acc.* або *abl.*)
навіть etiam
назва nomen, ĩnis *n*
називати appello, avi, atum, are
наказувати impĕro, avi, atum, are;
 iubeo, iussi, iussum, ere
напад aggressio, onis *f*
народ populus, i *m*
наводжуватися nascor, natus sum, nasci
dep.
настанова praeceptum, i *n*
наука scientia, ae *f*
наш, наша, наше noster, tra, trum
нащадки postĕri, orum *m,f*
не non; ne
небезпека pericŭlum, i *n*
небо caelum, i *n*
невинний innocens, entis
невідомий ignotus, a, um
нема non (з *esse*)
необхідний necessarius, a, um
неправильно mendose
несправедливість iniuria, ae *f*
нещастя res adversae
неясно obscure
ніж culter, tri *m*
ніколи numquam
ніс nasus, i *m*
ніхто nemo
ніч nox, noctis *f*
ніщо nihil;
 нічого нема nihil est
новий novus, a, um
нога pes, pedis *m*

О

обіцяти promitto, misi, missum, ěre;
 polliceor, licitus sum, eri (*dep.*)
облога obsidio, ōnis *f*
обманювати fallo, fefelli, falsum, ěre

обов'язок officium, i *n*
обороняти defendo, fendi, fensum, ěre
одержувати capio, cepi, captum, ěre
один (тільки), єдиний solus, a, um
одяг vestis, is *f*
озеро lacus, us *m*
описувати describo, scripsi, scriptum, ěre
опір resistentia, ae *f*
оратор orator, oris *m*
освіта disciplina, ae *f*; doctrina, ae *f*
осел asĭnus, i *m*
основа basis, is *f*; fundamentum, i *n*
острів insula, ae *f*
оточувати circumdo, dedi, datum, are
отрута virus, i *n*
охорона custodia, ae *f*; praesidium, i *n*
охоче libenter

П

палець digĭtus, i *m*
палити uro, ussi, ustum, ěre
пам'ять memoria, ae *f*
пан domĭnus, i *m*
переважно plerumque
перед ante (з *acc.*)
переклад interpretatio, onis *f*
перекладати traduco, duxi, ductum,
 ěre ; interpretor, atus sum, ari
перемагати vinco, vici, victum, ěre;
 supĕro, avi, atum, are
переходити transeo, ii, itum, ire
перший primus, a, um
печера spelunca, ae *f*
писати scribo, scripsi, scriptum, ěre
письменник scriptor, oris *m*
питання quaestio, onis *f*
пити bibo, bibi, -, ěre
підкоряти supĕro, avi, atum, are
підпис subscriptio, onis *f*
підсудний reus, i *m*
пізно sero
після post (з *acc.*)
пісок arena, ae *f*
піхота peditatus, us *m*
плата praemium, ii *m*
плем'я gens, gentis *f*
плід fructus, us *m*
побут victus, us *m*

повідомляти nuntio, avi, atum, are
повія meretrix, ĩcis *f*
повстання rebellio, onis *f*
поганий malus, a, um
погано male
подарунок munus, ěris *m*; donum, i *n*
податок tributum, i *n*; vectigal, alis *n*
подвиги res gestae
поет poěta, ae *m*
пожежа incendium, ii *n*
поздоровляти saluto, avi, atum, are
поле ager, agris *m*
полководець dux, ducis *m*; imperator, oris *m*
половина dimidium, ii *n*; medium, ii *n*
полонений captivus, a, um
померлий mortuus, a, um
помилка culpa, ae *f*; delictum, i *n*; error, oris *m*
поразка calamitas, atis *f*; clades, is *f*
порядок ordo, ĩnis *m*
посилати mitto, misi, missum, ěre
посол legatus, i *m*
потім dein; deinde; mox; postea
похвала laus, laudis *f*
початок initium, i *n*; principium, ii *n*
почесний honestus, a, um
починати incipio, cepi, ceptum, ěre
правда veritas, atis *f*; verum, i *n*
правило regula, ae *f*
правильно recte; rite; vere; probe
правити rego, rexi, rectum, ěre; gubernare, avi, atum, are
право ius, iuris *n*
працювати laboro, avi, atum, are
праця labor, oris *m*
предмет, річ res, rei *f*
прекрасний praeclarus, a, um
прекрасно praeclare
при apud (з *acc.*)
прибувати advenio, veni, ventum, ire; pervenio, veni, ventum, ire
привіт тобі, здрастуй salve
призначати praeficio, feci, fectum, ěre
приклад exemplum, i *n*
прикрашати orno, avi, atum, are
приносити praebeo, ui, itum, ere
природа natura, ae *f*

приходити venio, veni, ventum, ire
про de (з *abl.*)
проклинати devoveo, vovi, votum, ere
промова oratio, onis *f*
прославляти celebros, avi, atum, are
проте tamen
проти contra (з *acc.*), adversus (з *acc.*)
п'яниця ebriosus, i *m*
п'ять quinque
п'ятдесят quinquaginta
п'ятсот quingenti, ae, a

Р

раб servus, i *m*
радість laetitia, ae *f*; gaudium, i *n*
рай paradus, i *m*
рана vulnus, ěris *n*
ревнивий zelotypus, a, um
риба piscis, is *m*
римлянин Romanus, i *m*
римський Romanus, a, um
ринок mercatus, us *m*
рів fossa, ae *f*
рідкісний rarus, a, um
різноманітний varius, a, um
рік annus, i *m*
ріка flumen, inis *n*; fluvius, i *m*
робити facio, feci, factum, ěre; ego, egi, actum, ěre,
роди, пологи partus, us *m*
розбивати (у битві) pello, pepuli, pulsum, ěre
розбійник latro, onis *m*
розбрат discordia, ae *f*
розгром, поразка, загибель clades, is *f*
розділяти divido, visi, visum, ěre
роздягати devestio, -, -, ire
розкривати detego, texi, tectum, ěre
розміщувати collocare, avi, atum, are
розповідати narro, avi, atum, are
розпусний, розбещений libidinosus, a, um
розпуста pravitas, atis *f*; perversitas, atis *f*
розташований situs, a, um
розум mens, mentis *f*
розуміти intelligo, lexi, lectum, ěre
розчин solutio, onis *f*
розширювати promoveo, movi, motum,

ere
російський Rossicus (Russicus), a, um
рослина planta, ae *f*
рости cresco, crevi, cretum, ěre
рот os, oris, *n*
руйнувати deleo, evi, etum, ere
рука (кисть) manus, us *f*
ряд series, ei *f*

С

сад hortus, i *m*
сам, сама, саме ipse, ipsa, ipsum
сварка, суперечка lis, litis *f*; rixa, ae *f*
свідок testis, is *m*
свій, своя, своє suus, sua, suum
свобода libertas, atis *f*
священний sacer, era, crum
село vicus, i *m*; pagus, i *m*
сенат senatus, us *m*
серце cor, cordis *n*
сестра soror, oris *f*
сидіти sedeo, sedo, sessum, ere
сильний fortis, e
син filius, ii *m*
сир caseus, i *m*
сік succus, i *m*
сіть sal, salis *m*
сім septem
сімдесят septuaginta
сімсот septingenti, ae, a
скуний avarus, a, um; parcus, a, um
славний clarus, a, um; gloriosus, a, um
словник lexicon, xici *n*; glossarium, i *n*
слово verbum, i *n*; vox, vocis *f*
слон elephantus, i *m*
слухати audio, ivi, itum, ire
сльоза lacrima, ae *f*
смердіти, тхнути puteo, ui, –, ere;
foeteo, –, –, ere
сміятися rideo, risi, risum, ere
смола resina, ae *f*
солодкий dulcis, e
сонце sol, solis *m*
спалювати cremo, avi, atum, are;
combuo, bussi, bustum, ěre
спати dormio, ivi, itum, ire
співати cano, cecini, cantum, ěre;
canto, avi, atum, are

спільний communis, e
сподіватися spero, avi, atum, are
справжній verus, a, um
срібло argentum, i *n*
ссати, смоктати sugo, suxi, suctum, ěre;
fello, avi, –, are
стакан, склянка poculum, i *n*; calix, icis
f
старий senex, senis; senior, oris *m*
стародавній antiquus, a, um
степ steppa, ae *f*; steppum, i *n*
стіл tabula, ae *f*; mensa, ae *f*
стіна murus, i *m*; paries, etis *m*;
сто centum
стояти sto, steti, statum, are
страх metus, us *m*; timor, oris *m*
суддя iudex, iudicis *m*; arbiter, tri *m*
судити iudico, avi, atum, are
сумка bursa, ae *f*
сусід vicinus, i *m*
сухий siccus, a, um
сюди huc
сьогодні hodie

Т

табір castra, orum *n/pl.*
таємниця, тайна secretum, i *n*
так ita, sic
там ibi
тварина bestia, ae *f*
твір opus, ěris *n*
тепер nunc
ти tu
тиран tyrannus, i *m*
тисяча mille
тіло corpus, ěris *n*
тільки solum; tantum; modo
той, та, те is, ae, id; ille, illa, illud
трава herba, ae *f*
треба oportet, uit, –, ere
тренувати exerceo, cui, ětum, ere
три tres, tria
тривалий diuturnus, a, um
туалет latrina, ae *f*

У

убивати neco, avi, atum, are;
occido, cidi, cisum, ěre

уважний attentus, a, um
уважно attente
удар ictus, us *m*
указ edictum, i *n*; decretum, i *n*
український Ucrainicus, a, um
 (Ucrainiensis, e; Roxolanus, a, um)
укріплювати munio, ivi, itum, ire
установлений constitutus, a, um
учень discipulus, i *m*
учитель magister, tri *m*

Ф

факт res, rei *f*
філософ philosophus, i *m*
філософія philosophia, ae *f*
флот classis, is *f*
фляга lagenae, ae *f*

Х

хвалити laudo, avi, atum, are
хліб panis, is *m*
ховатися lateo, tui, –, ere
холод frigus, ōris *n*
хоробрий fortis, e
хоробрість fortitudo, inis *f*
хоробро fortiter
хотіти volo, volui, –, velle;
 cupio, ivi, itum, ěre
хоч quamquam; etsi; quamvis
храм templum, i *n*
хто? quis?
художник pictor, oris *m*

Ц

цар rex, regis *m*
цариця regina, ae *f*
цей, ця, це hic, haec, hoc
церква ecclesia, ae *f*
цілий totus, a, um
цілувати basio, ivi, itum, are
ціна pretium, ii *n*
цінний pretiosus, a, um
цнотливість castitas, atis *f*

Ч

час hora, ae *f*; tempus, ōris *n*
черевo, живіт venter, tris *m*
чесний honestus, a, um
численний multus, a, um

число numerus, i *m*
читання lectio, onis *f*
читати lego, legi, lectum, ěre
чути audio, ivi, itum, ire

Ш

шанувати colo, colui, cultum, ěre
швидкий celer, eris, ere
швидко celeriter
шість sex
шістдесят sexaginta
шістсот sescenti, ae, a
шкодити noceo, cui, citum, ere
школа schola, ae *f*
шлюб matrimonium, ii *n*
штраф poena, ae *f*
шукати quaero, quaesivi, quaesitum, ěre

Щ

щасливий felix, icis
щастя felicitas, atis *f*
щедрий largus, a, um
щит scutum, i *n*
щоб ut
щодня cotidie

Ю

юнак iuvenis, is *m*; adulescens, ntis *m*
Юпітер Iuppiter, Iovis
юрба plebs, plebis *f*
юрист iurisperitus (=iuris peritus), i *m*

Я

я ego
яблуко malum, i *n*
ягня agnus, i *n*
ягода bacca, ae *f*
яйце ovum, i *n*
якби si
який, яка, яке qui, quae, quod
якщо si; **якщо не** nisi, si non
яма fossa, ae *f*
ярмо iugum, i *n*
ящик loculus, i *m*

ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК ВЛАСНИХ ІМЕН ТА ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

A

Accius, i m Акцій (бл. 170 – 85 рр. до н.е.),

останній класик *рим.* трагедії

Achëron, ontis m Ахеронт, річка в підземному царстві

Achilles, is m Ахілл, герой „Іліади” Гомера

Adonis, n̄dis m Адоніс, божество у фінікійській міфології; культ Адоніса був поширений у давніх греків і римлян

Aegyptus, i f Єгипет

Aeneas, ae m Еней, головний герой поеми Вергілія „Енеїда”

Aeölus, i m Еол, *гр.* бог вітрів

Aesculapius, ii m Ескулап, *гр.* бог лікування

Aesopus, i m Езоп, знаменитий старогрецький байкар (VI ст. до н. е.)

Afer, fra, frum африканський

Africa, ae f Африка

Africanus (Africus), a, um африканський

Agamemnon, ðnis m Агамемнон, цар Мікен, головнокомандувач грецькими військами в Троянській війні

Agis, idis m Агіс (під цим іменем виступало декілька царів стародавньої Спарти)

Alba Longa, ae f Альба Лонга, найдавніше місто в Лації

Alexander, dri m (A. Magnus) Олександр Великий, засновник Македонської імперії (356 – 323 рр. до н.е.)

Alexandria, ae f Олександрія, місто в Єгипті

Alpes, ium f Альпи

Amor, ðris m Амур (Амор), *рим.* бог кохання

Amulius, i m Амулій, цар Альби Лонги

Anaxagōras, ae m, Анаксагор (бл. 500-428 рр. до н.е.), *гр.* філософ

Ancus Marcius Анк Марцій, четвертий римський цар (VII ст. до н.е.)

Andronicus, i m Андронік (див. Livius Andronicus)

Annona, ae f Аннона, *рим.* богиня врожаю

Antiochus, i m Антіох (під цим іменем виступало 13 сирійських царів)

Antonius, ii m Марк Антоній (83-30 рр. до н. е.), сподвижник Юлія Цезаря, тріумвір, в 37 р. до н.е. одружився з Клеопатрою

Aphrodita, ae f Афродіта, *гр.* богиня кохання і вроди

Appenninus, i m Апенніни

Apollo, ïnis (onis) m Аполлон, *гр.* бог сонця і світла, покровитель поезії та науки

Apuleius (Platonicus) Апулей Луцій (бл. 125 -180 рр. н.е.), *рим.* письменник, адвокат. Автор сатиричного роману „Метаморфози” (або „Золотий осел”), поетичних творів у різних жанрах та філософських трактатів

Apulia, ae f Апулія, область в Італії

Aquilo, ðnis m Аквілон, *рим.* бог північного вітру

Arabia, ae f Аравія

Archimedes, is m Архімед, (287 – 212 рр. до н.е.), *гр.* математик, фізик

Ariadna, ae f Аріадна, дочка критського царя Міноса

Aristotëles, is m Аристотель (384 – 322 рр. до н.е.), *гр.* філософ-енциклопедист, учень Платона, учитель О. Македонського

Artemis, idis f Артеміда, *гр.* богиня Місяця, покровителька тварин і полювання

Asia, ae f Азія

Astraea, ae f Астрейя, *рим.* богиня справедливості

Athenae, arum f Афіни

Atlas, antis m Атлант

Attica, ae f Атика, область Еллади

Augustus, i m Август, прізвисько імператора Октавіана (63 до н.е.–

14 pp. н.е.)
Aurelia, ae f Аврелія, мати Юлія Цезаря
Aurora, ae f Аврора, *рим.* богиня ранкової зорі
Ausonia, ae f Авзонія, область в Італії
Ausonius, i m (Decimus Magnus Ausonius) Авзоній (бл. 310-393 pp. н.е.), *лат.* граматик і поет
Aventinus, i m Авентин, пагорб у Римі

В

Babylon, ōnis f Вавілон
Vacchus, i m Вакх, бог виноградарства, виноробства і вина
Belgium, i n Бельгія
Bellona, ae f Беллона, *рим.* богиня війни
Borysthēnes, is m Борисфен, Дніпро
Britannia, ae f Британія
Brutus, i m (Marcus Iunius B.) Марк Юній Брут (85 – 42 pp. до н. е.), один із організаторів і учасників убивства Юлія Цезаря, закінчив життя самогубством
Byzantium, i n Бізантій або Візантій, фракійське місто на Босфорі (пізніше Константинополь, нині Стамбул)

С

Caesar, āris m (Gaius Iulius C.) Гай Юлій Цезар (100 – 44 pp. до н.е.), римський диктатор, полководець, письменник
Caligūla, ae m Калігула, прізвисько римського імператора Гая Цезаря Германіка (12- 41 pp. н.е.), жорстокого деспота, убитого солдатами
Calpurnia, ae f Кальпурнія, дружина Юлія Цезаря
Campania, ae f Кампанія, область в Італії
Cannae, arum f Канни, село в Апулії, де в 216 році до н.е. Ганнібал розгромив війська римлян
Capitolium, i n Капітолій, пагорб, на якому знаходиться кремль та храм

Юпітера

Capua, ae f Капуя, місто в Кампанії
Carthago, inis f Карфаген, стародавнє місто- держава в Північній Африці, засноване фінікійцями в IX ст. до н.е.
Catilina, ae m Катиліна, організатор антидержавних змов у 66 і 63 pp. до н. е.
Cato, ōnis m (Marcus Porcius Maior C.) Катон Марк Порцій Старший (234- 149 pp. до н.е.), *рим.* письменник, оратор, державний діяч, непохитний ворог Карфагену
Catullus, i m (Gaius Valerius C.) Катулл Гай Валерій (бл. 84 -54 pp. до н.е.), римський ліричний поет
Caucāsus, i m Кавказ
Celtae, arum m pl кельти
Ceres, ěris f Церера, *рим.* богиня полів, землеробства і рослинності
Chersonesus, i f (*гр.* півострів) Херсонес, давньогрецьке місто – тепер руїни біля м. Севастополь
Cicĕro ōnis m (Marcus Tullius C.), Цицерон Марк Туллій (106 – 43 pp. до н.е.), політичний діяч, оратор, письменник
Claudianus, i m (Claudius) Клавдіан (бл.375 – після 404 н.е.), *рим.* поет
Cleopatra Клеопатра (69 – 30 pp. до н.е.), остання цариця Єгипту
Concordia, ae f Конкордія, *рим.* богиня згоди
Corinthus, i f Коринф, місто-держава Старод. Греції
Corsica, ae f о. Корсика
Creta, ae f о. Крит
Cupīdo, inis m Купідон, *рим.* божество кохання, син Венери
Cyprus, i f о. Кіпр
Cyrus, i m Кір, цар Персії (559 – 529 pp. до н. е.)

Д

Dacia, ae f Дація, римська провінція (прибл. тепер. Румунія)
Daedālus, i m Дедал, грецький

скульптор

Dalmatia, ae f Далмація

Danai, ōrum m данайці, греки

Danuvius (Danubius), ii m р. Дунай

Danaper, pri m р. Дніпро

Danaster, tri m р. Дністер

Dareus, i m Дарій, цар Персії

Demetra, ae f Деметра, *гр.* богиня шлюбу та родинного життя

Democritus, i m Демокрит (бл. 460 – 370 рр. до н.е.), *гр.* філософ-атоміст

Demosthenes, is m Демосфен (бл. 381–322 рр. до н. е.), грецький оратор і політичний діяч

Diana, ae f Діана, *рим.* богиня Місяця, тваринного світу, полювання і родів

Dido, usi ōnis f Дідона, дочка тирського царя Бела, в 888 р. до н.е. заснувала Карфаген в Африці

Diogenes, is m Діоген (404 – 323 рр. до н.е.), *гр.* філософ-кінік

Dionysus, i m Діоніс, *гр.* бог виногра - дарства

Dis, Ditis m Діт, *гр.* бог підземного царства

Discordia, ae f Діскордія, *рим.* богиня розбрату

Donatus, i m (Aelius та Tiberius Claudius) Донат Елій та Донат Тиберій Клавдій (4 ст. н.е.), *рим.* граматики, комен - татори Теренція та Вергілія

Draco, ōnis m Дракон, афінський архонт і перший законодавець, закони якого відрізнялися суворістю (звідси вираз: „драконові закони”)

E

Elisa (Elissa), ae f Еліса, пунійське ім'я Дідони

Empedocles, is m Емпедокл, *гр.* філософ V ст. до н. е.

Ennius, ii m (Quintus Ennius) Квінт Енній (239 - 169 рр. до н.е.), римський поет,

творець римського епосу

Eos f (indecl.) Еос, *гр.* богиня ранішньої зорі (*лам.* Аврора)

Epicurus, I m Епікур (341 – 270 рр. до

н.е.), *гр.* філософ, засновник епікурейської школи

Etruria, ae f Етрурія, область Італії

Etruscus, i m етрус, житель Етрурії

Euripides, is m Евріпід (484 – 406 рр. до н.е.),

видатний давньогрецький драматург

Europa, ae f Європа

F

Fabius, ii m Фабій (римське ім'я)

Falerii, ōrum Фалерії, місто в Етрурії

Faunus, im Фавн, *рим.* бог лісів, полів, покровитель отар і пастухів

Flora, ae f Флора, *рим.* богиня квітів і весни

Fortuna, ae f Фортуна, *рим.* богиня щастя та удачі

Franci, ōrum m франки (союз германських племен)

Furiae, arum f Фурії, три дочки Землі і Ночі (Алекто, Мегера, Тисифона), *рим.* богині помсти

G

Gabii, ōrum m/pl Габії, місто в Лаціумі (Італія)

Gaius, i m Гай (138 – 192 рр. н.е.), славетний правознавець, автор підручника римського права – „Інституції”

Galatea, ae f Галатея (морська німфа)

Galenus, i m Гален (131 – бл. 211 рр. н.е.), відомий римський лікар і природознавець

Gallia, ae f Галлія, історична провінція, заселена кельтами (галлами), на території сучасної Франції, Бельгії та Північної Італії

Gellius, i m (Aulus) Авл Геллій (бл. 123 – бл. 165 н.е.), *рим.* письменник, автор збірки „Ночі Аттики” з 210 книг

Germania, ae f Германія

Gothi, ōrum m/pl готи (германське плем'я)

Gracchus, i m (Gaius G., Tiberius G.) Гай (153 – 121 рр. до н.е.) і Тиберій (162

- 133 рр. до н.е.) Гракхи, брати, народні трибуни, провели ряд аграрних реформ на користь збіднілих громадян. Вбиті сенаторами, незадоволеними реформами
- Graecia, ae f** Греція
- Graecus, a, um** грецький
- Gratae, arum f** Грації, три *рим.* богині краси (Аглая, Євфросина, Талія), супутниці Венери
- Н**
- Nadrianus, i m** (Publius Aelius N.) Адріан Публій Гелій (76 - 138 рр. н.е.), *рим.* імператор (117 – 138 рр.)
- Naides m** Аїд, *гр.* бог підземного царства
- Hammon, ōnis m** Аммон, верховний бог Єгипту
- Hannibal, alis m** Ганнібал (бл.248 – 183 рр. до н.е.), видатний карфагенський полководець
- Helēna ae f** Єлена, дружина спартанського царя Менелая
- Hellespontus, i m** Геллеспонт, протока (суч. Дарданели)
- Helvetii, ōrum m/pl** гельвети, плем'я, що заселяло територію сучасної Швейцарії
- Heraclitus, i m** Геракліт (бл. 530 – 470 до н. е.), *гр.* філософ-матеріаліст
- Hercūles, ism** Геркулес (Геракл), герой *гр.* міфології, наділений незвичайною силою
- Hermaphroditus, i m** Гермафродит, син Гермеса і Афродіти, який зрісся в одне тіло із закоханою в нього німфою Салмакідою
- Hermes, ae m** Гермес, *гр.* бог торгівлі, шахрайства
- Herodes, is m** Ірод, чоловіче ім'я ряду іудейських царів
- Herodōtus, I m** Геродот (бл.484 – 425 рр. до н.е.), *гр.* історик
- Hesperia, ae f** Гесперія (Захід): у греків – Італія, у римлян – Іспанія
- Hispania, ae f** Іспанія
- Homerus, i m** Гомер, давньогрецький поет, автор поем „Ліада” та „Одіссея”
- Honor, ōris m** Гонор, *рим.* бог честі, гідності
- Horatius, ii m** (Quintus Horatius Flaccus) Квінт Горацій Флакк (65–8 рр. до н.е.), *рим.* поет-класик
- Hunni, ōrum m** гуни, кочові племена угрів, сарматів, які в IVст. н.е. вторглись у Європу
- Hugia, ae f** Гігія (Гігіея), *гр.* богиня здоров'я
- Hymenaeus, im** (=Hymen) Гіменей, *гр.* бог шлюбу та весілля
- І**
- Ianus, i m** Янус, староіталійський бог сонячного круговороту, початку і кінця, входу і виходу
- Icārus, i m** Ікар, син Дедала
- Ida, ae** (Ide, es) гора в центрі Криту; жіноче ім'я
- Idalie, es f** Венера Ідалійська
- Idalium, i n** Ідалій, гірський хребет і місто на Кіпрі (з культом Венери)
- Iliacus, a, um** іліонський, троянський
- Ilium, i n** Іліон (Троя), головне місто Троади
- India, ae f** Індія
- Isis, is (idis) f** Ісіда (Ізіда), єгипетська богиня плодючості і материнства, уособлення подружньої вірності
- Italia, ae f** Італія
- Issus, i f** Ісс, приморське місто в Кілікії, де О. Македонський у 333 р. до н. е. переміг Дарія
- Italicus, a, um** італійський
- Iuno, ōnis f** Юнона, верховна богиня *рим.* міфології, охоронниця шлюбу і родинного вогнища
- Iuppiter, Iovis m** Юпітер, цар неба, богів і людей, покровитель Риму
- Iura, ae m** Юра, гірський хребет від Родану до Рейну
- Iuvenalis** (Decimus Iunius) Ювенал Децим Юній (бл. 60 – бл.127 рр. н.е.), *рим.* поет-сатирик
- Iuventas, atis f** Ювента, *рим.* богиня

юності, молодості

К

Karthago (Carthago), **ginis f**

Карфаген

L

Lacaena, i m лаконка (спартанка)

Laconia, ae f Спарта

Laelius, ii m Лелій, *рим.* родове ім'я

Larcius, ii m Ларцій, *рим.* родове ім'я

Laocoon, ōntis m Лаокоон, троянський жрець Нептуна, який застерігав троянців від дерев'яного коня греків

Latini, orum m/pl латиняни

Latium, ii n Лацій, область у середній частині Італії з м. Рим

Latona, ae f Латона, мати Аполлона і Діани

Lebinthus, i f Лебінт, острів у Егейському морі

Lemannus, i (Iacus) Леманське (суч. Женевське) озеро

Leonidas, ae m Леонід (бл. 508 – 480 рр. до н.е.), спартанський цар, герой греко-перської війни 480 р.

Lesbia, ae f Лесбія, жіноче ім'я

Lethe, es f Лета, підземна ріка, з якої душі померлих пили воду і забували все минуле

Leucopoe, es f Левконоя, жіноче ім'я

Liber, eri m Лібер, давньоіталійський бог запліднення; *перен.* вино

Liberalia, ium n свята в честь Вакха і Церери

Libitina, ae f Лібітина, староіталійська богиня мертвих, смерті та похорону

Licinius, a, um Ліциній, римське родове ім'я

Ligarius, ii m Лігарій, легат, прихильник Помпея, противник Юлія Цезаря

Liparae, arum f Ліпарські острови (на північ від Сицилії)

Livius Andronicus, i m Лівій Андронік (бл. 280 – бл. 204 рр. до н.е.), перший римський драматичний поет, переклав на латинську мову „Одіссею” Гомера

Livius, ii m (Titus) Тит Лівій (59 до н.е. – 17 рр. н.е.), *рим.* історик

Lucanus, i m (M. Annaeus L.) Марк Анней Лукан (39 – 65 рр. н.е.), епічний *рим.* поет

Lucifer, feri m Люцифер, син Аврори, бог ранкової зірки

Lucilius, ii m (Gaius L.) Гай Люцилій (180 – 103 рр. до н.е.), основоположник римської сатири

Lucretius, a, um Лукрецій, римське родове ім'я

Lucretius Titus Carus Тит Лукрецій Кар (бл. 98–55 рр. до н.е.), поет, філософ, автор поеми „Про природу речей”

Luna, ae f Луна, *рим.* богиня Місяця

Lutetia, ae f Лютеція, місто в Галлії (суч. Париж)

Lycurgus, i m Лікурґ, законодавець Спарти

Lydia, ae f Лідія, незалежна держава VII – VI ст. до н.е. на заході Малої Азії

M

Macedonia, ae f Македонія

Maecenas, atis m Меценат, друг імператора Августа, покровитель поетів і вчених

Maevius, ii m Мевій, орудник Вергілія і Горація

Maia, ae f Майя, *рим.* богиня весни, мати Меркурія

Maiorianus, i m Майоріан, імператор Західної Римської імперії з 457 до 461 р. н.е.

Marcus, ii m Марцій, римське родове ім'я

Marcus, i m Марк, римське власне ім'я

Maro, ōnis m Маро, прізвисько поета Вергілія

Mars, Martis m Марс, *рим.* бог війни, син Юпітера і Юнони

Martialis, is m (M. Valerius) Марціал Марк Валерій (бл. 40 р. – бл. 104 р. н.е.), *рим.* поет, автор збірок епіграм

Matrona, ae f Матрона, ріка в Галлії

(суч. Марна)
Melpomēne, is f Мельпомена, муза трагічної поезії
Menelaus, i m Менелай, цар Спарти, чоловік Елени, герой Троянської війни
Mercurius, ii m Меркурій, *рим.* бог торгівлі, покровитель купців і мандрівників
Minerva, ae f Мінерва, *рим.* богиня мудрості, ремесел і наук
Minos, ois m Мінос, легендарний цар острова Крит
Mithras (-es), ae m Мітра, бог сонця, чистоти і правди у древніх персів
Morpheus, e (eos) m Морфей, *гр.* бог сновидінь, снів
Moses, ism Мойсей
Musae, arum f/pl дев'ять богинь-покровительок наук і мистецтв

N
Natio, ōnis f Нація, *рим.* богиня народження
Naxus (Naxos), i f Наксос, найбільший із Кікладських островів, присвячений Вакху
Nasareth, indecl. f Назарет, місто в древній Іудеї
Neaera, ae f Неера, жіноче ім'я
Neapōlis, is f Неаполь (*гр.*, нове місто")
Negidius, ii m Негідій, умовне ім'я відповідача в юридичних прикладах
Nemesis, is (eos) f Немезида, богиня відплати
Nenia, ae f Ненія, богиня похоронних, тужливих пісень
Nepos, otis m (Cornelius N.) Корнелій Непот (бл.100 – 25 рр. до н. е.), автор історичних книг
Neptunus, i m Нептун, *рим.* бог морів і водоймищ
Nero, ōnis m (Tiberius Claudius N.) Нерон Тиберій Клавдій (37–68 рр.н.е.), римський імператор з 54 по 68 р.
Nestor, ōris m Нестор, цар Пілоса, учасник Троянської війни

Nike, es f Ніка, *гр.* богиня перемоги у боях та змаганнях
Nilus, i m Ніл, ріка в Африці
Nortia, ae f Нортія, етруска богиня доли
Numa, ae m (N. Pompilius) Нума Помпілій, другий римський цар (715–672 рр.до н. е.)
Numītor, ōris m Нумітор, цар Альби Лонги, дід Ромула і Рема

O

Octavianus, i m Октавіан, ім'я римського імператора Августа (63р. до н.е.–14 р. н.е.)
Aenomaus, i m Еномай, соратник Спартака
Olympus, i m Олімп, гірський кряж в Греції, місцеперебування богів
Ops, Opis f Ора, *рим.* богиня родючості та врожаю
Orcus, i m Орк, підземне царство тіней
Orpheus, ei (eos) m Орфей, син Аполлона, міфічний співець і поет, роздертий вакханками
Ostgothi, ōrum m остготи, відгалуження германських племен готів
Ovidius, ii m (O. Publius Naso) Публій Овідій Назон (43 до н.е.–17 рр. н.е.), знаменитий *рим.* поет

P

Pacuvius, i m Пакувій (бл. 220 – 132 рр. до н.е.), поет, автор трагедій
Padus, i m Пад, ріка в Італії
Palaestina, ae f Палестина, країна в басейні ріки Йордан
Palatium, ii n Палатинський пагорб у Римі, імператорський замок
Pan, is (os) m Пан, *гр.* бог лісів, пастухів і стад
Pannonia, ae f Паннонія, історична область між Дакією та Іллірією (прибл. співпадає з теперішньою Угорщиною)
Pantheon (=um), i n Пантеон, храм Юпітера; храм, присвячений усім богам

- Paphie, es f** Пафія, мешканка о. Пафос, тобто Венера
- Papinianus, i m** (Aemilius P.) Емілій Папініан (бл.150-212 рр. н.е.), визначний римський юрист, вчений, автор багатьох наукових праць
- Parca, ae f** Парка, *рим.* богиня долі
- Paris, idis m** Паріс, син троянського царя Пріама, викрадач жінки спартансь - кого царя Менелая Єлени, що спричинило Троянську війну
- Parnas(s)us (-os), i m** Парнас, двовер - шинна гора у Фокіді, одне із місць перебування Аполлона і муз
- Paul(1)us, i m** (Julius P.) Юлій Павел (кінець Пст.–235 рр. н.е.), найбільш плідний юрист, залишив 86 творів
- Peleus, ei m** Пелей, цар Фессалії, батько Ахілла
- Pella, ae f** Пелла, столиця Македонії, місце народження О.Македонського
- Penelōpa, ae f** Пенелопа, дружина Одиссея
- Perseus, ei (eōs) m** Персей (212–166 рр. до н.е.), останній цар Македонії
- Persius, i m** (Aulus Persius Flaccus) Авл Персій Флакк (34 – 62 рр. н.е.), *рим.* поет-сатирик
- Petreius, i m** Петрей, легат Антонія, переможець Катиліни
- Petronius Arbiter** Петроній Арбітр (невід. – помер в 66 р. н. е.), *рим.* письменник
- Phaedrus, i m** Федр (бл. 15р. до н. е.– бл.70 р. н.е.), *рим.* байкар
- Philippus, i m** Філіпп, ім'я македонських царів
- Phoebus, i m** Феб, епітет Аполлона
- Phoenicia, ae** (Phoenice, es) *f* Фінікія, стародавня держава на сх. узбережжі Середземного моря (теп. терит. Лівану та Сирії). У Фінікії була створена найдавніша система алфавітного письма, на основі якого виникло арамейське та грецьке письмо
- Phoenices, um m** фінікійці, пунійці, карфагенці
- Plato(n), ōnis m** Платон (427–347 рр. до н.е.), грецький філософ, учень Сократа, учитель Аристотеля
- Plautus, i m** (Titus Maccius P.) Тит Макцій Плавт (250–184 рр. до н.е.), римський комедіограф
- Plinius, i m** (Caius Plinius Caecilius Minor) Гай Пліній Цецилій Молодший (61/62 – бл. 114 рр. н.е.), *рим.* державний діяч і письменник
- Plinius, i m** (C. P. Caecilius Secundus) Гай Пліній Цецилій Секунд (23–79 рр. н.е.), *рим.* природознавець, автор „Природничої історії” в 37 книгах
- Pluto(n), ōnis m** Плутон, *гр.* бог підземного царства
- Plutus, i m** Плутус, *гр.* бог багатства
- Pollentia, ae f** Полленція, *рим.* богиня сили і міцності
- Polonia, ae f** Польща
- Pompei (Pompeii), ōrum** Помпея (Помпеї), місто в Кампанії, зруйноване в 79 р. н.е. вулканом
- Pompeius, ii m** Помпей, *рим.* родове ім'я;
- Gnaeus Pompeius Magnus** Гней Помпей Великий (106–48 рр. до н.е.), *рим.* полководець, переможець піратів і царя Понту, член першого тріумвірату
- Pontius Pilatus, i m** Понтії Пілат, *рим.* прокуратор в Іудеї
- Pontus, i m** Понт, сучасне Чорне море
- Priamus, i m** Пріам, троянський цар
- Priapus, i m** Пріап, *гр.* і *рим.* бог садів, полів, родючості та дітонародження
- Prometheus, i m** Прометей, титан
- Propertius, ii m** (Sextus Aurelius) Проперцій Секст Аврелій (бл.50–15 рр. до н.е.), *рим.* елегійний поет
- Proserpina, ae f** Прозерпіна, *рим.* богиня підземного царства, дружина Плутона
- Publius, i m** Публій, *рим.* власне ім'я
- Pythagōras, ae m** Піфагор, *гр.* філософ і

математик середини VI ст. до н. е.

Q

Quintilianus, i m (Marcus Fabius Quintilianus) Марк Фабій Квінтіліан (30 – 96 рр. н.е.), керівник риторичної школи в Римі, автор твору „Навчання оратора” в 12 томах
Quintus, i m Квінт, *рим.* власне ім'я
Quirinus, i m Квірин, епітет Марса, Ромула, Януса, Антонія і Августа
Quirites, tium m квірити, римляни

R

Remus, i m Рем, брат-близнюк Ромула
Rhamadanthus, i m Радамант, цар Крита, суддя в підземному царстві
Rhenus, i m Рейн (ріка)
Rhodos (Rhodus), i f Родос, острів в Егейському морі
Roma, ae f Рим
Romanus, a, um римський
Romanus, i m римлянин
Romulus, i m Ромул, міфічний засновник і перший цар Риму
Rubico(n), onis m Рубікон, ріка на кордоні між Умбрією і Галлією
Rumina, ae f Руміна, *рим.* богиня немовлят
Rut(h)eni, orum m/pl рутени, русини
Rutulī, orum m рутули, італійське плем'я

S

Sabini, orum m сабіни, італійські племена
Salāmis, īnis f о.Саламін
Sallustius Caius Crispus Гай Саллюстій Крисп (83–34 рр. до н.е.), *рим.* історик
Salomon, onis m син Давида, третій цар Іудеї
Sappho, us f Сапфо (VII–VI ст. до н.е.), давньогрецька лірична поетеса
Sardinia, ae f о.Сардинія
Saturnālia, ium (orum) n Сатурналії, свято в честь Сатурна

Saturnus, i m Сатурн, староіталійський бог землеробства

Scipio, onis m (Publius Cornelius S.) Публій Корнелій Сципіон Молодший (бл. 185–129 рр. до н.е.), римський полководець і державний діяч, переможець Карфагену в третій Пунічній війні

Scythia, aef Скіфія

Senēca, ae m (Lucius Annaeus S.) Луцій Анней Сенека (бл.4 р. до н.е.– 65 р. н.е.), *рим.* філософ, політичний діяч і письменник

Sequāna, ae m Секвана, ріка в Галлії (суч. Сена)

Servilius, ii m римське родове ім'я

Servius, ii m римське власне ім'я

Sextus, i m римське власне ім'я

Sicilia, ae f о.Сицилія

Sicūlus, i m сицилієць

Silvanus, i m Сильван, *рим.* бог лісів, полів і стад

Socrātes, is m Сократ (469–399 рр. До н. е.), *гр.* філософ

Solo(n), onis m Солон (бл.638–559 рр. до н.е.), афінський законодавець, поет

Sophocles, is m Софокл (496–406 рр. до н.е.), великий давньогрецький драматург, написав бл. 130 драматичних творів

Sparta, ae f Спарта, місто в Греції

Spartācus, i m Спартак, керівник повстання рабів у 73-71 рр. до н.е.

Statius, i m (P. Papinius Statius) Публій Папіній Стацій (бл. 40 – 96 рр. н.е.), *рим.* поет, автор трьох поем

Suebi, orum m/pl свеби (свеви), збірна назва групи германських племен

Suetonius, ii m (Caius S. Tranquillus) Гай Светоній Транквілл (бл.75–140 рр. н.е.), секретар імператора Адріана, історик, автор „Життєпису дванадцяти цезарів” (від Юлія Цезаря до Доміціана)

Sulla, ae m (Lucius Cornelius S.) Луцій Корнелій Сулла(138–78 до н.е.), римський диктатор у 82–79 рр.

Syracusae, arum f Сиракузи, місто на

о.Сицилія
Syria, ae f Сирія

T

Tacita, ae f Тацита, *рим.* богиня мовчання
Tacitus, i m (Publius Cornelius T.) Публій Корнелій Тацит (бл.55–120 рр. н.е.), видатний *рим.* історик
Tarpeia rupes Тарпейська скеля, з якої скидали засуджених до страти державних злочинців
Tarquinius, i m Тарквіній, ім'я п'ятого і сьомого царя Риму
Tartarus, i m Тартар, підземне царство, пекло
Tauri, orum m таври, скіфське плем'я в Тавриді (суч. Крим)
Taurica, ae f Таврійський Херсонес (суч. Крим)
Tellus, uris f *рим.* богиня землі
Terentia, ae f Теренція, перша дружина Цицерона
Terentius, i m (Publius T. Afer) Публій Теренцій Афер (185–159 рр. до н.е.), *рим.* комедіограф
Teucri, orum m тевкри (троянці)
Thales, is m Фалес (бл.625–547 рр. до н.е.), *гр.* філософ (із Мілета)
Thalia, ae f Талія, *міф.* муза комедії і пастушних пісень, одна з грацій
Themis, idis f Феміда, *гр.* богиня справедливості та правопорядку
Thessalia, ae f Фессалія, історична область у Греції
Thetis, idis f Фетида, *гр.* богиня моря, мати Ахілла
Theutōni, orum m/pl тевтони, германське плем'я
Thracia, ae f Фракія, країна на північ від Греції
Tibēris, is m ріка Тибр в середній Італії
Tiberius, ii m (Tib. Claudius Nero) Тиберій Клавдій Нерон (42 до н.е. – 37 рр. н.е.), *рим.* імператор [з 14 по 37 р. н.е.]
Tibullus, i m (T. Albus) Тибулл Альбій (бл. 54–19 рр. до н.е.), *рим.*

елегійний поет

Traianus, i m (Marcus Ulpius) Траян Марк Ульпій (53–117 рр. н.е.), *рим.* імператор з 95 по 117 р.

Troia, ae f Троя

Troianus, a, um троянський

Tusci, orum m (=Etrusci) етруски

Tuscus, a, um туський (=етрусський)

Tyrus, i m Тир, столиця Фінікії

U

Ulixes, is m Улісс, Одиссей, герой Троянської війни

Ulpianus, i m (Domitius U.) Доміцій Ульпіан (170–230 рр. н. е.), знаменитий *рим.* юрист

Umbria, ae m Умбрія, область в середній Італії

Urania, ae f Уранія, *міф.* муза астрономії

V

Valerius, ii m Валерій, *рим.* родове ім'я

Varro, onis m (Marcus Terentius V.) Марк Теренцій Варон (116–27 рр. до н.е.), знаменитий *рим.* учений-енциклопедист, автор близько 600 творів

Vaticanus, i m Ватикан, один із семи пагорбів Рима

Venus, eris f Венера, *рим.* богиня краси і кохання

Vergilius, i m (Publius V. Maro) Публій Вергілій Марон (70–19 рр. до н.е.), видатний римський поет

Vesuvius, i m Везувій, вулкан в Кампанії

Vesta, ae f Веста, *рим.* богиня домашнього вогнища

Victoria, ae f Вікторія, *рим.* богиня перемоги

Viminalis, is m Віміналіс, один із семи пагорбів Рима

Volsci, orum m вольски, плем'я в Лаціо

Volupia, ae f Волупія, *рим.* богиня насолоди, утіх

Vulcanus, i m Вулкан, *рим.* бог вогню і ковальського ремесла

Vulgata, ae f Вульгата, латинський переклад Біблії

X

Xanthippe, es f Ксантиппа, дружина Сократа

Xenocrātes, is m Ксенократ (IV в. до н.е.), *гр.* філософ-академік

Xenophanes, is m Ксенофан (VI в. до н.е.), *гр.* філософ

Xenophon, ōntis, m Ксенофонт (430–354 рр. до н.е.), *гр.* історик і політичний діяч

Xerxes, is m Ксеркс, перський цар (V ст. до н.е.)

Z

Zeno(n), ōnis m Зенон (335–262 рр. до н.е.), засновник стоїчної філософської школи

Zeus, os m Зевс, верховний бог у давньогрецькій міфології

Zeuxis, idis m Зевксид, видатний *гр.* художник (V в. до н. е.)

Zoilus, i m Зоїл, грецький ритор і граматик, критик Гомера

Руїни Помпеї

Навчальне видання

М.М. Ухаль

Латинська мова

Підручник

Формат 70x100/16. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 26,0. Обл. вид. арк. 16,2.
Зам. №58. Наклад 300 прим.

Оригінал-макет виготовлено
у редакційно-видавничому відділі ДВНЗ «УжНУ»
88015, м. Ужгород, вул. Заньковецької, 89
E-mail: dep-editors@uzhnu.edu.ua

Видавництво УжНУ «Говерла».
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.
E-mail: goverla-print@uzhnu.edu.ua

*Свідоцтво про внесення до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія 3т № 32 від 31 травня 2006 року*